

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

(Științe sociale)

b) Științe filozofice, economice și juridice

TOMUL XIV, ANUL 1968

COMITETUL DE REDACȚIE

Prof. ȘT. BĂRSĂNESCU, Conf. I. HAGIU, Conf. M. JACOTĂ,
Prof. V. NECULCE, Conf. I. NICOLICIOIU, Prof. D. RUSU
Prof. N. ȚĂȚOMIR

Prof. V. NECULCE
Prof. D. RUSU
Prof. N. ȚĂȚOMIR

} *Redactori responsabili*

T. GALAN *Secretar de redacție*

V. DUMISTRĂCEL *Tehnoredactor*

ANALELE ȘTIINȚIFICE ALE UNIVERSITĂȚII „A.L. I. CUZA” — IAȘI

TOMUL XIX, s. III c

1968

S U M A R

	Pag.
V. NECULCE, L. COPTIL, I. HAGIU — Documentele Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român — program științific de dezvoltare multi-laterală a României socialiste	I
DUMITRU RUSU și GHEORGHE STOICA — Ion Ionescu de la Brad — economist și patriot	XV
IONEL HAGIU — Mijloace de propagandă ale Partidului Comunist și rolul lor în demascarea dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist (cu referire la Moldova)	1
— Средства пропаганды РКП и их роль в разоблачении военно-фашистской и диктатуры и гитлеровской войны (Относительно Молдовы)	7
LIVIU COPTIL — C. Dobrogeanu-Gherea — militant de seamă al mișcării socialiste din țara noastră	9
— К. Доброджану-Геря — борец за развитие социалистического движения в нашей стране	19
ERNEST STERE — Concepția neotomistă despre știință și adevăr	21
— Science et vérité dans la conception néo-tomiste	25
I. GRIGORAȘ — Socialismul și etica personalității	27
— Социализм и этика личности	31
TITUS RAVEICA — Societatea și omul în gândirea filozofică a lui Giordano Bruno	33
— Общество и человек в философии Дж. Бруно	41
ELENA PUHA — Cultură-civilizație. Problemele dezvoltării culturii românești în lucrările unor gânditori din perioada interbelică	43
— Culture et civilisation. Les problèmes du développement de la culture roumaine dans les travaux de certains penseurs entre les deux guerres mondiales	51
I. NATANSON și D. PICHIU — Criteriul socialului în materialismul istoric	53
— Le critère du social dans le matérialisme historique	58
A. COSMOVICI, T. RUDICĂ, STELA TEODORESCU — Factori psihologici care influențează aprecierea conduitei altor persoane	59
— Facteurs psychologiques qui influencent l'appréciation de la conduite d'autres personnes	65
T. PRUNĂ — Conștiința de sine. Precizări și interpretări	67
— La conscience de soi. Précisions et interprétations	72
STELA IANCU — Concepția Anei Conta-Kernbach despre educația prin muncă	73
— La conception d'Ana Conta-Kernbach sur l'éducation par le travail	78

	Pag.
SILVIA CERNICHEVICI — O teză pesimistă a pedagogiei existențialiste și critica ei	79
— Une thèse pessimiste de la pédagogie existentialiste et sa critique	84
ION STRĂCHINARU — Elemente de pedagogie familială	85
— Éléments de pédagogie familiale	94
D. RUSU — Tradiții în cultura economică românească	95
— Traditions dans la culture économique roumaine	100
ENE MARIN — Critica concepțiilor economiștilor burghezi români cu privire la noțiunea de criză economică	103
— La critique des conceptions des économistes bourgeois roumains concernant la notion de crise économique	107
VASILE NECHITA — Mihail Manoilescu despre profilul industrial al României	109
— M. Manoilescu sur le profil industriel de la Roumanie	120
C. POPESCU și I. POPA — Eficiența îngrășămintelor aplicate la câteva culturi agricole	121
— Эффективность удобрений, внесенных на некоторые сельскохозяйственные культуры	128
C. ZOTTA — Unele obiective economice și sociale ale relațiilor internaționale între cele două războaie mondiale și reflectarea lor în activitatea Ligii Națiunilor	129
— Les objectifs économiques et sociaux des relations internationales entre les deux guerres mondiales et leur réflexion dans l'activité de la Société des Nations	136
GENOVEVA VRABIE — Contribuții la studiul noțiunii dreptului socialist	137
— Contribution à l'étude de la notion du droit socialiste	144
MARIA DVORACEK — Despre unele studii ale lui A. D. Xenopol privind vechile noastre așezăminte	145
— Quelques études de A. D. Xenopol concernant les anciennes institutions juridiques	152
MIHAI JACOTĂ — Divorțul străinilor în fața instanțelor române	153
— Le divorce des étrangers en Roumanie	159
M. ZOLYNEAK — Influența cauzelor de stingere sau micșorare a pedepselor în condițiile concursului real de infracțiuni	161
— L'influence des causes d'extinction ou de diminution des peines dans le cas du concours réel d'infractions	165
B. BRAUNSTEIN — Contribuții la studiul noțiunii de interes în domeniul dreptului	167
— Contributions à l'étude de la notion d'intérêt en droit	172
O. LOGHIN — Cu privire la beție și influența ei asupra răspunderii penale	173
— A l'égard de l'ivresse et son influence sur la responsabilité pénale	176
I. BENDITER — Subiectele raporturilor de drept constituțional	177
— Субъекты государственно-правовых отношений	183
I. SAIZU și C. BOTEZ — Contribuții la cunoașterea situației comerțului României între anii 1922—1928	185

DOCUMENTELE CONFERINȚEI NAȚIONALE
A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN — PROGRAM ȘTIINȚIFIC
DE DEZVOLTARE MULTILATERALĂ A ROMÂNIEI SOCIALISTE

DE

V. NECULCE, L. COPTIL, I. HAGIU

Conferința Națională a Partidului Comunist Român din decembrie 1967, cuprinzătorul raport, de o înaltă ținută teoretică, prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu, dezbaterile care au avut loc și hotărârile adoptate îmbină cutezanța concepției cu riguroasa fundamentare științifică, dau răspuns noilor probleme ridicate de schimbările calitative și cantitative petrecute în anii construcției socialiste în viața social-economică a țării, de sarcinile superioare care se pun în prezent în fața României socialiste.

Ele se integrează organic în politica marxist-leninistă creatoare — promovată de partid, reflectă vasta activitate desfășurată pentru desăvârșirea construcției socialiste.

Conferința a adoptat în unanimitate Directivele cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale, principiile îmbunătățirii organizării administrativ-teritoriale a României și sistematizării localităților rurale, precum și măsurile pentru perfecționarea metodelor de organizare și conducere a vieții sociale, de îmbunătățire a muncii organelor de partid și de stat.

O caracteristică principală a Documentelor aprobate de Conferința Națională constă în faptul că ele pornesc de la cerințele și realitățile țării, ale etapei actuale de dezvoltare a României, se întemeiază pe legitățile și principiile fundamentale ale dezvoltării economiei și culturii noastre socialiste. Cadrele din economie, din aparatul de stat și de partid găsesc în aceste documente o viziune clară asupra proceselor de dezvoltare a societății noastre socialiste, asupra sensului în care

evoluează fenomenele economice și sociale caracteristice stadiului în care se găsește astăzi România.

O altă trăsătură specifică a măsurilor adoptate de Conferința Națională constă în caracterul lor cuprinzător și complex, în legătura lor organică care le sudează într-un ansamblu unitar.

Se poate aprecia că hotărârile adoptate de Congresul al IX-lea, măsurile aplicate în intervalul celor doi ani care au trecut de la Congres și ansamblul de măsuri adoptat de Conferința Națională formează împreună un tot omogen — un adevărat program științific de dezvoltare multilaterală a societății românești, de modernizare a vieții economice-sociale, de intensificare a operei de desăvârșire a construcției socialiste și de pregătire a fundamentelor trecerii în viitor spre comunism.

Documentele dezbătute și aprobate de Conferința Națională au o imensă însemnătate pentru dezvoltarea României socialiste.

Ele sînt menite să aducă noi și importante perfecționări întregului edificiu social, să pună mai riguros și mai din plin în mișcare resursele de care dispunem, forțele motrice care acționează în societatea noastră în scopul ridicării nivelului de trai al întregului popor.

Măsurile preconizate se înscriu pe linia permanentelor preocupări ale partidului de îmbunătățire a formelor și metodelor folosite în toate domeniile vieții sociale, în scopul înaintării cu succes pe calea desăvîrșirii construcției socialismului.

Procesul amplu și complex de creștere a economiei naționale de înaintare pe calea desăvîrșirii construcției socialiste a determinat — și nu a putut să nu determine — învechirea unor forme și metode de organizare, conducere și planificare, care au devenit prea strîmte în raport cu complexitatea producției și au început să stînjenească dezvoltarea economică.

Tocmai de aceea partidul acționează pentru înlăturarea din viața economică ca și din viața socială în general, a tot ceea ce este perimat, depășit, a tot ceea ce nu mai corespunde cerințelor actuale de dezvoltare a societății noastre.

Această realitate a impus studierea temeinică multilaterală a complexului de relații din economie și elaborarea unor măsuri care să pună de acord metodele și formele de conducere și planificare cu necesitățile reale, creînd astfel posibilități sporite de ridicare la un nivel mai înalt a întregii activități economice.

Soluțiile preconizate au un caracter profund creator, sînt fundamentate pe experiența bogată acumulată în cele două decenii de dezvoltare planificată a economiei noastre naționale, pe examinarea critică — cu înaltă exigență a activității sociale în ansamblu — și vizează valorificarea mai intensă a superiorității orînduirii socialiste, a avantajelor planificării, stimularea și fructificarea mai largă a iniția-

tivei și capacității creatoare a maselor largi de oameni ai muncii. Sintetizînd drumul parcurs de Republica Socialistă România, deschizînd cu claritate și precizie științifică în perspectivă cerințele social-economice, măsurile adoptate de Conferința Națională prefigurează jaloanele viitorului, modalitățile practice de desăvîrșire a economiei socialiste.

Măsurile adoptate constituie o sinteză programatică de mare profunzime științifică, reflectînd puternic consecvența cu care partidul înlăptuiește hotărîrile Congresului al IX-lea, deplina concordanță dintre politica sa și interesele națiunii socialiste române în etapa actuală de dezvoltare și înflorire multilaterală a României la nivelurile tot mai înalte ale resurselor sale umane și materiale, de ridicare a întregii vieți sociale spre culmile socialismului, spre comunism.

Directivele cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale, corespunzător condițiilor noii etape de dezvoltare a țării noastre cuprind laturile principale ale sistemului economic: producția, repartiția, circulația, cercetarea științifică etc.

Se deschid astfel pe toate planurile largi perspective dezvoltării relațiilor social-economice, în concordanță cu stadiul în care se află țara noastră.

Măsurile preconizate se integrează organic în concepția partidului nostru potrivit căreia formele și metodele de conducere planificată a economiei trebuie subordonate avîntului puternic al forțelor de producție, creșterii în ritm rapid a producției materiale — factorul hotărîtor al progresului multilateral al întregii societăți.

Grefate pe fundamentul solid al unei situații economice prospere, noile măsuri se înscriu în suita de acțiuni pentru înlăptuirea liniei politice și economice stabilite de Congresul al IX-lea al partidului.

Astfel, ele duc mai departe măsurile întreprinse pînă în prezent pentru perfecționarea conducerii și planificării economiei, asigurînd condiții pentru aprofundarea cunoașterii realității economice, a cerințelor legilor obiective, proprii orînduirii socialiste.

Documentele Conferinței Naționale sînt un corolar al tuturor măsurilor luate de partid în perioada de după Congresul al IX-lea, sînt o continuare a acestora. Din studiul acestor documente se desprinde în mod pregnant ideea continuității; deci nu renunțarea la atributele fundamentale ale planificării, ci adaptarea lor la noile condiții create în etapa actuală pe care o parcurge țara noastră.

De remarcat că aceste documente, privind perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale adoptate de Conferința Națională, au fost elaborate într-o perioadă cînd economia noastră națională cunoaște un avînt în toate domeniile de activitate, cînd mecanismul economic a devenit mai complex și mai diversificat. Situația din economia noastră națională este proprie unei economii dinamice, într-o

continuă creștere. Forțele de producție, productivitatea muncii și volumul producției industriale se dezvoltă în ritmuri ce se înscriu printre cele mai înalte din lume.

Sistemul de măsuri preconizat nu este expresia unor dificultăți și greutăți de ordin economic, a unor fenomene de stagnare a diferitelor sectoare din economie. De aceea măsurile adoptate de Conferința Națională pot fi experimentate și aplicate fără grabă, fără presiunea unor dificultăți economice, în mod treptat, după verificarea lor în practică, care constituie criteriul suprem de verificare a valabilității oricăror măsuri noi și îndeosebi a unui program economic de o asemenea amploare și cu asemenea repercusiuni asupra întregii vieți sociale.

În opera de dirijare a întregii vieți sociale, Partidul Comunist Român acordă un rol primordial perfecționării formelor și metodelor de conducere, planificare și organizare, pentru ca ele să reflecte cât mai fidel necesitățile obiective, constituind o puternică forță motrice a dezvoltării sociale. Acesta este spiritul în care Conferința Națională a analizat perfecționarea conducerii economiei și îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale — teme exprimând concentrat esența actualelor relații social-economice din țara noastră.

Măsurile de perfecționare a conducerii și planificării economiei urmăresc sporirea rolului factorilor economico-financiar în întreaga economie, creșterea atribuțiilor și competențelor unităților de producție în planificarea, organizarea și conducerea activității economice, mai buna valorificare a resurselor interne ale întreprinderilor, dezvoltarea inițiativei creatoare a colectivelor de oameni ai muncii.

Pornind în elaborarea politicii sale de la studierea aprofundată a realităților concrete, partidul a sesizat efectele negative la care duceau, în cadrul vechiului mod de dirijare planificată a economiei, manifestările de centralism excesiv, de tutelare mărunță și rigidă a întreprinderilor, discrepanta între dezvoltarea largă a forțelor de producție și concentrarea atribuțiilor și deciziilor economice la un centru unic. Aceasta încorseta capacitatea de inițiativă și acțiune pe plan local, netezind totodată calea practicilor nestiințifice, voluntariste, creînd la lucrătorii din organele economice iluzia atotputerniciei mijloacelor administrative.

A conduce economia nu înseamnă a avea dreptul exclusiv de a da decizii și dispoziții, a confunda dorința cu realitatea și a emite circuli și normative în care să se încadreze fortuit multitudinea fenomenelor vieții. A conduce economia socialistă înseamnă în primul rând a cunoaște legile economice și a asigura folosirea lor conștientă, elaborînd soluții care să răspundă necesităților reale, problemelor ridicate de viață.

Aceasta și urmăresc măsurile adoptate de Conferința Națională, a căror esență este realizarea unei concordanțe cât mai depline între

practica economică și legile obiective, satisfacerea mai exactă a cerințelor acestor legi, în interesul creșterii armonioase și rapide a forțelor de producție, al sporirii eficienței activității economice, al dezvoltării continue a societății socialiste în ansamblul ei.

Întregul complex de măsuri propus de conducerea partidului și statului nostru cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale, cât și a formelor și metodelor de conducere a vieții sociale, are la bază principiile fundamentale care călăuzesc întreaga noastră viață economică și de stat.

Pe primul loc se înscrie respectarea consecventă a centralismului democratic.

Decurgînd din esența orînduirii socialiste, acest principiu include conducerea centralizată a economiei, concomitent cu integrarea organică a maselor în activitatea de conducere a producției.

Prin măsurile vizînd perfecționarea structurii organizatorice a aparatului de producție și circulație, a activității de planificare a formelor și metodelor de conducere a vieții sociale, principiul centralismului democratic dobîndește în practică o expresie calitativ superioară, caracterizată atît în întărirea conducerii centralizate, unitare a economiei naționale, cât și în extinderea atribuțiilor și competențelor unităților economice și administrativ-teritoriale de bază.

Îmbînind coordonarea pe bază de plan a activității economice și social-culturale de ansamblu cu acordarea de larqi atribuții unităților economice, institutiilor cultural-științifice, organelor locale ale puterii de stat, centralismul democratic, cere participarea largă a specialiștilor și lucrătorilor cu experiență, a maselor de oameni ai muncii, potrivit preaătirii și locului pe care-l ocupă fiecare în sfera producției și social-culturale, la elaborarea tuturor deciziilor ce privesc propășirea țării. stimulează și asigură desfășurarea inițiativei creatoare și valorificarea maximă a experienței întreprinderilor și organelor locale. Prin aceasta se înlătură tocmai fenomenele de centralism excesiv, îngrădirile administrative care îngustează cadrul activității economice a întreprinderilor.

În spiritul noilor măsuri propuse, întreprinderea reprezintă unitatea de bază a întregii economii naționale.

Întreprinderile vor trebui să se bucure de mai multă autonomie, de atribuții și drepturi sporite, să dispună de mijloace materiale și financiare necesare pentru realizarea și creșterea perfecționării continue a producției de bunuri materiale.

Lărgirea atribuțiilor și autonomiei întreprinderilor le vor spori inițiativa și răspunderea în domeniile esențiale ale activității lor, în timp ce ministerele și alte organe centrale, care vor fi degrevate de o serie întreagă de atribuții care în mod firesc nu le revin lor, își vor

putea concentra atenția asupra problemelor majore ale domeniului respectiv.

Documentele, plecînd de la realitatea că înzestrarea întreprinderilor cu tehnica modernă, prin aplicarea rapidă a cuceririlor științei contemporane în producție, duce la adîncirea diviziunii muncii sociale, la intensificarea legăturilor de cooperare și specializare între întreprinderi, preconizează conform cerințelor obiective de concentrare a producției, înființarea unor complexe industriale puternice, care vor reuni în cadrul lor fie întreprinderi din aceeași ramură sau subramură, fie unități din diferite domenii anexe, care concură la realizarea unui produs finit.

Caracteristica de bază a acestor mari complexe industriale este aceea că vor funcționa pe baza principiului gestiunii economice proprii, vor fi titulare de plan și vor fi dotate cu mijloace materiale și bănești corespunzătoare, dispunînd de o largă autonomie în desfășurarea activității economice.

Apreciînd crearea acestui sistem organizatoric în industrie trebuie să subliniem că prin complexul de măsuri adoptat se realizează o îmbunătățire a aplicării principiului centralismului democratic la nivelul ambelor laturi. Constatăm că perfecționarea conducerii de la centru, pe bază de plan pe ansamblu, pe scară națională, are loc paralel cu apropierea conducerii de producție, cu acordarea de atribuții mai largi verigilor de jos în îndeplinirea sarcinilor ce le revin din planul general, cu autonomia funcțională a celulelor de bază ale vieții noastre economice — întreprinderile socialiste — cu stimularea maximă a inițiativei și responsabilității locale.

Complexul de măsuri economice se încadrează astfel în procesul general de dezvoltare a democrației socialiste — proces ce caracterizează linia de evoluție a orînduirii noastre. Acest proces presupune descentralizarea, înlăturarea frînelor birocratice, lărgirea considerabilă a sferei de împuterniciri și responsabilități la nivelul organelor locale, a dreptului acestora de a adopta hotărîri în probleme tot mai importante ale vieții sociale.

Întreg complexul de măsuri pornește de la premisa că în construcția noii orînduiri și în etapa desăvîrșirii edificiului socialismului se amplifică în mod considerabil rolul statului socialist.

Așa cum se subliniază în raportul prezentat, statul nostru socialist va conțina să exercite o îndelungată perioadă istorică un rol de mare importanță în viața societății. În această perspectivă măsurile de perfecționare a organelor de stat, de la organele supreme ale puterii și administrației de stat și pînă la organele locale, au o deosebită semnificație, ele consolidînd și dezvoltînd atribuțiile statului corespunzător sarcinilor tot mai complexe ce-i revin în desăvîrșirea construcției socialiste.

Pentru dezvoltarea activității legislative a Marii Adunări Naționale, pentru creșterea rolului deputaților și al consiliilor permanente în această activitate, este necesar ca în viitor actele normative importante să fie de regulă adoptate sub formă de lege și dezbătute ca atare în Marea Adunare Națională. Trebuie, de asemenea, îmbunătățită în continuare activitatea comisiilor permanente ale Marii Adunări Naționale în așa fel încât acestea să exercite în mai mare măsură decât pînă acum atribuțiile ce le revin, să dezbată și să-și spună părerea asupra proiectelor de lege ce se supun Marii Adunări Naționale, să asculte periodic din partea miniștrilor și a celorlalți conducători ai organelor centrale informări privind mersul aplicării legilor în sectoarele de activitate pe care le conduc. Pentru a realiza perfecționările necesare în funcționarea Marii Adunări Naționale va trebui introdus sistemul de sesiuni deschise, cu durată mai mare, în care Marea Adunare Națională va lucra fie în plenul său, fie în comisii. Aceasta va duce la creșterea rolului Marii Adunări Naționale. În funcție de perfecționarea muncii Marii Adunări Naționale se vor îmbunătăți în mod corespunzător activitatea și metodele de muncă ale Consiliului de Stat, care va trebui să exercite un control mai activ — asupra aplicării legilor și hotărîrilor Marii Adunări Naționale, activității organelor centrale ale administrației de stat, Procuraturii și Tribunalului Suprem, asupra hotărîrilor organelor de stat locale.

Măsurile de sporire a atribuțiilor ministerelor, unităților economice, precum și a unităților administrativ-teritoriale dau posibilitatea Consiliului de Miniștri să-și dedice o mai mare parte a activității sale pentru studierea problemelor de perspectivă ale dezvoltării țării, pentru pregătirea hotărîrilor ce urmează a fi luate, îndeosebi în domeniul economic. Totodată, aceasta permite îmbunătățirea activității de control și îndrumare pe care o desfășoară Consiliul de Miniștri asupra ministerelor și organelor administrației locale de stat.

Un principiu fundamental care se desprinde din măsurile preconizate este apropierea conducerii de producție, eliminarea verigilor intermediare din sistemul organizatoric.

Pentru folosirea capacității științifice, tehnice și organizatorice a specialiștilor se vor lua măsuri de raționalizare și simplificare a aparatului administrativ de jos și pînă sus. Prin aceste măsuri se urmărește eliminarea activităților inutile și a lucrărilor paralele.

La baza concepțiilor privind îmbunătățirea metodelor de conducere se află aplicarea principiului conducerii și muncii colective. Prin aceasta se urmărește :

- înlăturarea subiectivismului și voluntarismului ;
- crearea unor condiții mai bune pentru elaborarea și fundamentarea planurilor, rezolvare justă și eficientă a diferitelor probleme.

Principiul conducerii unipersonale aplicat pînă în prezent, nu mai corespunde stadiului actual de dezvoltare a economiei țării noastre, volumului complex de sarcini și activități din întreprinderi și mari unități industriale.

Este necesar să se promoveze forme de conducere colectivă care să permită :

- cuprinderea și rezolvarea multiplelor probleme ;
- înlăturarea arbitrarului în luarea deciziilor ;
- valorificarea experienței specialiștilor, a cadrelor valoroase din întreprinderi ;
- a masei oamenilor muncii.

Directivele prevăd înființarea unor organe colective la toate nivelurile de conducere a vieții economice și sociale.

Organele de conducere colectivă au un caracter deliberativ, de lucru, nu reprezentativ, formal, fiind chemate să ia hotărîri cu valabilitate legală în toate problemele esențiale ale activității economice. În comitetele de direcție, în consiliile de administrație, în consiliile ministerelor, conducerea colectivă trebuie să se îmbine cu răspunderea fiecăruia pentru sectorul încredințat, precum și pentru hotărîrile adoptate în mod colectiv pentru bunul mers al întregii activități.

Un alt principiu fundamental al activității în toate ramurile și unitățile economice și care de asemenea, se degajă din ansamblul de măsuri preconizate pentru perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale — vizează ridicarea continuă a eficienței economice.

Principiul obiectiv care se urmărește prin înfăptuirea măsurilor de perfecționare a conducerii, organizării și planificării economice este asigurarea condițiilor pentru creșterea continuă a eficienței activității productive în toate ramurile și întreprinderile.

Conceptiile după care una din laturile superiorității economiei socialiste ar fi faptul că aceasta își poate permite să finanțeze timp îndelungat producții nerentabile contravine în mod flagrant cerințelor dezvoltării noii orînduiri, este expresia unei viziuni economice rudimentare. Încălcarea principiilor rentabilității nu poate să nu se răsfîrîngă mai devreme sau mai tîrziu, în mod negativ, asupra eficienței economiei naționale în ansamblu, asupra dezvoltării generale a societății. În orînduirea socialistă rentabilitatea nu mai este o chestiune privată a diferitelor întreprinderi, ci o problemă fundamentală a întregii societăți. Orice activitate economică trebuie să corespundă unor cerințe concrete ale societății, să răspundă unor nevoi reale ale vieții materiale și spirituale a oamenilor, asigurînd în același timp creșterea continuă a avuției naționale, sporirea venitului național.

În strînsă legătură cu perfecționarea conducerii și planificării economiei sînt principiile și măsurile dezbătute și adoptate de Conferința

Națională privitor la îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a României și sistematizarea localităților rurale. Așa cum s-a arătat în Raportul prezentat Conferinței de tovarășul Nicolae Ceaușescu, „aceste principii și măsuri izvorăsc din necesitatea punerii de acord a organizării administrativ-teritoriale cu schimbările calitative intervenite în dezvoltarea forțelor de producție și în repartizarea lor geografică, în dezvoltarea societății, cu modificările ce s-au produs în structura populației, în profilul, dimensiunile și condițiile de viață ale orașelor, comunelor și satelor de pe întreg cuprinsul țării”.

Concepute în spiritul acestei interdependențe, măsurile preconizate au creat un cadru de organizare adecvat pentru accelerarea progresului economic, cât și a întregii vieți sociale, a tuturor zonelor țării.

Viața a demonstrat că vechea împărțire administrativă a devenit o haină prea strîmtă în raport cu dezvoltarea intensă, multilaterală și diversificată a economiei, cu progresul pe tărîm social, științific și cultural, ceea ce a grevat asupra justei aplicări a hotărîrilor adoptate pe plan central, ca și asupra inițiativei organelor locale. Măsurile luate pun de acord organizarea administrativ-teritorială cu schimbările calitative intervenite în creșterea forțelor de producție și în repartizarea lor geografică, cu modificările ce s-au produs în structura populației, în profilul, dimensiunile și condițiile de viață ale orașelor, comunelor și satelor. Aceste măsuri materializează concepția partidului potrivit căreia unitățile administrativ-teritoriale trebuie să dispună de o largă autonomie, de atributele și posibilitățile necesare îndeplinirii optime a sarcinilor lor pe tărîm politic, administrativ, economic, edilitar-gospodăresc, social-cultural, să răspundă cu promptitudine tuturor cerințelor ridicate de viață. În felul acesta se creează sub raport teritorial-administrativ condiții favorabile pentru aplicarea eficientă a programului de perfecționare a conducerii și planificării economiei, care prin aria de cuprindere și conținutul său are menirea de a contribui la accelerarea progresului întregii vieți sociale.

Ținînd seama atât de experiența pozitivă, cât și de neajunsurile constatate în activitatea staturilor populare și a comitetelor lor executive, de tradiții existente în țara noastră, precum și de tendințele actuale pe plan mondial, formele de organizare preconizate de Conferința Națională — județul, orașul, comuna — asigură raționalizarea și simplificarea activității organelor de stat, măresc eficiența și operativitatea — cerințe majore ale unei administrații moderne.

Pentru înfăptuirea hotărîrilor Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român din 6—8 decembrie 1967, cu privire la îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a țării și sistematizarea localităților rurale, Comisia centrală de partid și de stat a elaborat propuneri în legătură cu organizarea județelor și a municipiilor, iar sesiunea

extraordinară a M.A.N. din februarie 1968 a adoptat legea privind organizarea administrativă a teritoriului țării noastre.

În organizarea județelor și municipiilor s-a ținut seama de condițiile economice, social-politice și geografice existente, de componența națională a populației și legăturile culturale tradiționale, precum și de perspectivele de dezvoltare ale diferitelor zone și localități potrivit prevederilor planului cincinal și propunerilor cu privire la dezvoltarea economică și social-culturală a țării în perioada 1971—1980.

Prin împărțirea teritoriului țării în 39 de județe s-a avut în vedere ca fiecare județ care cuprinde un teritoriu mai mic decât al Țostelor regiuni să constituie o unitate administrativ-teritorială complexă din punct de vedere economic și social-cultural, care să cuprindă într-un sistem de legături și căi de comunicație directe și lesnicioase, orașe, centre industriale, comerciale și culturale și care să asigure, pe această bază, condițiile rezolvării eficiente și cu o mai mare promptitudine a diferitelor sarcini ce revin organelor de conducere locale. S-a ținut seama ca fiecare județ să reprezinte o unitate viabilă și perfect echilibrată, atât din punct de vedere al suprafeței pe care o ocupă, al populației, cât și în privința potențialului economic de care acesta dispune.

Întregul complex de criterii economice, culturale și sociale ce au stat la baza propunerilor de îmbunătățire a organizării administrativ-teritoriale a țării reflectă preocuparea și grija conducerii partidului și statului nostru pentru îndeplinirea consecventă a uneia din prevederile fundamentale înscrise în Constituția Republicii Socialiste România: asigurarea deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor țării, întărirea frăției oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate. Dezvoltarea economică și socială a tuturor județelor constituie fundamentul trainic al acestei depline egalități în drepturi.

O deosebită importanță pentru intensificarea procesului de ridicare social-economică a țării au criteriile ce au stat la baza stabilirii orașelor reședință de județ. Alegerea acestora s-a făcut în funcție de nivelul de dezvoltare economico-socială și urbană, de perspectivele dezvoltării viitoare, de situarea geografică pe teritoriu a reședinței respective, urmărindu-se ca aceasta să dispună de legături cât mai bune cu toate localitățile din cuprinsul județului.

Răspunde unor cerințe obiective ale actualului stadiu de dezvoltare a societății noastre hotărârea ca 45 de orașe, care au o populație numeroasă și o însemnată deosebită în viața economică și culturală a țării, să fie declarate municipii. Municipiile au plan și buget propriu, dispun de competențe largi în conducerea treburilor de stat și obștești.

Din ansamblul măsurilor pentru perfecționarea conducerii întregii vieți sociale se degajă ca un adevărat ax coordonator — ridicarea pe o treaptă mult mai înaltă a rolului conducător al partidului.

În Raportul prezentat la Conferință, tovarășul Nicolae Ceaușescu relevă că: „Procesul de desăvârșire a construcției socialiste, diversificarea vieții economice, științifice și culturale, creșterea complexității problemelor și sarcinilor ce trebuie rezolvate determină în mod obiectiv... întărirea continuă a rolului Partidului Comunist Român ca forță conducătoare în societate”.

Îmbunătățirile calitative aduse organizării și conducerii economiei presupun o activitate politică mult mai intensă, mobilizarea largă de forțe materiale și umane, ceea ce pune într-o lumină nouă responsabilitatea organelor și organizațiilor de partid. În condițiile întăririi autonomiei funcționale și dezvoltării mobilității unităților economice în îndeplinirea sarcinilor lor, în planificarea curentă și de perspectivă, în scopul participării lor și mai active la circuitul economic general, pe agenda muncii politice se înscrie o nouă problemă, aria de preocupări a organizațiilor de partid devine și mai înaltă, conducerea politică se apropie mai mult de producție, ceea ce angajează mai direct organele de partid în orientarea activității economice, solicită creșterea competenței lor. Dreptul acordat organelor de partid de a participa și de a-și spune părerea prin reprezentanții lor la dezbaterile noilor organe de conducere economică va asigura o mai bună cunoaștere a realităților, mărirea răspunderii față de problemele producției materiale. Iar această răspundere presupune ca fiecare comitet de partid, fiecare activist să-și sporească exigența, să sesizeze mai bine problemele „cheie”, experiența înaintată, să știe să intervină la momentul oportun, să exercite un control sistematic asupra vieții economice, să pătrundă în esența lucrurilor, pentru a releva cum s-a realizat planul, prin ce mijloace, la ce nivel calitativ etc.

Sporirea atribuțiilor organelor locale ale partidului în conducerea activității economice și social-culturale, sarcinile crescînde ale organizațiilor de bază ale partidului, atât cele cu caracter general, cît și cele specifice diferitelor categorii, îndatoririle și drepturile comuniștilor largesc și mai mult democrația internă de partid, ridică rolul organizațiilor de partid în viața unităților în care activează, asigură ca fiecare în parte și toate la un loc să se manifeste ca adevărați factori însușitori în lupta pentru realizarea politicii partidului.

Aplicarea neabătută a principiilor democratice în viața internă de partid imprimă partidului o puternică vitalitate și combativitate, creează acel climat de efervescență care permite afirmarea aptitudinilor politice și organizatorice ale comuniștilor, valorificarea energiei și inițiativei lor, participarea directă la elaborarea și îndeplinirea hotărîrilor.

Conferința Națională a partidului a pus un accent deosebit pe aplicarea principiului muncii și conducerii colective.

Instituirea și perfecționarea formelor de conducere colectivă nu înseamnă că în mod automat se și înlăptuiește principiul ca atare. Este rostul organelor și organizațiilor de partid de a milita perseverent pentru înrădăcinarea viguroasă în toate compartimentele vieții economice și de stat, pentru combaterea promptă a oricăror încercări sau practici de știrbire a normelor de conducere colectivă.

Pentru soluționarea unitară a problemelor de către organele de partid și de stat, pentru creșterea operativității în rezolvarea problemelor, pentru sporirea răspunderii în muncă, este necesar — se arată în documentele Conferinței Naționale — ca de același domeniu de activitate să se ocupe un singur tovarăș din conducere, atît pe linie de partid, cît și pe linie de stat. Îmbunătățirea muncii de conducere pe plan local impune înlăturarea paralelismului și suprapunerilor ce se manifestau în activitatea organelor teritoriale de partid și a sfaturilor populare, asigurarea unei mai bune tolosiri a cadrelor din conducerea județelor și orașelor, rezolvarea mai competentă și operativă a tuturor problemelor. În acest scop, s-a propus ca primul secretar al Comitetului de partid județean sau orășenesc să poată fi ales în același timp președinte al Consiliului popular județean sau orășenesc. Totodată, în funcție de nevoile concrete, unii secretari și alte cadre de partid vor putea îndeplini și funcții de conducere în organele locale ale administrației de stat.

În actuala etapă, munca de partid capătă valori hotărîtoare, care nu permit funcționarea în gol a nici unui element al mecanismului său. Desfășurarea unei activități operative, competente și perseverente, care să se încheie cu soluționarea și finalizarea problemelor ivite, este o condiție principală a creșterii continue a eficienței muncii de partid.

Desigur, formele de activitate, structura de organizare oricît ar fi de bune, prin ele însele nu pot conduce la rezultatele scontate. Hotărîtor este conținutul muncii politice și organizatorice, obiectivele și sarcinile ce i se trasează, metoda și stilul utilizate. Ideea centrală, călăuzitoare a măsurilor preconizate în privința perfecționării muncii de partid vizează creșterea rolului partidului în toate compartimentele vieții sociale, determină apropierea conducerii de unitățile de bază ale structurii administrative. Centrul de greutate al controlului se mută de astă dată spre activitatea concretă, acolo unde se produc bunurile materiale.

În prezent, partidul formulează pretenții mari și justificate față de cei care înlăptuiesc controlul, mai cu seamă pe linia creșterii eficienței. Sensul măsurilor înnoitoare inițiate de conducerea de partid este ca acei care investighează, examinează acțiunile întreprinse și efectele lor să aprecieze rezultatele, luînd drept punct de orientare nu atît nivelul de la care s-a pornit, cît acela spre care tinde, noile exigențe, posibilitățile crescute ca urmare a progreselor înregistrate.

Restructurarea administrativă a teritoriului țării, îmbunătățirea conducerii activității economice favorizează selecționarea pentru posturi de răspundere în organele de partid, de stat și economice, în organizațiile (obștești și sociale) de masă a unor specialiști temeinic pregătiți pentru domeniul respectiv, pătrunși de spirit partinic, receptivi față de nou, întrunind înalte calități moral-politice.

Îmbunătățirea structurii întregului mecanism economic-social solicită o vastă activitate pentru aplicarea măsurilor stabilite de Conferința Națională. Este nevoie în primul rând să fie însușit temeinic sensul, spiritul schimbărilor preconizate, să se înfrângă rutina, deprinderile învechite, să se țină seama în cel mai înalt grad de condițiile extrem de variate în care aceste măsuri urmează să fie aplicate. Este foarte important ca în stilul de muncă și conștiința tuturor cadrelor să se înrădăcineze trainic concepțiile și practicile caracteristice unui sistem orientat spre eficiență, să dispară orice urmă de rutină și conservatorism, tutelarea măruntă, iuga de răspundere. Inițiativa, curajul și îndrăzneala creatoare sunt calități care se găsesc de obicei la oameni cu cunoștințe temeinice, la cei care dețin o informație bogată despre fenomenele actuale și au o viziune largă, înaintată asupra domeniului în care lucrează.

O expresie a rolului tot mai important jucat de partid în viața țării este dinamica întăririi rindurilor organizațiilor de partid. În ultimii doi ani efectivul partidului a crescut cu peste 200.000 de membri, ridicându-se în prezent la peste 1.730.000 de comuniști. Aceasta reflectă marea încredere de care se bucură partidul în rindurile poporului, puternica lui atracție în mase. În prezent partidul se află într-un asemenea stadiu de dezvoltare încât, mai mult ca oricând, criteriul fundamental la primirea de noi membri nu poate fi altul decât calitatea.

Dezvoltarea neîntreruptă a forțelor de producție, concomitent cu perfecționarea relațiilor socialiste de producție dă noi dimensiuni activității ideologice, ridicării conștiinței socialiste a poporului. Măsurile adoptate de Conferința Națională învederează faptul că partidul privește factorii obiectivi și subiectivi într-o legătură indisolubilă, creșterea rolului conștiinței sociale fiind o premisă pentru satisfacerea mai bună a legităților ce guvernează mișcarea socială. În actualele împrejurări, se impun ca o necesitate stringentă dezvoltarea gândirii sociale, aplicarea creatoare a dialecticii materialiste, ridicarea conștiinței oamenilor muncii la nivelul înțelegerii generalizărilor teoretice ale practicii sociale. Fără dezvoltarea și întărirea activității ideologice, partidul nu-și poate îndeplini misiunea de a sintetiza experiența socială, de a studia aprofundat noile fenomene ale vieții și de a stabili în fiecare etapă calea cea mai justă de acțiune.

Pentru îmbunătățirea îndrumării unitare a întregii activități ideologice din țara noastră, pentru asigurarea unei dezbateri profunde a problemelor teoretice, filozofice, culturale și artistice, în vederea înfloririi culturii noastre socialiste, la Comitetul Central al Partidului Comunist Român se va crea o comisie ideologică.

În scopul lichidării paralelismelor existente, îndrumarea directă a tuturor instituțiilor ideologice, științifice și culturale va fi făcută de Comitetul Central.

Conducind opera de construcție a socialismului în țara noastră, călăuzit de interesele majore ale poporului, Partidul Comunist Român are în vedere cadrul internațional în care se desfășoară astăzi procesul de trecere de la capitalism la socialism, existența sistemului mondial al socialismului. În politica lor, în elaborarea planurilor de dezvoltare a economiei naționale, partidul comunist și statul nostru socialist au pornit totdeauna de la premisa că progresul economic al țării depinde înainte de toate de eforturile depuse de poporul nostru pentru punerea în valoare a tuturor resurselor materiale și umane proprii, fructificând în același timp avantajele participării active a României la diviziunea internațională a muncii pe baza respectării principiilor suveranității, avantajului reciproc, egalității în drepturi și neamestecului în treburile interne.

Întreaga politică de desăvârșire a construcției socialiste, de dezvoltare continuă a economiei, de înflorire a științei și culturii naționale reprezintă o dovadă grăitoare a modului cum partidul nostru își îndeplinește neabătut atât îndatorirea sa supremă față de poporul român, cât și sarcina sa internaționalistă, aducându-și astfel contribuția la întărirea sistemului mondial socialist, la sporirea influenței și prestigiului socialismului în lume.

Din întregul program trasat de Conferința Națională a Partidului Comunist Român din decembrie 1967, rezultă în mod pregnant că sub conducerea partidului, poporul nostru își afirmă tot mai puternic potențele creatoare, demnitatea sa națională, își ridică patria pe noi trepte de progres și civilizație, aducându-și totodată contribuția la creșterea forțelor sistemului mondial socialist și a influenței acestuia asupra evoluției internaționale, la întărirea tuturor forțelor înaintate ale contemporaneității.

ION IONESCU DE LA BRAD — ECONOMIST ȘI PATRIOT

DE

DUMITRU RUSU și GHEORGHE STOICA

Anul acesta se împlinesc 150 de ani de la nașterea lui Ion Ionescu de la Brad. Inițiativa de a-i evoca personalitatea și de a-i prezenta opera, cu acest prilej, este binevenită și reprezintă un act major pe linia valorificării tradițiilor noastre culturale menite să răspundă întru totul dictonului latin *restituere aliquem in integrum*, iar faptul că evenimentul va fi consemnat și pe plan mondial (prin U.N.E.S.C.O.) constituie pentru noi un sentiment de legitimă mândrie și un act de dreptate, în același timp, deoarece opera economică a lui Ion Ionescu de la Brad depășește, prin continut și semnificații, fruntariile naționale.

Despre agronomul Ion Ionescu de la Brad s-a scris mult de-a lungul anilor și cu destulă competență, iar meritele i-au fost aproape integral recunoscute, în scris și prin acte publice demne de menționat. Numeroasele evocări și patronajele instituite cu diverse prilejuri, studiile și monografiile publicate despre el înfirmă prin urmare aserțiunea că a fost dat uitării¹. La școala de agricultură din Trifești-Roman i s-a înălțat un bust în 1928 și tot în acel an i s-a așezat un obelisc la mormântul de la Brad. În 1941 s-a comemorat semicentenarul de la moartea lui și tot atunci a devenit patronul școlii din Trifești. În anul 1943 o parte din scrierile sale au fost reeditate în două volume², iar în anii regimului democrat popular Institutul agro-nomic din Iași poartă pe frontispiciul lui numele ilustrului învățat. Toate acestea reprezintă o dovadă grăitoare a venerației pe care posteritatea i-o poartă. Cu toate acestea mai rămâne încă mult de făcut pe drumul unei integrale valorificări, mai ales în ceea ce privește contribuția sa la dezvoltarea științei economice, care n-a fost pînă acum pe deplin cercetată și scoasă la lumină.

În cadrul prezentării unei mari personalități *omul* și *opera* constituie două componente psiho-sociale care nu pot fi disociate. Îndeosebi, în cazul lui Ion Ionescu de la Brad, *omul* se reflectă din plin și cu multiple calități în întreaga operă scrisă sau

¹ „Ion Ionescu de la Brad este un uitat: Ce ușor uită românii pe binefăcătorii lor”, scrie Gh. Bogdan-Duică în *Viața și opera întiiului țărânist român*, Ed. „Ramuri”, Craiova, 1921, p. 3.

² Vezi și alte amănunte în A. Vasiliu, *Ion Ionescu de la Brad*, Ed. agro-silvică, București, 1967, p. 7 și urm.

turnată în tiparele realității, iar opera, la rindul ei, poartă pecetea austeră și autoritară a omului care a gândit-o și a scris-o, pecetea originalității, care o deosebește fundamental de alte opere similare. În acest sens amănuntul biografic este utilizat, în cele ce urmează, numai în măsura în care dă relief operei sau aduce lămuriri indispensabile pentru conturarea personalității lui Ion Ionescu de la Brad.

I. ORIGINEA, INCLINAȚIILE SPRE STUDIU, PRIMELE ȘCOLI

Netăgăduit, viața și activitatea lui Ion Ionescu nu pot fi cuprinse în cîteva parametri calendaristici.

Reproducem, totuși, momentele mai importante ale zbuciumatei sale biografii, pentru a fixa etapele esențiale ale formației și creației savantului și patriotului român și pentru a-i stabili legăturile cu epoca sa.

S-a născut la 24 iunie 1818, în Roman, ca fiu al meseriașului blănar, devenit preot, Ion Isăcescu. Tatăl său a fost fiul preotului Ștefan Isăcescu, iar mama sa fiica preotului Toader Cima, ambii din Roman³. Din informațiile bibliografice⁴ desprindem că ascendenții săi din generația premergătoare celor doi bunici au fost probabil țărani. Numai așa se explică pătimașa lui dragoste de pămînt și plugari și devotamentul cu care s-a avîntat mai tîrziu în luptă pentru apărarea drepturilor țărănești. Părinții lui au fost „oameni deosebit de bine făcuți, gospodari, cu personalitate și iubitori de glie”⁵. Și-a petrecut primii ani ai copilăriei în casa părintească din Roman și apoi prin preajma schitului de la Brad, aparținînd episcopiei de Roman, a cărui avere fusese încredințată spre administrare tatălui său. De altfel, la Brad, în mica așezare țărănească din jurul schitului, se aflau tata moșu, tatăl mamei și bunicuța, mama tatei. Tata moșu acolo au și murit schimnic; și l-au îngropat lîngă biserică”⁶. Înainte chiar de a ajunge să locuiască la Brad, copilul, abia trecut de 7 ani, evada adeseori de acasă și se pierdea în atmosfera bucolică de la Brad. „Mă deprinsesem a umbla călare — ne înfomează el în *Vieașa mea de mine însumi* — ducîndu-mă cu caii la apă. Dar într-o zi, rămînînd mai pe urmă de moș Ion, trecui cu Bunduc (numele calului preferat) Moldova și mă dusei călare pînă la Brad. Pînă seara mă

³ *Ibidem*, p. 16.

⁴ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 3.

⁵ A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 17.

⁶ Ion Ionescu de la Brad, *Vieașa mea de mine însumi*, în *Opere*, vol. II, Imprimeria „Curentul”, 1943, p. 342. Notele autobiografice conțin informații și date puține, dar prețioase. Conștient de valoarea operei sale și de trîncia experiențelor practice întreprinse — contemporan cu Eminescu — Ion Ionescu de la Brad a înțeles, ca și acesta, că va veni o vreme cînd „pe deasupra tuturor va vorbi vreun mititel, nu slăvindu-te pe tine... lustruindu-se pe el, sub a numelui tău umbră” (1881) și a transmis posterității, sub semnătură proprie, tot ceea ce a socotit că formează esența vieții, a gândirii și a creației sale, realizată sub *specie aeternitas*. A știut că cei ce vor veni după dînsul îi vor scruta cu migală viața și faptele și că deci nu este cazul ca, în problemele fundamentale ale existenței sale, să-și facă loc improvizațiile și speculațiile subiective. *Vieașa mea de mine însumi* a apărut în anul 1889, anul stingerii din viață a lueafărului poeziei românești. Ion Ionescu avea atunci 71 ani. Eminescu părăsea existența terestră la 39 de ani. Laconismul amintitelor note „se poate completa frumos din celelalte multe scrieri ale autorului” (Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 3).

și aduse mama înapoi. Dar de aci încolo, de cite ori îmi venea la îndemână, treceam Moldova și într-o fugă ajungeam la Brad⁷.

La început (1825) a făcut școală la Roman cu dascălul Verescu, care — după obiceiul timpului — i-a schimbat numele din Isăcescu, în Ionescu⁸ și cu dascălul Melidon, cu care a învățat grecește. Vădind înclinații și calități deosebite în învelnicirile școlare a fost trimis apoi la Iași, la Școala „Trei Sfetitele”, pe cînd avea 14 ani, unde a avut parte de dascăli buni de care-și aminteste, mai tîrziu, cu afecțiune: Eftimie Murgu, de la care a învățat filozofia, Seulescu, ardeleanul Fabian, de la care a învățat latina și matematicile și Asaki. Asaki, mai cu seamă, l-a îndemnat și l-a ajutat să studieze mai departe, la Academia Mihăileană, care și-a deschis cursurile în 1835⁹. Aci a studiat cu rîvnă tot ceea ce se putea studia, în acea școală înaltă și s-a remarcat curînd ca un element dotat, cu aptitudini deosebite și perspective de dezvoltare. La Academia Mihăileană a învățat franțuzește cu Maisonnabe, rectorul înaltei școli, al cărui secretar a și fost. Spre sfîrșitul studiilor academice s-a angajat într-o acțiune foarte importantă: a tradus în limba română mai multe scrieri străine: patru din limba franceză, una din latină și una neprecizată, printre care: *Biografia filozofilor* de Fenelon, *Din Tîlher*, *Cato Bătrînul* etc. Traducerile l-au pus în contact cu filozofia antică, „cu acea filozofie pe care, mai tîrziu, la 1857... o va întrebuința în schițele sale de morală din *Jurnalul de agricultură*, cu înțelepciunea lui Cato, dar și cu eroismele lui Leonidas și Tell. Sfera acestor idei era destul de importantă, ca să poată contribui la direcțiunea conștientă a vieții unui tînăr inteligent de 19 ani”.¹⁰ Activitatea de traducător avea să-i dezvolte un anume simț literar, fapt semnalat de Duică¹¹, să-l înalțe „pînă la pragul literaturii, peste care, pe atunci, la noi, era aproape obiceiul să treacă înții ca traducători. Un incident norocit îl opri însă pe pragul ajuns și îl întoarse în altă parte. Viața practică, reală a țării sale începu a-i alcătui în alt sens viața sa”.

O altă împrejurare, pe lîngă instrucția școlară, — de data aceasta însă dramatică — avea să-și spună cuvîntul în formarea tînărului Ionescu: necazurile pe care le-a avut tatăl său, ajuns pînă la demnitatea de protopop în ierarhia bisericească, cu episcopul Meletie (1826—1850), au sfîrșit prin scoaterea lui din postul de administrator al schitului Bradu, fapt care i-a grăbit moartea și astfel Ion Isăcescu muri, mai mult de supărare decît de boală, la 9 martie 1837. Ion Ionescu avea atunci 19 ani. Mama celor doi frați, Ion și Nicolae,¹² rămasă văduvă „au sfîrșit de plătit toate datoriile bărbatului său; pentru aceasta a vîndut tot ce avea: argintărie, blane frumoase de samur și de cacon etc. casa familiei din Roman. Și astfel mama lui Ionescu a rămas săracă, dar curată, cum zicea ea. Hrănindu-se cu furca, ea crescuse totuși bine pe cei doi copii, pînă ce muri și ea în cinste la 6 iunie 1859, în Iași”¹³.

⁷ Ion Ionescu de la Brad, *Opere*, vol. II, p. 341. În acești firavi dar entuziaști ani, s-a legat de sat și de țărani, la care a găsit „virtuțile cele mai însemnate și însușirile morale cele mai indispensabile succeselor agricole — avea să consemneze el mai tîrziu: hărnicia, simplitatea, sobrietatea, paciența, dreptatea, onestitatea, respectul familiei, al proprietății și al autorității” (*Opere*, vol. I, la *Introducere*, p. 1).

⁸ A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 18.

⁹ La „Trei Sfetitele” gimnazistul Ion Ionescu „trebuie să se fi distins, deoarece a fost numit repetitor și mutat la Academia Mihăileană” (Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 6).

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

¹¹ *Ibidem*, p. 8.

¹² Fratele Nicolae (1820—1905) a fost profesor la Iași și ministru de externe între anii 1876 și 1877. În parlamentul țării s-a ilustrat ca un vestit orator.

¹³ Ion Ionescu de la Brad, *Opere*, vol. II, p. 123.

În sfârșit un alt fapt, petrecut în prima tinerețe, avea să influențeze de asemenea formarea și întărirea caracterului lui: remarcât de toți dascălii săi de la Academia Mihăileană Ion Ionescu a ajuns, încă din 1837, profesor la clasele gimnaziale, iar în 1838, „îl găsim printre profesorii învățăturilor de treapta a II-a ca profesor de limba română și istoria universală”¹⁴. Luînd contactul la vîrsta adolescenței cu profesiunea de dascăl — care cere în primul rînd calități de ordin etic și care are înalta misiune de a modela sufletele și de a forma caractere tari — este în afara oricărei îndoieli că Ion Ionescu și-a definit el însuși caracterul ferm și ireductibil, încă din această perioadă; iar faptul că a avut privilegiul fericit de a fi interpretul frumoasei limbi materne și a tălmăci prin viu grai în fața școlarilor gloria faptelor străbune, i-a dat prilejul să se formeze în spiritul celor mai nobile virtuți românești.

Descendent din țărani și preoți, — ei înșiși gospodari — dotat cu calități native de cea mai bună substanță, aplecăt — prin temperament — studiului și hărniciei și beneficiînd de o instrucție cu totul aleasă, Ion Ionescu a reușit, prin urmare, încă de la începutul activității sale să se impună și să-și afirme cu hotărîre toate trăsăturile de caracter care mai tîrziu îl vor ajuta să înfăptuiască lucruri atît de însemnate.

II. PERIOADA STUDIILOR DIN FRANȚA. FORMAREA CULTURII ECONOMICE (1838—1841)

În perioada studiilor din Franța, hotărîtoare pentru formarea lui ca agronom și economist, continuă de fapt temeinicele studii pe care le-a făcut la Academia Mihăileană. Remarcât fiind și de domnitorul Mihail Sturza, a fost trimis în 1838 în Franța să studieze agronomia. Împrejurările acestei trimeri i-au fost, de asemenea, favorabile, întrucît tot atunci a părăsit Academia fostul ei rector, Maisonnabe, francez de origine, care, reîntorcîndu-se în Franța, l-a luat pe lingă el și s-a interesat îndeaproape de fostul lui învățcel, „Maisonnabe hotărîse, se pare, să dea Moldovei și un economist, nu numai un agronom practic și științific”¹⁵. Profesorul francez s-a orientat desigur în această oportună decizie de observația și constatările pe care a avut prilejul să le facă în răstimpul cît Ion Ionescu a frecventat prelegerile Academiei, cînd — se presupune — a vădit înclinații speciale pentru studiul științei economice. În Franța stipendistul domnesc s-a stabilit la Roville, lingă Nancy, unde o societate particulară înființase, pentru prima oară, o fermă model, care a fost de fapt o școală (un institut) de agricultură. Școala respectivă se afla sub conducerea lui Mathieu de Dombasle, renumit pentru lucrările sale în domeniul științelor agronomice, care și-a îndreptat cu multă sollicitudine atenția asupra tînarului moldovean. La Roville se aplicau cele mai moderne metode de muncă și se utilizau uneltele agricole cele mai perfecționate, sub îndrumarea exigentă și competentă a lui Dombasle. În această atmosferă de muncă creatoare, Ion Ionescu și-a găsit climatul prielnic și s-a dedat studiului cu toată pasiunea, însușindu-și repede cunoștințele teoretice predate la curs și familiarizîndu-se cu toate procedeele aplicate în decursul instruirii practice. Anii de studiu de la Roville reprezintă, fără îndoială, pentru Ion Ionescu, perioada cea mai fericită din viața sa de student agronom. Receptiv la tot ceea ce poate prezenta interes pentru orientarea sa profesională și, în general, pentru teoria științei economice, s-a documentat temeinic și și-a însușit, în cele mai bune condiții, metodele de investigație aplicate în mod curent la ferma de la Roville. Tot sub atenta îndrumare a lui Dombasle și-a desăvîrșit cultura de specialitate, făcînd numeroase vizite și excursii științî-

¹⁴ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 6.

¹⁵ *Ibidem*, p. 11.

face în Vogezi („zece zile de mers pe jos, cu sacul pe spate”), în nordul Franței, în Belgia, în Olanda, în Alsacia și de două ori în Elveția. La Auxerre, în Champagne, a studiat apoi viticultura o jumătate de an, cu celebrul viticultor Depreau, de la care și-a însușit procedeele fabricării șampaniei, fiind primul în țară care a făcut șampanie din vinul viei Domnești de la Socola, iar la Paris s-a orientat cu pasiune spre cultura viermilor de mătase. În timpul studiilor pe care le-a făcut în continuare la Paris, la Conservatoire și Collège de France, după fructuoasa etapă de la Roville, a luat contactul direct cu cei mai vestiți economiști ai epocii. Aci a audiat prelegerile celebrului economist Blanqui, pe cele ale lui Wolowski (despre legislația industrială) și mai ales cursurile vestitului diplomat și economist italian, naturalizat în Franța, Pellegrino Rossi, urmașul lui Jean Baptiste Say la Collège de France. Este deci în afara oricăror discuții că harnicul student și-a amplificat cunoștințele de specialitate și și-a format o cultură economică vastă, care avea să-i fertilizeze mai târziu atât de intens opera scrisă și aplicată, în vremea cît a stat în capitala Franței. Pellegrino Rossi, ca și Wolowski de altfel — precizează Prof. G. Zane¹⁶ — „era un economist cu mare renume și un luptător politic pentru independența națiunii sale. Ideile pe care le susținea la curs trebuie să fi atras atenția tînărului agronom moldovean, căci ele reprezentau pe lîngă concepția dominantă liberală și teza democratizării proprietății rurale... Studentul român a fost, desigur, profund impresionat cînd a auzit pentru întia dată vorbindu-se, de la înălțimea catedrei marelui institut francez, despre foloasele unei țărănimii proprietare și înstărite, el care venea dintr-o țară în care regimul iobag era în plină dezvoltare. Este posibil ca tocmai sub influența lui Rossi, tînărul studios să-și fi format concepțiile sale sociale, care au făcut din el unul dintre cei mai mari luptători pentru cauza țărănimii”¹⁷. La formarea personalității viitorului agronom și economist a contribuit apoi, fără îndoială, și mișcarea literară și artistică din capitala Franței. Ne aflăm în perioada în care ochii întregii omeniri progresiste stăteau atinți spre Paris, de unde izvorau ideile călăuzitoare ale Revoluției franceze al cărei ecou trezise la viață masele oprite din toate țările bătrînului continent. Ion Ionescu, prin temperament, avea să-și însușească temeinic doctrina furtunosului an 1789 și desigur și efervescența culturală și artistică post-revoluționară. Perioada pariziană ne relevă, asadar, drumul pe care avea să pășească viitorul agronom și economist, de îndată ce va fi ajuns în țară și va avea răspunderea unor funcții publice. A cunoaște curente vremii, a-ți apropia ideile reformatoare, a pătrunde în tainele tuturor teoriilor de circulație universală, nu înseamnă însă a înțelege totul. Peste considerentele de ordin pur științific, care nu-și găsesc întotdeauna o aplicabilitate creatoare se suprapune realitatea cu inexcrabilele-i legi și imperative. Simțul intuitiv al omului desprins din brazda pămintului geto-dac avea să-i trezească lui Ion Ionescu și curiozități mult mai concrete. Așa se explică faptul că s-a angajat, cu plenitudinea forțelor, pe drumul unor veridice confruntări practice, cu prilejul excursiilor științifice pe care le-a făcut. „Știința — avea să sublinieze el mai târziu — nu este opusă practicii; știința nu este altceva decît explicația și generalizarea multor fapte care vin din practică”

III. „VACARIU”, ADMINISTRATOR AL MOȘILOR DOMNEȘTI, PROFESOR ȘI REVOLUȚIONAR

S-a întors în țară în 1841, cu o bună specializare în științele agricole și cu o pregătire completă și multilaterală. La Roville avusese prilejul să studieze agronomia, chimia, tehnologia, mașinile agricole, fizica, matematicile și contabilitatea și să-și

¹⁶ G. Zane, *Economia politică la Academia Mihăileană*, Iași, Institutul de Arte grafice A. Țerek, 1943, p. 17.

¹⁷ *Ibidem*, p. 18 și 19.

verifice cunoștințele asimilate în mod practic, pe cîmp și în grajduri¹⁸, iar la Paris să se ridice în sfera abstractizărilor pure, cu alte cuvinte să-și apropie esența științei economice. Adînc cunescător al stărilor de lucruri din țară și legat de gestul, în aparență generos și dezinteresat al domnitorului, Ion Ionescu nu s-a simțit deloc descalificat și umilit cînd i s-a propus să se ocupe de vestita văcărie domnească de la Cioara. Mihail Sturza — mecenatele său — „m-au făcut văcariu” scrie el în notele autobiografice. „Văcar, ce-i dreptul mai mare peste ceilalți văcari, dar tot văcariu”. Și s-a pornit serios pe treabă. Om practic, orientat în problemele de eficiență economică a știut încotro să-și îndrepte atenția, pentru ca să învingă inerția tradițională și scepticismul dezarmant, de esență orientală. Rezultatele eforturilor sale după un an de văcărie? A îngrășat două cîrduri de boi, pe care le-a însoțit *per pedes apostolorum* pînă la Pesta și Viena unde le-a vîndut. „M-am întors înapoi — consemnează satisfăcut în aceleași note — cu desaciți plini de galbeni... Vodă au fost atît de mulțumit de mine, cît nu m-au mai trimis la vaci; m-au oprit pe lîngă dînsul făcîndu-mă director în administrarea moșilor sale”. Tot în anii cît s-a ocupat de administrarea moșilor domnești a tradus vestita lucrare *Vitele albe din Engllitera*, „fără să menționeze numele autorului, dar pe care a socotit-o ca o mică introducere după vestitiile îmbunătățitori ai agriculturii engleze R. Bakewell, A. Young, J. Sinclair și T. W. Coke”. Ion Ionescu l-a dat mai tirziu pe David Law ca autor și a precizat că traducerea a fost întregită „cu o mică relație despre cele ce am observat în vitele odăii Cioara”¹⁹. Nu s-a mulțumit, prin urmare, să reproducă aiudoma textul lucrării, ci a mai adus și unele îmbunătățiri originale, fruct al experiențelor și al generalizărilor făcute pe moșia domnească.

În timpul cît a funcționat ca director al administrației domnești a locuit — prin grija domnitorului — în curtea palatului domnesc și tot atunci a fost numit și profesor la Academia Mihăileană. Iată cum s-a adresat lui Vodă Sturza pentru ocuparea catedrei: „Cu umilintă rog pe înălțimea voastră să vă milostiviți a poronci de a fi instalată plecata slugă a înălțimii voastre de profesor agriculturii în Academia Mihăileană...”, curs prin care „tinerii... vor dobîndi și cunoștința unui obiect pozitiv, ce hrănește și înăvutește și imputernicește societatea și care pe lîngă alte cunoștințe le va fi un mijloc îndrumătoriu în traiul vieții lor sociale”. Cererea a fost adresată domnitorului, la 6 septembrie 1841. Sturza n-a manifestat nici cea mai mică ezitare, în privința solicitării ce i s-a făcut, iar la 10 septembrie, același an, a scris pe cerere textual: „Epitropia shoalelor — vi se recomanduieste pe iscălitul care cu a noastră cheltuială au dobîndit această știință spre a-l întrebuința la Academie în folosul tinerimii”. Iar N. Suțu, ca epitrop al școalelor, a scris pe cerere: „Să se cel (ceară) de la sâmesie (visterie) știință de starea bugetului spre închipuirea (împlinirea) trebuinții poroncite”²⁰. A fost apoi numit la Academie, în funcția cerută, unde a predat agricultura și unde susținea cu mare răsunset prelegeri de economie Ion Ghica. Aprecierile pe care le-a făcut despre Ion Ghica sînt o indicație că atunci a făcut primii pași spre a se apropia de el. „Noi — scrie Ion Ionescu despre prelegerile de economie — am avut norocire a asculta cursul lui Ghica de economie politică ce l-a făcut la Academia Mihăileană din Iași și putem spune în public că măcar că încă nu pierdusem impresiile ce întipărise în noi brillantele prelecțiuni de economie industrială ale lui Blanqui de la Paris și de economie politică ale lui Rossi de la Collège de France, am ascultat cu deosebit interes pe D-l Ion Ghica”.

Activitatea desfășurată în înalta instituție academică i-a dat desigur multe satisfacții, potrivit înclinațiilor sale temperamentale pe care le-a avut pentru în-deletnicirea pedagogică.

Alături de ocupațiile practice și de cele didactice a desfășurat însă și o sustinută activitate publicistică. Viața culturală a Moldovei se afla în acei ani în plină

¹⁸ A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁹ A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 31.

²⁰ După Homutescu VI. și Andronic AI., *Cursul de agricultură al lui Ion Ionescu de la Brad ținut la Academia Mihăileană, în Omagiu lui Ion Ionescu de la Brad, Iași, 1957, p. 31.*

renaștere, animată de cele două mari reviste literare de sub redacția lui Kogălniceanu, Costache Negruzzi și Vasile Alecsandri: „Dacia literară” și „Propășirea”. Apropierea proaspătului agronom de publicațiile amintite ni se pare firească și oportună. Este poate unul din puținii tineri, întorși de la studii din străinătate, care avea ce să spună și care era îndreptățit să-și aducă contribuția în problemele social-economice ale patriei sale. Colaborând astfel la „Propășirea” a reușit să introducă în literatura noastră economică un le din teoriile economiei clasice engleze. A fost cel dintâi care a susținut prin scris teoria valorii-muncă, popularizând ideea că prețul lucrurilor rezidă exclusiv în munca omenească. A glorificat cu convingere și talent această teză și a contestat astfel cu hotărâre implacabilă dreptul boierimii de a stăpîni pămîntul. De fapt, în perioada la care ne referim, s-a aflat mereu în frontul celor care au criticat aspru relațiile feudale din Principate și a luptat cu un devotament negabil pentru ridicarea țărănimii. Sînt de subliniat îndeosebi, din această perioadă, două scrieri reprezentative pentru convingerile și concepțiile sale profesionale: mai întîi, articolul intitulat *Îmbunătățiri în agricultura noastră*, publicat în „Propășirea”, la 27 februarie 1844, în care, după cum am mai arătat, face apoteoza muncii, și în al doilea rînd lucrarea intitulată *Calendar pentru bunul gospodar* (1845), prin care a propus crearea unui sistem național de gospodărie și în care a arătat, lună de lună, ce trebuie să se facă în activitatea plugărească propriu-zisă și în păstorie.²¹ Dată fiind buna primire și popularitatea de care s-a bucurat, *Calendarul pentru bunul gospodar* a apărut în trei ediții, ultima văzînd lumina tiparului în 1861. Despre lecțiunile ținute la Academie ne-a lăsat informații interesante în *Vieța mea de mine însumi* și în articolul citat din „Propășirea” (p. 84). Auditoriul a fost mic, precizează el.... „numărul ascultătorilor acestui clas... tot grădat au scăzut și acum au ajuns atîta cît cursul se sfîrșește numai cu trei”.

În „Foaia de agricultură practică” a reproduș apoi în întregime, după 13 ani, lecția inaugurală pe care a ținut-o la Academie. Tonul patetic și ușor declamatoriu a imprimat acestei prelegeri un stil original, însuflețit de autentice calități literare, care o fac accesibilă și astăzi... „Îmi voi aduna toate suvenirurile și toate meditațiile -- a spus el -- și cu încredere îmi voi expune tangenta pe care am să urmez, ținînd cu mîinele de coarnele plugului și întipăriind pe țearina Patriei rezultatul ostenețelor și sacrificiilor mele”. Biograful Duică presupune că, vorbind de suveniruri, Ion Ionescu s-a gîndit la Tacitus, Horatius și Virgilius, la Pascal și Euclid, la Ampère și Bacon, iar meditațiile și le-a sprijinit pe Boussingault („astăzi reprezentantul agriculturii în Europa”), pe Arthur Young, pe Dombasle și pe Gasperi. „Forța ideală ce le adună pe toate, suveniruri și meditații — subliniază Duică²² este acel gust care este cheia tuturor studiilor și fără de care memoria devine refractară și concepția retivă”. Tînărul profesor, care abia împlinise 28 de ani, și-a captivat fără îndoială asistența, nu numai prin erudiția de care făcea probabil o mare risipă, ci și prin tactul și elocința verbală de care a dat mereu dovadă. Duică îl vede astfel la catedră, predînd: „Privesc rîndurile lui calde; în fața oratorului îmi închipuiesc niște ochi vii, sculptori de idealul său și zic: Nu se poate ca căldura lui să nu fi trecut de la catedră în sală și din sală — fie și pe căi puține, prin puțini mijlocitori, — mai departe, dincolo de ziduri, în lume. Acesta era profesorul cel întra-devăr chemat”²³.

Între 1846 și 1848 a administrat la Săbăoani moșia arendată de Grigore Sturza, fiul domnitorului. De la Săbăoani se deplasa săptămînal la Iași pentru a-și ține prelegerile la Academie. Aci a scris importanta lucrare *Ferma modelă și Institutul de Agricultură din Moldova*. Unii biografi mai afirmă că în primăvara anului 1846 ar

²¹ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 16.

²² *Ibidem*, p. 19.

²³ *Ibidem*, p. 20.

fi fost din nou în Franța la Grignon pentru perfecționare și că ar fi vizitat și Parisul cu acel prilej.²⁴

Adevărata chemare a lui Ion Ionescu de la Brad avea însă să-i deschidă și mai mult orizontul de gândire și acțiune. Intelectualitatea țării se afla, în acei ani, în febra premergătoare revoluției. Pretutindeni se vorbea despre suflul nou care străbătea lumea. Urmindu-și destinul implacabil Ion Ionescu s-a întâlnit la Minjina, moșia lui Costache Negri, cu Bălcescu, în primăvara anului 1846, cu care a avut o lungă și lămuritoare discuție în problema Unirii, a emancipării țăranilor și a desființării privilegiilor. Au mai fost de față, la Minjina, Alecsandri, Kogălniceanu, C. Negruzzi, Ion Ghica, C. Filipescu și alții. Cu prilejul acelei întâlniri înfocatul revoluționar muntean l-a convins pe agronomul moldovean, dacă mai era nevoie, că este „de neapărată trebuință a îmbunătăți materialicește și moralicește soarta țăranului nostru”²⁵. Bălcescu dotat de la natură cu un adinc spirit de observație, a intuit de la început valoarea și integritatea caracterului tinărului profesor moldovean. Rezultatul practic al memorabilei întâlniri s-a concretizat în chemarea lui Ion Ionescu, de către locotenenta domnească (prin Eliade, Tell și Bălcescu), la București, în toul revoluției, ca specialist în comisiunea agrară. În această comisie a avut de luptat cu imense greutăți și obstacole mai ales apărind cu fermitate cele trei principii care formează axa întregii sale concepții: libertatea muncii, dreptul de proprietate și de espropriațiune, — prin despăgubire și pentru cauză de utilitate publică — și improprietărirea țăranilor. Inflexibil în convingeri și îndrăzneț în manifestări apărătorul clăcașilor a primit cu stoicism și sarcasm epitetul ce i-au fost adresate cu acel prilej, mai ales pe acela de comunist, știind că viitorul îi va da dreptate în toate privințele.

Lupta publicistică desfășurată pe plan economic agrar și pentru apărarea țăranilor, — de multe ori cu o imprudentă îndrăzneală — în aproape toate publicațiile vremii, caracterizează, de asemenea, specialistul prezent în contemporaneitate cu toate sensibilitățile și năzuințele lui. Este semnificativ în acest sens fragmentul următor, extras dintr-un articol publicat în „Poporul suveran” la 7 septembrie 1846, în care a descris climatul ostil în care a fost obligat să lucreze ca vicepreședinte al Comisiei proprietății: „Focul mă încinse din toate părțile — arată el — nimeni nu intervenea, dușmani și amici ațîtau să stingă sau să aprindă războiul civil, ochii lor erau ațintiți asupra mea ca asupra unui ațîțător de vrajbă și calomnia merse pînă acolo cît mă numiră străin”.²⁶

După nereușita revoluției, Ion Ionescu, ca și alți patrioți combatanți în numele acelorasi idei, a fost silit să părăsească țara și să ia drumul exilului.

IV. ÎN EXIL. PREVIZIUNI ASUPRA DEZVOLTĂRII ECONOMIEI DOBROGEI. CERCETĂRILE MONOGRAFICE

Exilul — oricît s-ar părea de paradoxal — înseamnă în viața și creația lui Ion Ionescu una din perioadele fertile din lunga și prodigioasă sa activitate. Înstrăinarea, oprimarea și persecuția națională sînt factori care își exercită întotdeauna cu putere influența pozitivă asupra spiritelor creatoare. Ridicate peste interesele mărunte ale unei existențe tihnite și desprinse din contextul obișnuit, ideile cresc și se dezvoltă mult mai impetuos la căldura dragostei de neam și de țară, iar faptele primesc de obicei o consistență mult mai densă, dacă sînt provocate de împrejurări excepționale.

După eșuarea revoluției din Muntenia, capii acesteia — printre care se afla și economistul agronom moldovean, ca membru al Comisiei de improprietărire — au

²⁴ A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 42.

²⁵ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 20.

²⁶ A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 48.

foșt areștați și expediați în ŝurghiun la Constantinopol. Lui Ion Ionescu împrejurările i-au fofșt înșă favorabile. În drum ŝpre Tariqrad, după mai multe peripeții, reușește să evadeze, la Orșova și să se refugieze în Transilvania. Prilejul de a-i cunoaște pe revoluționarii de pește munți ește de bun augur. Într-o ŝcrisoare adresată lui Bălcescu la 14/26 februarie 1849 descrie pe larg drumul pe care l-a făcut la Brașov, Sibiu și Abrud. Reținem din relatările aceștei ŝcrisori că la Abrud, de pildă, a vizitat, împreună cu A. Goleșcu, taberele legiunilor revoluționare și pe prefectii Solomon, Dobre, Buteanu și chiar pe vestitul Iancu. Craiul Munților a întreprins oarecari demersuri la Blaj pentru tipărirea memoriului lui Ion Ionescu intitulat *Românul moșnean în țara sa*, pe care acesta îl redactase în ŝcurtul răștimp cît a stat în munți. Și deși trecerea sa prin Transilvania a fofșt destul de anevoioasă a gășit totuși ŝuficient timp ca să ŝcrie mai multe articole de economie agrară pe care le-a trimis ŝpre publicare lui Bariț la Brașov.²⁷ N-a stat înșă aici decît foarte puțin deoarece în a doua jumătate a lunii februarie 1849, la cererea Turciei, Austria l-a extrădat și l-a dat pe mîna autorităților turcești.

În Turcia, unde a ajuns la începutul lunii martie 1849, sprijinit fiind de Ghica, — care se afla la Constantinopol în misiune diplomatică — ește reținut în capitala imperiului și ajunge colaborator la „Journal de Constantinople” al gazetarului francez Noquès. Demersurile pe care le face apoi pe lîngă reprezentanții guvernului turc în sprijinul cauzei țărănești din Principate sînt în parte încununate de succes. Fuad-Pașa, la care a ajuns în cele din urmă, după ce a bătut la toate celelalte porți, „îmi dădu deplină crezare de tot ce-i spuneam despre țărani...” — avea să ŝcrie el în „Foaia de agricultură practică”, după reîntoarcerea în țară, — și „prin aceșta cunoscuți pe toți cei mai înșemnați turci din Constantinopol și le dădui la toți cuvenita relațiune despre starea țărănilor, așa încît după un an am ajuns de mi s-a cerut oficial de Nuredin-bei, întiul dragoman al Înaltei Porți, un memoar despre chestia țărănilor... Șfîrșitul a fofșt că miniștri otomani s-au încredințat de nevinovăția mea și de dreptatea cauzei țărănilor și m-au onorat cu considerarea lor”²⁸. Reflexele aceștei stăruitoare lupte aveau să se arate mai tirziu (în februarie 1856) cînd convenția încheiată de conferințele plenipotențiarilor marilor puteri (Anglia, Austria, Franța și Turcia) a stabilit la punctul 17 următoarele: „Relațiile între proprietari și țărani se vor regula într-un chip drept și cît se va putea prin învoială. Beilicurile și șerbiile personale, ce mai există încă, fie supt orice numire, se vor declara de rășcumpărabile prin o lege specială care se va decreta și executa cel mult pînă într-un an, așa încît să înceteze cu totul pînă într-un timp ŝcurt”. Astfel revoluționarii români au triumfat, din acest punct de vedere, într-o problemă social-economică vitală pentru poporul nostru, la soluționarea căreia „aportul lui Ion Ionescu a fofșt dintre cele mai mari”²⁹.

Ion Ionescu n-a devenit o personalitate de mîna întii, la întimplare, printre exilații și expatriații români din Turcia, iar înaltele cercuri guvernamentale nu l-au recunoscut meritele pe ŝimple presupuneri sau pe baza referințelor și garanțiilor date de Ghica. Au avut, desigur, o anumită greutate și caracterizările aceștuia, dar ceea ce l-a scos la iveală a fofșt cu totul altceva. Încă în anul ŝosirii sale la Constantinopol (1849) se produc evenimentele care aveau să-l consacre definitiv ca mare specialist în probleme de economie și de politică agrară. Imperiul turcesc oferea în privința economiei rurale multiple și vaste posibilități de cercetare și studiu. În deplasarea pe care a făcut-o la Brussa, pentru a-i reîntîlni pe compatrioții internați în lagăr, Ion Ionescu a văzut tot ceea ce a trebuit să vadă un ochi experimentat de economist și și-a format opinii de-a dreptul senzaționale pe care le-a conșemnat într-un studiu sintetic intitulat *Excursion agricole à Brussa*, pe care l-a publicat în „Journal de Constantinople”. În anul următor (1850) a făcut

²⁷ *Ibidem*, p. 55.

²⁸ *Ibidem*, p. 56.

²⁹ *Ibidem*, p. 58.

o vizită asemănătoare în Dobrogea, care pe atunci se afla sub regim turcesc, minat de curiozitatea de a cunoaște starea și soarta locuitorilor alungați din țară și stabiliți pe țărmurile drepte ale Dunării. A publicat și cu acest prilej, la întoarcere, o interesantă monografie intitulată: *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja* (124 p.), în editura aceluiași jurnal. În sfârșit, minat de aceeași nestăvilită dorință de a ști, a întreprins o expediție similară și în Tesalia (în 1851), după care a publicat monografia *De la Thessalie Agricole telle qu'elle est et telle qu'elle peut être* (202 p.).

Relatările și soluțiile date prin monografiile respective au atras atenția înalteilor sfere guvernamentale și, astfel, agronomul și economistul român a fost numit, mai întâi, membru al Consiliului imperial de agricultură (1851), apoi director al școlii de agricultură de la San-Stefano (între 1851 și 1853) și administrator al moșiiilor marelui vizir Reșid-Pașa, în Tesalia (1853—1857) și, în sfârșit, expert pentru moșiile sultanului (între 1852—1857).³⁰

Cercetările științifice întreprinse, studiile publicate și funcțiile îndeplinite, într-un timp relativ scurt, ne dau acum măsura puternicei sale personalități. Gh. Ionescu-Sisești era, prin urmare, îndreptățit să constate că, dacă „într-un astfel de centru internațional Ion Ionescu de la Brad (a ajuns) în locuri de așa înaltă însemnătate, putem înțelege cită pregătire și competență avea și ce faimă reușise să dobândească”³¹.

Tot ceea ce a realizat în perioada exilului, tot ceea ce a gândit și a scris are desigur o însemnătate capitală, dar mai presus de toate — pentru românul din el și pentru crezul revoluționar al tuturor celor care își purtau destinul amarnic, în acele tragice zile, departe de vatra strămoșească — așa numita „excursie” științifică din Dobrogea ia proporții de simbol. În monografia publicată dar mai ales în corespondența cu Ghica, savantul și luptătorul român își dezvăluie crezul profund patriotic de care era stăpinit și grija pe care o purta neamului de țărani din care se trăgea. „Am auzit — îi scrie el din Brussa, la 9/21 noiembrie 1849, lui Ghica, la Târgigrad — că mai multe familii de țărani din Valahia se află alungați din țară pe țărmurile drepte ale Dunării. Unii zic că acest număr ar ajunge pînă la tîrfa de 3.000; dar măcar 300 de ar fi, totuși s-ar putea face cu dinsele o colonie, un sat de țărani expatriați, cu o organizare bine cumpănită, spre a asigura traiul lor, spre a-i deprinde în cultura mică și în cultura mare, bazate pe libertate, spre a lumina pe copiii lor”. După ce arată foloasele pe care le-ar putea realiza prin cunoașterea aceluia „cuib de români, în care să crească ideile Proclamației” (de la Islaz) scrie că „ar fi bine a se explora țărmurile Dunării, a se forma o statistică de țărani pribegiti (pentru) a-i alia într-un centru, a-i constitui într-un sat, a forma o școală întru învățătura copiilor lor, a lucra pămîntul pentru economia lor casnică și cu dinșii a întinde și o exploatație mare”³².

O statistică impresionantă

După aproximativ 5 luni, beneficiind de sprijinul și avînd și asentimentul lui Ghica, se angajează în excursia proiectată. Ce găsește în Dobrogea? Aflăm dintr-o altă scrisoare că „numărul... românilor... este mare” și că „soma toată a caselor din cele 379 sate este de: 3.648 turcești, 2.225 tătarăști, 1.829 bulgărești, 3.608 românești, 234 grecești, 230 țigănești, 1.237 lipovenesti, 604 căzăcești, 145 arăbești, 77 armenesti, 104 evreești și 38 nemtești; în total 13.036 case. Și socotind cîte 4 suflete de case, capeti soma de 54.144 suflete ce locuiesc 700 levii (leghe) pătrate”. În monografia amintită ne arată că populația regiunii era alcătuită din 12 nații, care totalizau 15.764 familii, din care 3.656 erau românești, cu 1.442 mai multe decît familiile bulgărești, repar-

³⁰ *Ibidem*, p. 59.

³¹ Gh. Ionescu-Sisești, *Viața și opera lui Ion Ionescu de la Brad*. Studiu introductiv la: Ion Ionescu de la Brad, *Opere*, vol. I, p. XII.

³² Reproducerea din scrisori în general după Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, Imprimeria Națională, 1943.

tizate pe plăși astfel: Tulcea 1.290 familii, Isaccea 363, Măcin 591, Hirșova 496 și Constanța 242. Românii locuiau în 71 de sate (41 în districtul Varnei și 30 în cel al Silistrei) care numărau 28.031 suflete.³³

Pătrunzind apoi în toate tainele vieții politice sociale și economice a românilor din regiunea cercelată Ion Ionescu arată că „pământurile, deși sînt delimitate,... hotarele nu se păzesc și mai ales acolo unde sînt turci, bunăoară ca la Greci, turcii cuprind tot și lasă pe români cu lacrimile pe obraz. Căci românul este sluga și pentru că Padișahul este stăpîn, apoi el vede un stăpîn în tot turcul. Satele în Dobrogea cer a fi regulate în hotarale pămînturilor ce-l stăpinesc. *Plugăria se tinguiește de păstorie* și păstoria de plugăria, turcul de tatar, tatarul de turc și românii de toți”.

Întîlnirea cu mocanii ardeleni

Situația economică a românilor dobrogeni i-a atras atenția în mod deosebit. Și pentru că mulți din ei erau mocani, originari din Ardeal, Ion Ionescu se ocupă mai mult de soarta acestora. „Mocanii se numesc românii din Ardeal — subliniază el — cari în puterea tractatelor între Austria și Turcia vin de ernează vitele în Dobrogea... Cei mai mulți... vin din Săcelele Brașovului, din Săliștea, Valea, Tolișca, Galișu, Rășinarii din ținutul Sibiului, din Poienari și Rădeni, din ținutul Miercurii”... Unii din ei „au cișle (case) cite de 15 și 20 (de ani) în Dobrogea”. Despre starea lor ne vorbește apoi în mai multe scrisori. Așa, bunăoară, în scrisoarea datată din Kustengea (Constanța), la 20 aprilie/2 mai 1850, arată că la Pazargic a aflat de mocanii cei mai cu putere... „Aci am dat de fiul celui mai bogat mocan din Kazan — scrie el — anume Zaharia Blebea”..., de Ion Muntean, Vasile Milea, Jalea Duțul, Iacob Craiu, Gherghie Roșca, ș.a. În altă scrisoare, scrisă la 26 aprilie / 8 mai 1850 îi comunică lui Ghica că s-a dat în cunoștință „cu mocanii români, păstori din Săcele și auzind că Radu Jălea au sosit de vreo cîteva zile din Ardeal, m-am împrietenit cu dînsul și astănoapte am mas la cișla lui... El este un om foarte de omenie. Se hrănește de 20 de ani în Dobrogea... Au început a fi slugă și acum a agiuns gazdă mare. Are 4000 oi țigăi, care se vînd cite 1 galbăn una și 200 de cai în herghelie”.

Necazurile oamenilor se datorau, îndeosebi, politicii fiscale excesiv de brutale și abuzurilor pe care le făcea mulțimea de slujbași necinstiți și veroși. „Asupra multora... autoritățile exersează exploatarea, conții (consulii) asupra mocanilor ciobani, aenii asupra feliuri de români... și asupra multora... autoritățile jăfuiesc... Plătește bietul român patenta conțului, care nu dorește alta decît să-l vadă mort, ca să-i înghită toată strinsurica; plătește aianului ca să-i dea voie să stee în țară și mulți fugari plătesc grosu.... Bietul cioban dă la toate dările, este ciupit de toate cioarele”.

Cum crede Ion Ionescu că se poate opri amarnica strîmbătate în care zac bieții români? Ce este de făcut și mai ales ce trebuie să facă ei, intelectualii, pentru ca soarta acestora să se schimbe?

Soluția o dă în mai multe scrisori. „Ei caută cu luminarea un patron — precizează într-una din scrisori — și ca și ologul din Evanghelie, de 30 ani stau pe malul apei și n-au avut omul care la vreme să-i pună în scaldătoare spre a se vindeca de toată boala”. În alta revine din nou asupra ideii, arătînd că „cu mare sete așteaptă un mîntuitor al lor care să le dea un dascăl spre a-și învăța copiii”. Hotărît, ca în toate actele vieții sale, peregrinul dobrogean arată și numele persoanei potrivite pentru o atare treabă: „Cînd mocanii te vor cunoaște pe D-ta de stăpîn a suhaturilor Dobrogei — îi scrie lui Ghica la 17 iunie 1850 — fii sigur că ei te fac stăpînul întregii Daco-Români”. Zelul pe care l-a pus în lungă și bogată sa corespondență se explică, prin urmare, prin speranța secretă pe care o cultiva în serviciul ideii Unirii tuturor românilor sub un singur sceptru. Ion Ionescu știa că, alături

³³ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 41.

de puterea armată, tăria unui neam stă în puterea lui economică. Mocanii erau „buni naționaliști și prin ei cauza națională se poate înainta pretutindeni pe unde pleacă și merg ei”. Asupra entității statale daco-romane revine însă din nou, cu mai mare insistență: „De-i vom scăpa de pliscurile celor care-i ciupesc, de ghiarele celor ce-i zgirie, noi le facem bine, câștigăm bani. Dar nu la câștigul de bani mă gândesc acum, ci la câștigul unui odor neprețuit a celor 6.000 de mocani prin care cucerim-vom Daco-România... în aști 6.000 de mocani este California Română... De cauți avere și cinste, în mocani o ai sigur; de cauți a asigura patria și neamul românesc, prin mocani o poți obține”.

Ion Ionescu a rămas coplesit, fără îndoială, de calitățile morale ale mocanilor, de tăria și dîrzenia lor de caracter și de aptitudinile lor gospodărești. Întreaga corespondență abundă în epitete și sublinieri entuziaste, în fraze meșesugite care exaltă virtuțile românești strămoșești ale acestora, virtuți prezente în Dobrogea acelor ani la tot pasul. „Simțămîntul naționalității este la acești oameni — precizează el — foarte încordat și cu mult mai mult decît în satele din Principate. Contactul lor cu naționalitățile ce-i înconjoară i-au trezit în acest simțămînt și cu căldură mare ascultă ori ce se atinge de neamul românesc”. Astfel de aprecieri ne fac să credem că întîlnirile lui cu mocanii se ridicau mai totdeauna la înălțimea unor emoționante manifestații românești în care sentimentul patriotic vibra puternic. Ion Ionescu se afla aici în elementul lui. De altfel, observațiile pe care le face în legătură cu „ambitia românilor de pe țărmurile Dunării turcești de a-și susține naționalitatea, ... (care) este fără margini” și cu „dorul de a se lumina, (care) este nepilduit la alți români... din celelalte provincii române” întăresc și mai mult afirmațiile noastre.

Om al realității social-economice, lucid în toate interpretările și calculat în toate acțiunile sale, Ion Ionescu a înțeles însă din cele văzute în Dobrogea că românul trebuie să fie, în același timp, plugar și ostaș și să alterneze pentru mîntuirea neamului său sapa cu arma; „în pace — îi mai scrie lui Ghica, — să muncească ca să scape de sărăcie și să se îmbogățească; și să se gătească cu arme, cu deprinderea de a le purta întru a-și scăpa neamul de împilare și a-și apăra averea de dușmani”.

Nu este greșit dacă apreciem că este întîiul român, cugetător asupra dezvoltării economice a Dobrogei.

Informațiile lui Ion Ionescu despre Dobrogea trebuie interpretate și prin semnificația economică pe care o au, nu numai prin prisma sentimentelor patriotice. În această privință revelatoare sînt considerațiile pe care le face în studiul monografic amintit. Sînt expuse, în această carte, alcătuită după criterii științifice riguroase, toate problemele economice, agricole și sociale ale provinciei cercetate. Capitolele ei tratează astfel despre localități, sol și climă, despre topografie și populație, despre sistemul de economie rurală practicat de administrația provinciei, despre producție și deșeuuri, despre contribuții și dijme, iar la sfîrșit despre mocani. În Dobrogea Ion Ionescu a găsit mult pămînt, puține brațe de muncă, multă paragină și vite puține. În atari împrejurări transilvănenii veneau bucușori aci „să dea valoare pămîntului neocupat”³⁴. „Cartea lui Ion Ionescu despre Dobrogea — subliniază Duică — ni-l descoperă ca pe *întîiul* român care a prevestit marea dezvoltare economică a acestei provincii. Călcînd pe urmele romanilor, el putea să asigure pe cititori că drumul de la Dunăre la Mare — Cernavodă — Constanța — este chemat să joace „un mare rol în producțiunea și deci și în comerțul acestei regiuni... În cazul lui (I. Ionescu) știința română, pusă pe neașteptate în fața faptelor omenești, pleacă înaintea oștirilor lui Carol I”³⁵.

Este într-adevăr întîiul român care a anticipat dezvoltarea economică a Dobrogei. Monografia despre care am vorbit depășește cu mult tot ceea ce s-a scris, în

³⁴ *Ibidem*, p. 41.

³⁵ *Ibidem*, p. 42.

sensul acesta, nu numai asupra regiunii cercetate, dar, în general, asupra oricărei alte provincii românești. Consistența observațiilor lui și valabilitatea concluziilor trase prin scrisori și în lucrarea menționată, au stîrnit, de altfel, interesul și admirația lui Bălcescu. „Iubite Ghica — scrie el din Paris, la 26 iulie 1850 — scrisorile lui Ionescu m-au interesat foarte mult. Pe acolo ni se deschide un cîmp felurit și bogat, în care putem mult semăna și mult secera. Ar fi bine ca Ionescu să facă o relație lămurită despre toate într-un memouar și să mi-l împărtășească, ca să ne putem folosi de dînsul”³⁶. Prestigiul științific al lucrării rezidă în investigațiile profunde pe care le face, după cele mai noi procedee monografice și în aparatul bibliografic vast pe care îl utilizează. Sînt astfel menționați — pe marginea ideilor și principiilor pe care le dezvoltă — Broglie, Buffon, Cato, Columella, Dombasle, Girardin, Lamartine, Mirabeau, Sully, Thiers, Young, ș.a. Iar rezistența ei în fața vestigiilor vremii avea să fie certificată de faptul că oameni de știință celebri s-au bazat în cercetările lor asupra Turciei (G. Lejean, în *Essai sur l'Ethnographie de la Turquie d'Europe*, Paris 1896 și N. P. Commen, *La Dobrogea (Dobroudja), Essai historique, économique, ethnographique et politique*, Paris, 1918) pe constatările cercetătorului nostru³⁷.

V. EFICIENȚA ECONOMICĂ A CONDUCERII ȘTIINȚIFICE PE DOMENIILE DIN TESALIA

În Tesalia Ion Ionescu își îndreaptă atenția asupra acelorasi probleme. *De la Thessalie agricole, telle qu'elle est et telle qu'elle peut être* cuprinde judicioase observații asupra provinciei în ceea ce privește producția, distribuția, sîmînța utilizată, ținerea registrelor, creditul, situația administrativă, căile de comunicații, profilul etc. Bibliografia utilizată de data aceasta este de-a dreptul impresionantă³⁸, iar printre cei citați găsim și numele lui Arhimede, Blanqui, Boussingault, Chevalier, Dombasle, Dumas, Franklin, Fourier, J. J. Rousseau, J. B. Say, Wolowski, Young și alții.

Ca administrator al celor 25 de moșii ale lui Reșid-Pașa (1 martie 1853 — iunie 1857) și-a pus în valoare toată capacitatea creatoare. „Identificînd interesele culturii mari cu ale muncitorilor, am dobîndit rezultate surprinzătoare. De la 250.000 lei cit aduceau moșiile cu arendarea lor și cit s-au garantat Vizirului de bunul și vechiul meu amic Ion Ghica, m-am ridicat la 3 milioane (lei) venit pe an”. Secretul acestor succese? Ni-l dezvăluie tot el: „...tratarea cu dreptate și bunăvoință a muncitorilor este prima condiție de împlinit din partea celor ce caută succes în agricultură”. În organizarea producției agricole trebuie să se acorde înținietate nu capitalului sau pămîntului, ci muncii. „Eu trăiam bine cu oamenii în Tesalia și le dam tot ce le trebuia, nu-i asupream și căutam în toate chipurile de a le fi de folos”, scrie în *Vieța mea de mine însumi*³⁹. Principiul bunei înțelegeri cu muncitorii de pămînt avea să-i asigure, de altfel, și mai tirziu, la Brad, aceleași succese remarcabile.

Informațiile utile cu privire la metodele aplicate și la rezultatele obținute pe moșiile marelui vizir și mai ales în ceea ce privește ținerea socotelilor (ținerea contabilității) ne dă în lucrarea *Compte-rendu de l'administration des domaines de Son Altesse le Grand Vêzir Réchid Pacha depuis le 1-er Mars 1853 jusqu'au 1-er Mai 1854*, tipărită mai întîi în „Journal de Constantinople” în 1854 și apoi la București, în 1860. Cu formația sa economică-financiară și legat de cuan-

³⁶ A. Vasiliu, *op. cit.*, p. 63.

³⁷ *Ibidem*, p. 64, 65.

³⁸ *Ibidem*, p. 66.

³⁹ Ion Ionescu de la Brad, *Opere*, vol. II, p. 344.

tificarea fenomenelor economice, el a văzut în contabilitate un mijloc pentru ridicarea țăranimii, dar și o disciplină capabilă să ofere cunoaștere deplină în cimpul activităților economice.

„Cu cifrele rezultatelor generale furnizate de contabilitate — subliniază el — se pot face numeroase calcule pentru a obține învățăminte asupra celor petrecute în anul expirat, precum și indicații asupra acțiunilor viitoare pentru creșterea veniturilor producției”.

VI. ECONOMIST NAȚIONAL

Ion Ionescu se reîntoarce în țară în 1857, după încheierea tratatului de la Paris. Activitatea pe care o desfășoară după reîntoarcere și funcțiile pe care le îndeplinește îl pun în contact cu toate frământările economice, politice și sociale ale țării. Din multitudinea de inițiative, fapte și realizări un contur precis au căpătat și s-au bucurat de un prestigiu deosebit mai ales lupta lui pentru Unire, activitatea ca jurnalist, activitatea desfășurată ca statistician și îndeletnicirile didactice pe care le-a avut.

Sub caimacanul Vogoride activează, între 7 martie și 22 iulie 1857, ca administrator (el își zicea prefect) al celor 40 de sate bulgărești, din sudul Moldovei, restituite prin tratatul de la Paris. Sub influența sentimentelor de dragoste de țară pe care știm că le-a cultivat în exil, ca prefect de Bolgrad a introdus limba română în școli, iar în localurile administrației și în cele ale școlilor a așezat, spre adîncă cinstire, portretul lui Ștefan cel Mare. A obligat populația să-și retragă capitalurile din băncile particulare și să le depună la Banca Națională a Moldovei, zicînd: „adesea inima oamenilor este acolo unde se află și comoara lor”⁴⁰. A organizat în condiții prospere viața economică și agricolă a satelor administrate.

În calitate de colaborator la ziare (în „Jurnalul de agricultură” care a apărut o dată pe lună, între 1 august 1857 și luna noiembrie 1859 și în „Foaia de agricultură practică”) a urmărit, printre altele, cu vechea-i și cunoscuta-i pasiune, problemele țărenești la ordinea zilei: *emanciparea și improprietărea*. În „Foaia de agricultură practică” și-a publicat, de altfel, și observațiile pe care le-a făcut și le-a strîns în timpul cît a fost „prefect” de Bolgrad. A urmărit, totodată, prin relații personale în Divanul ad-hoc al Moldovei felul în care reprezentanții țăranilor și ai boierilor tratau chestiunile țărenești, conducînd o luptă dreaptă în Jurnal pe chestia soartei țăranilor și cerînd o lege care să fie *temelia politică și națională a neamului românesc și temelia bogăției și puterii statului*. „Să ștergem o dată lacrimile și suferințele fraților noștri săteni — scrie el în „Foaia de agricultură practică” — cari atît au fost asupriți și amăriți, cît (și) desființarea boierescului și, prin urmare, improprietărea lor menită a se face chiar și fără despăgubire”. Pe Ghica Vodă care se opunea oricăror înnoiri și reforme l-a scoborit „la treapta de adversar social și economic al poporului românesc”. În schimb Ion Ionescu, datorită fermității cu care a luptat pentru cauza țăranimii, a curajoasei polemici pe care a susținut-o și a prodigioasei activități practice desfășurate, a fost ridicat — zice Bogdan Duică⁴¹ — „la înălțimea de *economist național*, ascultat cu băgare de seamă, iubit mult de amici (și) temut de adversari”. Într-adevăr, opinia publică românească nu putea să-i confere o mai mare răsplătă și să-i acorde o mai evidentă recunoaștere a marilor merite pe care le-a cucerit decît atribuindu-i acest înalt calificativ care definește și mai pregnant inegalabila personalitate a lui Ion Ionescu de la Brad. Această personalitate și-a valorificat în întregime formația științifică de specialitate, ca

⁴⁰ „Tribuna română”, nr. 82 din 14 iulie 1860.

⁴¹ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 61.

director al statisticii din Moldova, în sarcinile pe care le-a avut pe tărîm didactic și în publicistică.

Director al statisticii Moldovei

Ca director al Statisticii, deși a funcționat numai 4 luni (1 iulie — 28 octombrie 1859) și deși a avut de înfruntat obstacole, de cele mai multe ori insurmontabile, și-a dovedit — cu o excepțională competență — capacitatea creatoare. Îndrumările teoretice pe care le-a transmis organelor în subordine prin cunoscutele *Povățuri pentru catagrafia Moldovei*, precedate fiind „de oarecari elemente de statistică”, au risipit vâlul neștiinței și au deschis căi de cercetare și studiu într-un domeniu în care economiștii noștri de atunci — atîția cîți erau — acționau încă în virtutea unor concepții vechi și a unui practicisim rudimentar și îngust. Aerul proaspăt, științific introdus de Ion Ionescu de la Brad a răsturnat acest practicisim și a permis Oficiului Statistic moldovean să organizeze și să ducă la bun sfîrșit primul recensămînt modern al populației în 1859. Contribuția lui la dezvoltarea statisticii nu poate fi însă limitată numai la ceea ce a realizat în timpul cît a avut în grijă conducerea Oficiului și nici la rezultatele obținute prin catagrafia organizată. În toate scrierile sale Ion Ionescu a făcut uz de vastele sale cunoștințe de specialitate din acest domeniu. Aparatul statistic informativ pe care l-a minuit și analizele temeinice pe care le-a făcut în monografiile publicate constituie dovada peremptorie că Ion Ionescu a fost un statistician tot atît de priceput, pe cît a fost de priceput ca agronom și economist. „Statisticianul — scrie el în *Povățuri pentru catagrafia Moldovei*, — trebuie să fie om de simț și de știință și mai înainte de toate să fie economist”⁴²; altfel activitatea lui practică este insuficientă. În sfîrșit, contribuția sa la ridicarea și dezvoltarea statisticii românești mai poate fi apreciată și din raportul pe care l-a prezentat, ca delegat al țării, la Congresul internațional de statistică de la Haga din 1869.

Dar și în această calitate Ion Ionescu n-a abdicat de la convingerile sale intime, care i-au iluminat mereu căile vieții: *grija pentru țărani și întărirea Unirii*. În acest sens în instrucțiunile pentru facerea catagrafiei găsim pagini străbătute de un înalt simț social, iar în polemica pe care a purtat-o cu statisticienii munteni (Dionisie Pop Marțian), pe marginea lucrărilor de recensămînt, considerații critice care fac dovada unui inegalabil și profund patriotism, orientate spre consolidarea ideologică și practică a Unirii.

Profesor de contabilitate, economie politică și financiară. Intemeietor de noi discipline economice

În luna septembrie 1859⁴³, deci încă în timpul directoratului de la statistică, a fost numit profesor „pentru cursul de contabilitate, economie politică și financiară”, pe care urma să-l țină în încăperile Institutului Trei Ierarhi. Înfiiințarea acestui curs — se spune în decretul de numire — s-a făcut „în vederea trebuinței

⁴² Tipografia „Buciumul român”, Iași, 1859, p. 3. Vezi amănunte în Gh. Stoica și Pena Nicolicioiu, *Ion Ionescu de la Brad, organizator al recensămîntului din 1859, în Moldova*, în „Revista de statistică”, 1967, nr. 4, p. 78 și urm.

⁴³ „Tribuna română” anunță această numire în numărul din 29 sept. 1859, referindu-se la Decretul domnesc nr. 99 din 24 septembrie 1859, care întărește „pre D-lui Ion Ionescu în calitate de profesor pentru cursul de contabilitate, economie politică și financiară” și care îi mulțumește „pentru oferirea serviciului său, în folosul Organizării Țării”. Vezi și D. Rusu, *Din viața și opera lui Ion Ionescu de la Brad*, în „Buletinul Institutului politehnic”, din Iași, serie nouă, 1960, tomul VI (X), fasc. 1—2, p. 465.

ce este a se forma oameni speciali cu cunoștințe de contabilitate, economie politică și financiară, pentru reorganizarea oșebilelor administrației publice". Unificarea administrativă din cele două Principate și condițiile noi în care trebuia să lucreze autoritatea de stat cereau funcționarilor o cunoaștere mult mai temeinică a noilor practici și sisteme de conducere contabilă și financiară pentru a putea face față condițiilor schimbate.

La prima lecție, care s-a ținut în ziua de 20 octombrie 1859, au luat parte 94 de persoane „din toate ministerele și din toate clasele societății ieșene”⁴⁴. Ion Ionescu a făcut cu acel prilej în fața numeroasei asistențe o expunere introductivă în care a vorbit mai mult despre obiectul științei economice. „Economia politică — a precizat el — este știința vieții omenești: astăzi, cași în timpul lui Aristot și Xenofon, economie, cruțare, înseamnă de a nu cheltui cineva tot ceea ce câștigă. Prisosurile adunate, picătură către picătură, formează capitalul cu care cineva poate a se apuca de lucru pentru a se înavuți. De aceea, prin economia politică nu se înțelege alta decât știința legilor lucrului și a industriei omenești, adică știința de a se înavuți, sau după cum creatorii științei au definit-o, știința care ne arată cum se formează avuția, cum se împarte și cum se consumă”⁴⁵. Ion Ionescu a mai vorbit apoi, tot în termeni generali, despre știința finanțelor și despre ținerea socotelilor, adică despre contabilitate. În prelegerea a doua a făcut o *prezentare amănunțită a principiilor de contabilitate*, iar în a treia s-a ocupat pe larg de probleme de finanțe. Activitatea lui didactică a fost însă curmată brusc, datorită unor interpretări eronate ale fostului ministru Miclescu, în legătură cu înțelesul cuvântului *fisc*, iar profesorul destituit, considerat fiind revoluționar și „spirit sedicios”.

Cele trei prelegeri au lăsat însă urme vizibile în conștiința celor care le-au auzit și în publicistică: mai întâi, au deschis larg porțile discuțiilor libere, iar în al doilea rând, l-au determinat pe Ionescu să-și continue cursul în scris sub formă de articole pe care le-a publicat în „Tribuna română”, sub titlul general: *Studii asupra finanțelor*.

În luna decembrie 1859 a dat publicității un proiect privitor la *Necesitatea unui institut de agricultură în Moldova*, cerut de Ministerul Moldovei și a unei ferme model constituită pe pământul moșiilor Chirnovicești. Imitând Roville-ul, Ion Ionescu a cerut, totodată, să fie numit arendașul moșiei proiectate, iar pentru școala propusă a cerut 5 posturi de profesori: de agricultură și economie rurală, de botanică, de matematici, de medicină veterinară și de științele fizico-chimice. Ferma însă nu s-a mai constituit și nici școala nu s-a înființat. Pentru pretinse calomnii prin presă a fost judecat și condamnat în 1860 la 15 zile închisoare, iar în 1861, ca agitator, la 3 luni închisoare, pe care le-a ispășit la Mănăstirea Neamțului. Referindu-se la aceste sentințe, Ion Ionescu arată în notele autobiografice că boierii, dându-și seama că „își pierd munca de boieresc, s-au supărat cu toții contra mea și în 1861 m-au dat în judecată sub nume de agitator, fiind că susțineam în presă emanciparea țăranilor”.

Perioada 1861—1864 este însemnată în viața lui Ion Ionescu de la Brad pentru că în acești ani, aflându-se la București, a desfășurat o intensă muncă publicistică. A colaborat la început la ziarul „Reforma”, în care a publicat *Monografia asupra Mănăstirii Neamțului*, scrisă în cele 3 luni de detențiune, și la ziarul „Independența”, ca combatant politic afiliat la partidul liberal. Nemulțumit apoi de starea de lucruri din țară și chiar de Kogălniceanu, care întârzia să aducă legea fundamentală — *Constituțiunea* — a dat la iveală „Teranul român”, edițiune

⁴⁴ Victor Slăvescu, *Ion Ionescu de la Brad profesor de economie politică*, „Cartea românească”, București, 1942, p. 4.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 12.

abdomadară, jurnal politic, economic, literar și comercial, considerat de Duică⁴⁶ drept „una din cele mai bune reviste ce a apărut vreodată în limba românească”. Sensul în care Ion Ionescu a văzut dezvoltarea țării în acele momente se desprinde clar din articolul-program, publicat în primul număr al ziarului. A sosit timpul — afirmă el — „să începem a lucra cu seriozitate la reorganizarea statului român, la aplicarea salutarelor principii din convențiune, la schimbarea legilor vechi cu care nu sintem mulțumiți și la crearea legilor nouă care să îndeplineze trebuințele noastre”. Toate acestea „ne-au făcut să credem că un jurnal, care s-ar ocupa mai mult cu chestiunile de reforme din lăuntru, mai mult cu acele relative la *organizarea noastră socială* decît cu chestiunile politice, cu care s-au ostenit pînă acum oamenii, ar avea oarecare șansă de reușită, ar putea fi susținut de toți oamenii care doresc în sinceritate să lucreze la *adevărată regenerare* și prosperitate a neamului românesc”⁴⁷. Programul „Țeranului român”, reflecta, în formă lapidară, ideile pentru care luptase pînă atunci cu multă ardoare redactorele lui:

1. Țăranii să devie cetățeni liberi prin împroprietărire (cu despăgubiri);
2. Să se desăvîrșească unirea ambelor ministere sub alesul de la 24 ianuarie;
3. Să se întocmească o lege electorală *foarte* întinsă;
4. Să se institue o oștire regulată cu rezerve și gloate armate. Dar, îndeosebi,

ziarul lui Ion Ionescu se ocupa de împroprietărirea țăranilor. „Nimic nu-i scapă din ce se află în legătură cu această chestiune”⁴⁸. În numărul din 26 noiembrie, în articolul *Ce s-a făcut pînă acum*, Ion Ionescu reia tema favorită, țăranii, arătînd că aceștia „n-au nici parte, nici noroc. Toate plugurile umblă, zice doina cea duioasă, numai plugul țăranului șade în băătură. Și cu toate acestea, numai țăranul duce năduvlul zilei și suferă arșița soarelui. Pentru dînsul nu e nici dreptate, nici liberare; dar nici egalitate înaintea legilor și înaintea dărilor”⁴⁹.

„Țeranul român” mai publică apoi, sub semnătura lui Ion Ionescu, și alte articole documentare cu conținut agronomic și cu titluri care reactualizează păreri mai vechi ale autorului lor; *Cultura mare și mică*, *Întocmirea teritorială a sateilor*, *Procedura comisiei centrale*, etc. Începînd din luna aprilie 1862 economistul pasionat, înclinat spre speculații pur teoretice, își face simțită apariția prin mai multe articole legate de definiția și obiectul economiei politice. Titlurile acestor articole sînt, în această privință, concludente: *Ce este economia politică?*; *Deosebirea între economia politică și politică*; *Părțile economiei politice*, *Trebuințele*, *Libertatea și Sociabilitatea*. Dacă mai adăugăm, în sfîrșit, și faptul că în paginile ziarului întîlnim semnăturile scriitorilor Nicolae Filimon și Petre Ispirescu și ale economiștilor Ion Ghica și P. S. Aurelian etc., înțelegem admirația cu care îl privește retrospectiv Gh. Bogdan Duică: „Cu astfel de spirite — subliniază el — „Țeranul român” devine științietor, cald”⁵⁰.

Ion Ionescu de la Brad — economistul — diversificat în multiple discipline, mai mult sau mai puțin înrudite (contabilitate, statistică, finanțe), este prezent în scrieri de o incontestabilă valoare științifică, dar și în acțiuni cu un pronunțat caracter practic. În personalitatea lui cele două laturi ale cercetării se găsesc într-o îmbinare atît de perfectă, încît orice încercare de a disocia sau de a supraestima una din aceste trăsături în dauna celeilalte, pare hazardată și devine inoperantă. Profesor de economie politică, însă, cum încearcă unii biografi să-l scoată, n-a fost; cel puțin în sensul în care poate fi înțeleasă astăzi această calitate. El însuși protestează energic, atunci cînd este solicitat cu acest apelativ. „Mă rog, domnule meu — îi scrie lui Ghica din Iași la 19 martie 1847 — de ce mă numești profesor de economie politică? Diplomă n-am și mă tem să nu mă foiască cineva...

⁴⁶ În *Viața și opera întîiului țăranist român*, p. 74.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 74.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 75.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 76.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 80.

Zi-mi ucenicul D-tale și mă crede că asta m-ar linguși" ⁵¹. Poate fi răsturnată această supoziție, dat fiind faptul că „Cursul de contabilitate, economie politică și financiară”, predat de Ion Ionescu la Iași, intervine în activitatea sa după 12 ani? Fără îndoială că nu! Ion Ionescu a predat noțiuni aparținând mai multor discipline economice, în mai multe rânduri, dar numai noțiuni de economie politică, în sensul pur al cuvântului și în cel pe care l-a cunoscut și la Collège de France, audiindu-i pe Blanqui și pe Pellegrino Rossi, nu a predat. Titulatura care acoperă integral pregătirea și activitatea sa teoretică și practică și care răspunde tuturor exigențelor și împrejurărilor este cea de *economist național*, pusă în circulație de Duică. Slăvescu afirmă că „Ion Ionescu de la Brad a fost, în același timp, și un distins economist și financiar”, dar nu profesor de economie politică. Prof. Ion Răducanu ⁵² îi face o caracterizare foarte plastică, ca economist, fără să-i atribuie calitatea de profesor subliniind că „ar fi o greșeală să se creadă că Ion Ionescu de la Brad a fost un adept al școlii liberale. Spirit cumpănit, nu a căzut în greșala altor economiști de la noi, care propăvăduiau principiile liberalismului economic, fără să țină seama de condițiile și năzuințele economice românești din prima jumătate a veacului trecut. El a fost un eclectic, în domeniul teoretic, iar pe tărîmul politicii economice și sociale a fost fără îndoială alături de Bălcescu, economistul care a știut să formuleze strălucit temeiurile drepturilor țărănești în procesul dezbătut între proprietari și mici plugari”. În aprecierile pe care le fac, unii îl consideră drept un „economist nedoctrinar” ⁵³; indiferent însă de calificativul acordat sau de caracterizarea ce i se face, Ion Ionescu rămîne în istoria culturii noastre, în primul rînd, ca economist și încă unul dintre cei mai de seamă, atît prin opera scrisă, cît și prin faptele săvîrșite sub semnele unei mari generozități și a unei culturi impresionante.

Evenimentele și faptele care aveau să-l consacre, să-i scoată în relief și să-i definească și mai pregnant personalitatea, ca *economist național* (în conținutul cărei titlaturi se îmbină în mod eclectic, economistul agrarian, statisticianul, profesorul de contabilitate și finanțe, monografistul), gravitează în jurul anului 1864 și ele se leagă nemijlocit de actul de *emancipare și improprietărire* sancționat de Cuza, și de activitatea extraordinară pe care a desfășurat-o ca inspector general al agriculturii.

La București, ca jurnalist, își îndreptase, în repetate rânduri, atacurile împotriva inerției tradiționale. După lovitura de stat de la 2 mai, bunăoară, a publicat în „Românul de Duminică”, al lui Rosetti, un articol fulminant, în care a vestejit actul în sine și în care violența limbajului a fost pusă fără opreliști în serviciul firii sale protestatare: „Guvernul — scrie el, neputîndu-și stăpîni revolta — și-a dat pe față dorința ce are a ne cîrmui ca pe niște vite, cu puterea boldului, iar nu cu cuvîntul și cu legea”. Iar la 7 iunie a scris în aceeași publicație despre capul lui Moțoc, făcînd aluzii transparente la Kogălniceanu. După sancționarea actului de improprietărire însă, își schimbă radical atitudinea, mai ales că Domnitorul — fără să țină seama de pătimășele lui ieșiri — l-a chemat și l-a întrebat „despre toate cele ce priveau pe țărani”. „În ziua cînd Cuza-Vodă — își amintește el mai

⁵¹ Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, p. 49.

⁵² Ion Răducanu, *Ion Ionescu de la Brad — economistul*, în C. Filipescu, *Omagiu lui Ion Ionescu de la Brad*, București, Imprimeriile „Curentul”, 1942, p. 47.

⁵³ Eugen Demetrescu, *Influența școalei economice liberale în România, în veacul al XIX-lea*, 1935.

tirziu — au desființat boierescul și au impropriat pe țărani, am încetat de a-l mai combate, m-am închinat lui; și am intrat și în diregătorie — ce-au făcut-o înadins pentru mine — de inspector general de agricultură și am lucrat la realizarea improprietării și la îmbunătățirea agriculturii”⁵⁴.

Inspector general al agriculturii

Numirea în acest important post — unul pe toată țara — reprezintă, fără îndoială, un moment crucial, atît în viața lui Ion Ionescu, cit și în scurta domnie a lui Alexandru Ioan Cuza. Meritul revine în întregime Domnitorului, care a simțit cu o intuiție genială pulsul adevărat al istoriei și al imperativelor naționale, atunci cînd și-a îndreptat privirile spre singurul om capabil să-i traducă în fapt integral generoasele intenții. Munca lui Ion Ionescu, ca inspector general al agriculturii, a fost imensă și deosebit de fructuoasă. Urmărind pe teren aplicarea legii de reformă a putut să constate — desigur cu mare mulțumire — că la 1 aprilie 1865 aproape toți țărani erau improprietăți. Un obiectiv al activității sale a prins viață, a luat în acest fel forme concrete sub atenta și exigenta sa supraveghere.

Ca inspector general al agriculturii, post în care a funcționat pînă în 1869, Ion Ionescu a avut prilejul să-și pună în aplicare multe din ideile și proiectele concepute mai de mult, pe vremea studiilor și în anii cercetărilor monografice din perioada exilului: a organizat impozante expoziții agricole la București (în anul 1865), la Iași, Rm. Sărat, Tecuci și Putna (între 1865 și 1867), a elaborat *Proiectul de cultură pentru exploatarea moșiei Panteimonul* (în ianuarie 1865), proiect aprobat de Kogălniceanu și a dat la iveală, pe rînd, cele trei monografii cunoscute despre județele Dorohoi, Mehedinți și Putna, cu care a inaugurat la noi cercetările de teren și prin care a pus bazele metodei monografiilor regionale.

Sîntem astăzi în măsură să înțelegem și să interpretăm în termeni veridici importanța covârșitoare pe care au avut-o și o mai au încă, din punct de vedere documentar, cele trei monografii. Atunci, în condițiile istorice date, tendința lor de căpetenie putea să se rezume în a expune țării „starea reală în care se află (satele) și să arate mijloacele de a trece după improprietare, de la un trecut barbar la un viitor cîstît, greu de întemeiat”⁵⁵ astăzi însă monografiile respective fac dovada că Ion Ionescu „a fost un cercetător de teren pasionat și talentat, dotat cu un excepțional spirit de observație și de căutare, de pătrundere în realități, precum și cu o putere de muncă impresionantă” ...elemente „clădite pe un fond sufletească distins și pe o concepție de viață superioară, purtînd pecetea umanismului”⁵⁶). Căci monografiile lui Ion Ionescu de la Brad au constituit izvorul nesecat din care s-au cules date, informații și idei pentru tot ceea ce a însemnat, în anii următori, investigație științifică în problemele social-economice ale satelor noastre. Însuși Eminescu, în articolul *Rezultate ale uzurii în România*, publicat în „*Timpu*”, la 12 iunie 1879⁵⁶, scriind despre învoieli și despre greutățile care apă-sau fărînimea, se servește în argumentele sale de date și aprecieri din monografiile privitoare la județele Mehedinți (p. 149, 532 și 534) și Putna (p. 138).

⁵⁴ Gh. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 81—83.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 87.

⁵⁶ Vezi D. Rusu și Al. Bărbat, *Cercetarea monografică în opera lui Ion Ionescu de la Brad*.

⁵⁶ Ion Ionescu de la Brad, *Opere*, vol. III, București, Ed. „Cartea românească”, 1938—39, p. 30 și urm.

Nu, hotărît lucru. Ion Ionescu nu s-a limitat, în cercetările sale monografice, numai la constatări și expuneri (altfel, extrem de prețioase și acestea) și la oarecari îndrumări cu caracter practic. Spirit vizionar, el a simțit încotro se îndreaptă lumea și care sînt marile ei idealuri. „Vrînd, nevrînd — scrie el în *Monografia județului Putna*, apărută în 1869 — câtă să se lase tot omul de exploatarea omului și să adopteze meteiajul, adică să puie în locul exploatării, asociațiunea (deoarece) aceasta este cea mai profitabilă, cea mai dreaptă și cea mai rațională, nu numai într-o stare de tranzițiune, ca cea în care ne aflăm, dar și într-o stare mai înaintată (de) civilizațiune. Poate să se întîmple ca asociațiunea să devie și cel mai de pe urmă termen de cultură a pămîntului, în starea cea mai înaintată de civilizațiune”. Atari concluzii și anticipări fac din el un ilustru precursor al luptelor de eliberare socială din secolul nostru.

Perioada 1864—1869 delimitează așadar, în viața lui Ion Ionescu de la Brad, anii cu cea mai robustă și fecundă activitate din întreaga sa existență, atît pe plan științific, cit și pe țărmul realizărilor concrete. În acest context întrebarea lui Gh. Ionescu-Sisești pare verosimilă și este elocventă pentru caracterizarea noastră: „Cum de un om singur a putut să facă atîtea lucruri importante, într-un timp atît de scurt?”⁵⁷.

Creator de metodă științifică de cercetare în sociologia rurală românească. Purtătorul influenței științei economice avansate asupra realităților românești

Sub acest aspect contribuția savantului și patriotului nostru apare destul de puțin relevantă în trecut.

Cercetarea monografică a fost întreprinsă de Ion Ionescu într-o vreme cînd cercetările de teren, pe plan mondial, erau la început.

În timpul studiilor sale superioare din Apus el a cunoscut, desigur, unele izvoare metodologice.

Meritul omului de știință român constă însă în faptul că el nu se limitează numai la aplicarea unor formule, a unor metode gîndite și folosite de alții. Ion Ionescu evoluează în mod creator spre o metodă a sa proprie în cercetările de teren.

Observația faptică directă la sate și orașe, ancheta sociologică de profunzime, comparația și analiza, făcute cu discernămint în lumina principiilor și legilor dezvoltării sociale l-au condus spre *sinteze monografice județene*.

A perfecționat procedeele și tehnicile privind înregistrarea și analiza faptelor și experiențelor sociale.

A fost minat în redactarea monografiilor de județe de o idee centrală: cunoașterea autentică, concretă pentru a se efectua determinări științifice, legate de interesele maselor și de progresul teoriei și metodei în științele sociale.

Investigațiile monografice făcute de el în Imperiul turcesc au provocat atunci un interes major, dincolo de granițele Principatelor române.

De altă parte, monografiile celor trei județe Dorohoi, Putna și Mehedinți sînt într-adevăr primele începuturi de sociologie rurală românească. Chestiunile economice, demografice, juridice, cele culturale și administrative sînt privite cu ochi de economist și sociolog, formînd la nivelul județului un *complex informativ regional*. Ele reprezintă un sistem de gîndire și de metodă — sat — oraș — județ — și se înscruie, sub acest aspect, ca realizări valoroase românești la nivelul științei mondiale, din acel timp.

⁵⁷ *Ibidem.*, vol. I, p. XV.

Din punctul de vedere al impulsionalității cercetărilor teoretice și practice în științele economice se cuvine să-l privim pe savantul și patriotul român la nivelul atins de gândirea și știința contemporane lui.

La catedră, în posturi de mare răspundere și în publicațiile vremii el a popularizat teorii avansate pentru epoca sa asupra unor anumite categorii și procese economice cum sînt: teoria valorii muncă, renta funciară, gradul de exploatare la care era supusă populația din Principatele române. A abordat conceptul de industrializare — bineînțeles cu anumite limite gnoseologice — precum și conceptul de dezvoltare economică a României.

Înzestrat cu o vastă cultură economică, chiar de la izvorul ideilor înaintate, el a înțeles rolul științelor economice în studierea legilor care guvernează producția și repartitia bunurilor materiale.

Înțelegînd funcția socială a economiei politice, Ion Ionescu de la Brad are meritul de a fi popularizat în lucrările sale și de a fi aplicat și în activitatea economică-practică, unele categorii economice.

Fîind purtătorul influenței științei economice apusene, are totodată meritul de a fi întreprins cercetări originale și de a fi reflectat prin acestea realitățile românești.

VII. CONDUCEREA ȘTIINȚIFICĂ DE LA BRAD. CULTURA ȘI ȘTIINȚA ÎN LOCUL IGNORANȚEI ȘI RUTINEI. MUNCA — IZVORUL INAVUȚIRII. CALCULUL PREVIZIONAL ȘI CONTROLUL ACTIVITĂȚII ECONOMICE

La 10 iunie 1869 Ion Ionescu, atras de locurile copilăriei, a cumpărat moșia Brad, „trup din (fosta moșie) Drăgești”, cu 41.050 lei. Actul de „vecinică stăpînire” avea să se semneze de către ministrul finanțelor abia după 12 ani, deci la 31 ianuarie 1881. Ion Ionescu a simțit nevoia să se reîntoarcă și să se stabilească în locurile de baștină. Și unde putea să facă cu mai multă bucurie sufletească și cu mai multă împăcare acest act decisiv? Amintirile copilăriei neprihănite și tihnite îi dădeau probabil tircoale, iar glasul părinților îi răsuna, desigur, în conștiință, trezindu-i ecouri nostalgice. „Cum să uite el așa plăceri? cum să nu cumpere el moșioara, îndată ce nevoile vieții îl siliră să se așeze undeva la țară, ca muncitor liniștit? Nu este dar numai drept, ci este și frumos — iar pentru el era chiar o mare duiosie să i se zică de la Bradu”⁵⁸.

Munca lui la Bradu se ridică, prin iscusință și realizări, la înălțimea tuturor succesei sale economice anterioare. Mai întîi, pentru că a dovedit prin fapte că „omul care dăduse atîtea îndrumări teoretice... este (și) un bun agricultor practic”⁵⁹, iar în al doilea rînd, pentru că a izbutit să fixeze în scris — de data aceasta într-o formă mult mai consistentă — premisele teoretice ale economiei agrare românești, pentru care s-a străduit o viață întreagă și pentru care a primit titlul de onoare de *cel dintîi agronom român*.

Organizarea științifică și activitatea economică a celor două ferme (mare și mică), pe care le-a constituit la Brad, precum și rezultatele obținute constituie un răspuns și un argument definitiv la dezideratul practic, iar studiul *Agricultura Română de la Bradu*, publicat la Roman în anul 1886, sintetizează într-o formă superioară, nu numai reflecțiile și experimentările de la Brad, ci și pe cele acumulate în activitatea de mai înainte; satisface, cu alte cuvinte, exigențele cele mai alese de ordin teoretic. „Pînă ce nu se va dovedi prin fapte văzute și pipăite de

⁵⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁹ Gh. Ionescu-Sisești, *op. cit.*, p. XVIII.

toată lumea — afirmă el⁶⁰, în sprijinul activității practice — că o cultură luminată scoate din pământ mai mult venit decât cea ignorantă și rutinieră, nu este cea mai mică speranță a îndupleca cultivatorii noștri să intre în calea progresului social". (Sublinierile noastre). Și acest lucru l-a dovedit la Brad cu prisosință.

Studiul *Agricultura română de la Bradu* a deschis un drum nou de cercetare mult mai vast și mai luminos în economia noastră națională. Cele 9 capitole din care este alcătuit dezbate deopotrivă chestiuni de ordin practic și teoretic și dau soluții judicioase, verificate în cea mai mare parte și astăzi. Cu o extraordinară capacitate organizatorică a stabilit prin calcule previzionale eficiența activității sale și a ținut contabilitate dublă la ferma sa. Era singurul agricultor din România care își ținea socotelile, după prevederile codicelui comercial, în partidă dublă⁶¹. „La Brad — constată el cu satisfacție — pe marginea succeselor practice dobândite — nu este astăzi un om care să nu aibă măcar o vită. Până și acel sărac — Ion al Tudorilor — despre care s-a vorbit și în Cămară, până și bietul Ion are astăzi o vacă”⁶². Iar concluziile teoretice aveau să-și găsească din nou expresie plastică în conținutul principiului care i-a călăuzit concepția de viață: Munca — subliniază încă odată — „este cel mai însemnat element al producției agricole; căci cu munca omul se hrănește și se înavușește... munca este izvorul înavușirii. În mina muncitorului fărăn este avuția”⁶³.

Consecvent deprinderilor sale mai vechi, la Brad a continuat să activeze și pe tărâm publicistic, dând la iveală mai multe articole și studii de economie financiară și cooperatie, cum sînt *Creditul Ruralu* (1875) și *Creditulu* (1880), în care a pledat pentru constituirea de asociații cooperatiste și bănci sătești.

Pe plan politic național a activat ca deputat ales de țărani din Colegiul al IV-lea — Roman în perioada 1876—1883. Dările de seamă pe care le-a alcătuit și le-a prezentat alegătorilor, în această calitate, nu se deosebesc prin nimic de celelalte opere scrise: ele fac notă comună cu restul scrierilor sale și pornesc din același fond de gândire: curat, cinstit și profund creator.

Izolarea de la Brad și trecerea anilor și probabilă presimțirea sfârșitului care se apropia cu pași repezi i-au strecurat în suflet și în gândire o notă vagă de melancolie, de pesimism, contrară firii sale deschise și pozitive. „...M-am săturat și de singurătatea în care trăiesc pe această stîncă a schitului Brad”, îi scrie el la 10/22 decembrie 1874, lui Ghica. „De n-ar fi dorința de a mă ocupa cu îmbunătățirea culturii săteanului, cu crearea prin muncă a unei proprietăți și cu formarea capitalului necesar pentru bătrînețe, de mult aș fi părăsit stîncă asta. Dar mult am răbdat și puțin mi-au mai rămas”. Dînd apoi glas unor temeri exagerate — caracteristice vîrstei înaintate, desigur — își mărturisește lucid sentimentul de avarie de care se simte cuprins. „În vederea de a lăsa un fond agonisit cu munca mea pentru aducerea aminte că am fost și eu pe lume, m-am făcut de o zgîrcenie nepomenită. Mă doare inima cînd mă duc la tirg și cheltuiesc cîte un galben. Cruț cît pot mai mult, căci cu această crutare am să-mi alinez durerile bătrîneților și să-mi las un nume bun”⁶⁴.

Temerile și exagerata prudentă nu s-au adeverit însă. Avea să se sfîrșească, în tihnă și lipsit de griji materiale, la 16 decembrie 1891, orele 21, lăsînd nu nu-

⁶⁰ Ion Ionescu de la Brad, *Opere*, vol. II, p. 123.

⁶¹ Prof. D. Rusu, *Probleme de contabilitate în opera lui Ion Ionescu de la Brad*, în revista „Evidența contabilă”, București 1957, nr. 8—9, august-septembrie.

⁶² Ion Ionescu de la Brad, *Opere*, vol. II, p. 79.

⁶³ *Ibidem*, p. 149. Sublinierile ne aparțin.

⁶⁴ Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, p. 163.

mai un nume bun, ci și un nume autoritar, amintit cu multă venerație. A fost înmormintat tot lângă schit, alături de bunii și vrednicii săi părinți.

Astfel a trăit și a muncit *economistul național* Ion Ionescu de la Brad, Vrednicie lui fapte, pentru progres social-economic pe care le-a susținut în tot decursul zbuciumatei sale vieți și opera pe care a lăsat-o urmașilor îndreptătesc elogiile sincere și pioase care i s-au adus și continuă să i se aducă. A fost într-adevăr „o personalitate de prim rang”, după cum afirmă profesorul Zane, care și-a spus cuvântul cu autoritate unanim acceptată și recunoscută în toate problemele majore ale economiei noastre agrare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dar dacă în științele agronomice este considerat ca fondator, în cele economice rămâne, pe drept cuvânt, cel mai reprezentativ gânditor, întemeietor de discipline științifice economice și creator al epocii sale. A fost răsplătit, încă în viață, cu distincții mari: la 7 septembrie 1871, pe cînd avea 53 de ani, a fost ales membru corespondent al *Societății Academice*, iar la 1 aprilie 1884, la vîrsta de 66 ani, a fost proclamat membru de onoare, ca decan al economiștilor și agronomilor români, la propunerea lui Ion Ghica și a lui P. S. Aurelian. Și nu ca decan de vîrstă, pentru că P. S. Aurelian era mai tîndr, iar Ion Ghica avea aceeași vîrstă, ci ca decan de merit ⁶⁵.

⁶⁵ Prof. Gh. Zane, *Ion Ghica și Ion Ionescu de la Brad la Academie, în „Viața economică”, 9 sept. 1966, p. 5.*

The first of these is the fact that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The second is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The third is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The fourth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The fifth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The sixth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The seventh is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The eighth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The ninth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable. The tenth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the behavior of the system is not predictable.

MIJLOACE DE PROPAGANDĂ ALE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ȘI ROLUL LOR ÎN DEMASCAREA DICTATURII MILITARE FASCISTE ȘI A RĂZBOIULUI HITLERIST (CU REFERIRE LA MOLDOVA)

DE

IONEL HAGIU

În planurile agresive ale Germaniei hitleriste, un loc important era rezervat țărilor din sud-estul Europei. Cunoscuta lozincă „Drang nach Osten” a fost completată cu lozincă „spațiului dunărean” Drang nach Süd-Osten. Țările sud-estului european erau țări bogate în materii prime, piețe de desfacere, sferă pentru investiții de capital etc. și de aceea ele au constituit un prim obiectiv în planul hitlerist.

În pretențiile sale asupra dominației mondiale întreaga Europă de sud-est era considerată de hitleriști drept „spațiu interior al Germaniei” și „destinat exclusiv numai exploatarei germane”¹.

Printre țările vizate de hitlerismul german, România ocupa un loc de frunte², ea putându-i furniza în timp de război cereale și petrol, precum și materialele indispensabile pentru susținerea unui război³. În același timp România constituia și un important punct strategic, fiind o poartă spre Balcani, spre Orientul Mijlociu și în imediată apropiere a Uniunii Sovietice.

Planurile expansioniste ale Germaniei, cu scopul direct de subjugare a României, reprezentau istoricește o continuare a politicii tradiționale a imperialismului german față de țara noastră, amplificate îndeosebi după instaurarea lui Hitler la putere⁴.

Politica de intimidare și șantaj dusă de conducătorii Germaniei naziste și atitudinea trădătoare a celor mai reacționare cercuri ale burgheziei și moșierimii române, au avut consecințe nefaste pentru țara noastră. Astfel, la 6 septembrie 1940 a fost instaurată dictatura militaro-fascistă, la mijlocul lunii octombrie 1940 au fost aduse

¹ Arh. Ist. Centrală, Fond Casa Regală, Cabinet interne, dos. 3/1940, f. 1.

² „Goarna”, organ al Comitetului regional „Dunărea de Jos” al P.C.R., an. I, nr. 1, ianuarie 1937, Galați, f. 1, în Arh. I.S.I.S.P.

³ Ibidem; Arh. Ist. Centrală, Fond Minister. Propag. Naț., serv. Presa externă, dosar 1105/1940, f. 2—9.

⁴ Arh. Ist. Centrală, Fond Președ. Consiliului de Miniștri, dos. 524/1940, f. 7.

trupele germane de ocupație⁵, iar în vara anului 1941 România, împotriva voinței și intereselor naționale ale poporului, a fost aruncată, alături de Germania hitleristă, în război nedrept antisovietic.

Referindu-se la această perioadă istorică, considerată pe drept cuvânt cea mai neagră pagină din istoria modernă a României⁶, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., arată în Raportul ținut la Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1967 că: „Supunând România unui regim tipic de ocupație, Germania nazistă a jefuit în mod barbar resursele naturale și avuțiile poporului nostru, a secătuit și a sărăcit țara fără milă. Jaful hitlerist și pagubele provocate de război au redus potențialul economic al României la mai puțin de jumătate”⁷.

Regimul politic fascist din România, instaurat în septembrie 1940 sub forma dictaturii militare-fasciste, a fost rezultatul politicii cercurilor guvernante „ale burgheziei românești care și-a văzut amenințate interesele ei”⁸, în condițiile politicii müncheneze promovate de marile puteri occidentale și ale expansiunii hitleriste în estul și sud-estul Europei. El s-a caracterizat printr-o politică antipopulară de subjugare economică și politică a țării, prin militarizarea economiei naționale, intensificarea pregătirilor de război, desființarea ultimelor drepturi și libertăți cetățenești, metode teroriste de guvernare etc.

Ascutișul teoriei fasciste a fost în permanență îndreptat împotriva clasei muncitoare și a partidului comunist, împotriva tuturor organizațiilor politice antifasciste, a tuturor forțelor democratice și politice care se pronuntau împotriva regimului fascist și a subordonării țării Reichului german.

Cu toată teroarea furibundă, cu toate greutățile izvorite din condițiile muncii ilegale, comuniștii s-au dovedit a fi cei mai consecvenți luptători împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului antisovietic situându-se în fruntea tuturor acțiunilor maselor largi populare. Poziția profund patriotică a comuniștilor s-a manifestat cu deosebită pregnanță în această perioadă istorică. Dezvăluirea oportună a pericolului fascismului intern și extern a contribuit la ținerea mereu trează a vigilenței maselor populare, la sporirea combativității lor în lupta pentru apărarea independenței naționale a țării, de solidarizare cu popoarele amenințate de robia nazistă.

În condițiile grele ale dictaturii militare-fasciste și ale războiului hitlerist, Partidul Comunist Român a trebuit să dea dovadă de o înaltă măiestrie de luptă, de elasticitate în folosirea unei game variate de forme de luptă și organizare. Tactica partidului comunist era subordonată problemei centrale a perioadei respective — demascarea regimului fascist și a caracterului nedrept al războiului. Călăuzit de acest imperativ al timpului, P.C.R. a militat pentru închegarea unui front popular antifascist a cărui bază urma să o formeze Frontul Unic Muncitoresc.

O importanță deosebită pentru mobilizarea maselor populare la lupta împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist l-a avut *activitatea propagandistică*.

Pentru edificarea maselor, P.C.R., prin intermediul organizațiilor sale regionale a folosit mijloace de propagandă dintre cele mai variate. Această formă de luptă a luat în perioada 1940—1944 o asemenea amploare încât chiar autoritățile locale, în dările de seamă lunare asupra stării de spirit a populației, erau nevoite să consemneze că: „...comuniștii desfășoară propaganda de la om la om, prin răspîndirea de broșuri, cărți și manifeste...”⁹.

⁵ Arh. Ist. Centrală, Fond Minist. Propag. Naț., serv. Presa internă, dos. 495/1940, f. 45—46; Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 139, f. 249—250.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *P.C.R. — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Ed. pol., Buc. 1967, p. 45.

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a P.C.R.*, Ed. pol. 1967, p. 8.

⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 3538, f. 24 (44).

⁹ Arh. Statului Iași, Fond Prefectura județului Iași, dosar 366/1941, f. 12.

Manifeste comuniste și broșuri care condamnau dictatura militaro-fascistă și acțiunile acesteia au fost răspindite imediat după 6 septembrie 1940 și s-au extins pe întreaga perioadă cuprinsă pînă la 23 august 1944. Ele erau răspindite în toate orașele și satele din Moldova și semnate de comitetele regionale „Moldova” și „Dunărea de jos”, ale P.C.R.¹⁰

Așa de pildă, manifeste cu conținut demascator au fost răspindite pe străzile orașului Iași începînd cu a doua decadă a lunii septembrie 1940¹¹, și în alte orașe din Moldova ca: Roman, Buhuși, Pașcani¹², Botoșani, Bacău¹³, Tg. Neamț și P. Neamț¹⁴. De asemenea, au fost răspindite manifeste comuniste „cu caracter mobilizator în raza județului Iași”, de la Socola pînă la Minzătești¹⁵, în comunele Stolniceni-Prăjescu¹⁶ și Aroneanu¹⁷, în satul Dobrovăț¹⁸ și Holboca¹⁹, pe șoseaua Iași-Dancu²⁰ etc.

Manifestele editate de comitetul regional din Moldova al P.C.R. îndemneau la luptă revoluționară, la demonstrații de stradă, la făurirea frontului unic al muncii contra ofensivei capitaliste-moșierești, contra înarmărilor, pe spinarea celor ce muncesc, contra terorii, a reacțiunii imperialiste etc. Totodată, manifestele demascau politica de jaf a moșierilor față de masa largă a țărănimii muncitoare, condițiile grele de muncă și de trai ale acestora, diferitele forme de asuprire ca împrumuturi, rechiziții etc.²¹. În timp ce țărănimia se găsește într-o situație extrem de grea din punct de vedere material, cînd tot felul de boli bîntuie prin sate — se arăta într-un manifest editat la 1 mai 1941, — „Antonescu, dușmanul sătenilor, scumpește alimentele, fixează impozite grele, introduce cartelele și micșorează numărul medicilor...”²².

Manifestele demascau și regimul de oprimare și asuprire instaurat de Antonescu, îndemnînd masele populare la lupta pentru răsturnarea regimului politic existent și pentru un guvern popular al muncitorilor și țăranilor.

În munca de răspindire a manifestelor și a altor materiale de propagandă, comuniștii foloseau toate mijloacele posibile, inclusiv cărțile și broșurile editate de guvernul fascist²³. La rîndul lor manifestele se prezentau sub forme extrem de variate: scrise la mașină, de mînă, format mare sau mic, cărți de vizită, etichete, lozinci șablonate etc.²⁴.

¹⁰ Ibidem, f. 13; Arh. Statului Galați, Fond Parchetul Tribunalului județului Covurlui, dosar 64/1941, f. 1.

¹¹ Pe zidurile caselor din Iași în noaptea de 11/12 sept. 1940 și 23/24 sept. 1940 au fost lipite manifeste comuniste printre care amintim: „Muncitori, țărani români și naționalități asuprite” și „Muncitori, țărani, intelectuali și soldați din Moldova”, Arh. Stat. Iași, Fond Prefect. jud. Iași, dos. 4/1940, f. 132; Ibidem, f. 135.

¹² Arh. C.C. al P.C.R., Fond 8, dos. 1598, f. 216; Arh. Stat. Iași, Fond Prefect. Iași, dos. 4/1940, f. 134.

¹³ Arh. St. Iași, Fond Rezidența ținutului Prut, dos. 2487/1940, f. 33.

¹⁴ Loc. cit., Fond Insp. Reg. de poliție Iași dos. 1/1942, f. 12—13.

¹⁵ Loc. cit., Fond Prefect. Iași, dos. 454/1940, f. 68.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Loc. cit., dos. 342/1941, f. 20.

¹⁸ Loc. cit., dos. 340/1941, f. 214.

¹⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 8, dos. 1598, f. 222.

²⁰ Ibidem.

²¹ Arh. Inst. de Șt. Ist. și Soc. Polit. de pe lingă C.C. al P.C.R., cota A XXV-18, nr. inv. 1888.

²² Arh. I.S.I.S.P., cota A.XXV-19, nr. inv. 1888.

²³ Arh. C.C. al P.C.R., fond 8, dosar 1596, f. 187.

²⁴ Arh. Stat. Iași, fond chestura de poliție Iași, dosar 94/1940, f. 529.

O dată întocmite, manifestele erau răspândite în fabrici și ateliere, în cartierele muncitorești, pe străzile principale ale orașelor, în gări, tipografii, lipite pe stâlpi de telegraf, pe mesele din piețele publice, pe dulapurile și bancurile de lucru ale muncitorilor și chiar pe tăblițele care erau folosite drept indicatoare germane²⁵.

Materialele de propagandă erau răspândite și în mijloacele de transport publice. Astfel, în autobuzul C.F.R. Iași — Roman — Piatra Neamț au fost găsite 15 broșuri cu caracter revoluționar²⁶, iar pe linia ferată Pașcani—Dărmănești au fost răspândite manifeste din mersul trenului²⁷.

În conformitate cu indicațiile conducerii partidului, organizația regională „Dunărea de jos” și-a intensificat propaganda în rândurile populației de toate categoriile: muncitori din fabrici și uzine, țărani, femei, tineret²⁸ etc. Propaganda se făcea prin răspândirea de materiale cu caracter comunist²⁹, prin ținere de ședințe în case conspirative la care luau parte reprezentanți ai C.C. al P.C.R. etc.³⁰.

În orașele Galați, Birlad, Tecuci și prin satele din jurul lor erau răspândite manifeste prin intermediul cărora se îndemna populația să lupte împotriva armatei germane din România³¹, a războiului și jefuirii populației³². În orașe, pe zidurile imobilelor, erau șablonate lozinci antirăzboinice³³, iar prin satele din jurul orașelor „circulau diferite broșuri cu caracter comunist...”³⁴.

Manifeste și ziare comuniste, broșuri cu caracter revoluționar și alte materiale propagandistice au fost răspândite de comuniști pe întregul cuprins al Moldovei. Prin intermediul lor organizațiile regionale din Moldova ale P.C.R. au demască conținutul reacționar al politicii promovate de guvernarea români în frunte cu Antonescu³⁵, jaful și atentatele săvârșite de legionari³⁶. Totodată, prin intermediul mijloacelor de propagandă se cerea eliberarea comuniștilor arestați și amnistierea celor condamnați; se îndemna populația la organizarea de demonstrații în favoarea comuniștilor din lagăre și închisori³⁷ etc.

Manifestele se adresau muncitorilor din fabrici, uzine și ateliere, țăranilor, intelectualilor, femeilor³⁸, tineretului etc. chemându-i la luptă împotriva regimului

²⁵ Arh. Stat. Iași, fond Prefect. Iași, dos. 340, vol. I, 1941, f. 43; Loc. cit., fond Chestura de poliție Iași, dosar 940/1940, f. 529; Arh. Stat. Iași, fond Prefect. jud. Iași, dosar 454/1940; Loc. cit., dos. 340, vol. II/1941, f. 43-46; Loc. cit., dosar 341/1941, f. 145-146; Loc. cit., dos. 380/1941, f. 212-214, 266-267; Loc. cit., fond Chestura de poliție Iași, dosar 17/1941, f. 343.

²⁶ Arh. Stat. Iași, fond Rezidența ținutului Prut, dos. 2487/1940, f. 33.

²⁷ Arh. C.C. al P.C.R., fond 8, dos. 1596, f. 349.

²⁸ Arh. Stat. Birlad, fond Poliția oraș Tecuci, dos. 88/1942, f. 12-13; Loc. cit., f. 17, 232; Loc. cit., dosar 7/1944-1945, f. 101.

²⁹ Arh. Stat. Galați, fond Parchetul Trib. Covurlui, material volant, f. 1.

³⁰ Idem.

³¹ Arh. Stat. Birlad, loc. cit., dos. 10/1942, f. 139-141.

³² Loc. cit., dos. 7/1944-1945, f. 101.

³³ Loc. cit., dos. 88/1942, f. 12-13.

³⁴ Loc. cit., dos. 78/1941-1942, f. 520.

³⁵ Arh. Stat. Iași, fond Prefect. jud. Iași, dos. 454/1940, f. 49.

³⁶ Arh. Stat. Iași, Fond Prefectura jud. Iași, dos. 454/1940, f. 50.

³⁷ Loc. cit., fond Chestura de Poliție Iași, dos. 94/1940, f. 529.

³⁸ Prin intermediul „comitetelor de femei” se desfășura o intensă muncă de propagandă împotriva trimiterii bărbaților și tinerilor pe front, pentru încetarea războiului nedrept, liberarea ostașilor de pe front, pentru mărirea ajutoarelor și aprovizionarea cu alimente, etc. Arh. St. Birlad, fond Polit. Or. Tecuci, dos. 88/1942, f. 13-18; Loc. cit., dosar 10/1942, f. 17, 232; Arh. St. Iași, fond Chestura de Poliț. Iași, dos. 80/1940, f. 170.

fascist și a războiului³⁹, îndemnându-i să intre în comitetele de luptă antiimperialiste⁴⁰, să lupte contra scumpetei și impozitelor „...pentru pâine, carne și gaz...” etc.⁴¹.

Prin intermediul manifestelor și a lozincilor revoluționare tineretul era îndemnat să saboteze legea recrutării și muncii de război⁴², să-și manifeste dezacordul față de politica de agresiune dusă de regimul fascist etc. În lumina acestor îndemnuri elevii liceului „Timotei Cipariu” din Dumbrăveni dăd expresie gândurilor și aspirațiilor tineretului din școală, au scris cu cretă pe zidurile clădirii „vrem pace”, „ce frumoasă este pacea”⁴³. Sentimente antirăzboinice s-au manifestat și la tinerii din alte licee moldovene. Astfel, la liceul „Laurian” și Liceul comercial de băieți din Botoșani au fost răspindite manifeste comuniste care demascău războiul de jaf în care fusese împins poporul român⁴⁴.

Propaganda comunistă antirăzboinică se desfășura și în rîndurile ostașilor înțorși de pe front. Acestora li se explica că este în interesul lor, și al tuturor, ca războiul să se termine cît mai repede și că ei au datoria de a curma continuarea lui⁴⁵. Ca material concret propagandistic erau folosite însemnatele pierderi umane și materiale suferite de poporul român și succesele obținute de armata sovietică pe frontul din răsărit⁴⁶. În același timp, soldaților de pe front, li se cerea să întreprindă tot felul de acte de sabotaj⁴⁷, să dezarmeze, să nu-și dea viața pentru Hitler⁴⁸ etc.

Manifestele prin care comunistii îndemnau soldații să lupte împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist, să se constituie în unități de luptă și comitete militare antigermene⁴⁹, erau răspindite în rîndul soldaților de pe linia de fortificație Focșani-Nămoloasa⁵⁰, a soldaților cantonați în satul Stolniceni-Prăjescu⁵¹, ca și în alte unități militare.

Propaganda comunistă îmbracă forme dintre cele mai variate amplificîndu-se cu ocazia sărbătoririi unor date cu adînci semnificații în viața și lupta maselor muncitoare. Astfel, cu ocazia zilei de 1 mai organizațiile regionale comuniste au afișat lozinci cu conținut revoluționar, au răspîndit manifeste în cartierele muncitorești, au îndemnat populația să protesteze față de obligarea muncitorilor de a lucra în aceeași zi și să organizeze în ziua de 2 mai excursii cîmpenești⁵². Acțiunile întreprinse pe linia organizării unor puternice manifestații cu caracter comunist de 1 mai erau primite cu simpatie de masele populare, care foloseau orice prilej pentru a-și arăta nemulțumirea și neadeziunea față de politica internă și externă a regimului fascist din România. Dovadă, că chemările și îndrumările partidului au avut priză în rîndul populației, o constituie faptul că deși autoritățile fasciste au hotărît interzicerea oricăror manifestații cu ocazia zilei de 1 mai⁵³, ele au avut totuși loc pe tot cuprinsul țării.

³⁹ Arh. St. Iași, fond Chestura de Poliț. Iași, dos. 134/1942, f. 149.

⁴⁰ Loc. cit., Fond Prefect. jud. Iași, dos. 454/1940, f. 50.

⁴¹ Loc. cit., dos. 341/1941, f. 145—146.

⁴² Loc. cit., fond Chestura de Poliție Iași, dos. 66/1943, f. 450.

⁴³ Loc. cit., dos. 123/1943, f. 53.

⁴⁴ Loc. cit., Insp. regional de poliție Iași, dos. 1/1942, f. 66—67.

⁴⁵ Arh. Stat. Bîrlad, fond Poliția oraș Tecuci, dos. 10/1941, f. 478.

⁴⁶ Arh. Stat. Iași, fond Chestura de poliție Iași, dos. 72/1943, f. 1104—1105.

⁴⁷ Arh. Stat. Bîrlad, loc. cit., dos. 10/1941, p. 478.

⁴⁸ Arh. Stat. Iași, fond circ. I. Poliție Iași, dos. 34/1942, f. 65.

⁴⁹ Arh. I.S.I.S.P., fond 1, dosar 64, vol. 19, f. 275.

⁵⁰ Ibidem, f. 286.

⁵¹ „Studii” — revistă de istorie, nr. 3/1966, p. 237.

⁵² Arh. Stat. Iași, fond Pref. Iași, dos. 340 vol. II, 1941, f. 44; Loc. cit., fond circ. I Poliție Iași, dos. 34/1942, f. 69; Arh. Stat. Bîrlad, fond Poliția oraș Tecuci, dos. 66/1943, f. 104.

⁵³ Arh. Stat. Bîrlad, fond Poliția oraș Tecuci, dos. 10/1941, f. 132.

Aşa de pildă, locuitorii comunei Albești, județul Botoșani, au organizat un miting cu prilejul zilei de 1 mai 1944 la care au participat și locuitori din alte patru sate⁵⁴. Cu această ocazie, peste 300 de oameni au votat o moțiune prin care se demască ororile aduse de regimul lui Antonescu. În moțiune se menționează că: „Adunarea recunoaște că Germania hitleristă și Antonescu au adus România la dezastru, trimițând cei mai buni fii ai țării să moară pentru interesele nemților, vinzând hitleriștilor toate bogățiile țării și aducându-ne: foamete, jaf, teroare, scumpețe și războiul pe pământul strămoșesc... Adunarea cere o Românie liberă, independentă și larg democratică...”⁵⁵.

Manifeste cu conținut revoluționar, expresie deplină a sentimentelor antifasciste și antirăzboinice ale maselor populare erau răspândite și cu ocazia sărbătoririi zilei de 1 august, consacrată ca zi de luptă împotriva fascismului și a războiului imperialist⁵⁶, a zilei de 7 noiembrie — aniversarea victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie⁵⁷ etc.

Poziția P.C.R. de demascare a dictaturii militare-fasciste și războiul nedrept antisovietic și de mobilizare a maselor la lupta împotriva regimului fascist și a războiului hitlerist a mai fost exprimată și în alte manifeste și materiale propagandistice elaborate în această perioadă⁵⁸.

În timp ce manifestele și alte materiale de propagandă erau răspândite pe întregul cuprins al orașelor și satelor, în întreprinderi industriale, în mijloacele de transport etc. și se bucurau de adeziunea și sprijinul populației, autoritățile fasciste locale erau nevoite să ia tot felul de măsuri pentru ca manifestele conducătorilor statului „...să fie lipite cât mai sus pentru a nu putea fi rupte cu ușurință”⁵⁹.

Constatănd „o recrudescență și o reorganizare a mișcării comuniste”⁶⁰ și o intensificare a activității de propagandă⁶¹, prin răspîndirea a tot felul de manifeste, cărți, broșuri etc., autoritățile polițienestre fasciste au trecut la adaptarea unor măsuri menite să pună capăt unei asemenea stări de lucruri.

Astfel, a fost acordată o atenție deosebită cartierelor muncitorești, fabricilor și regiunilor lipsite de alimente⁶², s-au intensificat măsurile pentru identificarea „infractorilor” care răspîndesc manifeste⁶³ și descoperirea celor care prin manifeste „tulbură liniștea publică și încearcă să saboteze noua așezare a statului român”⁶⁴. De asemenea, pentru a preîntîmpina răspîndirea de manifeste în „rîndurile ostașilor și a maselor muncitorești”⁶⁵ și cu ocazia diferitelor zile de luptă ale muncitorilor

⁵⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond 8, dos. 1996, f. 61—64.

⁵⁵ Ibidem, f. 67—74.

⁵⁶ Arh. Stat. Iași, fond Chestura Poliției Iași, dos. 3/1941, f. 156; Arh. Stat. Birlad, Fond. Poliția oraș Tecuci, dos. 66/1943, f. 450.

⁵⁷ Arh. Stat. Iași, fond Prefect. jud. Iași, dos. 454/1940, f. 49; Loc. cit. Fond Chestura de poliție, dos. 19/1942, f. 897—898; Loc. cit. fond circ. I. Poliție, dos. 34/1941, f. 353.

⁵⁸ Manifestele răspîndite aveau diferite titulaturi: „Vrem pace”, „Jos cu guvernul Antonescu” — Arh. Stat. Birlad, Fond Poliția oraș Tecuci, dos. 353/1943; „Soldați! nu vă dați viața pentru Hitler. Dezertați”. — Arh. Stat. Iași, fond Prefect. jud. Iași, dos. 2/1942, f. 395—400; „Luptați contra ocupației lui Hitler! Luptați pentru răsturnarea dictaturii războinice a lui Antonescu”. Arh. St. Iași, fond Prefectura Iași, dos. 341/1941, f. 246.

⁵⁹ Arh. Stat. Iași, fond Chestura Poliției Iași, dos. 80/1941, f. 470.

⁶⁰ Arh. Stat. Iași, fond Prefect. Iași, dos. 4/1940, f. 132—134.

⁶¹ Loc. cit., dos. 454/1940, f. 68—69.

⁶² Arh. Stat. Iași, fond Prefect. Iași, dos. 47, vol. II/1942, f. 314.

⁶³ Loc. cit., Fond Chestura de Poliție Iași, dos. 94/1940, f. 492.

⁶⁴ Loc. cit., dos. 30/1940, f. 1132.

⁶⁵ Loc. cit., dos. 80/1940, f. 356.

— 1 mai, 1 august⁶⁶ etc. — autoritățile politienesti au trecut la organizarea de razii și posturi de pîndă⁶⁷. Pe lângă aceste mijloace, autoritățile locale au ordonat arderea oricărui fel de publicație de propagandă și ideologie comunistă „...deoarece constituie un pericol continuu pentru siguranța statului...”⁶⁸, confiscarea tuturor broșurilor, manifestelor și oricărui fel de imprimat de propagandă nepermisă⁷⁰ etc.

Cu toată multitudinea de mijloace folosite de regimul fascist, propaganda comunistă nu a putut fi împiedicată, ea luînd o amploare tot mai mare, diversificîndu-se, cuprinzînd în sfera sa de influență, mase tot mai largi de oameni ai muncii, categorii dintre cele mai diverse ale populației. Mijloacele de influențare ideologică a Partidului Comunist Român au jucat un rol însemnat în demascarea caracterului reacționar al dictaturii militaro-fasciste și a războiului nedrept antisovietic, în pregătirea politico-ideologică a maselor pentru înțelegerea necesității organizării insurecției naționale antifasciste și a victoriei ei în august 1944. Prin înfăptuirea actului istoric de la 23 August 1944 în istoria țării noastre a început o epocă nouă; S-a deschis poporului român calea spre recucerirea și întărirea independenței naționale, spre refacerea economică și dezvoltarea de sine stătătoare, spre înfăptuirea aspirațiilor de democrație și progres social⁷⁰.

СРЕДСТВА ПРОПАГАНДЫ РКП И ИХ РОЛЬ В РАЗОБЛАЧЕНИИ ВОЕННО-ФАШИСТСКОЙ ДИКТАТУРЫ И ГИТЛЕРОВСКОЙ ВОЙНЫ (Относительно Молдовы)

Краткое содержание

Исходя из того, что фашизм и гитлеризм представляли собой главный враг румынского народа и утверждения Румынии как единого национального, независимого и суверенного государства РКП провела в период 1940—1944 гг. большую и всестороннюю пропагандистскую деятельность под самыми разнообразными формами.

Через посредство многочисленных манифестов, брошюр и т. п., распространенных по всей территории страны, РКП разоблачала военнофашистскую диктатуру и несправедливую антисоветскую войну.

Основываясь на богатом архивном материале, настоящая работа выявляет пропагандистскую работу, проведенную областными организациями РКП „Молдова Рошия” (Красная Молдова) и „Дунэря де жос” (Нижний Дунай) в борьбе за разоблачение фашистского режима и гитлеровской войны.

⁶⁶ Loc. cit., dos. 96/1943, f. 203.

⁶⁷ Ibidem; Loc. cit., fond Chestura de Poliție Iași, dos. 80/1940, f. 356.

⁶⁸ Arh. Stat. Birlad, Fond Poliția oraș Tecuci, dos. 81/1941, f. 371.

⁶⁹ Loc. cit., dos. 1/1941, f. 1.

⁷⁰ Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român*, Ed. pol., Buc., 1967, p. 9.

C. DOBROGEANU-GHEREA — MILITANT DE SEAMĂ AL MIȘCĂRII SOCIALISTE DIN ȚARA NOASTRĂ

DE

LIVIU COPTIL

C. Dobrogeanu-Gherea s-a născut la 21 mai 1855 în târgușorul Slaveanca, gubernia Ekaterinoslav din Rusia. Clasele primare le-a urmat în satul natal, iar gimnaziul în Ekaterinoslav. În clasa a V-a este silit, pentru agitație politică, să părăsească liceul, să plece la Harcov, să-și pregătească acolo bacalaureatul și să audieze la Universitate cursurile Facultății de științe. În 1872 intră într-un cerc revoluționar socialist. Studiază cu pasiune scrierile democraților revoluționari ruși: Hertzen, Belinski, Cernișevski, Dobroliubov. În martie 1875 trece pentru prima oară în România, iar după o lună de zile îl găsim în Elveția. În vara anului 1875 Gherea vine pentru a doua oară în țară stabilindu-se la Iași, intrând în relații cu Eugen Lupu și cu Stăncescu — studenți. Aici la Iași se căsătorește. Fiul cel mare, Alexandru Gherea, devine un urmaș demn al sociologului, cel mic, Ionel Gherea, duce mai departe problemele gândirii estetice, iar o fiică devine soția criticului și moralistului Paul Zarifopol. În timpul războiului pentru independență este răpit de autoritățile țariste, închis la Petersburg și apoi deportat. Foarte curând reușește să evadeze și se reîntoarce în România. Era prea legat de România ca să o mai poată părăsi. În toamna anului 1879 îl găsim la Ploiești, unde rămâne pînă la sfîrșitul vieții lui — 6 mai 1920.

Personalitate complexă, Gherea a fost cel mai luminat îndrumător spiritual și organizator al mișcării muncitorești și socialiste din țara noastră în perioada respectivă. Contribuția lui constă nu numai în popularizarea, răspîndirea marxismului, ci îndeosebi în dezvoltarea lui în funcție de particularitățile României, în elaborarea bazelor teoretice socialiste pentru mișcarea muncitorească din țara noastră. În lupta politică a muncitorilor și țăranilor de a-și îmbunătăți condițiile de muncă și de trai, de a se pregăti pentru marea sarcină a înlăturării capitalismului și a instaurării socialismului, pe Gherea îl găsim în funcția de ideolog, de teoretician, atît de potrivită însușirilor lui.

În domeniul teoriei filozofice Gherea scrie lucrarea *Concepția materialistă a istoriei* (1892 — tradusă în limbile: franceză, bulgară și sîrbă) în care respinge pe scurt diferitele concepții idealiste despre istorie. El arăta că a existat concepția teologică, după care toate fenomenele vieții sociale își au originea și explicația în voința divină. „Să-mi dați voie — spune Gherea — să nu mă ocup de această con-

ceptie; a o combate ar fi, cum zice francezul, a forța uși deschise"¹. În continuare, Gherea se referă la concepția idealistă — un teologism abia camuflat —, după care factorul determinant al dezvoltării sociale ar fi un oarecare spirit universal, o oarecare rațiune universală, dar nu se ocupă nici de combaterea acestor concepții pe motiv că ar reprezenta „un punct de vedere depășit”². El se ocupă doar de concepțiile științifice, care admit determinismul universal. Ele admit că tot universalul e supus unor legi imuabile, că, fenomenele sociale, ca și cele naturale sînt deopotrivă supuse legilor universale, determinismului universal³. Dîndu-și seama că determinismul nu înseamnă implicit delimitarea de idealism, Gherea precizează că nu ne putem mulțumi cu simpla recunoaștere a determinismului universal, ci trebuie să știm „cum și de cine sînt determinate fenomenele acestea istorice. Sau cu alte cuvinte, care sînt cauzele sau care e cauza prefacerilor sociale, a schimbărilor istorice, care e esența procesului istoric, care e resortul istoriei”⁴.

Aplicarea metodei dialectice la studiul fenomenelor sociale a permis gînditorului socialist să sesizeze și să combată modul eronat de abordare a problemelor economice, sociale și politice de către ideologi ai claselor exploatare din țara noastră. El s-a ridicat împotriva negării determinismului în viața socială, afirmînd că modul de producție este factorul hotărîtor în dezvoltarea societății: „...modul de producere și de împărțire a produselor trebuincioase traiului... întreaga viață a societății (morala, gîndirea, instituțiunile ei juridice și politice etc.) sînt condiționate și hotărîte de organizația economică a societății, de modul cum se produc și se distribuie bogățiile în societate. Într-un cuvînt, mersul economic, procesul economic hotărîște întreg procesul istoric al omenirii”⁵.

Făcînd o profundă analiză a succesiunii în timp a formațiunilor social-economice prin care a trecut omenirea, a genezei, esenței, mecanismului de funcționare și perspectivelor capitalismului, Gherea a ajuns la concluzia previziunilor făcute de Marx asupra caracterului istoric al capitalismului, a deschis o largă perspectivă spre viitor prin încercarea de a discerne din analiza trecutului și a prezentului direcția dezvoltării viitoare a României, a organizării și evoluției sociale de ansamblu. „Dar dacă schimbarea formelor sociale de viață este ceva firesc, dacă urmează din legile evoluției, este vădit — afirma Gherea — că formele sociale de azi sînt tot atît de puțin veșnice cît și mulțimea de forme prin care a trecut societatea pînă acum și care tot veșnice se păreau oamenilor de pe atunci”⁶. El reliefa în mod pregnant caracterul obiectiv al evoluției societății, că oamenii chiar dacă ar lupta împotriva dezvoltării societății, rezultatele luptei lor ar fi nule sau ar compromite-o și, invers, dacă această acțiune este corespunzătoare istoriei, ea îi imprimă un tempo mai accentuat, mai rapid și o face calitativ superioară. În consecință, masele populare reprezintă forța hotărîtoare a progresului în toate epocile. „Se înțelege, arăta Gherea în *Neoiobăgia*, evoluțiile sînt firești, ele se fac în virtutea unor puteri obiective și subiective și cad sub imperiul necesității istorice. Dar una din aceste puteri și încă o putere mare și singura conștientă, e doar omul însuși, pentru care și prin care se face această evoluție”⁷.

Progresul producției, schimbului și împărțirii produselor, diviziunea muncii, cooperarea sub toate formele, creșterea populației și a densității ei, relațiile și lupta dintre clasele sociale — sînt factori care fac ca societatea să se dezvolte,

¹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice*, vol. I, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 1.

² *Ibidem*, p. 2.

³ *Ibidem*.

⁴ *Op. citată*, p. 3.

⁵ *Idem*, p. 4—5.

⁶ C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii români?* Ediția a III-a, București, p. 6.

⁷ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, 1910, p. 409.

să evolueze⁸. Analizind legitatea succesiunii formațiunilor, Gherea sublinia că o epocă istorică pregătește condițiile de existență necesare epocii următoare. „Societatea în mersul său pregătește singură toate condițiile materiale pentru realizarea unei forme noi, formă care pentru societatea actuală este socialismul”⁹. El sublinia faptul că revoluția nu izbucnește întâmplător, la comandă, fără să fie pregătite condițiile materiale, obiective și subiective.

Societatea socialistă, arăta Gherea în „Concepția materialistă a istoriei”, are menirea de a înlătura anomaliile capitalismului: șomajul, falimentele, mizeria păturilor producătoare, de a dirija mersul economic într-un mod conștient și civilizat.

Subliniind valoarea și însemnătatea *Capitalului* pentru științele sociale, Gherea a înțeles gândirea filozofică a lui Marx și Engels. El a relevat cu deosebire însemnătatea interpretării materialist-marxiste a dezvoltării societății, importanța dialecticii marxiste și a respins tezele unor economiști burghezi despre hegeliianismul lui Marx, care s-ar fi manifestat în opera fundamentală *Capitalul*. „E o mare deosebire între modul de expunere și între metoda științifică a cercetătorilor”¹⁰ — remarcă Dobrogeanu-Ghera. Neînțelegerea acestei deosebiri, spunea el mai departe, adresându-se economistului burghez P. Missir, „v-a făcut să-l numiți pe Marx hegeliian”¹¹. Pentru a arăta deosebirea dintre dialectica hegeliiană și cea marxistă, el reproducea cunoscutul text din postfața la ediția a II-a a *Capitalului*, în care Marx definește metoda sa dialectică în opoziție cu cea hegeliiană. În realitate, sublinia Gherea, tocmai Missir stă pe pozițiile idealismului hegeliian, deoarece susține că ideile determină modificarea vieții sociale. „A scoate astfel viața socială din ideea teoretică se numește hegeliianism, d-le Missir — zicea Gherea —, lucru de care-l învinuiți pe Marx. Marx, dimpotrivă, scoate ideile din viața practică, reală”¹². Trebuie reliefat că pentru prima dată în istoria filozofiei din țara noastră, în lucrările lui Gherea dialectica este înțeleasă, în accepția marxistă, a termenului, ca fiind opusă metafizicii. În acest sens folosește Gherea termenele de „dialectică” și „metafizică” în critica pe care o face filozofiei idealist-subiective a anarhismului și altor teorii idealiste și retrograde ca: evoluționismul spencerian, darwinismul social, maltusianismul etc.

În domeniul economiei politice, în anul 1884, Gherea a publicat succesiv în 6 numere ale „Revistei sociale” studiul *Karl Marx și economiștii noștri*. Studiul este aparent răspunsul la articolul *O confruntare. Economiștii noștri și Karl Marx* întocmit de un exponent ideologic al claselor dominante, Petre Missir. Adâncimea analizei și amploarea expunerii depășesc însă cadrul răspunsului la un articol sărac în substanță. De fapt Dobrogeanu-Ghera a căutat să popularizeze teoria economică a lui K. Marx și să-i sublinieze deosebirea calitativă față de școlile economice burgheze.

După ce tratează cu talent și putere de discernămint principiile de bază ale economiei clasice engleze, în special concepțiile economice ale lui Ricardo, precum și teoriile economice ale unor economiști ca I. B. Say, Bastiat, E. Laveleye, Baudrillard, socialistul român consacră partea principală a studiului expunerii principiilor economiei politice marxiste pornind de la opera fundamentală a lui K. Marx — *Capitalul*. Categoriile principale ale economiei politice marxiste, ca marfă, valoare, muncă, forță de muncă, plusvaloare, rentă, profit, crize economice etc., sînt tratate de C. Dobrogeanu-Ghera în spiritul învățăturii marxiste. El a relevat în mod just importanța elaborării de către Marx a teoriei plusvalorii — piatra unghiulară a eco-

⁸ Op. citată, p. 18.

⁹ C. Dobrogeanu-Ghera, *Ce vor socialiștii români?* Ediția a III-a, București, p. 10.

¹⁰ „Revista socială”, anul I, nr. 1/1884, p. 9.

¹¹ Ibidem.

¹² C. Dobrogeanu-Ghera, *Studii critice*, vol. V, 1929, p. 95.

nomiei politice a capitalismului. „Aflarea și analizarea plusvalorii — menționa el — este deci unul din cele mai frumoase titluri ale lui Marx la nemurire”¹³.

Studiul lui Dobrogeanu-Gherea constituie cea mai amplă și aprofundată cercetare în domeniul economiei politice marxiste de la sfârșitul secolului al XIX-lea din România. *Karl Marx și economiștii noștri* a impus în cadrul gândirii economice din România superioritatea economiei politice marxiste și a constituit o sursă de bază în popularizarea ulterioară a cunoștințelor economice marxiste de către mișcarea socialistă prin presă, broșuri, conferințe etc.

Acțiunea de propagare a învățăturii marxiste, a ideilor *Capitalului* lui Marx a jucat un rol important în formarea și creșterea conștiinței de clasă a proletariatului, în procesul maturizării sale politice.

Studiul lui Gherea intitulat *Un răspuns d-lui prim-ministru I. C. Brătianu la discursurile sale de la Craiova și sala Ateneului în privința proprietății*, studiu apărut sub pseudonimul Caiu Grachu în 1883 în revista „Emanciparea”, reprezintă unul dintre exemplele cele mai elocvente ale confruntărilor de idei dintre socialiști și reprezentanții burgheziei, care făceau apologia proprietății private în general, a celei capitaliste în special. Răspunsul lui Gherea e mai mult decât o dezvăluire a nepriceperii lui I. C. Brătianu în istoria dreptului de proprietate, a formelor proprietății — e o armă socialistă: afirmarea principiului proprietății colective. De la început, autorul se arată cu desăvîrșire al acestei țări, al acestui neam, cu al cărui trecut, prezent și viitor se identifică — și grăiește în numele celor umiliți, în numele poporului muncitor. Studiul menționat arată că, în cuvântările sale, I. C. Brătianu, întemeindu-se pe teoria proprietății individuale și a familiei, susținea că numai popoarele care au avut cultul familiei și al proprietății individuale au putut ajunge la o mare dezvoltare, că existența proprietății mari și a celei mici pe principiul individualist este folositoare și necesară poporului. Or, replica în spirit dialectic Dobrogeanu-Gherea, în afară de neconcordanța acestei teze cu adevărul istoric, modul în care era pusă problema denota o poziție metafizică. „Chiar metoda logică a d-voastră, cu care vă sluiți pentru a dovedi, este cu totul greșită — scria Gherea. Luând doi factori care există, într-un timp dat, unul alături de celălalt, stabiliți într-un mod cu totul arbitrar între ei o legătură cauzală, că adică unul din factori e cauza și celălalt rezultatul, și la urmă considerați problema rezolvată”¹⁴.

Prin alăturarea a două fenomene concomitente și considerarea în mod abstract a unuiu drept cauză a celuiilalt, se pot trage concluzii absurde: „trebuie dovedit, arăta Gherea, prin fapte istorice, prin probe logice că unul din fapte este cauza celuiilalt”¹⁵. Remarcă judicioasă bazată pe teze ale materialismului dialectic — elemente ale teoriei materialist-dialectice a cauzalității — cu aplicații la viața socială.

Dobrogeanu-Gherea sublinia că proprietatea colectivă a existat la toate popoarele ca premergînd celei individuale. Cu toate că în studiul său teoreticianul socialist nu face distincțiile și precizările necesare în legătură cu forma proprietății în comuna primitivă, în sclavagism și feudalism, cu toate că există la el neclarități referitoare la menținerea unor resturi de proprietate comună în diferite țări (Rusia, Anglia), important și valoros rămîne faptul că în acea vreme el a criticat, de pe poziții materialist-dialectice, proprietatea privată. Gherea arăta cu exemple concrete cum era exploatat proletariatul din țara noastră, consecințele proprietății private: mizeria, inegalitatea, asuprirea socială. Această critică a proprietății private este întregită prin indicarea în spiritul ideilor *Capitalului* și anume: desființarea contradicției dintre caracterul social al producției și cel individual al însușirii produselor prin instaurarea proprietății colective. „La cauza tuturor ăstor rele n-am găsit

¹³ „Revista socială”, anul I, nr. 4, p. 125.

¹⁴ „Emanciparea”, nr. 3/1883, p. 46.

¹⁵ „Emanciparea”, nr. 3/1883, p. 47.

decît un remediu, indicat de însăși dezvoltarea societății actuale, trecerea proprieității în mina muncitorilor și schimbarea ei din individuală în colectivă”¹⁶.

Creșterea mișcării socialiste, în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, crearea de cercuri socialiste, care cuprindeau un număr din ce în ce mai mare de persoane, au pregătit terenul pentru elaborarea unui program de luptă corespunzător etapei și sarcinilor socialiștilor români.

În acest scop, Dobrogeanu-Gherea, a publicat în numerele 8—11 pe anul 1886 o serie de articole care, unite au devenit o adevărată expunere a materialismului istoric și a programului socialiștilor marxiști din România, apoi a P.S.D.M.R.-ului. Acest studiu, intitulat *Ce vor socialiștii români? Expunerea socialismului științific și programul socialist*, este unul dintre cele mai importante documente ale gândirii marxiste din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Reprezentînd prima cercetare marxistă de amploare apărută în țara noastră, ea cuprinde o sinteză a ideilor fundamentale ale socialismului științific, precum și o analiză, în lumina materialismului istoric, a realităților social-economice și politice ale României. Pe baza acestei analize era formulat primul program marxist de revendicări general-democratice corespunzător stadiului de dezvoltare social-economică a României în acea perioadă. Înfăptuirea acestui program, așa cum scria „Revista socială”, reprezenta „pași înainte spre a ajunge la ideal, la completă emancipare a proletariatului, prin urmare la realizarea socialismului”¹⁷. Elaborarea programului a fost posibilă datorită dezvoltării mișcării muncitorești și socialiste și progreselor însemnate înregistrate pe calea răspîndirii marxismului în țara noastră.

Gherea la începutul acestui studiu s-a oprit pe larg asupra contradicțiilor care macină societatea capitalistă, reliefînd că antagonismul principal este acela dintre producție și însușirea bunurilor, antagonism care constituie cauza fundamentală a revoluției socialiste. Aceasta — spunea Gherea — (adică contradicția dintre muncă și capital) este pricina bolii, a tuturor anomaliilor capitalismului, leacul este deci îndepărtarea acestei cauze¹⁸.

Un merit deosebit al acestei lucrări constă în aceea că definește, pentru prima oară în literatura socialistă din România, rolul istoric al proletariatului: acela de a lichida pe cale revoluționară orînduirea capitalistă și a instaura socialismul, eliberîndu-se pe sine și întreaga societate de stigmați exploatării omului de către om. „Societatea de astăzi pregătește și clasa de oameni care trebuie să ia locul clasei domnitoare de acum, al burgheziei, pregătește clasa care trebuie să realizeze pe lîngă producțiunea colectivă și apropierea colectivă. Proletariatul este deci acea clasă care va înlocui burghezia. Proletariatul are chemarea istorică de a realiza forma viitoare socială, apropierea colectivă”¹⁹. Revenîndu-i o misiune socială profund progresistă, determinată de întregul mers al istoriei, „lupta proletariatului pentru emancipare este totodată luptă pentru viitorul omenirii”²⁰. Dobrogeanu-Gherea sublinia că proletariatul nu se poate achita de sarcina istorică — de înlăturare a capitalismului — fără conducerea lui de către un partid. Trebuie să luptăm — arăta Gherea — pentru a avea un partid al muncitorilor, care singur să ceară și să realizeze cererile lor²¹. Rolul social-democrației era de a lumina și uni muncitorimea în lupta contra capitaliștilor, de a introduce teoria revoluționară în sinul clasei muncitoare, de a stabili atitudinea proletariatului față de celelalte clase și pături sociale. Propaganda socialistă — evidenția Gherea — este una din condițiile subiective de

¹⁶ „Drepturile omului” din 21 martie 1885.

¹⁷ „Revista socială”, nr. 8—9 din 1886, p. 381.

¹⁸ C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii români?* ediția a III-a, București, p. 37.

¹⁹ *Ibidem*, p. 51—52.

²⁰ *Ibidem*, p. 52.

²¹ *Ibidem*.

bază necesare izbucnirii și victoriei revoluției socialiste. „Numai ea (teoria revoluționară — sublinierea n.) poate feri de multime de greșeli, luminând scopul și mijloacele revoluției sociale... poate face realizarea transformării sociale mai completă și însoțită de mai puține jertfe”²². Cu cât poporul va fi mai luminat, mai organizat — arăta Gherea — cu atât birușința lui va fi mai apropiată, cu atât revoluția socialistă va izbucni și se va înfăptui mai de timpuriu.

Este un merit deosebit al lui Gherea că a înțeles de la început sarcina istorică a socialiștilor — de a analiza realitățile concrete, particularitățile sociale, economice, politice, culturale ale poporului român și de a elabora programul și tactica în funcție de aceste coordonate, pe baza socialismului științific. „Împrejurările reale de la o țară la alta fiind însă deosebite, și activitatea socialistului de la o țară la alta poate să se deosebească, și poate să se deosebească uneori așa de mult încât să pară aproape opusă. De împrejurările variabile depinde felul activității unui socialist, nu însă socialismul lui”²³.

În lucrarea amintită, Gherea formulează, pentru prima dată în literatura socialistă română, teza potrivit căreia proletariatul, cucerind puterea, instaurează propria sa dictatură de clasă, pentru a-și întări dominația și a constitui bazele noii societăți. „Poporul, proletariatul, ajungând la putere după revoluția socială proletară, va întrebuința dictatura de clasă ca mijloc pentru a-și întări domnia, pentru a organiza formele de viață ale societății socialiste”²⁴.

Sînt analizate în continuare problemele privind viitoarea societate socialistă în care națiunea va ajunge singura proprietară asupra tuturor instrumentelor de muncă, asupra mijloacelor de producție și va da producției o direcție unitară, armonioasă. „Era socialistă îl va face pe om cu adevărat liber și-i garantează cu desăvîrșire viața”²⁵.

Una din problemele teoretice fundamentale abordate în partea a doua a lucrării *Ce vor socialiștii români?* intitulată *Socialismul în România* este aceea a legitimității socialismului în țara noastră. Această chestiune avea o deosebită importanță practic-politică pentru că demonstrându-se necesitatea socialismului în România, se apăra dreptul la viață al mișcării socialiste, drept întru totul justificat prin condițiile interne ale țării. Totodată combaterea ideologilor retrograzi care perorau despre „erotismul” socialismului la noi și dezbaterea problemei dezvoltării României spre socialism veneau să marcheze un nou mod marxist de reflectare, de înțelegere a realității. Marx arăta că filozofia trebuie să pună problema schimbării lumii, nu numai a interpretării ei. Discutarea în literatura marxistă a vremii a perspectivelor dezvoltării sociale a țării, a posibilității și necesității socialismului în România evidențiază tocmai faptul că filozofia începe să nu mai fie simplă „spectatoare” a fenomenelor, ci, ca metodă și concepție despre lume a proletariatului, ea pune și problema transformării societății. Gherea s-a pronunțat cu energie și convingere împotriva încercărilor ideologilor retrograzi de a „dovedi” că socialismul nu ar putea crește pe sol românesc, că el ar fi „un import” neasimilabil pentru țara noastră. Principalul argument al acestor ideologi, arăta Dobrogeanu-Gherea, constă în aceea că socialismul ar fi bun doar pentru apusul Europei, unde sînt proletari industriali, pe cînd la noi, unde numărul acestora este redus, el nu ar fi aplicabil²⁶. O asemenea afirmație este neștiințifică, spunea Gherea, pentru că pe de o parte denaturează realitatea intrucît în România proletariatul industrial există, iar pe de altă parte nu ține seama de necesitatea vitală pentru România a unei industrializări in-

²² C. Dobrogeanu-Gherea, *Socialismul în România*, p. 17.

²³ C. Dobrogeanu-Gherea, *Cuvinte uitate*, „Viitorul social”, vol. II, p. 261.

²⁴ C. Dobrogeanu-Gherea, *Ce vor socialiștii români?* ediția a III-a, p. 54.

²⁵ *Op. citată*, p. 47.

²⁶ C. Dobrogeanu-Gherea, *Socialismul în România*, p. 34.

tense. În *Cuvinte luate*, Gherea sublinia că sîntem deja în capitalism, că dezvoltarea industrială e posibilă și necesară, și ca urmare există burghezii și proletariatul și deci terenul pentru răspîndirea socialismului științific. Combătînd pe potrivnicii socialismului, Gherea argumenta că: „socialismul poate și trebuie să ajungă ideea tuturor oamenilor cinstiți, cum și este în Europa”, că „socialismul nu-l plantă exotică” și „poate să se prindă și pe pămîntul românesc” și că „roadele ce vor aduce vor fi și aici tot așa de binefăcătoare ca și aiurea”²⁷.

Lucrarea *Ce vor socialiștii români?* cuprindea și un program concret de revendicări și anume: votul universal, direct, pentru orice cetățean — bărbat sau femeie — care a împlinit 20 de ani; desființarea armatei permanente și înlocuirea ei prin înarmarea poporului; autonomia comunală; libertatea desăvîrșită a presei, întruîrîrilor, asociației; inviolabilitatea domiciliului; libertatea și gratuitatea învățămîntului, alegerea magistraților de către popor, justiția fără plată la toate instanțele, egalitatea femeii și altele; crearea unor unități de producție menite să servească drept temelie economică societății viitoare. De subliniat este că programul imediat (politic și economic) al socialiștilor conținea revendicări realizabile în cadrul capitalismului. Dobrogeanu-Gherea a menționat că e sarcina socialiștilor de a face poporul muncitor să știe că toate aceste cereri nu-s decît „puținul ce pot pretinde și căpăta de la societatea burgheză... și că toate relele și nedreptățile societății de acum nu vor pieri decît o dată cu întreaga întocmire burgheză, cu individualismul, cu concurența, cu statul burghez”²⁸. În studiu Gherea mai releva că programul minimal prezentat „nu înseamnă de loc revoluția socială cum înțelegem noi, dar prin aducerea la îndeplinire a punctelor programului nostru, a tuturor ori a unora din ele, s-ar înlesni trecerea țării de la formele burgheze la cele socialiste”²⁹.

Eroicul și singerosul 1907 a demonstrat cu toată puterea că cheazăia rezolvării problemei agrare constă în lupta comună a muncitorilor și țăranilor, sub îndrumarea clasei muncitoare. Legat de aceasta trebuie subliniat că evenimentele din 1907 și-au pus o amprentă vie asupra liniei de orientare a mișcării muncitorești pe problema agrar-țărească. E vorba nu numai de activizarea preocupărilor mișcării socialiste față de chestiunile social-economice ale satului. O importanță de prim ordin o căpătă faptul că, datorită mai ales eforturilor depuse de elementele înaintate, s-au înregistrat noi pași înversunați spre o abordare principial-teoretică corespunzătoare a problemei agrare. În paginile presei socialiste au fost publicate articole și studii de analiză marxistă a acestei probleme, ajungîndu-se să se formuleze pentru prima oară în literatura socialistă din România, sub influența răscoalei din 1907, ideea exproprierii marii proprietăți moșierești³⁰. Legat de realitățile românești, de problemele vitale care se puneau în fața mișcării muncitorești din țara noastră, Dobrogeanu-Gherea publică în 1910 lucrarea *Neoiobăgia*. Acest studiu economic-sociologic, prin documentarea, prin logica și mai ales prin amploarea viziunii, a problemelor analizate constituie o operă fundamentală, fără pereche în literatura socialistă de la începutul secolului al XX-lea, de o importanță excepțională pentru viitorul României, pentru progresul economic și social al țării noastre.

Analiza fenomenelor social-economice ale satului, Gherea a integrat-o într-o largă viziune despre direcția, căile, destinele și particularitățile întregii dezvoltări istorice a României. El a dezvăluit în mod aprofundat caracteristicile sistemului agrar bazat pe dijmă și contradicțiile pe care le genera, a înfățișat

²⁷ C. Dobrogeanu-Gherea, *Socialismul în România*, p. 3—4.

²⁸ *Op. citată*.

²⁹ *Idem*.

³⁰ Revista „Viitorul social”, nr. 2 din septembrie 1907, p. 157.

în pagini vii situația grea a țărânimii și a relevat necesitatea schimbării întregii structuri agrare a satului³¹.

Dobrogeanu-Gherea demonstrând în mod științific hegemonia proletariatului în revoluție, a precizat în același timp, în mai multe lucrări, dar îndeosebi în „*Neoiobăgia*” că această misiune nu poate fi realizată fără ca el să-și atragă ca aliați în luptă celelalte clase și pături exploatate. El a înțeles că țărâtimea constituie obiectiv aliatul cel mai de nădejde al proletariatului în lupta împotriva capitalismului. În acest sens el arăta: „Proletariatul industrial ca și cel agricol sînt doar, mai ales, acele clase cărora istoricește le revine sarcina de a transforma societatea capitalistă în cea socialistă, atunci cînd condițiile obiective și subiective sociale o vor permite”³².

Gherea sublinia că țărâtimea robită capitalului are tot interesul ca societatea capitalistă să fie transformată în orînduire socialistă și ca, o dată eliberat de exploatarea și asupraea capitalistă, țăranul va deveni cu adevărat coproprietar al instrumentelor de muncă și alături de toți muncitorii se vor folosi de binefacente orînduirii socialiste³³.

Dobrogeanu-Gherea a reliefat rolul țărânimii în viața economică a țării, demonstrînd că ea constituie principala forță de producție a țării³⁴, că avea rolul hotărîtor în crearea bunurilor materiale ale națiunii române, că „...el produce aproape întreaga noastră bogăție națională”³⁵.

Gherea a demonstrat că în revoluție, în lupta împotriva capitalismului, clasa muncitoare pe lângă aliatul ei firesc — țărâtimea — poate și trebuie să atragă mîca burghezii și intelectualitatea (proletariatul intelectual), care are interese comune cu muncitorii și țărâni³⁶.

Analizînd situația economică și socială a țărânimii, autorul *Neoiobăgiei* a subliniat situația grea în care se găsea ea și a relatat pe larg cauzele răscoalilor țărănești și în mod pregnant a celor din 1907, precum și necesitatea lichidării imediate a relațiilor feudale, a dezvoltării capitalismului și a statornicirii egalității în fața legilor pentru țărani. Desființarea neoiobăgiei, arăta Gherea, va determina prețacerea raporturilor de producție medievale în relații burgheze, îmbunătățirea materială, morală și politico-socială a țăranilor muncitori, iar dezvoltarea capitalistă va pregăti condițiile pentru trecerea la socialism. Prin urmare, drumul spre socialism implica în țara noastră dezvoltarea puternică a capitalismului; intrarea „cu pînzele întinse în plină epocă burghezo-capitalistă”³⁷, înlăturarea completă a rămășițelor feudale. „Desființarea neoiobăgiei va lecui mizeriile regimului neoiobăgîst, nu pe ale celui capitalist — pentru acesta din urmă va veni o dată alt regim, care va lecui toate rănille produse de el: acesta e regimul socialist, care va veni și el, va veni sigur, de asta nu poate fi nici o îndoială”³⁸.

Dobrogeanu-Gherea a văzut în industrie condiția vitală a dezvoltării țării noastre, a înlăturării rămînerii în urmă a țării, a deschiderii unor noi orizonturi societății românești. „Acolo unde strigătul strident al sireniei — scria Gherea în *Neoiobăgia* — cheamă mulțimea muncitoare la muncă,... acolo unde fierbe și spu-

³¹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, 1910, p. 134; 169; 186; 336; 340; 375.

³² *Op. cit.*, p. 421.

³³ C. Dobrogeanu-Gherea, *Preiață la lucrarea lui K. Kautsky: Bazele social-democrației*, București, 1911, p. 13.

³⁴ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, București, 1910, p. 445.

³⁵ *Op. cit.*, p. 133.

³⁶ *Idem*, p. 317.

³⁷ *Op. citată*, p. 424.

³⁸ *Idem*, p. 377—378.

megă lupta uriașă dintre muncă și capital, dintre care trebuie să nască o lume nouă... Acolo naște viitorul”³⁹.

Negarea dezvoltării industriale a țării, sublinia Gherea în studiul economico-sociologic *Neoiobăgia*, ar însemna în practică reducerea ei la un hinterland agrar, ceea ce ar perpetua înapoierea economică, punind în discuție însăși existența ei independentă. De aceea, punea el cu energie problema angajării țării pe calea unei serioase dezvoltări industriale, pentru România aceasta fiind, după expresia lui Gherea, o întrebare vitală: de a fi ori a nu fi⁴⁰. Gherea considera industria baza existenței materiale, culturale și naționale a poporului român.

Combătându-i pe poporanisti care negau necesitatea industrializării țării, Gherea sublinia în lucrarea lui fundamentală *Neoiobăgia* că numai industrializarea țării ne va ajuta să ajungem la o agricultură intensivă, că viitorul vieții țărănești e tot în industrie, într-o Românie industrializată. Ripostind poporanismului, care afirma că viitorul țării e la sate, că România trebuie să rămână o țară agrară, Gherea arată: „Dacă acesta ar fi viitorul țării, țara ar fi fără viitor. O țară emnamente agricolă e o țară și emnamente săracă, înapoiată și economiceste și culturaliceste”⁴¹.

Dobrogeanu-Ghera în lucrările: *Socialismul în țările înapoiate* și în *Neoiobăgia* sublinia că țările rămase în urmă intră în orbita celor înaintate, că întreaga lor viață și mișcare socială e determinată de țările capitaliste înaintate⁴², că „o societate înapoiată intrind în teiață cu capitalismul occidental, acesta îi modifică procesul de viață socială, îi revoluționează toate raporturile economico-sociale și morale, îi produc adinci modificări culturale”⁴³. Cind țările capitaliste înaintate se vor preface în țări socialiste, atunci și țările înapoiate — arăta Gherea — „își vor adopta și ele și li se va impune și lor forma de organizație socialistă a societății”⁴⁴. O asemenea concepție care condiționează transformările interne survenite în România numai din legăturile cu Europa, care exagerează rolul factorilor externi este eronată.

O sarcină istorică importantă — desăvîrșirea unității naționale de stat — a fost apreciată de socialiștii români în mod corespunzător. Încă din 1883, publicația socialistă „Dacia viitoare” scria că Unirea din 1859 era „incompletă” cît timp în afara granițelor de atunci rămîneau mai multe milioane de români. „...Voim dar ca ceea ce este al românului lui să-i aparțină, ca înjust, neomenească și nedemnă de secolul în care trăim (politica) de dominare a unei națiuni asupra altăia să înceteze, ca românii să fie toți liberi și să formeze un stat, iar nu să geamă sub niște dominațiuni străine și vitrege”⁴⁵. Dobrogeanu-Ghera, scria în 1911, referindu-se la necesitatea desăvîrșirii unității naționale, că dezvoltarea țării era împiedicată de dominația străină asupra unor părți ale ei. El arăta totodată că „social-democrația noastră internaționalistă... caută să înfrățească poporul muncitor român cu popoarele celelalte”, luptind pentru ca „să apropie ceasul liberării și întregirii poporului românesc”⁴⁶.

Dobrogeanu-Ghera s-a ridicat în repetate rînduri direct și deschis împotriva anarhismului. Prima lucrare îndreptată împotriva anarhismului, *Robia și socialismul*, în care critică teoriile lui Spencer, a publicat-o în 1884; prin *Anarhia cugetării*, din 1892, critica filozofia „unicului” a lui Stirner; *Anarhiști și socialiști* este un

³⁹ *Idem*, p. 498.

⁴⁰ *Idem*, p. 488.

⁴¹ *Op. citată*, p. 482.

⁴² C. Dobrogeanu-Ghera, *Socialismul în țările înapoiate*, p. 8. și *Neoiobăgia*, p. 35.

⁴³ C. Dobrogeanu-Ghera, *Neoiobăgia*, 1910, p. 43.

⁴⁴ C. Dobrogeanu-Ghera, *Socialismul în țările înapoiate*, p. 10.

⁴⁵ „Dacia viitoare”, anul I, nr. 2, din aprilie 1883, p. 21.

⁴⁶ C. Dobrogeanu-Ghera, *Socialismul în țările înapoiate*, București, 1911, p. 265 (în lucrarea lui K. Kautsky, *Bazele social-democrației*).

articol publicat în 1894 în ziarul „Munca”, iar *Deosebirea dintre socialism și anarhism* este un articol trimis lui C. Rădulescu-Motru și publicat în 1901 în „Marea revistă Română”. Gherea arăta că anarhismul simplifică realitățile sociale în categorii și serii independente, le rup de realitate și fac apoi tot felul de speculații. „Abstrăgînd un factor social real oarecare (statul, autonomia individuală etc.) din toți ceilalți factori, izolîndu-l de viața socială fie pentru a arăta toate neajunsurile unuia, fie pentru a face un deziderat și un ideal de luptă din altul, anarhismul supune această categorie izolată la acțiunea logicii, scoate din această categorie și consecvențele astfel găsite, le prefăce în formule obligatorii pentru el, pentru activitatea lui”⁴⁷. Respingînd metoda metafizică de gîndire, Gherea nu neagă în același timp necesitatea izolării unei categorii sociale în vederea studierii și analizării ei. „În adevăr — spune el, — noi sintem de multe ori, în analiza societății, obligați să izolăm un factor social ori o categorie socială pentru a o analiza, însă nu trebuie să uităm niciodată că am făcut ceva cu totul arbitrar și de aceea fiecare pas, fiecare deducție logică care ni se impune în acest mod s-o supunem controlului vieții reale în toată complexitatea ei, îndreptînd această deducție prin logica largă și adîncă a vieții reale”⁴⁸. El vede nu numai subiectivismul voluntarist și metafizic al anarhismului, ci, și caracterul său de clasă, anarhismul nefiind altceva decît încercarea de a subordona clasa muncitoare față de politica burgheză. Gherea continuă apoi critica anarhismului prin sublinierea opoziției radicale dintre acesta și socialism, în probleme ca morala, statul, proprietatea etc.

O expresie a afirmării mișcării socialiste din România în domeniul cultural-ideologic a constituit-o apariția unor reviste socialiste. Inițiativa publicării unor organe de presă cu o largă tematică culturală aparține lui C. Dobrogeanu-Gherea. Participînd activ la pregătirea revistei „România viitoare”, el arăta că publicația urma să fie orientată în general în scopul popularizării principiilor socialiste, dar temele trebuiau să fie variate, incluzînd probleme de știință și literatură. Concepția sa despre caracterul organului de presă scos de socialiști a fost fecundă. Ea și-a găsit expresia vie la început în revista „România viitoare”, dar mai ales în editarea revistei „Contemporanul”. De numele lui Gherea sînt legate, prin urmare, orientarea și profilul revistei „Contemporanul”, elemente care au jucat un rol important în asigurarea succesului publicației. Propagarea ideilor marxiste întreprinsă de Gherea în cadrul „Revistei sociale”, ca și analiza teoretică, în lumina socialismului științific a realităților economice și social-politice din România, analiză menită să fundamenteze sarcinile programatice și tactice ale mișcării socialiste, au avut o mare influență asupra orientării revistei „Contemporanul”. Dobrogeanu-Gherea a publicat în „Contemporanul” și articole cu caracter social-politic, fapt neconsemnat în cercetările de specialitate. Un interes deosebit prezintă articolul „Socialismul și radicalismul”. Articolele se încadrează în preocupările mai largi ale lui Gherea de a defini poziția mișcării socialiste în România față de celelalte partide, curente și organizații politice. Ideea centrală a susținerii lui Gherea în această privință era aceea că mișcarea socialistă, partidul social-democrat, trebuie să-și păstreze independența și libertatea de acțiune, conform cu interesele de clasă ale proletariatului.

Operele lui Dobrogeanu-Gherea au stat la baza programului și activității P.S.D.M.R. (creat în 1893) și al Partidului social-democrat reorganizat în 1910, la baza mișcării muncitorești și socialiste de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Dobrogeanu-Gherea n-a părăsit niciodată mișcarea muncitorească, nici în momentele ei grele, perioada dezorganizării Partidului social-democrat al muncitorilor din România.

⁴⁷ C. Dobrogeanu-Gherea, *Anarhia cugetării*, „Critica socială”, 1892, nr. 4.

⁴⁸ *Ibidem*.

În lucrarea *Neoibăgia* el a dezvoltat cu tărie poziția generosilor. În acest sens, el arată: „Foștii socialiști n-au priceput că numai rămânând socialiști, numai păstrând o atitudine propriu-socialistă față de realitatea socială a țării și de evoluarea ei, între altele, ar fi ajutat și la dezvoltarea burghezo-democratică a țării. Pe cînd așa, ca socialiști prefăcuți de hatîrul evoluției noastre sociale în liberali, rezultatele activității lor pot fi mai curînd potrivnice acestei dezvoltări”⁴⁹. Lipsa lui constă în aceea că el nu i-a condamnat pe generosi în mod public în 1899, ci abia în 1907 și mai ales în 1910.

Dobrogeanu-Gherea a contribuit și la întărirea legăturilor mișcării muncitorești din țara noastră cu mișcarea muncitorească internațională. Astfel, în 1893, în ultimele zile ale lunii iulie, s-a întîlnit cu Engels la Londra⁵⁰. Cu prilejul vizitei, Dobrogeanu-Gherea i-a dăruit lui Engels un exemplar din ale sale *Studii critice* în două volume apărute în 1890. Cu o lună mai tîrziu, la Zurich, Gherea l-a reîntîlnit pe Engels la Congresul Internaționalei a II-a⁵¹. La acest Congres, delegații socialiști români în frunte cu Gherea (C. Mille, Higrin, I. Radovici și Gr. Panaitescu) au adus un aport substanțial insistînd să fie dezbătută problema agrară și să se ia hotărîri pentru atragerea în lupta generală a mișcării socialiste alături de proletariat. Într-un articol din ziarul „Munca”, Gherea relatează că „i-a trebuit multă trudă delegației române pentru a obține o discuție imediată”⁵². Gherea a avut relații prietenești și cu Plehanov. Prin intermediul Verei Zasulici — V. I. Lenin a luat cunoștință de personalitatea lui Gherea.

În concluzie, putem afirma cu certitudine că Dobrogeanu-Gherea a avut un rol hotărîtor în răspîndirea socialismului științific în țara noastră, în clarificarea problemelor sociale vitale ale țării noastre, în elaborarea problematicei despre revoluția socialistă, în organizarea și afirmarea mișcării muncitorești din România. În acest sens tovarășul Nicolae Ceaușescu subliniază că: „Dobrogeanu-Gherea era una din cele mai proeminente figuri de gînditori socialiști ai țării noastre din acea vreme”, a cărui operă, cu toate lipsurile și limitele sale, determinate de epoca în care a trăit autorul, „ocupă un loc de mare însemnătate în științele sociale din România, în răspîndirea ideilor marxiste, în dezvoltarea concepției revoluționare a proletariatului”⁵³.

К ДОБРОДЖАНУ-ГЕРЯ—БОРЕЦ ЗА РАЗВИТИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Резюме

В работе автор исследует роль К. Доброджану-Геря в распространении научного социализма в нашей стране, в выяснении социальных вопросов Румынии, в выработке проблематики социалистической революции, в организации и утверждении рабочего социалистического движения в нашей стране, указывая тем самым на ценность его работ, которые, несмотря на некоторые ошибки и органичности, о-пределенные данной исторической эпохой, тем не менее занимают, важное место в развитии социальных наук в Румынии и в развитии революционного мировоззрения румынского пролетариата.

⁴⁹ C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoibăgia*, p. 417.

⁵⁰ C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii*, vol. V, p. 293—297.

⁵¹ „Lumea nouă literară și științifică” din 31 iulie 1895.

⁵² „Munca” din 22 august 1893.

⁵³ N. Ceaușescu, *P.C.R. continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Ed. pol., Buc., 1966, p. 15.

CONCEPȚIA NEOTOMISTĂ DESPRE ȘTIINȚĂ ȘI ADEVĂR

DE

ERNEST STERE

Formele de manifestare ale idealismului modern sînt foarte variate și de o structură complexă; tactica simulării și disimulării ideologice e uneori atît de subtilă, încît se ivește adeseori riscul de a fi îndus în eroare asupra telurilor adevărate și raporturilor reale dintre diferitele curente. La o privire mai atentă însă, divergențele se atenuează, corespondențe intime și tradiții nemărturisite ies la iveală. Sub acest aspect cercetarea noastră privind concepția neotomistă despre știință și adevăr ar putea duce la unele constatări semnificative.

Ne vom îndrepta de la început atenția asupra unei laturi specifice acestei filozofii: asupra contrastului dintre conținutul ei lăuntric și forma exterioară, dintre orientarea ei reală antiștiințifică și aparențele arborate. Intr-adevăr, spre deosebire de celelalte curente și teorii ale idealismului modern, neotomismul nu s-a pronunțat în mod deschis împotriva științei; dimpotrivă, el proclamă cu insistență valoarea rațiunii și experienței ca instrumente indispensabile cunoașterii obiective, cît și posibilitatea unui acord deplin între știință și teologie. Sub forma unor directive oficiale, acest punct de vedere era formulat astfel în enciclica papală „Aeterni Patris” din 1879: „Noi proclamăm — se spunea în acest document-manifest — că trebuie să primim din toată inima și cu recunoștință, orice gîndire inteligentă și orice descoperire utilă, din orice direcție ar veni, și dacă poate fi întîlnită în doctrinele scolastice vreo chestiune subtilă, vreo afirmație necugetată sau ceva ce nu se potrivește cu doctrinele verificate ale epocii ulterioare, sau care să fie lipsit într-un cuvînt de probabilitate, nu intenționăm nicidecum să o prezentăm ca un exemplu de imitat”.

La rîndul său, D. Mercier, figură reprezentativă a neotomismului de la sfîrșitul secolului trecut, declara următoarele: „Cîmpul științei s-a lărgit considerabil și științele s-au înmulțit. Observației care constată efectul decurgînd din cauză, știința îi adaugă experimentul care reproduce condițiile de activitate ale forțelor naturii, pentru a le constrînge să-i manifeste efectele lor. Filozofia neotomistă este datoare — atît prin tradiție cît și prin interes — să utilizeze aceste resurse în folosul ei... studiul permanent al faptelor rămîne condiția necesară a programului gîndirii” (D. Mercier, *La Psychologie contemporaine*, 1879, chap. *Le néo-thomisme*, p. 452).

Aparent, afirmațiile lui Mercier despre rolul experienței și al criticii raționale în cercetarea științifică, afirmații repetate ulterior de numeroși adepți ai neotomismului, sînt în afara oricărei obiecții; realizările științei și ale filozofiei ma-

terialiste au la bază o atitudine de cercetare critică obiectivă și sistematică a experienței. Atunci însă cînd e rostit de un reprezentant al filozofiei clericale, termenul de experiență nu poate decît să provoace o legitimă rezervă. Aceasta pentru că, îndărătul cuvîntului de „experiență” se poate ascunde atît linia materialistă cît și cea idealistă. Care au fost în acest caz implicațiile reale ale acestei atitudini, aparent atît de favorabilă științei și progresului științific? Între diferitele ramuri ale științelor naturii, interesul reprezentanților neotomismului s-a îndreptat cu precădere asupra fizicii și biologiei, discipline care de altfel, în filozofia contemporană, au jucat un rol de prim rang în disputa dintre materialism și idealism.

„Judecățile fizicii — spune Jacques Maritain — reprezentant de seamă al neotomismului contemporan — trebuie să se verifice în experiența sensibilă însăși” (*Réflexions sur l'Intelligence et sur sa vie propre*, Paris, 1924).

Valoarea arborelui se judecă însă după fructe. Nu vom putea aprecia în mod exact semnificația acestui enunț metodologic, decît raportîndu-l la soluțiile pe care le-a promovat în problemele filozofice ale fizicii. Din acest punct de vedere este demnă de relevat, mai întîi, distincția — preluată din scolastica medievală — dintre ceea ce Maritain numește Fizica-fizică și Fizica-filozofică. Ingrădită în limitele experienței senzoriale, cea dintîi ar avea ca obiect descrierea proprietăților aparente, empirice ale fenomenelor, precum și stabilirea cauzalității lor imediate. Datorită însă tocmai acestei condiționări empirice, această ramură a fizicii va fi așezată pe o treaptă inferioară, în raport cu fizica-filozofică; ea nu este capabilă — ne spune Maritain în această ordine de idei — decît să satisfacă curiozitatea noastră privind felul cum se produc fenomenele, dar e incapabilă de a arăta pentru ce se produc ele. Cunoașterea supremă pe terenul fizicii va fi rezervată în acest caz fizicii filozofice, cercetare de tip speculativ, avînd la bază principiile scolasticii tomiste. Numai aceasta se poate ridica deasupra materialității și devenirii aparente a lucrurilor, pentru a reflecta cauzele lor „adevărate”, reprezentînd în fond o lume de esențe statice și supratemporale. Iată, de fapt, valoarea determinismului științific, redusă ca și în pozitivism — pe care de altfel neotomismul îl combatte, — în limitele unei zone superficiale a realității. Din aceeași perspectivă metafizică se vor desfășura, în lucrările lui Jacques Maritain, considerațiile privind determinarea noțiunii de obiect. La baza lor vom regăsi una din tezele fundamentale ale fizicii aristotelico-scolastice: orice obiect din natură este produsul unei sinteze între „materie” și „formă”; materia este virtualitate, imperfecțiune, principiu negativ; forma este perfecțiune, principiu de pozitivitate, scopul suprem spre care tinde materia informă...

E neîndoios că nu datele științei și ale experienței propriu-zise formează suportul concepției despre lume a neotomismului, ci principiile unui aristotelism epurat de orice element pozitiv, tinzînd mai curînd spre o viziune statică, platoniciană, cu toate înțelesurile ei negative privind natura materiei și a devenirii fenomenale.

Exprimînd năzuințele ideologice ale bisericii, opuse științei și progresului social, neotomismul nu se poate abate de la această linie. Autoritatea științei a crescut însă atît de mult în vremurile noastre datorită realizărilor ei uriașe, încît atacurile pe față împotriva ei ar rămîne cu totul inoperante. Neputîndu-se manifesta direct, ostilitatea bisericii față de știință își asociază în epoca noastră tactica mai eficientă a căilor ocolite. Vom distinge astfel la baza acestei campanii ideologice antiștiințifice două procedee:

a) Denaturarea sensului materialist al unor teorii științifice pe calea unei interpretări idealiste.

b) Propagarea tezei conform căreia între știință și religie nu ar exista vreun dezacord real, că în spiritul unei juste interpretări, teoriile științifice ar putea servi ca argument în favoarea dogmelor religioase: „... fiți încredințați — spunea papa Pius al XII-lea studenților de la Sorbona în 1953 — că între adevărurile cre-

dintei și faptele științifice nu poate exista vreo contradicție. Natura ca și revelația pornește de la Dumnezeu, iar Dumnezeu nu se poate contrazice pe sine..."

Metoda folosită de Maritain în analiza teoriei einsteiniene ilustrează cât se poate de limpede practica primului procedeu, cea artă a denaturării adevărului care are ca obiectiv final discreditarea științei.

Trecînd cu vederea miezul realist al teoriei relativității einsteiniene, Maritain exploata dificultățile tehnice legate de formularea matematică a ideii de relativitate, pentru a-i atribui o semnificație pur idealistă. Teoria relativității nu ar reprezenta astfel decît o pură construcție fizico-matematică, un sistem de ecuații lipsit de orice semnificație fizică reală. Dar cum poate fi explicat, în acest caz, succesul acestei teorii, corespondența ei cu datele experienței obiective? Iată răspunsul lui Maritain la această întrebare: „O teorie fizică este înainte de toate un sistem ipotetico-deductiv, construit apriori, conform regulilor artistice ale formulării algebrice și care ulterior, o dată pusă la punct, e verificată în lumea fenomenelor. Pentru a exista o concordanță între datul fizic și concluziile algebrei, nu e de loc necesar ca principiile teoriei să fie adevărate; după cum ne arată logica formală — pretinde Maritain — dacă din adevăr nu poate urma niciodată falsitatea, din falsitate dimpotrivă poate rezulta adevărul. Astfel că orice teorie fizico-matematică comportă un reziduu intrinsec de gratuitate și ar fi inușil să căutăm a demonstra că ea ar fi necesită în chip rațional de realitate". (Art. *De la metaphysique des physiciens* în lucrarea *Réflexions sur l'Intelligence*, p. 243).

Nu e locul să insistăm asupra procedeelelor acestei logici „sui generis” utilizată de Maritain. În numele ei, însă, ardentul neotomist se va socoti îndreptătit să afirme că în ipoteza valabilității, teoria einsteiniană n-ar reprezenta altceva decît produsul unor erori care se compensează: „În cazul teoriei lui Einstein, presupunînd că experiența îi verifică în mod real toate concluziile, nu avem de-a face decît cu un joc de erori care se compensează, care credem că este frecvent în matematica lumii sensibile, dar care în acest caz se produce pe o scară vastă” (art. *De la metaphysique des physiciens*, p. 243).

Într-o epocă în care majoritatea științelor, și cu deosebire fizica, au realizat progrese uriașe datorită instrumentului matematic, filozofia neotomistă, după cum s-a putut vedea mai sus, tăgăduiește noțiunilor matematice capacitatea de a reflecta realitatea obiectivă. Preconizînd întoarcerea la o fizică pur „calitativă” de tip aristotelico-scolastic, neotomismul neagă astfel caracterul de obiectivitate al aspectelor și relațiilor cantitative din lumea materială, care formează obiectul de cercetare al matematicii și al fizicii matematice.

Progresul științelor matematice, în epoca noastră, eficiența aproape universală — teoretică și practică — a metodei matematice, au adus însă o confirmare deplină structurii realiste și obiectivității acestor discipline. Eroarea idealismului constă în faptul de a porni de la ideea unei necesități în sine, absolută și apriori, a principiilor și metodei matematice. Putem vorbi desigur despre caracterul necesar al adevărului matematic. Această necesitate trebuie însă înțeleasă relativ, în sensul că ea decurge din raportarea adevărului matematic, a teoriei, la un dat obiectiv, ireductibil. Forma matematică nu suprimă și nici nu creează fondul la care se referă și pe care-l măsoară. Caracterul abstract al științelor matematice — arată Engels — face din ea o știință de semnificații generale, o știință calitativ deosebită de științele naturii propriu-zise, ea este însă capabilă să reflecte, în chip obiectiv, proprietățile cantitative ale lucrurilor și fenomenelor din natură nu mai puțin reale decît proprietățile calitative cu care de fapt se întrepătrund.

În fața succeselor pe care le-a raportat știința în ultimii ani, reacțiunea gânditorilor neotomiști ca și a multor oameni ai bisericii de orientare diferită, s-a tradus frecvent prin propagarea ideii despre posibilitatea și necesitatea acordului dintre știință și religie. Această teză, pe care am putea-o denumi „teorie a planurilor su-

prapuse", nu reprezintă în fond decât un echivalent modern al teoriei medievale despre „dublul adevăr”. Reprezentanții ei pretind că știința actuală, departe de a motiva concluziile ateiste, ar veni întru totul în sprijinul dogmelor religioase. În același spirit era tratată, cu câțiva ani în urmă, problema structurii materiei de către neotomistul italian Massi (*Struttura della materia* — 1957). Materia — susținerea autorului italian — are o dublă structură: una fizică și alta metafizică. Din punct de vedere filozofic i se recunoaște materiei o natură corpusculară; din punct de vedere metafizic, ea ar consta în uniunea dintre „materie și formă”. Bineînțeles, planul fizic rămâne subordonat planului metafizic. Din această perspectivă, materia trebuie privită ca un principiu negativ și nedeterminat. „Forma” — identică cu un principiu spiritual — ar înfrunghia rațiunea inteligibilă a lucrurilor, esența ultimă a materiei și izvorul întregii mișcări din natură.

Aceeași atitudine schițată mai sus o regăsim și în cadrul dezbaterilor teoretice atât de vii și pasionate astăzi, care privesc domeniul biologiei. Progresele înfăptuite în tehnica cercetării au deschis orizonturi noi și au făcut posibilă o pătrundere mai adâncă în mecanismul fenomenelor vitale. Au fost aduse pe această cale noi temeiuri justificative teoriei darviniste, marcându-se totodată un progres vizibil în interpretarea problemelor evoluției. Idealismul biologic însă, susținut și de partizanii neotomismului, pornește de la premise teoretice și filozofice mult diferite de rezultatele experienței științifice.

Nu vom întâlni pe acest plan o unitate perfectă de vederi la reprezentanții acestei direcții filozofice; susținând teza fixității, unii dintre ei au adoptat o poziție direct ostilă față de teoria evolutionistă pe care o consideră ca o ipoteză nefundată și absurdă. Cei mai mulți, însă, admitând principiul evolutionist, tind să prezinte evoluția ca un fenomen de suprafață, secundar, cu rădăcini dincolo de sfera naturii materiale, empirice, în acțiunea unui principiu ideal: „... acțiunea creatoare a lui Dumnezeu — ne spune în această ordine de idei Teilhard de Chardin, reprezentant de seamă al biologiei tomiste — nu mai e concepută ca împingând în felul unui intrus operele sale în mijlocul ființelor preexistente, ci ca făcând să nască în sinul lucrurilor, termenii succesivi ai muncii sale. Ea (acțiunea creatoare — n.n.) nu este pentru aceasta mai puțin esențială nici mai puțin universală, nici în special mai puțin internă”.

Din expunerea anterioară s-au putut întrevădea deja tendințele de bază ale doctrinei neotomiste despre cunoaștere și adevăr. Ele nu pot fi decât acele care decurg, în mod necesar, din subordonarea gândirii filozofice față de religie, epitetul „ancilla theologiae” putându-se aplica tot atât de bine neotomismului contemporan ca și scolasticii medievale. Aparent, în centrul epistemologiei tomiste ar stăruia revendicarea unui punct de vedere realist în problemele cunoașterii, insistându-se, asupra necesității de a se porni în cercetarea adevărului de la un obiect existent în afara conștiinței. „Teoria tomistă a cunoașterii este realistă în sensul propriu al cuvântului — ne asigură neotomistul J. M. Bochenski. Subiectul creează nu obiectul ci numai imaginea lui spirituală... a cunoaște nu înseamnă a crea obiectul cunoscut ci numai a-l înțelege în sine” (J. M. Bochenski, *Europäische Philosophie der Gegenwart*, München 1951).

Semnificația veritabilă însă a acestui realism proclamat cu atita insistență, nu poate fi stabilită decât prin confruntare cu rezultatele pe care tinde să le promoveze ontologia tomistă; neotomismul identifică realitatea adevărată cu o lume de esențe spirituale supranaturale; în felul acesta, în ciuda aristotelismului de care se prevalează, concepția sa despre lume ne oferă roadele unui idealism obiectiv, mult mai aproape de ontologia platoniciană decât de Aristotel cel adevărat. Revendicarea rațiunii ca mijloc de cercetare a adevărului, ar putea însemna dovada unei atitudini pozitive, dacă n-am ști că raționalismul neotomist, ca și acela al scolasticii medievale, nu e utilizat decât ca o platformă pentru a întări autoritatea dog-

melor bisericii. Campania pe care o duc reprezentanții neotomismului împotriva neopozitivismului contemporan, a intuiționismului, a existențialismului și a tuturor formelor idealismului subiectiv modern și contemporan a putut spori și mai mult confuzia cu privire la telurile adevărate ale acestei filozofii. Antagonismul dintre neotomism — filozofie oficială a bisericii catolice — și știință este însă ireductibil. Nu poate exista nici un element comun între știință și religie, în ce privește modul de reprezentare a lumii, întrucât însăși premisele lor gnoseologice de bază sînt diferite. Cercetarea științifică are la bază criteriul experienței înregistrată de simțuri, controlată și elaborată de o gândire critică, orientată spre obiectivitate. Pornind de la ideea unității materiale a lumii, știința are ca obiect de cercetare diferitele forme concrete ale devenirii fenomenelor din natură și societate, precum și a legilor care le guvernează. Dogma religioasă însă, prin însăși structura ei specifică, este o formulă antinomică, un principiu de iraționalitate; ea ignorează și încalcă legile logice ale gândirii, neagă posibilitatea unei cunoașteri obiective, conformă cu realitatea, propagînd credința oarbă într-o ordine supranaturală.

Dacă vom ține seama de această structură irațională specifică dogmei religioase, nu ne va surprinde, într-un fel, teza actuală a bisericii despre potrivirea dintre știință și religie. Atitudinea dogmatică poate oferi în felul ei un suport justificativ oricărei absurdității sau contradicții; implicit încercării de a apropia știința de religie, încercare nu mai puțin absurdă decît ideea biblică a trinității divine intruchipată într-un dumnezeu unic.

SCIENCE ET VÉRITÉ DANS LA CONCEPTION NEO-THOMISTE

Résumé

Dans le présent essai nous nous proposons de faire ressortir un aspect particulier de la conception néo-thomiste: il s'agit du contraste existant entre le fonds de cette philosophie et son expression formelle, entre son orientation réelle, anti-scientifique et ses apparences déclarées. En effet, en contraste avec les autres courants et théories de l'idéalisme moderne, le néo-thomisme ne s'est pas prononcé ouvertement contre la science, mais bien au contraire, il proclame instamment la valeur de la raison et l'expérience comme instruments indispensables à la connaissance objective, ainsi que la possibilité d'un accord complet entre la science et la théologie.

Pour illustrer notre thèse nous prenons comme exemple, parmi d'autres „les procédés employés et les résultats obtenus par Jacques Maritain dans son analyse de la physique d'Einstein (Jacques Maritain: *De la métaphysique des physiciens*, dans *Reflexions sur l'Intelligence et sur sa vie propre*, Paris 1924). En contestant le fond réaliste de la théorie de la relativité, Maritain en exploitait les difficultés techniques provenant de son appareil mathématique pour lui attribuer une signification purement idéaliste.

Il s'agit, en somme, d'un effort manifeste de subordonner la science à la théologie, de restaurer, par des moyens modernes, la théorie médiévale de „la double vérité”.

SOCIALISMUL ȘI ETICA PERSONALITĂȚII

DE

I. GRIGORAȘ

„O sarcină de mare însemnătate a activității partidului este intensificarea muncii politice de masă pentru formarea omului nou, în-suflețit de idealurile nobile ale socialismului, de principiile moralei comuniste, cu un larg orizont cultural!”¹.

Socialismul deplin și definitiv victorios în patria noastră reprezintă confirmarea practică a adevărului că societatea, care aduce egalitatea socială între oameni și face din satisfacerea trebuinței umane scopul fundamental al întregii activități pe care o desfășoară, constituie condiția optimă pentru ca omul, valoarea supremă în sistemul tuturor valorilor, să se realizeze, pentru prima oară în istorie, în mod armonios, ca subiect de cunoaștere și de muncă, ca ființă creatoare și consumatoare de valori materiale și spirituale, ca obiect și mai ales ca subiect activ al relațiilor sociale, ca cetățean și activist social, ca subiect de drepturi și îndatoriri, ființă liberă și responsabilă etc. — personalitatea în înțelesul deplin al cuvântului.

Insemnând în sine o grandioasă și cuprinzătoare prefacere istorică, socialismul reprezintă, în același timp, condiția dar și cerința dezvoltării depline a personalității umane. El este condiția (obiectivă și subiectivă) optimă a împlinirii ființei umane prin posibilitățile pe care le oferă individului, prin bunurile materiale și spirituale pe care le creează și le pune în serviciul omului, prin egalitatea socială pe care o instaurează precum și prin ordinea social-politică, juridică și etică pe care o întruchiează. „Socialismul asigură manifestarea multilaterală a posibilităților de creație ale individului și colectivității. Lichidarea exploatării omului de către om a descătușat personalitatea umană, creînd condiții pentru înflorirea ei, pentru afirmarea inițiativei și capacității celor ce muncesc pe toate planurile vieții sociale”².

¹ N. Ceaușescu, *Raport cu privire la proiectul de Constituție a R.S.R.*, Ed. pol., 1965, p. 15.

² *Ibidem*.

Dar, socialismul este și imperativul dezvoltării și afirmării personalității umane tocmai prin caracterul său de operă transformatoare, prin cerințele muncii, al cărei obiect îl constituie dezvoltarea economiei și culturii și al cărei scop este satisfacerea nevoilor firești crescînde ale ființei și colectivului uman. Socialismul „cere” dezvoltarea deplină, multilaterală a personalității prin faptul că se sustine prin efortul intelectual și practic al individului, prin forța convingerii, prin conștiința necesității sale istorice sau, așa cum se subliniază în *Raportul la cel de al IX-lea Congres al partidului*, „forța orînduirii noastre stă în conștiința înaltelor răspunderi și îndatoriri pe care fiecare cetățean le are față de patrie, față de apărarea cuceririlor socialiste ale poporului, în vigilența revoluționară a oamenilor muncii”³.

Expresia concentrată a îmbinării armonioase a posibilităților și necesității dezvoltării personalității umane în socialism o reprezintă drepturile și libertățile, consfințite juridic dar garantate și de economia și politica socialistă, care se corelează cu obligații corespunzătoare. Orice individ are dreptul la dezvoltare liberă dar și obligația de a o face în numele binelui comun și al său. Atît drepturile, cît și obligațiile sînt menite să permită și să stimuleze potențarea resurselor fizice și intelectuale ale individului și, totodată, ele reperează dimensiunile și direcțiile sociale ale realizărilor personalității.

Datoria individului de a munci cu sine pentru a-și desăvîrși continuu însușirile personalității sale și de a și le pune în serviciul cauzei socialiste, decurge și din faptul că, în condițiile noii orînduirii, depinde nu numai de societate ca el (individul) să se simtă liber, să trăiască pozitiv efectul drepturilor la dezvoltare și afirmare pe care i le acordă societatea, ci și de măsura în care fiecare știe și se preocupă să se acorde, subiectiv și practic, cu posibilitățile și cerințele pe care i le acordă și respectiv adresează colectivitatea.

De aceea, obligativitatea dezvoltării personalității proprii presupune firesc și logic datoria și răspunderea personală pentru oricine de a milita și defini poziția sa în societate, după criteriul posibilităților fizice și intelectuale individuale și după priceperea valorificării lor practice; fiecare individ, pentru a se realiza și valorifica ca personalitate este dator să determine unde și cum anume talentul său, înclinațiile și aptitudinile sale se pot cel mai bine „întîlni” cu necesitatea progresului istoric, ce sens concret ar putea să capete pentru sine și pentru societate drepturile pe care aceasta i le acordă. Datoria morală care vizează efortul personal cu sine raportă pe individ la toate planurile activității și vieții: producție, activitate obștească și cetățenească, în viața personală și de familie. Ea tinde de aceea spre o realizare complexă a personalității, inclusiv spre o împlinire integră a ei în planul moralității.

Trăsăturile socialismului de a fi, simultan, condiția și imperativul dezvoltării depline a ființei umane explică și esența realizării morale a personalității. Calitatea omului de subiect activ și conștient al noului edificiu social, purtătorul și făuritorul creator al noilor relații și valori, se răsfrînge și în cîmpul activității morale; obligațiile morale, care îndeplinesc funcția cerințelor vieții și activități interne ale conduitei. Modalitatea și conținutul acestei deveniri, determinate de legitățile și caracteristicile economiei socialiste, sînt conditionate în același timp de factorii subiectivi ai progresului socialist: educația morală nouă, influența cunoașterii filozofice și politice a realității socialiste și a necesității ei, de criteriile socialiste în consemnarea succesului, valorii și poziției individului în societate etc. În această ultimă privință, o importanță condiție subiectivă a împlinirii morale a personalității o constituie și faptul că societatea, în special prin forurile ei conducătoare, utilizează asemenea căi de promovare și afirmare a responsabilităților sociale, al căror rezultat să fie întemeierea ierarhiei sociale pe ierarhia valorilor umane. Munca este principalul criteriu de definire a poziției individului în societate. „Singurul cri-

³ *Congresul al IX-lea al P.C.R.*, Ed. pol., Buc., 1965, p. 70.

teriu de judecată a valorii oamenilor, care trebuie să stea la baza politicii de promovare în funcții de răspundere, este capacitatea de a rezolva cu competență sarcinile, verificată în procesul activității practice, aportul adus la aplicarea politicii partidului⁴.

De la nivelul expresiei teoretico-științifice în documentele de partid, noile criterii de apreciere socială și etică a valorilor umane trec în virtutea caracterului lor de necesitate practică, în sfera opiniei publice, devenind norme de mișcare ale acesteia. În felul acesta cerințele determinărilor obiective ale raporturilor și conduitei socialiste se obiectivează prin intermediul expresiei lor științifice și prin forța suplimentară pe care ele o obțin în convingerea și conștiința personalității și colectivului.

Determinarea social-obiectivă a conținutului personalității socialiste nu este spontană, așa cum în întregul său socialismul nu este un proces istoric spontan; după cum raportul dintre obiectiv și subiectiv se distinge în socialism și printr-o tot mai mare pondere pe care o are influența expresiei conștiente a laturii obiective, tot așa formarea personalității morale (și nu numai morale) a ființei umane îmbracă forma unui proces conștient de reflectare a exigențelor colectivității. Noua dialectică dintre obiectiv și subiectiv și importanța ei pentru realizarea morală a personalității este subliniată în *Raportul C.C. al P.C.R. la cel de al IX-lea Congres al partidului* în care se arată: „Ca urmare a transformărilor care au avut loc în viața materială a societății, precum și a muncii ideologice și politice-educative desfășurate de partid, s-au produs mari schimbări în profilul spiritual al oamenilor muncii. Ideile socialismului au pătruns adânc în conștiința maselor; obiectivele politicii partidului sînt pe deplin împărtășite de întregul popor, care muncește cu elan și convingere pentru îndeplinirea lor. Devotamentul față de cauza socialismului, avîntul în muncă, energia și abnegația în îndeplinirea sarcinilor, înaltul spirit de răspundere față de îndatoririle sociale, activa participare la rezolvarea problemelor obștești, frăția indestructibilă dintre oamenii muncii de diferite naționalități au devenit trăsături caracteristice ale constructorilor societății noastre”⁵. Formarea și afirmarea noului tabel de valori etice (expuse în forma sintetică a acestui document de partid), realizat sau care se realizează în conduita personalității socialiste și care definesc atît profilul ei etic, și în mare măsură și pe cel politic, a avut și are loc nu numai sub influența nemijlocită a acțiunii factorului obiectiv (a economicului îndeosebi), ci și în directă condiționare de politic, în special prin intermediul conștiinței politice. Aceasta din urmă îndeplinește rolul diriguitor și anticipator prin expresia teoretică sintetică pe care o dă imperativităților tuturor raporturilor practice socialiste și care definesc, principial, conținutul normelor moralității, criteriile ei. Înfrîurirea armonioasă și conjugată a economicului și politicului, în sensul cel mai pozitiv în profilarea și în formarea integrității morale a personalității noi se explică prin natura profund umană și morală a conținutului economiei și politicii socialiste. Relațiile economice și politice socialiste generează concordanța și unitatea intereselor personale cu cele sociale. În această interpătrundere dialectică își găsește împlinirea societatea și personalitatea atît ca scop în sine cît și ca mijloc. Ea determină totodată „împletirea strînsă a stimulentei materiale și morale”⁶, în procesul activității sociale, inițiativa creatoare a maselor și prin aceasta a oricărui individ.

Tradusă în termeni etici, în normele și categoriile moralei socialiste, unitatea dintre personal și social definește concordanța dintre principiu și valoare, dintre norma propagată și recomandată drept ghid al conduitei și semnificația ei autentică umană, ceea ce garantează succesul interiorizării cerințelor moralității în conștiința personalității și obiectivării, materializării lor în faptele conduitei practice. Pe de altă parte, aceeași concordanță explică efortul creator continuu al individului în

⁴ *Congresul al IX-lea al P.C.R.*, Ed. pol., Buc., 1965, p., 80.

⁵ *Congresul al IX-lea al P.C.R.*, Ed. pol., 1965, p., 86—87.

⁶ *Vezi Directivele C.C. al P.C.R. cu privire la perfecționarea conducerii și planificării economiei naționale corespunzător condițiilor noii etape de dezvoltare socialistă a României*, Ed. pol., 1967, p. 119.

direcţia reînnoirii moralei, în dependenţă de cerinţele devenirii şi progresului. Procesul educării sale politico-ideologice şi faptul că în principiu cerinţele moralei socialiste capătă în prealabil expresia lor ideală în conştiinţa politică şi etică, nu anulează deci efortul creator al personalităţii în planul moralităţii, deoarece individul, în raport cu ele, şi cu ordinea preconizată este numai obiect de influenţă şi nu se rezumă la o simplă finalitate de integrare socială, ci foloseşte expresia politică a conştiinţei principiului drept instrument de depistare şi identificare a noului şi de modernizare a valorilor. În felul acesta calitatea sa de obiect al educaţiei şi de integrant în sistemul raporturilor sociale şi al valorilor care le reglementează constituie condiţia şi punctul de plecare pentru realizarea şi afirmarea sa ca subiect activ în procesul moral. Afirmarea calităţii omului de subiect activ şi creator în procesul moral este condiţionată şi de concordanţa, pe linia conţinutului şi a funcţiilor pe care le îndeplinesc, dintre valorile morale şi restul valorilor spirituale ale societăţii socialiste: politice, juridice, ştiinţifice, artistice etc. Această concordanţă de valori care are drept bază şi acoperire noua realitate economică precum şi cadrul corespunzător al democraţiei socialiste, explică interfeerenţele şi intercondiţionările în realizarea personalităţii umane în planurile cunoaşterii, creării valorilor, al activităţii de normare a relaţiilor interumane, în procesul aprecierii morale, politice etc. De aceeaşi concordanţă depinde în largă măsură succesul, fără precedent istoric, al realizării practice a moralei socialiste: în sens orizontal, la scara tuturor membrilor societăţii, iar în sens vertical la nivelul personalităţii fiecăruia, atît în conduită publică şi în muncă, cît şi în sfera vieţii şi relaţiilor personale.

Afirmîndu-şi împreună cu celelalte valori, superioritatea lor de conţinut şi de forţă propulsoare practică, valorile etice socialiste devin, prin actul de posesiune spirituală a omului şi prin transformarea lor în motive ale conduitei, unul din factorii de cea mai mare însemnătate care definesc în manieră complexă calitatea omului de subiect, adică de fiinţă activă în crearea tuturor valorilor materiale şi spirituale. Pe măsura desăvîrşirii construcţiei socialiste creşte tot mai mult importanţa şi rolul factorilor subiectivi în dezvoltarea societăţii şi o dată cu aceasta şi rolul activ al personalităţii în dezvoltarea moralei socialiste. Însemnătatea crescîndă a desăvîrşirii morale a fiinţei umane se motivează pe baza necesităţilor noi ale desăvîrşirii economiei şi, culturii socialiste prin nevoile accelerării progresului multilateral al patriei. „În procesul desăvîrşirii construcţiei socialiste, arată tov. N. Ceauşescu, se creează posibilităţi tot mai largi pentru manifestarea liberă a personalităţii omului în toate domeniile vieţii sociale, ceea ce face să crească tot mai mult contribuţia maselor poporului la îndeplinirea vastului program de dezvoltare a societăţii, în scopul ridicării nivelului de bunăstare şi civilizaţie a întregului popor⁷”. Succesul împlinirii libere a personalităţii în cele mai diverse domenii ale activităţii sociale este condiţionat în largă măsură de autodeterminarea morală a individului, de măsura în care noile obligaţii sociale devin îndatoririle sale, convingere proprie, pentru care el manifestă o responsabilitate pozitivă proprie. Traducerea în viaţă a noilor măsuri privind îmbunătăţirea organizării şi conducerii economiei etc. creează noi condiţii pentru progresul moral al individului şi colectivităţii, pentru dezvoltarea conştiinţei înaltelor îndatoriri sociale care le revin, pentru afirmarea pe un plan superior a responsabilităţii lor sociale.

Indiferent de domeniul în care omul lucrează, în economie, în cultură, ştiinţă, ori sănătate, lui îi revine înalta îndatorire şi răspundere faţă de societate de a-şi aduce întreaga contribuţie la prosperitatea ţării, la dezvoltarea economiei şi culturii sale. Integrîndu-se continuu colectivului şi noilor cerinţe ale activităţii şi vieţii, el trebuie să facă dovada sporită a efortului său liber şi creator, semnul şi indiciul conştiinţei înaltei valori pe care personalitatea sa o capătă sau o poate obţine în condiţiile societăţii noastre.

⁷ N. Ceauşescu, *Raport cu privire la proiectul de Constituţie a R.S.R.*, Ed. pol., Buc., 1965, p., 16—17.

СОЦИАЛИЗМ И ЭТИКА ЛИЧНОСТИ

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые актуальные вопросы этики социалистической личности: подчеркиваются различные плоскости проявления качеств человека как активного и творческого субъекта; выявляются тесные связи между экономической и социалполитической деятельностью человека с одной стороны, и его нравственной деятельностью с другой стороны. Здесь указывается также, тесная связь которая существует между правом и долгом в развитии человеческой личности. Социализм обеспечивает не только условия полноценного развития личности, но одновременно требует формирование и проявление личности каждого труженика. Отсюда долг и высокая этико-гражданская ответственность каждого оценивать личные возможности и способности на основе оценочных критериев социалистического общества и его требований. Далее в статье анализируются социалистические этические ценности которые определяют духовный облик личности, а так же и некоторые проблемы касающиеся моральной цельности личности.

2051

SOCIETATEA ȘI OMUL ÎN GÎNDIREA FILOZOFICĂ A LUI GIORDANO BRUNO

DE

TITUS RAVEICA

Există gînditori a căror faimă, depășind granițele țării lor, îi face să nu mai aparțină pămîntului natal, ci lumii întregi, opera lor devenind cu timpul patrimoniu universal. Unul din aceștia a fost și filozoful italian Giordano Bruno, ale cărui lucrări, traduse în peste șaiszeci de limbi, impresionează și astăzi prin cutezanța ideilor expuse și patosul cu care sînt apărute.

Engels, în *Dialectica naturii* l-a numit pe Bruno „titan al erudiției, pasiunii și caracterului”¹. Martirul din „Campo di Fiori” s-a înscris în istoria filozofiei și științei ca una dintre figurile cele mai luminoase ale epocii Renașterii. La Paris și Londra, la Oxford și Frankfurt, în fața Inchiziției din Venetia și Roma, pretutindeni unde s-a aflat, Bruno apără cu tărie și fermitate noua sa concepție despre lume, stîrnind ura, dar și admirația inchișitorilor săi. „Pretutindeni unde m-am aflat — își amintește filozoful în 1582 — am fost urît, ocărit și jignit. Oameni neghiobi și fără minte mînați de o adunătură de patriarhi ai ignoranței, încununăți de titluri științifice, mi-au pus uneori și viața în pericol”². Fermitatea și tăria caracterului sînt atribute ale spiritelor mari. Nolanul³ ar fi putut să evite chinurile groaznice ale rugului, dar a fost convins că: „...este mult mai demnă o moarte eroică, decît un triumf nedemn și ticălos”⁴. La 17 februarie 1600, Bruno și-a uimit călăii adresîndu-le următoarele cuvinte: „Voi pronunțați sentința mea, cu o spaimă mai mare decît o ascult eu”⁵. Cînd flăcările rugului îi mistuiau trupul, pe fața lui, — spun martorii oculari — nu s-a schițat nici un gest al durerii. Bruno a fost convins că: „moartea într-un secol, te face viu în toate celelalte”⁶. Prin originalitatea și vigoarea talentului său,

¹ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 20, Ed. pol., Buc., 1964, p. 330—331.

² Cf. V. Salvestrini, *Bibliografia di Giordano Bruno (1582—1950)*, Seconda edizione postuma a cura di L. Firpo, Firenze, 1958, p. 170.

³ După numele orașelului Nola, unde s-a născut Bruno, localitate lângă Neapole.

⁴ G. Bruno, *Despre entuziasmul eroic*, Moscova, 1953, p. 62.

⁵ Vezi *Probleme ale istoriei religiilor și ateismului*, Moscova, 1958, seria VI, p. 118.

⁶ G. Bruno, *Despre entuziasmul eroic*. Ediția citată, p. 32.

ca și prin varietatea preocupărilor sale, Bruno a fost o figură remarcabilă a filozofiei și culturii europene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Filozofia marxistă revendică opera lui Bruno ca pe o moștenire de preț care a constituit o etapă importantă în lupta pentru afirmarea unei concepții științifice despre lume. Multitudinea domeniilor de manifestare, profunzimea unei gândiri alimentată de o sensibilitate efervescentă, au imprimat operei lui Bruno contururi cu totul particulare, ale căror semnificații filozofice constituie de multă vreme obiect de dispută și controversă. A ne ocupa de principalele probleme legate de activitatea filozofică a lui Bruno, înseamnă a ne apropia de una din cele mai importante surse ale gândirii progresiste moderne. Giordano Bruno prezintă un interes major nu numai pentru istoria filozofiei, istoria științei, ci și pentru istoria literaturii. Filozofia, etica, științele naturii, literatura s-au îmbogățit prin contribuția lui. Istoria filozofiei marxiste nu poate și nu trebuie să treacă indiferentă pe lângă concepția filozofică a lui Bruno. Această concepție — după cum este știut — a jucat un rol considerabil în lupta împotriva scolasticității și fanatismului religios pentru fundamentarea teoretică și propaganda noii concepții renaștentiste despre lume. Învățătura lui Bruno prezintă pentru istoria filozofiei marxiste un viu interes, ea fiind o formă de trecere între materialismul naiv al gânditorilor antici și materialismul modern al secolului XVII și XVIII. În istoria științei — mai ales a astronomiei — Bruno este cunoscut ca un apărător al învățăturii lui Copernic, care a dus însă mai departe teoria savantului polonez. Istoria literaturii italiene îl citează pe G. Bruno — alături de Galileo Galilei — drept unul dintre fondatorii prozei științifice italiene. Primele lucrări ale lui Bruno⁷ sînt, de fapt, de literatură, iar în *Dialogurile* sale — metafizice și morale — ideile filozofice sînt de cele mai multe ori expuse într-un limbaj literar deosebit de expresiv și colorat. Bruno a fost un filozof, dublat de un artist, un autentic talent literar. Temperament deosebit de sensibil, aplecat spre meditație și melancolie, purtînd un neconținut dialog cu el însuși și cu lumea înconjurătoare, de cele mai multe ori neînțeles de semenii săi, Bruno a cunoscut una din cele mai zbuciumate vieți din cîte a trăit un gânditor vreodată.

S-a născut la Nola în anul 1548, și tatăl său Giovanni Bruno, un nobil scăpat — care slujea în armata viceregelui Neapolului — și-a botezat fiul cu numele de Filippo, în cinstea moștenitorului coroanei spaniole. La vîrsta de 11 ani părăsește casa părintească — fără s-o mai revadă vreodată — și intră într-o școală particulară din Neapole, unde învață gramatica latină. Tot aici se inițiază în probleme de filozofie, ascultînd lecțiile distinsului călugăr Teofilo da Vairano. Mai tîrziu, Bruno își amintește cu căldură de Vairano, ca despre primul său dascăl și în unul din dialoguri a dat numele de Teofil principalului apărător al filozofiei nolare. Tot la Neapole, Bruno a cunoscut pe ilustrul filozof italian Bernardino Telesio, a cărui lucrare *De rerum natura juxta propria principia* a avut o influență hotărîtoare asupra formației sale filozofice. La vîrsta de 16 ani intră în mănăstirea dominicană San Domenico Maggiore, iar la sfîrșitul anului de noviciat, în 1566, depune jurămîntul monahal, primind numele de Giordano⁸. Ajunge în curînd călugăr dominican, primește chiar titlul de „doctor în teologie”, dar nu peste mult timp e acuzat de „erezie”, părăsește mănăstirea și începe anii grei ai peregrinărilor. Îl găsim pentru puțin timp la Roma, unde, nesimțîndu-se în siguranță, a lepădat rasa călugărească și s-a îndreptat spre Genova, dar nici

⁷ Este vorba de comedia *Il Candelaio* (Luminărarul), *De umbris idearum* (Despre umbrele ideilor) etc., lucrări publicate la Paris în 1582, cînd Bruno avea 34 de ani. Aceste lucrări, deși au o mai mică legătură cu conținutul gândirii sale filozofice de mai tîrziu, sînt importante prin ironia și sarcasmul cu care Bruno atacă dogmele religioase.

⁸ În San Domenico Maggiore, Bruno s-a distins ca unul dintre cei mai înzeestrați elevi, a cărui memorie extraordinară a stîrnit admirația dascălilor săi.

aici nu a stat multă vreme, fiind lipsit de mijloace de existență. După numai câteva luni, Bruno pleacă la Venetia, apoi la Padua, Brescia, Milano și apoi la Geneva.

Cutreieră vreme de șapte ani mai multe capitale și orașe din Europa, în căutarea unui loc de înțelegere. Decepcionat de Geneva calvinistilor, se stabilește în Franța, ține chiar un curs de filozofie la Universitatea din Paris. După un an se stabilește la Londra unde rămîne trei ani. Perioada londoneză a fost cea mai fructuoasă din activitatea sa publicistică. Aici a scris cele mai importante lucrări ale sale dintre care amintim: „*La cena delle ceneri, Della causa principio et uno, Del infinito, universo e mundi, Spaccio della bestia triomfante, Gli eroici furori*” și altele. În anul 1586, Bruno revine la Paris, dar nu după mult timp trece în Germania, ca apoi să-l găsim la Praga, dar, negăsind liniștea dorită revine în Germania la Frankfurt pe Main. În 1592, sătul de viața de surghiun, ademenit de Giovanni Mocenigo, dar împins — mai ales — de nemărginitul său dor de țară, revine la Venetia, fără să-și dea seama că alerga spre flăcările rugului. După denunțul lui Mocenigo, vreme de opt ani a cunoscut cele mai groaznice chinuri în temnițele inchiiziției din Venetia și Roma. A murit ca un adevărat erou, convins că viața nu i-a fost zadarnică.

Giordano Bruno a fost un filozof militant, un propăvăduitor neobosit al noilor idei renascentiste care a luptat cu patos și ardore pentru transpunerea în viață a idealurilor sale social-politice. Acest aspect al activității lui Bruno este — din păcate — mai puțin cunoscut în literatura marxistă. Bruno n-a fost un „filozof de cabinet”, un „metafizician”, care a rămas pasiv și indiferent la realitatea socială din jurul său. Analiza dialogurilor sale — în special a celor morale — demonstrează cât de viu a fost interesul său față de situația social-politică a țării sale. Totodată, dialogurile morale — partea cea mai puțin studiată din filozofia sa — ni-l prezintă pe Bruno ca pe un înflăcărat patriot care — deși surghiunit — n-a încetat o clipă să-și iubească patria și să militeze pentru binele ei. Pretutindeni unde s-a aflat, patria și plăiurile natale l-au urmărit cu un dor nostalgic. „Italia, Napoli, Nola! — își va aminti, cu mîndrie și tristețe, de locurile natale filozoful surghiunit. Țară binecuvîntată de Dumnezeu, supranumită creierul și mîna dreaptă a globului pămîntesc, conducătoarea și stăpîna altor neamuri, tu ai fost pentru mine, ca și pentru alții, povățuitoarea și mama tuturor virtuților, științelor, artelor, tradițiilor și bunelor maniere”⁹. Dar proslăvindu-și patria, Bruno adaugă cu amarăciune: „... în aceeași măsură ea e numită mama tuturor viciilor, înșelăciunilor, zgîrceniei și cruzimilor”¹⁰.

Născut la Nola, Bruno și-a spus el însuși, aproape în toate scrierile sale, Nola; acest călător neobosit care a cutreierat Europa în căutarea unui loc de înțelegere, a voit parcă prin aceasta să-și amintească mereu patria însoțită unde a petrecut numai anii copilăriei. Din căsuța tatălui său, Giovanni Bruno, cu grădiniță și vie pe coastele muntelui Cicala, se vedeau departe ruinele unui castel străvechi, iar la orizont Vezuviul cînd pașnic, cînd infuriat și clocotitor. Dealuri verzi, acoperite cu măslini și iederă, cu briie de castani și plop; aceste imagini Bruno le-a păstrat pentru toată viața. Și în dialogurile sale — metafizice și morale — își va aminti cînd de plimbările cu tatăl său la poalele vulcanului, cînd de răsăritul soarelui în cîmpie, cînd de cerul înstelat, atît de imens deasupra micuțului Nola.

Oamenii simpli, în mijlocul cărora a trăit, l-au atras și i-a iubit cu toată căldura temperamentului său meridional. La Londra și Paris, printre învățați și curteni străluciți, el nu-și va uita o clipă compatrioții: țărani, meseriași, soldați, preoți săraci, oameni blajini și harnici, superstițioși și mucaliți — și va popula cu ei paginile dialogurilor sale. *Dialogurile* lui Bruno impresionează prin bogăția și

⁹ G. Bruno, *Dialoguri*, Moscova, 1949, p. 1983.

¹⁰ *Ibidem*, p. 83.

expresivitatea limbii, profunzimea caracterizărilor, dramatismul compoziției, care reflectă atmosfera încordată a epocii, dar și pasiunea cu care Nolanul își propaga concepțiile.

Apariția primelor sale dialoguri a stîrnit o adevărată furtună, determinîndu-l pe autor „să se retragă și să se închidă în locuința sa”. Prietenii aristocrați l-au abandonat, indignați de violența atacurilor Nolanului împotriva pedanților. Numai Michel de Castelnau — ambasadorul Franței la Londra — prietenul și admiratorul lui Bruno, l-a apărut împotriva „jignirilor nedrepte”. „Trebuie să fii un adevărat erou — scria Bruno — pentru a nu dezarma, pentru a nu dispera și a nu permite să te doboare potopul violent al minciunilor infame”¹¹.

Dar cea mai mare furie a stîrnit-o apariția dialogului *Alungarea bestiei triumfătoare*, lată cum descrie Bruno violența cu care oficialitățile vremii s-au năpusit asupra lui: „Cine se uită la mine mă amenință, cine mă urmărește mă atacă, cine mă ajunge mă mușcă, cine mă prinde mă devorează; și nu e numai unul sau cîțiva, sînt mulți, aproape toți”¹².

Urmărit, persecutat și amenințat pretutindeni unde s-a aflat, Bruno nu s-a lăsat nici-o clipă intimidat. Este foarte interesant de studiat această dramă interioară a spiritului lui Bruno, zbuciumul lui sufleteșc în lupta cu prejudecățile vremii, cu scolastica, inchiziția, educația, maestrul. Punctul de plecare al filozofiei lui Bruno este o reacție evidentă împotriva supranaturalului și extramundului, împotriva tuturor piedicilor care violentează rațiunea și libera cugetare.

Societatea vremii îl dezgustă; Bruno se simte în afara și deasupra ei. Își spune „Academician al nici unei academii, zis Plictisitul... În această epocă clasică a academiilor, titlul meu de glorie este acela de a nu fi academician. Autorul dacă l-ai cunoaște — continuă Bruno — are o figură răătăcită: pare că este în contemplarea chinurilor infernului... este unul dintre aceia care rid numai pentru a face ceea ce fac și ceilalți. De cele mai multe ori îl veți vedea plictisit, încăpăținat și ciudat”¹³.

Lumea plină de universală a evului mediu este negată de Bruno în numele naturii. Bruno este un om nou, este noutatea epocii sale. După veacuri de dominație a scolasticii și obscurantismului, în zorii lumii moderne, la intrarea ei, ne întîmpină statuia mărească a lui G. Bruno — martir al științei și liberei cugetări.

În epoca lui Bruno, știința și morala cea nouă apăreau ca o religie nouă însoțite de credință și martiriu. Oamenii de felul lui Bruno erau numiți „înnoitori”, cuvînt inflamatoriu, care a devenit titlul lor de glorie. Totuși, oamenii aceștia noi, luați în rîs și persecutați, aveau o convingere nestrămutată în triumful ideilor lor.

Epoca în care a trăit Bruno se caracterizează prin înăsprirea reacțiunii catolice. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, această reacțiune învinsese aproape pe deplin, ea avea cu sine toate forțele sociale, iar opoziția alungată din academii și școli, frîntă de inchiziție și cenzură, orice libertate și forță de expansiune fiindu-i luată, reprezenta doar o minoritate infimă. Dar nici inchiziția cu teroarea ei și nici urmărirea și persecuțiile n-au reușit să stăvilească cu totul mișcarea intelectuală nouă, care-și avea rădăcinile în dezvoltarea firească a vieții italiene.

G. Bruno a fost unul dintre marii cugetători ai Renașterii italiene, care a continuat, cu mijloace și metode noi, lupta ce începuse pentru emanciparea cugetării timpului de tirania tradițiilor vechi. Scopul urmărit de Bruno era acela de a

¹¹ G. Bruno, *Dialoguri*, ed. cit., p. 165.

¹² *Ibidem*, p. 297.

¹³ G. Bruno, *Il Candelaio, Antiprologo*, în *Opera di Bruno e di Tommaso Campanella*, a cura di Augusto Guzzo e di Romano Amerio, Milano - Napoli, 1965, Ricciardi, p. 50—55.

elibera gîndirea vremii de servitutea ei față de scolastică și de a o pune în contact direct cu natura, de a-i reda libertatea. Bruno este un filozof al naturii. El vrea să confere naturii o demnitate nouă și să indice științei noul său obiect de cercetare. Ideea fundamentală a lui Bruno constă în aceea că natura poate fi înțeleasă plecînd numai de la cunoașterea principiilor și legităților ei interne. În felul acesta, Bruno vrea să indice noul drum de dezvoltare a filozofiei ca știință a cunoașterii naturii.

Filozofia lui Bruno însă poartă amprenta epocii respective. Deși ponderea cea mai mare în filozofia sa o au elementele cu caracter materialist, materialismul lui Bruno nu este, firește, consecvent. În această perioadă se forma o lume nouă și o filozofie nouă se întrevădea la orizont, cu trăsături abia schițate și sovăitoare.

Filozofia lui Bruno era o sinteză neorganică și contradictorie a acestei epoci. Întîlnim la Bruno suficiente oscilări, contradicții, căutări laborioase, chiar concesiile făcute teologiei și filozofiei tradiționale. În sistemul său găsim împletite științe oculte cu științe pozitive, supranatural și natural, Evul mediu și Renaștere, tradiție și răzvrătire, absolutism și libertate. Bruno nu prezintă un sistem coordonat și bine definit. Filozofia este la el într-o stare de fermentare încă. Vedem la Bruno oscilările omului nou care trăiește încă în trecut și din trecut. Bruno luptă împotriva supranaturalului, dar lumina sa naturală, intuiția sa intelectuală păstrează încă o amintire confuză a acestui supranatural. Bruno luptă împotriva scolasticii, dar nu se debarasează complet de obiceiurile ei; se ridică împotriva dumnezeului religiilor tradiționale, dar încă nu are curajul să renunțe total la Dumnezeu; neștiind ce să facă cu el, îl dizolvă în natură. Este foarte dificil de analizat o operă atît de întortocheată și atît de divers interpretată, ca cea a lui Bruno.

Cititorul nefamiliarizat cu opera lui Bruno trebuie, însă, prevenit și de alte greutăți ce i le poate procura lectura dialogurilor sale. Forma literar-artistică a lucrărilor lui Bruno, abundența figurilor de stil, metaforelor și alegoriilor, împiedică, adesea, desprinderea gîndurilor sale filozofice. De aceea, nu este de mirare că și astăzi încă, filozofii se ceartă cînd este vorba să-l interpreteze.

Concepția social-politică și etica lui Bruno prezintă un interes deosebit pentru înțelegerea ansamblului doctrinei sale filozofice. Firește, Bruno — ca de altfel toți materialisții premarxiști — a rămas idealist în explicarea fenomenelor sociale, dar cu toate acestea, el a exprimat o serie de idei social-politice deosebit de îndrăznețe pentru epoca în care a trăit. Mai întîi, dorim să precizăm că este indiscutabilă tendința Nolanului de a traduce activ în viață adevărurile filozofiei sale. Nu sîntem de acord cu părerea lui A. Corsano, care vorbește de atitudinea lui Bruno față de reformatorii religioși ca despre „o invidie față de concurenți”¹⁴, căci din opera și activitatea lui Bruno, reiese clar că el nu urmărește reforme religioase, ci reforme sociale. Denumirea unuia dintre cele mai importante dialoguri ale lui Bruno, *Alungarea bestiei triumfătoare*, a stîrnit multe discuții. Adversarii îl învinuiau pe Nolan că prin „bestia triumfătoare” se înțelege ba biserica catolică, ba papa de la Roma. În fond, *Alungarea bestiei triumfătoare* nu este altceva decît prezentarea alegorică a „reformei cerului”, înlocuirea deminimilor constelațiilor, legate încă de mitologia antică, înlocuirea viciilor cu virtuțile, etc. Este vorba, așa cum explică Bruno, de „îzgonirea bestiei triumfătoare, adică a viciilor care de obicei înving și calcă în picioare elementul divin...”¹⁵.

Sensul acestei alegorii poate fi înțeles just numai plecînd de la învățătura lui Bruno despre societatea omenească. Omul, după Bruno, a ieșit din starea de animal. În dialogurile sale: *Alungarea bestiei triumfătoare* și *Cabala calului*

¹⁴ A. Corsano, *Il pensiero di G. Bruno nel suo svolgimento storico*. Firenze, 1940, p. 194.

¹⁵ G. Bruno, *Alungarea bestiei triumfătoare*, Op. cit., p. 197.

Pegas, cu adaosul *Măgarului Cilenic*, Bruno polemizează cu legenda antică despre „veacul de aur” care ar fi marcat începutul istoriei omenirii și cu reprezentările biblice despre fericirea omului în rai, înainte de „căderea în păcat”. „Toți laudă veacul de aur, cînd oamenii... nu știau să lucreze pămîntul, nu cunoșteau dominația unora asupra altora, cînd unul nu înțelegea mai mult decît celălalt, cînd oamenii se adăposteau în subterane și în peșteri. În zării existenței sale — spune Bruno — omul abia începuse să se deosebească de lumea animală; oamenii datorită trîndăvii lor nu erau mai viteji decît animalele din timpul nostru, și poate că erau chiar mai proști decît multe fiare”¹⁶.

Numai munca i-a scos pe oameni din starea animală. Datorită minii, acestui „organ al organelor”, au fost posibile „descoperirea învățăturilor, invențiile științelor, adunările cetățenilor, construcția clădirilor — tot ceea ce demonstrează superioritatea omului și-l ridică deasupra animalelor”. După părerea lui Bruno, nevoia și greutățile au „ascuțit” mințile oamenilor și „datorită muncii perseverente și sirguincioase, oamenii s-au apropiat tot mai mult de starea divină”¹⁷. Așa s-a ridicat omenirea de la starea primitivă, animalică, la starea ei actuală. Însă, dominația multiseclară a cultelor religioase, ignoranței și superstițiilor a dus la triumful „sfintei măgării”. „Lumea e plină de renegați” — scria Bruno — în dialogul *Despre entuziasmul eroic*. „Lumea e plină de trădare” — repeta el la închisoarea din Veneția. „O astfel de stare în lume nu mai poate continua, căci în ea domnește numai ignoranța și nu există o credință adevărată... În lume nu e totul cum trebuie... Foarte curînd lumea va fi supusă unor transformări generale, căci este imposibil să mai dăinuiască atîta perversitate”¹⁸.

Nolanul, nu numai că visa și spera la „transformări generale”, ci el și-a elaborat idealul său de transformări sociale, pe care se străduia să-l realizeze. Mai întîi trebuia înlăturat cultul superstițiilor, trebuia înlăturată puterea bisericii și a clerului. Bruno își bate joc în *Măgarul cilenic* de profeti, apostoli, etc., care pretind că au revelații. El îi numește „ignoranți” și „măgari”. Acestei pretinse „lumini supranaturale”, el îi opune „lumina naturală” a acelora care văd lucrurile cu ochii lor proprii și le înțeleg cu puterea propriului lor intelect. Credința — spune Bruno — este „măgarie curată” și numai măgăria duce la viață veșnică. Locul cultelor religioase, al superstițiilor și ignoranței, în noul sistem de valori etice și sociale, trebuia să-l ocupe „hărnicia, industria, exercițiile și arta militară, prin care se menține pacea și puterea în țară, se înving barbarii, se imblînzesc și se aduc la viață civilă și la comunitate umană, se distrug cultele, religiile, jertfele și religiile inumane, brutale și feroce”¹⁹. În locul abuzului bisericesc și laic, trebuia să se instaureze Legea. Legea — spunea Bruno — este menită să aducă foloase societății omenești, ea trebuia instaurată „pentru ca cei lipsiți de apărare să fie protejați împotriva puterii celor avuți, cei slabi să nu fie asupriți de cei puternici, tiranii să fie detronați, să fie numiți conducători și împărați înțelepți, să fie încurajate republicile, constringerea să nu înăbușe rațiunea, ignoranța să nu disprețuiască știința, cei bogați să ajute pe cei săraci, să se stimuleze, să se susțină și să se dezvolte virtuțile și ocupațiile folositoare și necesare societății”²⁰.

În această societate bazată pe puterea legii nu trebuie să existe privilegiu feudale, funcțiile să nu se împartă după gradul de rudenie, noblețe, titlu și bogăție,

¹⁶ G. Bruno, *Dialoguri*, p. 468.

¹⁷ *Ibidem*, p. 136.

¹⁸ Vezi *Probleme de istorie a religiilor și ateismului*, Moscova, 1958, vol. VI., p. 358.

¹⁹ G. Bruno, *Alungarea bestiei triumfătoare*, ed. cit., p. 184.

²⁰ *Ibidem*, p. 79.

ci după virtuțile cîștigate prin fapte de eroism. În condițiile secolului al XVI-lea, problemele ridicate de Bruno, prin care cerea lichidarea puterii bisericești, stabilirea păcii interne și externe, înlăturarea abuzului feudal și a privilegiilor ereditare, încurajarea muncii, a industriei, a ocupațiilor folositoare societății și, în sfîrșit, instaurarea egalității cetățenești și juridice a oamenilor, întruchipate în puterea legii, corespundeau intereselor dezvoltării burgheze a societății.

Bruno n-a mers mai departe de cerința egalității formale și juridice a cetățenilor. Spre deosebire de Th. Morus și Th. Campanella, G. Bruno nu era adeptul comunității averilor, al lichidării proprietății particulare. E adevărat că unul din dialogurile sale conține critica muncii pentru faptul că aceasta „a inventat altău și al meu... a împărțit și a făcut proprietatea unuia sau altuia nu numai pămîntul (care este al tuturor acelor care trăiesc pe el), ci, chiar și mările, și ne putem aștepta ca aceeași soartă s-o aibă în curînd și aerul... Nu ea a pus oare capăt bucuriei semenului și a făcut în așa fel, încît ceea ce era îndestulător pentru toți a devenit belșug pentru unii și lipsă pentru alții; de ce unii au început să se îngrase și alții să moară de foame?”²¹.

Bruno cere demascarea crimelor provocate de legile hrăpărețe care apără proprietatea feudală. Îndepărtarea de la starea primitivă „cînd toate bunurile erau comune”, „cînd oamenii nu cunoșteau dominația unora asupra altora”, era considerată de Bruno condiția obligatorie a progresului social. Negînd proprietatea bazată pe privilegiu ereditare și pe constrîngere directă, Bruno proclamă dreptul proprietății bazată pe muncă, înțeleasă în sens larg, ca orice activitate utilă societății. „După muncă poate urma achiziția bunurilor”.

Gînditorul italian a observat just că apariția proprietății private a însemnat un fapt istoric progresist, dar n-a sesizat faptul că proprietatea privată este originea relelor sociale.

Legînd în mod just problema originii inegalităților sociale de trecerea de la barbarie la civilizație, văzînd în aceasta un fenomen istoric progresist, Bruno îl considera un rezultat firesc și inevitabil al diviziunii sociale a muncii. „E necesar să existe în lume meseriași, mecanici, agricultori, servitori, ostași, oameni de rînd, săraci, învățători și alții, căci altfel n-ar putea exista filozofi, contemplatori, cultivatori ai spiritului, ocrotitori, conducători de oști, oameni nobili, celebri, bogați, înțelepți și alții asemănători cu zeli”²².

De aceea Bruno condamnă năzuințele maselor oprite de a lichida proprietatea particulară. „Nu trebuie luate în considerare asemenea năzuințe ale supușilor, ca aceea de a ocupa un loc de frunte, sau dorința celor simpli de a se egala cu nobilii” — scria el — văzînd în aceasta „o denaturare și o încălcare a ordinii lucrurilor”²³.

Este nejustă încercarea de a moderniza concepțiile social-politice ale lui Bruno, și să se vadă în el — așa cum a făcut Bunnhoffer și alți cîțiva istorici burghezi de la sfîrșitul secolului trecut — „un precursor al liberalismului burghez”. La fel de greșită ni se pare și părerea istoricului italian N. Badaloni, care vede în Bruno „un precursor al social-democrației”²⁴. Nu mai puțin greșite sînt și încercările autorilor clericali contemporani de a sublinia „antidemocratismul Nolanului”²⁵.

Prin concepțiile sale social-politice Bruno a fost „fiul epocii sale”, exponentul acelor tendințe progresiste care corespundeau intereselor dezvoltării burgheze. Așa cum denunță Mocenigo, Bruno, așteptînd „transformări generale”, își punea mari

²¹ *Ibidem*, p. 131.

²² *Ibidem*, p. 154.

²³ *Ibidem*, p. 155.

²⁴ N. Badaloni, *G. Bruno*, Firenze, 1955, p. 298.

²⁵ L. Cicuttini, *Giordano Bruno*, Milano, 1950, p. 52.

speranțe în „faptele mărețe ale regelui de Navarra”. Opiniile înflăcărate ale lui Bruno despre acest om de stat, viitorul rege al Franței — Henric al IV-lea — precum și despre regina Elisabeta a Angliei sau despre ducele Iulius Braunschweig, au atras atenția inchiizitorilor, iar în zilele noastre stîrnesc vii controverse. Astfel, L. Giusso, pornind de aici, afirmă că „S-ar putea extrage din operele acestui așa-zis precursor al socialismului, un întreg buchet de elogii la adresa suveranilor”²⁶.

Faptul că unele cărți au fost dedicate de Bruno unor oameni politici și unor suverani este legat de obiceiurile epocii; în lipsa unui sistem de onorarii singurul mod de a-i răsplăti pe autori era plata pentru dedicații. Însă alegerea protectorilor depindea de autor. Bruno, într-adevăr, nu și-a precupețit laudele pentru mecenati. Nu mai este necesar să se demonstreze că aceste laude sau elogii n-au fost dictate de slugărnicie și ploconire. Dintre oamenii politici de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, s-au bucurat de această cinste numai acei suverani și colaboratori ai lor care au dus o politică de ocrotire a științelor, de toleranță religioasă, de centralizare și întărire a monarhiilor absolute în luptă cu reacțiunea feudală. Numai o singură dedicație a lui Bruno a fost adresată unui militant al reacțiunii catolice — împăratului Rudolf — dar, tocmai în această dedicație, Bruno face o critică ascutită luptelor religioase și fanatismului teologic.

Dedicațiile și discursurile lui Bruno nu conțin însă numai enumerarea meritelor militanților politici ai timpului, ci și propriul program de transformări sociale. În *Discursul de adio* la moartea ducelui Iulius Braunschweig, Bruno scria: „Tu nu ai durat temple idolilor după obiceiurile antice, nu ai înălțat altare demonilor mîrșavi, nu le-ai dedicat pe acestea duhurilor mizantropice, nu ai construit trapezări și dormitoare mănăstirești, aceste cuiburi de șoareci trîndavi. ...Muzele care în Italia și Spania sînt călcate în picioare de către niște preoți ticăloși, în Galia sînt supuse unor mari primejdii din cauza războaielor civile, în Belgia sînt zguduite de valuri abundente, iar în alte regiuni din Germania lîncezesc în nenorocire, aici se afirmă, se înalță și trăiesc în liniște”²⁷.

Proslăvirea politicii de pace se îmbină în opera lui Bruno cu critica vehementă la adresa Spaniei și papalității. Făcînd aluzie la evenimentele politice contemporane lui, la politica reacționară a papei și Spaniei catolice, la războaiele religioase din Franța, Bruno scria adresîndu-se reginei Elisabeta a Angliei: „În timp ce Tibrul aleargă umilit, Padul amenințător, Rhonul violent, Sena însingerată... Dunărea nesfîrșită Elisabeta, departe de Europa, de mai bine de 25 de ani ține în supunere marea ocean cu strălucirea ochilor săi”²⁸.

Proslăvind și preamărînd pe monarhi, Bruno susținea politica absolutismului, în interesul noilor grupări sociale care erau ostile reacțiunii feudale. În Anglia și Franța, în Germania și Venetia, Bruno se orienta către acele grupări politice și acei politicieni care urmăreau încetarea războaielor civile și religioase, spre politica toleranței religioase. Bruno era un adept convins al monarhiei naționale — singura forță capabilă, în condițiile secolului al XVI-lea, să realizeze unitatea națională, să lichideze rămășițele fărîmitării feudale, să înlăture atotputernicia clerului și să asigure progresul economic și cultural.

În consolidarea absolutismului, Bruno vedea cheazăia înfăptuirii acelei puteri a legii care trebuia să curme bunul plac feudal.

Conceptia social-politică a lui G. Bruno, deși în ansamblul ei este idealistă, a reprezentat, totuși, în condițiile secolului al XVI-lea, un pas important în lupta împotriva rînduiriilor feudale, pentru emanciparea omului de sub influența teologiei și ascetismului religios.

²⁶ L. Giusso, *Scienza e filosofia in Giordano Bruno*, Napoli, 1955, p. 159.

²⁷ Cf. A. H. Gorfunkel, *Bruno*, Moscova, 1965, p. 164—165.

²⁸ *Ibidem*.

ОБЩЕСТВО И ЧЕЛОВЕК В ФИЛОСОФИИ

ДЖ. БРУНО

Резюме

В анализе социал-политических проблем в работах великого итальянского мыслителя материалиста XVI-го века, автор статьи ставит перед собой задачу разработать мало известные стороны философской деятельности Дж. Бруно.

В начале статьи представлены некоторые более знаменательные стороны жизни и деятельности итальянского мыслителя, подчеркивая что Бруно не был „кабинетным философом“, не „метафизиком“ который остался пассивным и безразличным к его окружающей социальной реальности.

Автор старается так же выявить тот факт что в философии Бруно видна тенденция провести активно в жизнь истины своей философии. Проводится анализ основных социал-политических идей диалогов „Изгнание творческого зверя“ и „О героическом энтузиазме“.

Несмотря на то что Бруно, как и все домарксистские мыслители, остался идеалистом в понимании социальных явлений; он высказан ряд смелых идей для своего времени требуя ликвидацию феудальных и церковина правонарушений, учреждение „господства закона“, осудив захватнические войны.

CULTURĂ — CIVILIZAȚIE. PROBLEMELE DEZVOLTĂRII CULTURII ROMÂNEȘTI ÎN LUCRĂRILE UNOR GÎNDITORI DIN PERIOADA INTERBELICĂ

DE

ELENA PUHA

Perioada marcată de primul război mondial înscrie o intensificare a interesului pentru problemele culturii și civilizației. Cele mai prestigioase nume de gânditori le întâlnim în dezbaterile angajate asupra conținutului culturii și civilizației, a sensului lor, a „crizei culturii”. Insistența pusă în jurul problemelor enumerate, probleme ce dau o notă specifică întregii creații filozofice a acestei perioade, este determinată de implicațiile profunde ale teoriei culturii pentru definirea destinului individual și social, pentru aprecierea eficienței activității colectivității umane și a progresului.

Zguduirile prin care a trecut omenirea în perioada războiului, începutul unei noi linii de evoluție socială prin victoria primei revoluții socialiste din octombrie, criza sistemului capitalist, pun în discuție cu o deosebită acuitate, în fața gânditorilor de cele mai diverse orientări, sensul dezvoltării viitoare a omenirii. Aceste fenomene, prin dezbaterile pe care le-au generat, au întreținut un viu interes pentru teoriile culturii în întreaga perioadă interbelică.

În gândirea filozofică și sociologică românească problemele culturii ocupă un loc însemnat. Pentru unii dintre gânditorii perioadei în discuție, ele dau nota specifică creației lor. O valoare deosebită o conferă unor teorii ale culturii umanismul și democratismul. Pe acest fundament își dezvoltă concepțiile gânditori ca D. Gusti, P. Andrei, P. P. Negulescu, M. Ralea, T. Vianu, D. D. Rosca etc.

Din bogăția temelor pe care le-au abordat, ne vom opri asupra definirii culturii și civilizației, a raportului dintre ele și factorilor ce le determină dezvoltarea. Ca o concretizare a principiilor care au stat la baza teoriilor formulate vom prezenta și concepțiile lor privind dezvoltarea culturii românești.

În realizarea obiectivelor lucrării noastre sîntem călăuziți de ideea de a releva tezele valoroase, unele dintre ele deosebit de sugestive pentru fundamentarea științifică a acestor complexe fenomene sociale, ce continuă să se afle în atenția gânditorilor.

În general, prin cultură, gânditorii amintiți înțeleg sinteza creațiilor spirituale ale omului. E numele generic pentru filozofie, știință și artă; parte a patrimoniului.

lui social în care se întruchiează în modul cel mai deplin umanul, cu toate achizițiile sale, și de aceea apreciată ca parte esențială.

„Cultura e realizarea în cel mai înalt grad a umanității (...) forma colectivă a omeniei (...) exprimarea socială a calității specifice de om”¹. Ea este creație de valori care dă noi conținuturi realității, umanizează natura și actualizează experiența internă a individului prin obiectivarea ei în idei și opere de artă².

Problema definirii culturii și a genezei ei este rezolvată prin prisma teoriei generale despre societate. Acest lucru este deosebit de evident în cazul concepției sociologice a lui D. Gusti în care cultura apare ca expresie a funcției constitutive a societății, alături de funcția economică. Cultura este reacția voinței față de cadrul cosmic și duce la transformarea mediului și eliberarea omului de sub dominația acestuia. La baza libertății și emancipării omului prin cultură stă munca și lupta sa. În secolul nostru teoriile culturii sînt puternic influențate atît sub aspectul problematicei, a modalităților de tratare cit și al soluțiilor, de dezvoltarea sociologiei. Integrarea teoriilor culturii în cadrul sociologiei a contribuit la înlăturarea, în mare parte, a caracterului lor speculativ, la realizarea unor pași însemnați în acest domeniu.

Astfel D. Gusti și P. Andrei cuprind în cadrul culturii, alături de artă, știință și filozofie și unele elemente ale organizării sociale: „totalitatea regulilor pe care instituțiile sociale le alcătuiesc într-un moment, cum ar fi statul, biserica, organizațiile economice”, sînt denumite de G. Gusti „cultură instituțională”³.

Prin „cultură obiectivă instituțională” P. Andrei desemnează obiectivarea culturii spirituale în instituții, în norme morale și juridice. Subliniind legătura dintre aceste două forme ale culturii, el o definește în ansamblul său ca „o totalitate de valori realizate” în scopul traiului și perfecțiunii⁴.

Civilizația este concepută de acest gînditor ca un produs al culturii prin aplicarea valorilor spirituale la materie. Ea este aspectul său manifestare exterioră a procesului de creație, o concretizare în forme materiale a combinațiilor spiritului. Izvorul tuturor valorilor umane, indiferent dacă se prezintă în formă materială sau ideală, e spiritul uman. De altfel, precizează P. Andrei, „toate creațiile spiritului chiar acelea care par a avea un caracter foarte subiectiv și material se concretizează în anumite forme obiective (...)”⁵. P. Andrei depășește concepția dualistă asupra culturii în care cultura și civilizația sînt antinomice. Problema culturii și civilizației, extrem de controversată în literatura acestei perioade, capătă soluții interesante în lucrările gînditorilor români. Deosebindu-le, ei nu se alătură celor ce întrețin polemica împotriva civilizației, celor ce consideră necesară renunțarea la ea pentru înflorirea culturii.

Ambele sînt produse ale activității omului exprimînd capacitatea sa creatoare. Se deosebesc prin natura lor și prin modalitățile în care acționează și influențează dezvoltarea condiției umane.

Civilizația este apreciată în lucrările gînditorilor români drept un mijloc și o necesitate pentru asigurarea unei existențe cu adevărat omenești.

¹ M. Ralea, *Cultura în criză*, „V. rom.”, an 26, nr. 7/934, p. 20.

² Definirea culturii ca obiectivare a spiritului omenesc prin creație o întîlnim la D. Gusti, *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, vol. I, Buc. 1939, p. 210. P. Andrei, *Probleme de sociologie*, Buc. 1927, p. 176; *Filozofia valorii*, Buc. 1945, p. 236; P. P. Negulescu, *Destinul omenirii*, Buc. 1939, vol. I, p. 68; T. Vianu, *Concepția raționalistă și istorică a culturii*, Buc. 1929, p. 26; *Filozofia culturii*, Ed. a II-a, Buc. 1944, p. 136 etc.

³ D. Gusti, *Politica culturii*, Buc. 1931, p. 474.

⁴ P. Andrei, *Cultura socială și politica în școală*, în vol. *Politica culturii*, p. 301—302.

⁵ P. Andrei, *Sociologie generală*, Craiova, 1936, p. 3.

Progresul material și tehnic oferă condiții pentru o organizare mai bună a vieții, pentru înflorirea maximă a puterilor creatoare de valori spirituale⁶.

Cultura și civilizația, demonstrează T. Vianu, nu sînt două entități care se opun. Civilizația este unul din aspectele culturii. Ea este o cultură socială parțială definită din punctul de vedere al valorii tehnico-economice⁷.

Civilizația constituie, în același timp, unul din mijloacele dezvoltării și afirmării culturii: „(...) cînd recunoaștem că într-un anumit mediu valorile civilizației propriu-zise au crescut, trebuie să ne întrebăm numai dacă cultivarea excesivă a acestor ținte este suficientă și dacă nu cumva ea trebuie completată cu urmărirea celorlalte finalități omenesti. Și valoarea pe care civilizația ne-o propune este o valoare demnă de a fi urmărită și realizată după cum sînt toate valorile care conduc silintele creatoare ale omului”⁸.

Civilizația are deci o finalitate umană prin contribuția adusă la perfecționarea condiției umane prin supunerea forțelor naturii și a celor sociale⁹.

Între dezvoltarea culturii și a civilizației nu există însă o sincronizare. Progresul civilizației nu atrage după sine în mod automat pe cel al vieții spirituale. Gînditorii români au sesizat existența nu numai a unui decalaj, ci chiar a unui antagonism între progresele valorilor materiale și viața spirituală a omului, în secolul nostru. Goana după bogăție, transformarea valorilor materiale în scop al vieții este considerată a fi cauza neglijării demnității și valorii umane, a sentimentului de instrăinare ce caracterizează omul modern.

Marile realizări tehnice și industriale create de oameni pentru exploatarea naturii în folosul lor, apar ca o forță ostilă oamenilor. „Omul creator al tuturor valorilor existente a ajuns să fie stăpînit de propriile sale creațiuni”¹⁰.

Neglijarea valorii umane, subordonarea acesteia goanei după bogăție, sentimentul de fatalitate și dependență a oamenilor, nu sînt puse pe seama relațiilor de producție capitaliste, ci a particularităților muncii moderne, a specializării excesive sau a specificului dezvoltării domeniilor existenței. Cu toate acestea nu lipsesc critici severe la adresa societății capitaliste, care întretine acest conflict între valorile umane, între idealurile omului și produsele create de el. Împotriva neglijării omului, a îngenuncherii sale se ridică toți gînditorii români progresiști. Ei nu au ajuns însă să dezbăluie cauzele sociale ale acestei situații, deși uneori fac referiri la ele. Adîncirea analizei în scopul dezbăuirii cauzelor situației amintite, s-ar fi soldat cu condamnarea relațiilor de producție capitaliste care, prin interesele ce le generau, creau tendințele antagonice condamnate în scrierile lor.

Cerința formulată de gînditorii la care ne referim și exprimată cu o deosebită forță și claritate de T. Vianu în teoria sa este de a armoniza progresul civilizației cu cel spiritual. Munca îndreptată spre îmbunătățirea condițiilor generale de viață, considerată ca o preocupare majoră a lumii contemporane, trebuie îmbinată cu cea a înobilării omului și orientată în acest sens. „Îmbunătățirea condițiilor de viață, nu numai că nu face inutilă munca de perfecționare a individului,

⁶ Vezi D. D. Roșca, *Puncte de sprijin*, p. 146; T. Vianu, *Filozofia culturii*, p. 203.

⁷ T. Vianu, *Filozofia culturii*, p. 28.

⁸ *Ibidem*, p. 29.

⁹ Formulînd această idee avem în vedere faptul că în teoria materială a culturii, în care T. Vianu analizează condițiile și mijloacele culturii, în rîndul celor din urmă el cuprinde mașinismul, metodele științelor, procedeele de laborator, cele ale artelor frumoase, măsurile de prevedere și ameliorare socială. *Op. cit.*, p. 169.

¹⁰ P. Andrei, *Politica culturală și noul stat român în Un an de activitate la Ministerul instrucțiunii cultelor și artelor*, Buc. 1934, p. 595, vezi despre aceeași contradicție T. Vianu, *Generație și creație*, p. 104, D. D. Roșca, *Existența tragică*, p. 119.

ci chiar o reclamă ca pe o condiție indispensabilă¹¹. Numai o dezvoltare a lumii care ar îmbrățișa deopotrivă progresul material cu cel spiritual, dezvoltarea socială de ansamblu cu cea a personalității umane i-ar restitui omului integritatea ființei sale și i-ar oferi cadrul manifestării sale plenare. Este o cerință a cărei realizare a devenit posibilă în condițiile societății socialiste care subordonează omului — valoarea supremă — întreaga activitate socială și toate rezultatele acesteia.

În numele aspirației amintite, T. Vianu a elaborat concepția activistă a culturii întemeiată pe ideea muncii și activității creatoare, orientate spre perfecționarea soartei omului sub toate aspectele sale. Forma cea mai perfectă a muncii omenești, modelul tuturor transformărilor lumii îl constituie, în cadrul concepției activiste, arta. „Semnificația filozofică a artei, constă (...) în faptul de a reprezenta de pe acum în formele ei proprii prefigurarea țintei generale către care se silește întregul univers...”¹². Este o viziune estetizantă a lumii care cuprinde ideea ordinii, a spiritului uman organizator, dornic de armonie, o lume în care să nu fie întâlnit arbitrarul, incoerentul, dizarmonia.

Postulatul de bază al concepției sale activiste este credința că omenirea se poate depăși în fiecare moment al existenței ei prin activitate, credința în progres. Concepția activistă a culturii care vizează dezvoltarea deplină a personalității umane este completată cu imaginea omului clasic, considerată ca „o structură eternă, un model uman permanent capabil să fie restructurat și să dirijeze cultura omenescă în orice moment”¹³.

Omul clasic, a cărei reinstaurare o preconiza ca model al dezvoltării umane, este ființa omenească unitară, caracterizată printr-o dezvoltare solidară a tuturor însușirilor, care-i permite integrarea și participarea conștientă la efortul colectiv de perfecționare.

Ideea transformării omului într-o forță conștientă a restabilirii demnității umane prin dezvoltarea personalității, prin cultură constituie preocuparea centrală a tuturor teoriilor culturii ce aparțin gânditorilor asupra cărora ne-am oprit. În concepția activistă a culturii, a idealului clasic al omului, însă, această idee ia forma unui mit ce exprimă esența vieții — „mitul prometeic”¹⁴.

Această concepție subliniază cu vigoare capacitatea omului de a-și croi destinul, posibilitatea atingerii celor mai înalte idealuri. Apreciind-o în contextul spiritual al epocii, I. Biberi o caracterizează ca „una din plăsmuirile cele mai reprezentative ale spiritualității, demnității și energiei creatoare omenești”.

Din tezele prezentate rezultă că gânditorii români s-au opus alternativei: cultură ori civilizație? Ei acordă o înaltă prețuire tuturor valorilor, susținând necesitatea subordonării lor perfecționării condiției umane, pentru că numai prin aceasta li se dă utilizarea conformă scopului în care au fost create.

Teza opoziției dintre cultură și civilizație se conjugă cu concepția individualistă asupra societății și culturii. În cadrul orientării individualiste valorile culturale sînt considerate ca o operă a individualităților creatoare, pe cînd cele ale civilizației sînt produsul muncii maselor anonime, creîndu-se și sub aspectul factorilor creatori, un antagonism. În sociologia românească interbelică și în această problemă au fost susținute idei valoroase.

Actul de creare al valorilor este considerat un act social-istoric. Prin aceasta se subliniază rolul socialului în actul creației, continuitatea existentă în dezvoltarea culturii și finalitatea socială a valorilor create. „Dacă considerăm cultura

¹¹ T. Vianu, *Idealul clasic al omului*, în vol. *Filozofie și poezie*, Buc., 1943, p. 236.

¹² T. Vianu, *op. cit.*, p. 262.

¹³ *Ibidem*, p. 226.

¹⁴ I. Biberi, T. Vianu, Buc., 1966, p. 123.

ca un produs individual excluzând influența și rolul factorilor sociali, devine imposibil să distingem diferitele tipuri de cultură cu caracterele lor specifice”¹⁵.

Individul uman, agentul creator de cultură, este un produs social. Factorii sociali au prioritate în ansamblul factorilor ce determină creația culturală. În această direcție au fost puse în special în evidență laturile spirituale prin care societatea determină formarea personalității, exigențele ridicate de societate în fața creatorilor. Totuși, rolul societății în determinarea creației culturale este adîncit de unii gînditori ca P. Andrei, M. Ralea. Ei subliniază rolul economicului, al structurii sociale și al factorilor politici în dezvoltarea culturii¹⁶. P. Andrei și M. Ralea s-au oprit cu o deosebită grijă asupra rolului societății în determinarea creației însăși. O teză centrală a concepției lui M. Ralea asupra culturii este aceea a caracterului succesual al valorilor, sancționarea lor favorabilă sau nefavorabilă de către societate, în funcție de necesitățile concrete ale epocii ca o condiție a funcționalității lor.

Oprindu-se asupra rolului societății în creația artistică, P. Andrei subliniază că însăși motivele creației sînt produse ale mediului și ale vieții în care este înglobat artistul¹⁷. Artă, prin conținutul și modalitățile sale de realizare, este o oglindă a societății în care apare. În realizarea operei sale artistul pornește de la impresii deșteptate de realitatea în care trăiește, pe care le transpune conform originalității sale. Actul originalității este înțeles într-o accepție largă, în care se manifestă sintetic predispozițiile individuale ale creatorului modelate și înriurite de societatea în care trăiește.

Creația presupune asimilarea realizărilor deja existente ca o condiție pentru a le depăși. „Însăși mintea cea mai originală are nevoie de alimentul acestui oxigen răspîdit în atmosferă (al realizărilor anterioare, n.n.) și din care forța culturală se aprinde”¹⁸.

Dezvoltarea culturii este de neconceput fără transmiterea continuă a realizărilor anterioare. Tradiția, ca influență a muncii culturale anterioare asupra celei prezente, constituie pentru acești gînditori, unul dintre factorii de seamă ai dezvoltării culturii.

Rolul creațiilor anterioare și al ambianței sociale, concepută în special ca viață spirituală, le-a deschis calea înțelegerii rolului maselor în dezvoltarea culturii.

Încrederea acestor gînditori în forțele creatoare ale poporului se exprimă în consecvența cu care au susținut necesitatea ridicării lui spre cultură. Această cerință este legată de concepția lor asupra rolului culturii în dezvoltarea personalității și a vieții sociale în ansamblul său. Fiind înțeles ca domeniu al spiritualului, progresul societății comportă ca latură hotărîtoare perfecționarea vieții spirituale. De înaintarea în acest domeniu ar depinde eficacitatea celorlalte transformări necesare unei vieți cu adevărat umane. Deși concepția amintită răstoarnă raportul real existent între diferitele laturi ale vieții sociale, acest fapt nu anulează meritul lor de a fi sesizat una din cerințele importante ale dezvoltării societății noastre, aceea a ridicării nivelului de cultură a poporului pentru a-l transforma într-o forță istorică conștientă, în făuritorul propriului său destin. Această aspirație dezvoltă democratismul și patriotismul concepțiilor lor. Ea este justificată prin necesitatea dezvoltării democrației, a afirmării conștiinței și suveranității naționale. Suveranitatea națională, conducerea națiunii prin sine însăși, impune cunoașterea și înțelegerea problemelor țării de către întregul popor. În atingerea acestui țel cultura constituie într-adevăr o puternică forță.

¹⁵ P. Andrei, *Sociologie generală*, p. 245.

¹⁶ P. Andrei, *Op. cit.*, p. 4; *Cultura socială și politică în școală*, în vol. *Politica culturii*, p. 301; M. Ralea, *Contribuții la știința societății*, Buc., 1927, p. 188.

¹⁷ P. Andrei, *Sociologie generală*, p. 252.

¹⁸ T. Vianu, *Filozofia culturii*, p. 153.

Pe fondul democratic al concepției gânditorilor în discuție este formulată necesitatea asigurării libertății umane ca o condiție de bază a dezvoltării culturii. „Maximum de creație de valori au coincis cu dezvoltarea libertății neîngrădite și cu posibilitatea de răspindire a acestor produse în marea masă a membrilor unei societăți. În acest sens, libertatea devine o supozitie și un element al culturii”¹⁹.

Credința că prin cultură omul și societatea înaintează pe treptele progresului, dezvăluie o concepție despre om opusă celor ce-l reduceau la fondul său inconștient și incontrollabil, iar activitatea creatoare de valori explicată prin sublimare, curaj supra-istoric, entuziasm religios sau prin specificul rasial.

Teoriile ce explicau creațiile de cultură axându-se pe aceste coordonate au fost supuse unui riguros examen critic. Luându-și argumentele din dezvoltarea istorică a culturii, din domeniul științelor, P. Andrei, P. P. Negulescu, M. Ralea, T. Vianu au demonstrat lipsa de fundament științific și pe această bază au respins teoriile psiho-analitice și cele rasiste despre cultură.

Unul din argumentele aduse împotriva explicării culturii prin rasă se referă la natura diferită a acestor două fenomene. Rasa este un factor insuficient pentru explicarea culturii, fiind un fenomen biologic ce depinde de mediu. În același timp, ei contestă existența unei structuri sufletești imuabile a rasei care s-ar manifesta în specificul culturii. Viața social-istorică modifică structura sufletească a oamenilor. Existența socială comună este cea care dă naștere specificului național ce cuprinde „complexul de caractere psihice și fizice proprii unui popor”²⁰. Aceste trăsături nu sînt definitive, ci în permanentă schimbare în funcție de transformările social-politice și economice²¹.

Specificul național, constituit ca produs al anumitor condiții social-istorice se manifestă în întreaga cultură a societății. „Înfățișarea specific națională a creației spirituale nu este o etichetă de circumstanță, ci reprezintă însăși modul de existență a acesteia.

În cadrul analizei factorilor culturii, discutînd rolul specificului național, P. P. Negulescu își exprimă rezerva în legătură cu valoarea activă a lui²². El susține mai mult rolul reprezentativ al specificului național. Rezervele formulate de P. P. Negulescu în legătură cu rolul activ al specificului național în creația culturală se explică prin identificarea etnicului cu naționalul, precum și prin exagerările etniciste în explicarea culturii și deformarea rasistă a etnicului.

Străduința acestor gânditori de a găsi explicația fenomenelor de cultură, de a le preciza natura și rolul lor, călăuziți de un permanent spirit critic, de grijă și respect pentru om, dau o incontestabilă valoare concepțiilor analizate.

O particularitate de seamă a teoriilor culturii, prezentate aici, o constituie discutarea problemelor teoretice generale în strînsă legătură cu cele ridicate de dezvoltarea culturii noastre naționale. Acest fapt le-a imprimat o puternică notă realistă în opoziție cu fondul general idealist pe care au fost fundamentate.

Dorința afirmării culturii naționale prin trezirea la viață și punerea în valoare a rezervelor nesecate de creație a poporului se opune concepțiilor de extremă dreaptă care vorbeau de rezistența țaranului român față de știința de carte în care

¹⁹ P. Andrei, *Sociologie generală*, p. 247.

²⁰ P. P. Negulescu, *Geneza formelor culturii*, Buc., 1934, p. 225.

²¹ *Ibidem*, p. 387; P. Andrei, *Sociologie generală*, p. 213.

²² În *Geneza formelor culturii*, P. P. Negulescu desemnează două grupe de factori în determinarea formelor culturii: *originari*, în care include ceea ce denumeste „structură psiho-fiziologică”, cuprinzînd factori afectivi și intelectuali (afectivitate, imaginație și discernămint critic) și care sînt determinanți și factori *adiționali* care-i influențează pe primii. În rîndul acestora cuprinde „conținutul experienței personale variabile în loc și timp”, împrejurările de cultură, cele istorice, economice și etnicul.

vedeau „revolta nearticulată a geniului autohton” împotriva unei forme de cultură străină spiritului său²³. Forma de cultură familiară poporului român era considerată ca fiind cea ortodoxă. Unor asemenea opinii li se alătură Nae Ionescu care, în spirit antiuman, pretindea că omenirea se poate lipsi de cultură, aceasta nepunând fi un ideal²⁴.

Necesitatea răspîndirii științei de carte în popor, a ridicării prin cultură a acestuia, ca o condiție a înaintării spre progres, este considerată ca una din cele mai mari și imperioase datorii naționale.

D. Gusti, P. Andrei, P. P. Negulescu, T. Vianu preconizau în acest scop îmbunătățirea învățămîntului școlar și realizarea unui program de instrucție și educație pentru adulți prin cultura poporului²⁵. Acțiunea ridicării nivelului de cultură a poporului, pentru care au militat cu consecvență, pornește din convingerea că națiunile nu-și pot afirma pe deplin individualitatea, înălțîndu-se pe scara valorilor universale, decît printr-o puternică înflorire culturală.

Datorită rolului pe care îl are școala în formarea tinerei generații, a viitorilor cetățeni, în transmiterea și dezvoltarea culturii, problemele organizării învățămîntului de toate gradele ocupă un loc important în preocupările lui P. P. Negulescu, D. Gusti, P. Andrei. În calitatea lor de miniștri ai instrucțiunii au cunoscut îndeaproape situația învățămîntului românesc și s-au preocupat de problema ridicării lui la nivelul exigențelor moderne, și a cerințelor dezvoltării țării.

Reorganizarea învățămîntului, propusă în proiectele de reformă, formulate de P. P. Negulescu și D. Gusti are în vedere scopul acestuia de a dezvolta puterile creatoare ale tinerilor și cerințele concrete ale neamului (dezvoltarea producției, punerea în valoare a bogățiilor țării, realizarea unei democrații reale)²⁶.

În spiritul orientării lor democratice ei au dezvăluit situația dezastruoasă a învățămîntului primar și au cerut să fie înlesnit fiecăruia, fără deosebire, accesul la cultură²⁷. Statul nu are a se teme de lumină, ci de întuneric, spunea P. Andrei²⁸.

Deși au sesizat starea defectuoasă a învățămîntului și chiar unele din cauzele acesteia, cum ar fi mizeria maselor, lipsa mijloacelor materiale pentru întreținerea copiilor în școli, dezinteresul statului, instabilitatea politică, subordonarea acestei importante probleme naționale unor interese limitate, electorale sau chiar personale, nu au adîncit studiul lor. Fără a pierde din vedere acest lucru, spiritul de precauție dovedit, atît în dezvăluirea cauzelor, cît și în formularea soluțiilor, este un merit incontestabil al acestor gînditori, efortul lor de a aduce în limitele societății burgheze o îmbunătățire a condițiilor de instruire a tinerei generații și a maselor generale ale poporului.

Strîns legați de problemele învățămîntului superior pe care l-au slujit în spiritul respectului științei, al dragostei pentru popor, ei au lăsat în această direcție

²³ N. Crainic, *Puncte cardinale în haos*, p. 83.

²⁴ Nae Ionescu, *Istoria logicii*, Buc., 1941, p. 47.

²⁵ Vezi P. P. Negulescu, *Reforma învățămîntului*, Buc. 1922, p. CXXVI; D. Gusti, *Un program de educație națională*, Cuvînt înainte la vol. *Un an de activitate...*; T. Vianu, *Filozofia culturii*, p. 205—209.

²⁶ Vezi P. P. Negulescu, *Reforma învățămîntului*, p. XXXIV, XVII și CXX. Printre propunerile formulate de D. Gusti care vizează respectarea acestor principii sînt: organizarea calendarului școlar în funcție de sezoanele de muncă, diferențierea conținutului învățămîntului în funcție de necesitățile economice ale regiunilor — vezi *Un an de activitate...*, p. 502—504.

²⁷ Vezi spre ex. P. P. Negulescu, *Reforma învățămîntului — organizarea de internate pentru întreținerea gratuită a celor nevoiași*, op. cit., p. LXVI.

²⁸ P. Andrei, *Sociologie generală*, p. 23.

pagini care dovedesc înaltele principii care au stat la baza conduitei lor și o înțelegere adâncă a menirii universității și intelectualului în viața socială.

Ei au conceput învățământul superior ca o forță socială militantă care contribuie atât la răspîndirea culturii naționale cît și la dezvoltarea ei. În scopul realizării acestui deziderat, ei au militat pentru dezvoltarea învățământului superior în strînsă legătură cu marile probleme ale țării. În scopul cunoașterii acestor probleme ale educării intelectualilor în spiritul patriotismului activ, D. Gusti a propus înființarea Serviciului social obligator²⁹.

Imaginea sistemului și metodelor preconizate pentru răspîndirea și crearea culturii naționale se completează cu problema culturii poporului. Rolul acesteia este de a dezvolta conștiința națională, conștiința valorii proprii personalității³⁰. Pentru a răspunde cerințelor de întregire umană, ea trebuie întemeiată și organizată pe baza trebuințelor reale ale poporului.

În acest sens, cultura poporului nu este „un gînd de prudență utilitaristă, (...) de a face poporul util și domestic”³¹, ci o acțiune de înălțare și transformare a lui într-o forță activă, conștientă, prin aplicarea unui program de instrucție și educație națională. D. Gusti își orientează cu precădere atenția asupra satului. El apreciază că satul are cultura lui organică care asigură dezvoltarea omului sub toate aspectele sale. Pentru dezvoltarea acestei culturi, care stă la baza celei de creație, pentru ridicarea la lumină a țărănimii, ținută în ignoranță, el a întreprins o serie de acțiuni cum ar fi: crearea școlii superioare țărănești, activitatea echipelor monografice în cadrul căminelor culturale, serviciului social obligator³².

Aceste acțiuni constituie o concretizare a unuia din obiectivele programului *Asociației pentru studiul și reforma socială în România* de a contribui la educația socială a maselor. Ele exprimă una din preocupările constante ale sociologului român de ridicare a satului și țărănului la viața socială conștientă. Credința sa în posibilitatea dezvoltării culturii, în rolul său major în dezvoltarea societății, comună și celorlalți gînditori, are la bază concepția unei culturi active, transformatoare. O asemenea semnificație o are cultura și în concepția lui T. Vianu. Aplicînd concepția sa activistă la împrejurările anterioare și cele de perspectivă ale dezvoltării culturii românești, el conchide asupra caracterului rațional al evoluției acesteia în secolul al XIX-lea, a unui început de stabilire a tîntelor sale pe baza cugetării asupra propriei existențe. Perioada contemporană este cea a activismului cultural, care pune accent pe activitatea creatoare în toate domeniile.

Prin faptele și operele create vedem cine sîntem și cîștigăm conștiința originalității noastre. Pentru aceasta „trebuie să luăm contact cu marile probleme care ne privesc de aproape, să devenim oameni de inițiativă și să intervenim activ”. În acest efort trebuie să ne conducă, spune T. Vianu, sintetizînd principiile concepției sale, „(...) credința în știință, în puterea și eficacitatea rațiunii românești. Apoi iubirea de oameni și patriotismul, hotărîrea de a veni în ajutorul semenilor cu care sîntem întruniți pe același pămînt, cu care împărțim moștenirea aceluiasi trecut și aspirațiile către același viitor...”³³.

Meritul deosebit al concepțiilor privind idealul dezvoltării culturii noastre naționale constă în încercarea de a reuni teoria și acțiunea într-un efort comun spre o viață umană deplin conștientă de sine însăși și stăpînă pe destinul său.

²⁹ Vezi D. Gusti, *Știința și pedagogia națiunii*, vol. *Sociologia militans*, vol. II., p. 295.

³⁰ Vezi D. Gusti, *Politica culturii și statul cultural*, în vol. *Politica culturii*, p. 484. T. Vianu, *Filozofia culturii*, p. 206.

³¹ D. Gusti, *Ibidem*, p. 483.

³² Vezi o analiză a semnificației acestor acțiuni în vol. D. Gusti, de O. Bădina p. 147—150.

³³ T. Vianu, *Filozofia culturii*, p. 292.

CULTURE ET CIVILISATION.
LES PROBLÈMES DU DÉVELOPPEMENT DE LA CULTURE ROUMAINE
DANS LES TRAVAUX DE CERTAINS PENSEURS ENTRE LES
DEUX GUERRES MONDIALES

Résumé

La théorie de la culture, préoccupation centrale de la pensée philosophique et sociologique entre les deux guerres mondiales a eu aussi des représentants en Roumanie.

Le but de notre étude est de mettre en évidence certaines thèses de valeur formulées dans les travaux de D. Gusti, P. Andrei, P. P. Negulescu, M. Ralea, T. Vianu, D. D. Roșca. L'élément commun dans les conceptions de ces penseurs est l'esprit humaniste et démocratique. Ils croient dans la possibilité du développement futur de la culture, ayant comme source les réserves créatrices des masses populaires et comme but suprême l'amélioration de la condition humaine. En analysant les problèmes du développement de la culture nationale par la vision de leur orientation démocratique, ils ont considéré l'accroissement du niveau culturel des masses populaires comme un devoir national du premier ordre capable de les transformer dans une force sociale consciente.

La place centrale qu'occupent les problèmes de la culture dans l'ensemble des transformations préconisées, résulte de leur conception sur la culture et la civilisation, sur les facteurs qui déterminent le développement, problèmes que nous présentons dans la première partie de l'étude.

La culture est définie comme une synthèse de la création spirituelle de la société, partie du patrimoine social avec lequel s'exprime mieux l'humain et, pour cela, comme une partie essentielle. La culture exprime le but suprême du développement social, le perfectionnement de l'homme. La civilisation considérée soit comme partie de la culture, soit comme résultat de l'application des valeurs culturelles sur la matière, exprime le moyen pour arriver à ce but.

Comprenant en essence l'idée d'une culture transformatrice, ces penseurs ont soutenu la nécessité de la coordination de tous les efforts sociaux et de la soumission de ses résultats au développement de l'homme. Ces idées sont exprimées avec une clarté et une force remarquables dans la théorie activiste de la culture élaborée par T. Vianu.

Considérant la culture comme un phénomène social-historique, les facteurs créateurs de la culture sont l'individu et la société; la liberté et le démocratisme représentent les conditions fondamentales. Pour expliquer le rôle de la société dans le développement de la culture ils analysent l'importance de la tradition culturelle et du milieu social dans la formation de la personnalité. Ils abordent aussi la question du spécifique national dans la création culturelle. Quelques-unes des thèses formulées par ces auteurs et présentées dans notre étude peuvent permettre, par une nouvelle interprétation une meilleure compréhension de ces phénomènes sociaux complexes.

CRITERIUL SOCIALULUI ÎN MATERIALISMUL ISTORIC

DE

I. NATANSOHN și D. PICHIU

În istoria gândirii social-politice, ideea admiterii existenței societății, ca un domeniu distinct de natură, este prezentă din antichitate. Unii gânditori — cum ar fi Aristotel — enunțau chiar teza legăturii indisolubile dintre esența umană și acest domeniu al socialului, distinct de natură. În general, însă, până la începutul secolului al XIX-lea, această idee — cu foarte puține excepții — avea o semnificație negativă, deoarece pornea de la premisa rupturii totale sau aproape totale dintre obiect și subiect, punând socialul în întregime în sfera manifestărilor spirituale, lipsite de orice valoare obiectivă. Treptat evoluția societății umane a furnizat tot mai multe date, care au ridicat problema existenței determinismului social. În condițiile cînd burghezia se mai afla în perioada de ascensiune, cînd ideologi ei apărau încă ideea progresului societății omenești, teza despre determinismul social avea șanse de a da rod și, în orice caz, putea să constituie una din problemele fundamentale ale științei despre societate. Însăși sociologia modernă nu putea să se constituie ca știință de sine stătătoare dacă nu ar fi avut răspîndire teza că societatea este și ea un domeniu al investigațiilor științifice.

Sociologia burgheză se dezvoltă însă chiar în condițiile cînd burghezia începe să abandoneze ideaturile care o animau în urmă cu un secol și aluneacă tot mai mult pe panta reacționarismului. Aceasta face ca sociologia burgheză să fie mereu măcinată de contradicții puternice, să aibă un fundament subred, să nu-și poată găsi echilibrul în rezolvarea problemelor care îi stăteau în față.

Una din problemele care au pus la grea încercare însăși existența sociologiei ca disciplină de sine stătătoare a fost precizarea domeniului propriu de investigație. În această privință se pot distinge în istoria sociologiei burgheze cîteva direcții principale.

În primul rînd, o serie de sociologi au recunoscut existența societății ca un domeniu de investigație științifică, dar negau existența unui determinism specific relațiilor sociale. Pentru aceștia, sociologia nu era decît o „fizică” socială, o „mecanică” socială, o „biologie” a corpului social etc. Legile sociale apăreau ca legi ale fizicii, mecanicii, chimiei, biologiei aplicate la domeniul social. O asemenea orientare este caracteristică celor mai diverse școli sociologice: lui Saint-Simon, dar și lui Quetelet, lui H. Spencer dar și lui Spiru Haret. Din cadrul acestei direcții generale, care cuprinde atît școli ultrareacționare, cît și școli mai înaintate, preocupate de afirmarea existenței determinismului social, se desprinde

treptat o nouă orientare, orientarea psihologistă. Această orientare pornește de la considerarea domeniului social ca fiind o manifestare a psihicului omenesc și ajunge, în cele din urmă, la negarea determinismului social. Impotriva orientării psihologice s-a ridicat, în cadrul sociologiei burgheze, orientarea sociologistă, cea mai înaintată orientare a sociologiei burgheze. Reprezentanții școlilor sociologice au afirmat existența determinismului social, distinct de celelalte forme ale sale. Aceasta constituie meritul reprezentanților sociologismului. Dar fundamentul idealist al concepțiilor lor i-a făcut să alunece în alte contradicții grave. Dacă, de pildă, unii sociologi considerau societatea ca un domeniu de acțiune al legilor fizicii, chimiei, biologiei, deci nu făceau distincția cuvenită dintre natură și societate, reprezentanții sociologismului au rupt societatea de natură, considerând societatea ca un domeniu de acțiune a unui determinism sui generis, determinismul social, care nu ar avea nimic comun cu determinismul din natură. Această ruptură provine din considerarea relațiilor sociale ca fiind de natură spirituală. Cu toate acestea, faptul că sociologii au recunoscut existența societății ca o realitate de sine stătătoare, supusă unui determinism sui generis, este meritoriu. Reprezentanții sociologismului sînt singurii din cadrul sociologiei burgheze care au căutat să demonstreze existența acestui determinism social, punînd pe larg problema *criteriului socialului*, adică problema găsirii dovezilor în sprijinul existenței determinismului social, în sprijinul admiterii societății ca o realitate. Răspunsurile la problema criteriului socialului au fost, firește, foarte deosebite. Astfel G. Simmel considera că sarcina sociologilor este de a căuta și descoperi relațiile sociale fundamentale, care permit să se înțeleagă din punctul de vedere a naturii umane, dinamica proceselor social-istorice. Ca și alți reprezentanți ai sociologismului, Simmel considera că presiunea instituțiilor sociale ar constitui criteriul socialului. Dar, analizînd diferitele relații, instituții și fenomene sociale, pentru a descoperi pe cele fundamentale, Simmel a ajuns la concluzia că sociologia nu poate studia conținutul fenomenelor sociale deoarece acesta ar fi studiat de diferitele științe sociale particulare (economie, lingvistică, etică, istorie), sociologia ocupîndu-se exclusiv cu formele relațiilor umane, formele socializării. Un asemenea punct de vedere, pornit de la ruptura categorică dintre conținut și formă și care desființa în fond sociologia, a stat la baza sociologiei formei, curent sociologic răspîndit în special în Germania.

Problema criteriului socialului este pusă în modul cel mai larg, în cadrul sociologiei burgheze de către Durkheim și școala lui. Durkheim nu se mărginește la constatarea că societatea exercită o presiune exterioară asupra indivizilor, ci își construiește întreaga concepție pornind de la necesitatea dezvăluirii semnelor acestei constrîngerii exterioare și a explicării esenței societății. În fond, la Durkheim apare limpede că în dezvăluirea acestor semne ale constrîngerii se află criteriul socialului. De aceea, metoda sociologică în concepția lui Durkheim constă în folosirea unor reguli privind observarea și analiza faptelor sociale. „Este fapt social *orice manieră fixată sau nu, susceptibilă de a exercita asupra individului o constrîngere exterioară sau mai mult, care este generală în întreaga societate dată, avînd totodată o existență proprie independentă de manifestările individuale*”¹.

Semnele exterioare fac ca în sociologia lui Durkheim să nu existe un singur criteriu al socialului, ci mai multe asemenea criterii.

Distincția pe care o face el între judecata de valoare și judecata existențială, între sacru și profan, între normal și patologic ne indică tocmai marea varietate a criteriilor socialului.

În concepția marxist-leninistă nu mai poate fi vorba de o pluralitate de criterii ale socialului deoarece, materialismul istoric exprimă un mod radical deosebit de abordare a problemelor sociale. Pe de altă parte, însă, fiind vorba de

¹ Emile Durkheim, *Les règles de la méthode sociologique*, Paris, F. Alcan 1938, IX-ième édition, p. 19.

argumente în sprijinul existenței societății ca o realitate de sine stătătoare, nu se poate să nu existe și anumite asemănări formale în ceea ce privește criteriile socialului în orientarea sociologismului și criteriul socialului în materialismul istoric.

Pluralitatea de criterii ale socialului în orientarea sociologică se explică prin fundamentul idealist al concepțiilor sociologice burgheze, prin ruptura totală dintre natură și societate, ceea ce face ca determinismul social să apară cu totul aparte, uneori de natură aproape mistică. În materialismul istoric, determinismul social este un determinism materialist, iar societatea, deși este un domeniu de sine stătător cu anumit specific, este totuși în același timp și o parte a naturii. Din acest punct de vedere criteriul socialului în materialismul istoric se reduce la afirmarea existenței relațiilor sociale materiale ca fundament al tuturor relațiilor sociale. Din punct de vedere formal însă, și în materialismul istoric, criteriul socialului nu se poate referi decât la constrângerea, la presiunea pe care societatea — respectiv relațiile sociale obiective — o exercită asupra indivizilor. Dar în concepția marxistă nici nu poate fi vorba de o simplă constrângere sau presiune ci este vorba cu adevărat de un determinism complex, un determinism materialist și dialectic în același timp.

Materialismul istoric nu poate admite nici pluralitatea criteriilor socialului, tot așa cum nu poate fi admisă egalitatea factorilor care explică determinismul social.

Materialismul istoric nu admite — așadar — decât un singur criteriu al socialului. Acest criteriu al socialului — dat fiind faptul că societatea este totalitatea relațiilor sociale, a relațiilor dintre indivizi, clase, națiuni, state etc. și totodată, dat fiind faptul că legile sociale se realizează prin intermediul activității conștiente a oamenilor — are două laturi: una, care se referă la presiunea exterioară a societății asupra indivizilor și alta, care se referă la modul în care activitatea subiectivă se obiectivează, la modul în care activitatea diferiților indivizi capătă o semnificație socială.

În literatura de specialitate, problema criteriului socialului în materialismul istoric nu a fost pusă până în prezent în mod direct, ci numai în legătură cu alte probleme sociologice. Important este însă faptul că această problemă a fost totuși pusă. Mai mult decât atât, există importante indicații în această privință și în operele clasicilor.

Ne vom referi, în primul rând, la presiunea pe care societatea o exercită asupra indivizilor. Așa cum am văzut, nu este vorba doar de o simplă și ciudată presiune, ci de determinismul complex materialist, de necesitatea istorică care acționează implacabil. Necesitatea istorică face ca mersul societății, dezvoltarea diferitelor instituții sociale, relațiile sociale să apară ca o forță uriașă, ca o putere căreia nu i se poate împotrivi nimic. În fapt este vorba deci de o anumită putere, o putere socială căreia indivizii sînt siliți să i se supună. Această putere nu trebuie însă confundată cu puterea de stat. De multe ori, termenul de putere este folosit pentru desemnarea puterii de stat. Puterea de stat nu este însă decât una din expresiile acestei puteri și în anumite perioade ale dezvoltării societății. Pe de altă parte puterea de stat apare de cele mai multe ori ca expresie a unei forțe volitive (a clasei dominante în statul dat) și numai o analiză profundă a funcțiilor și telurilor clasei dominante ne poate dezvălui faptul că puterea de stat este, în ultimă instanță, una din expresiile puterii (în sens pozitiv și negativ) în societatea dată. Puterea, în sensul de presiune pe care o exercită societatea asupra indivizilor, este caracteristică întregii istorii a omenirii deci și comunei primitive, cînd nu exista stat, iar în condițiile societăților cu clase antagoniste puterea se manifestă nu numai ca putere de stat ci într-o mare varietate de forme.

Marx și Engels au explicat în repetate rînduri că, această putere, care apare exterioară indivizilor, trebuie explicată prin caracterul scindat și contradictoriu al societății, prin contradicția dintre relațiile de producție și forțele de producție. Referindu-se la faptul autofîntrării religioase, Marx arăta că Feuerbach s-a

limitat să reducă lumea religioasă la fundamentul ei profan și nu a explicat esențialul „și anume, împrejurarea că fundamentul profan se desprinde de sine însuși și se transpune în nori ca o împărăție independentă, nu poate fi explicată decât prin faptul că însuși acest fundament profan este în sine scindat și contradictoriu”².

În *Ideologia germană* Marx și Engels reiau aceeași teză. Chiar și atunci când se referă la comuna primitivă ei vorbesc de existența unei anumite puteri. În *Forme premergătoare producției capitaliste*, Marx caracterizează cele trei forme fundamentale de proprietate colectivă, referindu-se pe larg și la prima formă, orientală, specifică comunei primitive. El arată, între altele: „Această formă, la baza căreia stă aceeași relație fundamentală, se poate realiza într-un mod foarte diferit. De pildă nu o contrazice de loc faptul că, așa cum e cazul la majoritatea formelor fundamentale asiatice, unitatea înglobantă care stă deasupra tuturor acestor mici colectivități apare ca proprietarul suprem sau ca *unicul proprietar*, iar comunitățile reale apar numai ca posesori *ereditari*.

Deoarece proprietarul real și premisa reală a proprietății colective este această unitate, ea poate să apară ca ceva *distinct*, situat deasupra numeroaselor colectivități reale distincte, în care individul este atunci în fapt lipsit de proprietate sau în care proprietatea — i.e. comportarea individului față de condițiile naturale ale muncii și ale reproducerii ca față de condiții ce-i aparțin, ca față de condiții obiective, ca față de corp al subiectivității sale găsit de-a gata sub formă de natură anorganică — îi apare ca fiind mijlocită prin aceea că unitatea înglobantă, realizată în despot ca părinte al numeroaselor colectivități i-o acordă prin intermediul comunității respective”³. Tocmai existența acestui despotism oriental a făcut pe mulți cercetători marxști să conteste faptul că „modul de producție asiatic” ar fi o etapă superioară a comunei primitive, deși Marx a subliniat clar acest lucru⁴.

În *Originea familiei, a proprietății private și a statului* Engels vorbește limpede de existența acestei puteri în condițiile comunei primitive. După ce arată natura relațiilor sociale el subliniază că această orinduire are și un alt aspect:

„Orinduirea gentilică în epoca ei de înflorire, așa cum am găsit-o în America, presupunea o producție extrem de slab dezvoltată, deci o populație foarte rară, împrăștiată pe o mare întindere; ea presupunea, așadar, o supunere aproape totală a omului față de natura înconjurătoare și străină, care i se contrapunea lui, fapt care se oglindește în naivele lui reprezentări religioase. Tribul rămânea pentru om hotarul atît în raport cu cei străini de trib, cît și în raport cu sine însuși; tribul, ginta și instituțiile lor erau sacre și inviolabile, ele constituiau o putere superioară dată de natură, căreia individul îi rămânea absolut supus în modul de a simți, a gândi și acționa. Pe cît de impunători ne apar oamenii din această epocă, pe atît de puțin se deosebesc ei unii de alții; ei nu s-au desprins, după cum spune Marx, de cordonul ombilical al comunității primitive. Puterea acestei comunități primitive trebuia sfărîmată și ea a fost sfărîmată”⁵. (sublinierile sînt ale noastre).

Din cele arătate de Engels rezultă nu numai faptul că această putere are o sferă mai largă decît puterea de stat, că ea a existat și în comuna primitivă, dar

² Marx-Engels, *Opere*, vol. 3, Ed. politică, București, 1958, p. 6.

³ Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, Ed. S.P.L.P., Buc. 1956, p. 9.

⁴ Vezi Marx-Engels, *Opere*, Vol. 19, Ed. politică, 1964, p. 416—437.

⁵ Marx-Engels, *Opere*, Vol. 21, Ed. politică, București, 1965, p. 97.

și faptul că ea se manifesta cu mai multă forță în societatea primitivă când individul apare deosebit de slab în fața forțelor naturii și societății.

Subliniind că puterea acestei comunități primitive trebuia sfărâmată și ea a fost sfărâmată, Engels a demonstrat că puterea la care ne referim exprimă necesitatea stringentă a fiecărei epoci istorice, legile obiective caracteristice unei singure formațiuni și că ele sînt înlocuite în mod necesar cu legile caracteristice formațiunii următoare.

Puterea apare — așa cum am văzut — ca o forță exterioară indivizilor, putere pe care ei o privesc cu teamă, cu religiozitate de multe ori și căreia încearcă să i se opună într-o manieră mai mare sau mai mică. Dar necesitatea istorică, necesitatea socială se poate manifesta și se manifestă — într-adevăr — și ca o forță interioară indivizilor, o forță care îi determină la anumite acțiuni (în cazul normelor morale de pildă). Acțiunile indivizilor și rezultatele acestor acțiuni pornite dintr-un imbold interior, pot fi socotite însă ca manifestări ale socialului numai dacă exprimă ceea ce este comun colectivității și se conformează idealului ei, numai dacă primesc aprecierea celorlalți indivizi, cu alte cuvinte, dacă au valoare. Dacă puterea, ca latură a criteriului socialului, provine din contradicția dintre individ și societate și se manifestă ca exterioară indivizilor, valoarea provine din identificarea individului cu societatea, colectivitatea și apare ca o formă de obiectivare a activității subiective a indivizilor. În viața socială puterea și valoarea nu sînt diametral opuse, ci apar ca două laturi inseparabile ale criteriului socialului. Toate fenomenele sociale se manifestă ca putere și valoare, bineînțeles în forme și proporții diferite. Tribul și gînta erau privite de omul primitiv nu numai cu frică, ci și cu venerare; șeful de trib se bucura de o adevărată adulare din partea membrilor tribului. De aceea riturile și practicile magice se împleteau cu o anumită practică artistică. Prin urmare o dată cu puterea se manifestă și valoarea.

Dacă în ceea ce privește puterea — respectiv constrîngerea, presiunea în sociologia burgheză — ce a fost studiată mai mult de sociologii francezi în special de școala lui Durkheim, valoarea a fost obiectul de studiu mai ales al sociologilor germani. Nu vom intra în amănuntele discuțiilor axiologice, deoarece comunicarea noastră nu urmărește decît să semnaleze existența acestor două laturi ale criteriului socialului în materialismul istoric.

Literatura marxistă abordează nu numai problema puterii ca expresie a socialului, ci și valoarea, deși ea nu este studiată în mod special. Este cunoscut faptul că teoria valorii joacă un rol hotărîtor în economia politică marxistă. Desigur, valoarea economică la care se referă Marx și Engels, nu este decît o expresie, o formă de manifestare a valorii în general, dar asta nu înseamnă că, ocupîndu-se de valoarea mărfii, indicațiile clasicilor s-ar limita numai la această formă a valorii. În *Capitalul* și în celelalte lucrări ale sale în care explică mecanismul producției de mărfuri, Marx vorbește de cele două proprietăți ale mărfii: valoarea de întrebuințare și valoarea. Totodată el arată că, în fond, se referă la valoarea de întrebuințare și la valoarea de schimb, care apare în schimbul de mărfuri și este una din formele de manifestare a valorii.

În *Insemnări pe marginea „Manualului de economie politică”* al lui Adolph Wagner (ed. a II-a) vol. I (1879) Karl Marx dezvăluie erorile grave ale economistului Wagner și ale economistului și sociologului Schăffle, care-i denaturaseră în mod grosolan teoria valorii. Combătînd pe Wagner, Marx are prilejul de a înfățișa esența concepției sale asupra valorii.

„Eu nu vorbesc nicăieri de „substanța socială comună a valorii de schimb”, eu spun că valorile de schimb (valoarea de schimb există numai dacă există cel puțin două asemenea valori) reprezintă ceva *comun lor*, ceva ce este absolut independent de valorile lor de întrebuințare adică, în cazul de față, de forma lor naturală, adică „valoarea”. Astfel citim: „Elementul comun care apare în raportul de schimb sau în valoarea de schimb a mărfii este deci valoarea ei. Continuarea analizei noastre ne va duce din nou la valoarea de schimb ca expresie și formă de mani-

festare necesară a valorii; deocamdată trebuie să privim însă valoarea *independent de această formă a sa*⁶.

După cum vedem, Marx dă acest citat din *Capitalul* pentru a demonstra că valoarea de schimb nu este decît o formă de manifestare a valorii. Într-adevăr în *Capitalul* Marx arată în continuare că valoarea care se află cristalizată în mărfuri, nu poate fi determinată decît pe plan social, că ea este pur socială și că nu poate să apară decît „în cadrul raportului social”⁷. Apare evident așadar, că întocmai ca și puterea, valoarea — valoarea în general, nu numai valoarea mărfii, — este un semn la socialului, o latură indispensabilă a oricărui fenomen social, expresie, ca și puterea, a criteriului unic al socialului.

LE CRITÈRE DU SOCIAL DANS LE MATÉRIALISME HISTORIQUE

Résumé

A la différence de l'orientation sociologiste (notamment celle de Durkheim et de son école) le marxisme repousse la pluralité des critères du social, en estimant „la contrainte” comme une expression du déterminisme matérialiste.

De ce point de vue il n'y a qu'un seul critère du social, les relations matérielles de production, comme fondement de toutes les relations sociales.

Mais les signes de ce critère concernent, d'une part, la contradiction entre l'individu et la société et dans ce cas il s'agit d'un pouvoir que d'habitude paraît extérieur aux individus et d'autre part, l'identification de l'individu avec la société et dans ce cas il s'agit de la manière dans laquelle l'activité de l'individu gagne de la signification sociale, de la valeur.

Nous considérons donc qu'il y a un seul critère du social à deux aspects : le pouvoir et la valeur.

Dans l'ouvrage on argumente l'idée que le pouvoir ne doit pas être réduit au pouvoir d'Etat et il ne doit pas être identifié non plus avec la „contrainte extérieure” caractéristique à la sociologie de Durkheim.

On montre aussi que la valeur ne doit pas être considérée comme signe unique du social.

⁶ Marx-Engels, *Opere*, vol. 19 Ed. pol., București 1964, p. 386.

⁷ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. a III-a, ESPLP, București 1957 p. 87.

FACTORI PSIHOLOGICI CARE INFLUENȚEAZĂ APRECIEREA CONDUITEI ALTOR PERSOANE

DE

A. COSMOVICI, T. RUDICĂ, STELA TEODORESCU

Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universității, din octombrie 1967

Aprecierea obiectivă a conduitei și calităților unei persoane are o deosebită importanță nu numai în justiție, ci în orice instituție, întreprindere, când se pune problema încadrării, promovării sau sancționării unor persoane, cit și în școală în legătură cu comportarea elevilor. Se cunoaște subiectivismul aprecierilor, dar se pune întrebarea în ce direcție și în ce condiții intervine subiectivitatea celui ce apreciază?

1. După teoriile lui S. Freud, în afara iubirii senzuale, „iubirea veritabilă”, ca și simpatiile noastre ar avea un pronunțat caracter narcisist: noi am aprecia favorabil persoanele cu care semănăm (fenomene de identificare) sau acelea ce se apropie de „idealul eului” nostru¹ — deci ne-am iubi pe noi înșine.

Pe bună dreptate psihologii au reproșat acestei concepții că nu ne permite să mai înțelegem posibilitatea comunicării intersubiective². O reacție găsim chiar printre partizanii psihanalizei. Așa, de exemplu, A. Hesnard vorbește într-o carte întreagă despre însemnătatea identificării, noțiunea fiind luată într-un sens întru-citva diferit de cel indicat mai sus. Și S. Freud privea identificarea ca un proces primitiv care s-ar produce înaintea apariției complexului lui Oedip, dar nu-i acorda o însemnătate deosebită. A. Hesnard consideră identificarea drept o formă a intersubiectivității anonime. Această intersubiectivitate ar caracteriza pe toți oamenii și ar consta într-o legătură între ei, resimțită înaintea oricărei conduite particulare³. Autorul o descoperă în sincretismul perceptiv primar, când copilul nu distinge ce este al său de ceea ce este al altuia⁴.

Din păcate, în argumentare A. Hesnard utilizează același procedeu arbitrar ca și S. Freud: constată un fapt, îi dă o explicație ipotetică, convertind-o repede în

¹ Freud S., *Psychologie collective et analyse du moi*. Paris, Payot, 1924, p. 61—69; 94.

² Maisonneuve J., *Psycho-sociologie des affinités*. Paris, P.U.F., 1966, p. 31.

³ Hesnard A., *Psychanalyse du lien interhumain*. Paris, P.U.F., 1957, p. 18.

⁴ Hesnard A., *Ibidem*, p. 23.

certitudine, pe baza altor câteva date izolate, între care nu s-a demonstrat existența unei identități de esență și fără a mai analiza dacă ipoteza nu intră în contradicție cu alte adevăruri acceptate. În acest fel identificarea ca formă a intersubiectivității devine un fenomen atât de general încît nu mai explică nimic; de pildă nu ni se arată motivul pentru care cineva se identifică cu persoana „a”, dar nu se poate înțelege și nu agreează persoana „b”.

De fapt A. Hesnard preia, într-o formă psihanalitică, ideile lui Max Scheler care susținea existența unei tendințe înăscute, a rămășiței unui instinct asigurînd posibilitatea identificării afective a fiecărui om cu alte ființe⁵, vizibilă, de exemplu, în contagiunea afectelor. M. Scheler explică astfel sociabilitatea primară, posibilitatea de comunicare și colaborare, ca și prietenii dezinteresate dintre oameni, dar nu tratează detaliile diferențierii conduitei omului față de alții, ale aprecierii lor reciproce.

Acestea au fost analizate, în special în ultimele două decenii, prin metoda con-vorbirii, a chestionarului sau prin procedee sociometrice

O serie de cercetări sociologice arată că alegerea prietenului, preferințele unei persoane depind de asemănări legate de vîrstă, sex și mai ales de clasă socială. Psihologii au scos în relief importanța asemănării. De exemplu T. Newcomb stabilește că asemănările dintre persoane constituie baza fundamentală a afinităților⁶, a atracțiilor reciproce, subliniind importanța analogiei de atitudine.

Fiedler consideră asemănarea atât de importantă, încît pornind de la similitudinea dintre două persoane el deduce simpatia dintre ele. Dar o astfel de concluzie riscă să fie uneori greșită pentru că studierea detaliată, atentă a perechilor de prieteni arată că, pe de o parte, există cazuri în care ei nu seamănă și, pe de alta, găsim persoane asemănătoare fără să fie prietene — deși trăiesc în același colectiv⁷. Însă cercetările fiind făcute pe bază de teste sau chestionare, ele ne pot proba absența unor asemănări și nu a tuturor.

R. Winch a mers pînă acolo încît să susțină că mai importantă decît analogia este compensația dintre parteneri (de exemplu tendința unuia spre dominare se completează cu tendința celuilalt la supunere). Dar el a cercetat numai perechile de căsătoriti și nu a studiat cerințele de ordin sexual ale soților, deși acestea ar putea constitui baza unei similitudini a cărei putere de influențare nu poate fi nicidecum neglijabilă. Totuși, compensația are și ea un rol care nu trebuie subestimat. De fapt, pînă acum, nu s-au făcut studii care să examineze multilateral personalitatea prietenilor pentru a se stabili armoniile complexe, diferitele moduri în care se structurează asemănările și deosebiriile dintre ei⁸. S-a constatat doar importanța similitudinii de atitudini și valori⁹, în primul rînd, iar apoi a celei privitoare la alte trăsături de personalitate. Dar adeseori apreciem asemănarea prietenului cu idealul de viață și nu cu calitățile noastre reale. Cercetările sociometrice arată că numai în cazul afinităților puternice preferăm o persoană în toate împrejurările. În mod obișnuit variază preferințele după genul de activitate în care trebuie să colaborăm.

În fine, J. Maisonneuve susține importanța existenței unui stil comun de intuiție existențială, înțelegînd prin aceasta un mod specific de exprimare și trăire în care sînt implicate calități cum e gravitatea, umorul, comunicativitatea, avînd legături cu însușirile temperamentale¹⁰.

2. O altă categorie de metode prin care s-au examinat probleme apropiate de cele ce ne preocupă este aceea a tehnicilor proiective. O definiție unitară nu se

⁵ Scheler M., *Nature et formes de la sympathie*. Paris, Payot, p. 53.

⁶ după J. Maisonneuve, *op. cit.*, p. 46.

⁷ Maisonneuve J., *ibidem*, p. 397.

⁸ Maisonneuve J., *ibidem*, p. 498.

⁹ Maisonneuve J., *ibidem*, p. 390.

¹⁰ Maisonneuve J., *ibidem*, p. 503.

poate da acestor procedee, întrucît nu toate implică același mecanism (așa cum demonstrează H. Hörmann într-un studiu deosebit de bine documentat)¹¹. După ce S. Freud a utilizat termenul de proiecție într-un sens foarte îngust, L. K. Frank și alții i-au lărgit prea mult sfera, în așa fel încît în categoria acestor probe a putut fi inclusă și cercetarea formelor de expresie directă, cum sînt mimica și scrisul¹². R. Cattell caracterizează procedurile proiective ca „teste de dispersepție”, deoarece ele permit evidențierea deformărilor produse în percepție, datorate experienței subiecților, mai ales a celei emoționale¹³. Prin aceasta el înlătură acele teste ce fac apel la imaginația subiecților, în care intervin de asemenea modificări proiective, în sensul că exprimă proiecții ale aspirațiilor și temerilor.

Fenomenele numite proiective constau în deformări care apar involuntar în reacțiile noastre pe planul cognitiv; ele afectează nu numai percepția, ci atît imaginația cît și raționamentul. Cauza o constituie, după R. Mucchieli, experiența noastră anterioară structurată care caută să imprime o formă analogă reacțiilor noastre. Această formă „structurantă” este considerată de autorul amintit ca fiind de fapt inconștientul, într-o accepție, evident, net deosebită de cea freudistă¹⁴.

Modificările rezultate sînt destul de variate și numai cîteva merită numele de „proiecție”. Una din descrierile cele mai detaliate ne-o furnizează R. Cattell care deosebește nouă fenomene distincte intervenind în situațiile create de testele proiective și anume: proiecție naivă, proiecție autistă, proiecție de apărare a eului, dispersepție de coerență; apoi imaginație liberă (influențată de dorințe), introecție și identificare, atitudini reacționale, raționalizări și represii. Majoritatea le vom întâlni în cercetarea întreprinsă de noi. De observat că în această listă se disociază fenomene identice ca natură: în imaginația liberă se proiectează perfect dorințele noastre, deci ea este o formă de proiecție și anume, de obicei, una autistă — evenimentele imaginate luînd cursul care ne convine. În schimb din listă lipsește unul din fenomenele cele mai importante, fenomenul de *sensibilizare*, de *selecție* revelatoare.

Dacă, în genere, există un *acord* cu privire la natura deformărilor suferite de interpretarea și, implicit, aprecierea unor situații, există numeroase controverse în legătură cu condițiile care produc un fenomen (de pildă identificarea subiectului cu un anume personaj în cadrul T.A.T.-ului).

3. Pentru a studia mai bine factorii influențînd aprecierea, am utilizat un test special construit de noi.

E vorba de un text de circa 3 pagini dactilografiate, în care se descriu două conflicte între doi prieteni. Personajele din text erau elevi sau studenți, băieți sau fete, în raport cu vîrsta și sexul persoanei examinate. Cele două personaje sînt foarte deosebite: unul, căruia îi vom spune „A”, este elev mediocru, dar sociabil, prietenos, glumeț, om săritor și de nădejde. Celălalt este fruntaș, ambițios (toată ziua învață), însă orgolios, egoist și suspicios. Acesta din urmă, căruia îi spunem „Z”, este mai vinovat în primul conflict; în cel de-a doilea însă, e greu de spus care din ei are o mai mare parte din vină.

În cadrul unei convorbiri cu subiectul, după ce acesta a citit testul, i se puneau 6 întrebări principale, dintre care a doua și a treia cer precizări în legătură cu persoana vinovată în conflictele menționate, iar a 5-a îl punea să aleagă

¹¹ Hörmann H., *Theoretische Grundlagen der projektiven Tests*, in *Handbuch der Psychologie*, hrsg. von K. Gottschaldt, Bd. 6, Göttingen, 1964, p. 93.

¹² Pichot P., *Méthodes d'investigation de la personnalité*, in *Traité de psychologie appliquée*, vol. 2, Paris, P.U.F., 1952, p. 254.

¹³ Cattell R., *Principes des objectifs des techniques dites projectives ou tests de distorsion de la perception*, in Anderson H., *Manuel des techniques projectives*, Paris, Ed. Universit., 1965, p. 82.

¹⁴ Mucchieli R., *Préface au Manuel des techniques projectives*, Paris, Ed. Universit., 1965.

cu care din ei i-ar plăcea să locuiască împreună. Au fost supuse testului 216 persoane, elevi din ultimele clase și studenți.

În vederea descifrării semnificației răspunsurilor am efectuat eforturi considerabile pentru a cunoaște cât mai bine și cât mai mulți subiecți. Astfel, 21 de persoane au fost studiate amănunțit prin metodele observației, convorbirii, anamneza, citiți prin diferite teste. Cu privire la 84 de elevi am cerut profesorilor să-i aprecieze din punct de vedere al ambiției școlare, sociabilității și sincerității, obținând 252 de aprecieri; am utilizat pe cele referitoare la 43 de școlari, la care s-a găsit un grad înalt de concordanță a aprecierilor (cel puțin 70% din aprecieri de același fel). Am avut deci un grup de validare format din 64 de persoane. Pe baza unei analize preliminare, comparând rezultatele la probă cu cele aflate în modul menționat, se pot face o serie de constatări.

Mai întâi apare evidentă influența *asemănării* dintre cel care apreciază și unul din cele două personaje. Această asemănare duce la o identificare a subiectului și la o dispoziție indulgentă față de acesta apreciat mai favorabil decât e cazul, și socotit ca nevinovat (sau aproape nevinovat) în cele două conflicte. Din cei 64 de subiecți, 35 au manifestat o astfel de identificare părtinitoare și anume 23 față de personajul A și 12 față de Z. Dacă numărul 35 nu diferă semnificativ de 32 (exprimând probabilitatea apariției aleatorii a 2 răspunsuri omogene), în schimb calculind pe χ^2 , în cazul diferenței dintre 23 și 12 obținem valoarea 9,98 — mult mai mare decât cea indicată de tabel. Deci alegerea nu poate fi rodul întâmplării.

Însușirea care creează impresia de asemănare și totodată procesul deformativ amintit este cea a „sociabilității”; ambiția școlară joacă un rol relativ secundar. Fapt este că mulți din acei care l-au preferat pe A sînt elevi foarte buni; de asemenea cîțiva din cei care îl aleg pe Z sînt elevi mediocri. O analiză mai de detaliu pare a scoate în evidență însemnătatea dualității introversiune-extraversiune, orientări strîns legate de sociabilitate. Deși în privința acestui aspect n-avem date complete decât în cazul subiecților studiați de noi, se observă că *intravertiții* îi găsim mai ales în grupa adeptilor lui Z, cu care seamănă, pe cînd în cealaltă grupă sînt *extravertiți* sau *ambivertiți*. Totuși și în această privință găsim excepții, de pildă s 111¹⁵, fire veselă și extravertită preferă totuși pe Z.

Ca întotdeauna, în psihologia diferențială constatăm numai tendințe generale fără a putea elimina excepțiile. Chiar în ce privește rolul *asemănării* vom găsi persoane care deși nu seamănă prea mult cu unul din personaje, se identifică totuși cu el și îl supraestimează, iar altele prezentînd analogii tot atît de mari păstrează o poziție mult mai obiectivă. Desigur aceasta se poate explica și prin simțul critic-obiectiv, puternic dezvoltat la unii din ei și care îi ajută să inhibe tendințele afective spontane (S 215). Dar o altă cauză o constituie faptul că, pe lîngă factorul *asemănare*, intervin și alții contracarîndu-i influența. Astfel 3 subiecți, cunoscuți de noi ca fiind persoane extrem de orgolioase, iritabile, au găsit vinovați pe autorul unei farse în primul conflict și pe acela care face morală în cadrul celui alt episod. În aprecierile făcute ei au combătut cauzele care îi irită mult în viața de toate zilele, iar identificarea cu personajul a căpătat un rol secundar. Acest fenomen este de fapt efectul unei „sensibilizări” a subiectului față de anumite evenimente relatate în întimplare, fenomen cunoscut în psihologia practică dar omis de R. Cattell în enumerarea cauzelor deformărilor perceptive.

Alteori sensibilizarea este legată de o persoană anumită. De exemplu în text se amintește, în treacăt, de mama elevei Z, care nu privește cu ochi buni pe A. Or, deși ea este un personaj secundar, găsim cazuri cînd subiecți ca s 109, socotesc că mama este principalul vinovat, cauza esențială a neînțelegerilor. Cercetînd situația familială a subiectului a reușit că mama este o femeie cu moravuri reprobabile, nu se ocupă de copii și se află în conflict cu cel examinat din motive lesne de înțeles. Acesta fiind puternic sensibilizat de proporții rolului mamei transformînd-o într-un

¹⁵ Am notat subiecții cu numere și litera „S” pentru băieți și „s” pentru fete.

principal personaj negativ, deși astfel se denaturează cele arătate în text. Ca urmare, asemănarea de caracter cu unul din personaje nu mai are aceeași greutate și s 109 face aprecieri mult influențate de experiența sa personală amintită. Dacă în acest caz fenomenul este ușor de remarcat datorită intensității sale, în alte situații, când sensibilizarea este mai mică, acțiunea sa, deși imperceptibilă, poate totuși influența balanța aprecierilor, în special când asemănarea subiectului cu personajul este doar parțială.

Totuși, nu totdeauna sensibilizarea duce la efecte ca cele descrise. De pildă, un alt motiv de natură să producă un ecou puternic este furtul. În text se arată, tot în trecut, că unul din personaje a fost acuzat de furt pe nedrept. Acest fapt izolat atrage totuși atenția unora din subiecți care îl comentează, iar alții revin asupra lui de mai multe ori, preocupându-se de el în chip deosebit. Pe baza grupei de validare am putut stabili că e vorba, de obicei, de acele persoane, a căror corectitudine nu e exemplară, făcându-se vinovați de asemenea fapte cum sînt aminarea sau neplata împrumuturilor, folosirea pentru uz personal a unor obiecte aparținînd statului, dar de mică valoare etc. Raportul dintre reacție și conștiința vinovăției nu este însă proporțional decît în cazurile unde culpa este minoră. Am putut examina 2 elevi, autori ai unor furturi de mici obiecte în cămin. În protocoalele lor nu vom găsi nici o aluzie la problema furtului. Dar se remarcă o mare concizie verbală, nesiguranță, oscilații în răspuns, iar la unul din ei atitudini reacționale.

Așadar, intensitatea mare a sentimentului de vinovăție duce la inhibiție, la reținerea lui. Fenomene analoge au mai fost observate de psihologi. H. Hörmann conchide că tendința puternică tinde să se exprime printr-o formă slabă sau camuflată¹⁶. Din cele relatate rezultă că fenomenul depinde și de natura situației. Elevul s 109, în conflict accentuat cu mama, și-a proiectat puternic sentimentele intrucît nu se simțea vinovată. Inhibiția apare mai ales în legătură cu accentuarea sentimentului de culpabilitate personală.

4. Am arătat că asemănarea provoacă o identificare cu un personaj și părținirea lui. Totodată ea are ca urmare și alte fenomene care intervin direct sau indirect în apreciere:

- a) *proiecție naivă*, de pildă cînd s 4 susține că Z „și-a dat seama că atitudinea sa nu e justă”, ceea ce nu rezultă din text și constituie părerea personală a elevului;
- b) *proiecție autistă*, cînd subiectul s 204 evocă fapte concordînd cu sentimentele sale („Z tabără cu injurii asupra lui A”) dar care nu sînt reale;
- c) *dispercepție de coerență*, cînd își justifică sentimentele sale prin atitudinea celorlalți („Z ține mult la A” — s 98).

Asemenea fenomene nu fac decît să concretizeze și să justifice părținirea unuia din personaje, exprimată și prin modul de apreciere a vinovăției. Totuși există cîteva cazuri în care apar diferite forme de dispercepție, fără să găsim denaturări corespunzătoare ale aprecierii; e posibil că modificarea constantă a aprecierii presupune un grad mai înalt de identificare, pe care nu-l ating toți aceia ce manifestă fenomene de natură proiectivă.

Foarte interesante sînt protocoalele a doi subiecți (nr. 8 și nr. 14); ele indică o identificare neîndoielnică cu un personaj dar, în loc să-l scuze de greșelile sale, dimpotrivă, îl acuză, manifestă un spor de exigență. S8 este un elev slab la învățătură, retras, timid; identificîndu-se cu Z (pe care îl preferă și cu care seamănă prin temperament) pare să adopte față de el propria sa atitudine de nemul-

¹⁶ Hörmann H., *Theoretische Grundlagen der projektiven Tests*, in *Handbuch der Psychologie*, hrsg. von K. Gottschaldt u. a., Bd. 6, Göttingen, 1964, p. 97.

tumire față de sine. Celălalt școlar, S 14, pare a fi un elev cu real simț autocritic. Credem deci că, în cazul unei identificări puternice, *atitudinea față de persoana respectivă e influențată de atitudinea față de noi înșine*. Se știe însă că nemulțumirea și exigența față de sine sînt destul de rare, de obicei existînd o caldă indulgență.

5. Toate fenomenele amintite apar în condițiile cînd subiectul vine cu încredere la probă. Dacă el are vreun motiv subiectiv pentru a se teme, intră în acțiune așa-numitele „mecanisme ale apărării de sine”. E vorba de *atitudini reacționale*: subiectul adoptă atitudini și face aprecieri exact contrarii celor pe care le-ar face în conformitate cu tendințele sale firești. De asemenea, apar și *raționalizări*: sprijinirea cu argumente frumoase a unor acțiuni negative. Astfel de reacții nu trebuie confundate cu nesinceritatea; atunci cînd minte, elevul e conștient de aceasta și apar manifestări în comportare care ne îngăduie adeseori să depistăm minciuna, pe cînd atitudinile reacționale sau raționalizările pot fi uneori neconștiente și ne pot induce în eroare. Asemenea reacții tulbură foarte mult interpretarea și aprecierea evenimentelor discutate, de aceea trebuie create condiții spre a împiedica apariția lor. În fine să notăm și o atitudine influențînd foarte mult aprecierile: *atitudinea de totală indiferență*, cînd subiectul nu-și frămîntă mintea, nu se încadrează în situație și răspunde mai mult la întîmplare. E vorba de o totală inconsistență a răspunsurilor pe care el le schimbă cu ușurință. O astfel de atitudine poate să se datoreze unei greșeli în organizarea examenului psihologic, sau a interogatorului. Dar experiența noastră ne indică faptul că există persoane care, în orice situație ar fi, nu se frămîntă prea mult, la care vorbele au o slabă aderență cu efectele lor puțin intense și influențează foarte puțin modul lor de comportare. La ei aprecierile sînt oscilante și n-au o bază trainică. Această categorie de persoane trebuie considerată inaptă pentru mărturie.

6. Deocamdată, din observațiile reliefate nu se pot trage concluzii definitive; mai e nevoie de efectuat o analiză completă a tuturor protocoalelor și o prelucrare statistică integrală.

Așa cum era de așteptat, a ieșit în evidență multiplicitatea factorilor care determină aprecierea. Totuși se poate întrevădea o *regularitate, o ordine* îndreptățind speranța de a putea controla pe cale psihologică valoarea unor mărturii. Desigur mai sînt necesare multe și complicate studii.

Faptul că asemănarea pe de o parte și experiența afectivă, pe de altă, joacă un rol așa de important este cu totul firesc. Mai întîi pentru că aprecierea comportă *înțelegerea* unei situații și a atitudinii altor persoane, ceea ce nu se poate realiza decît printr-o *raportare a celor percepute la experiența noastră socială* printr-o asimilare a datelor noi, adică prin încorporarea, structurarea lor în sistemul cunoștințelor și trăirilor noastre. În al doilea rînd, deoarece a aprecia conduita cuiva aflat într-un conflict, înseamnă a te angaja, a te afilia, încadra într-un grup pe care aceea persoană îl reprezintă. A aprecia pe cineva înseamnă a-ți pregăti un viitor mod de acțiune în concordanță cu aceste aprecieri. Ca urmare, e normal ca acest început de acțiune să fie pe linia intereselor și aspirațiilor noastre.

Ar fi deci cu totul greșit dacă din fapte ca cele relatate de noi s-ar trage concluzii de tipul celor freudiste — cum că omul ar fi prin excelență un egoist, că viața sa ar fi sub imperiul narcisismului. În situații ca cele studiate de noi, egoismul este evident numai în cazurile cînd subiectul arată totală indiferență față de conflictele și controversele celorlalți. Dar observația arată că o astfel de nepăsare se întîlnește destul de rar. A lua poziție într-o controversă, care n-are o legătură directă și imediată cu propriile interese este, în tot cazul, un act de sociabilitate; sensul său egoist sau altruist nu poate fi precizat pe baza materialelor examinate.

FACTEURS PSYCHOLOGIQUES QUI INFLUENCENT L'APPRÉCIATION DE LA CONDUITE D'AUTRES PERSONNES

Résumé

On étudie les facteurs qui influencent l'appréciation, à l'aide d'un teste projectif original: le sujet lit un texte où sont décrits deux personnages fort différents, engagés dans deux conflits. En analysant les appréciations faites par la personne qu'on examine, on remarque qu'elle s'identifie au personnage auquel elle ressemble le plus. Cette identification entraîne la projection de l'attitude du sujet vis-à-vis de soi-même sur le personnage: normalement c'est de la bienveillance, mais parfois c'est une exigence accrue.

La ressemblance en matière d'introversion ou d'extraversion paraît avoir le rôle le plus important. Mais la sensibilisation du sujet à propos de certains événements, de certaines relations ou situations sociales, exerce aussi une grande influence. Une sensibilisation fort accentuée entraîne l'inhibition.

On décrit également d'autres phénomènes de type projectif qui surviennent et provoquent la distorsion des appréciations.

CONȘTIINȚA DE SINE — PRECIZĂRI ȘI INTERPRETĂRI

DE

T. PRUNĂ

Abordarea problemei pusă în discuție este o sarcină extrem de complexă și de dificilă, fapt datorat complexității conștiinței însăși, fenomen sau instanță psihică (sau și una și alta) de un înalt nivel de organizare. De aceea ne simțim datori ca, înainte de a discuta despre conștiința de sine ca atare, să ne referim, chiar și pe scurt, la *fenomenul psihic conștiință*.

A discuta despre conștiință, înseamnă, implicit, a te delimita din punct de vedere filozofic, deoarece conștiința este o problemă nodală a filozofiei, iar felul în care aceasta este înțeleasă constituie un indicator al orientării cercetătorului.

În ce ne privește precizăm că ne situăm pe poziția filozofiei materialist-dialectice, care consideră materia factor prim iar conștiința factor secund, derivat. În acest fel subscriem la teza după care conștiința este o funcție a creierului și o reflectare a realității obiective, având, deci, o dublă determinare: fiziologică și socială. Ca orice fenomen psihic ea este obiectivă prin origine și conținut și subiectivă prin formă¹.

Ne limităm la aceste sumare precizări de ordin filozofic, observând că nu intră în intenția noastră de a întreprinde o analiză filozofică a conștiinței. De asemenea, nu intră în intenția noastră să analizăm *conștiința morală* sau *implicațiile morale* ale conștiinței. Pe scurt, vom rămâne numai la analiza psihologică a fenomenului, referindu-ne la *conștiința individuală* ca fenomen psihic.

Remarcând că termenul a fost folosit pentru prima oară de *stoici*², sintem nevoiți să constatăm că nici până astăzi psihologia nu-i acordă un sens unanim, iar conținutul fenomenului nu este considerat același de diferiți autori.

Ba ceva mai mult, sint curente psihologice sau psihologi care nu sint de acord nici măcar cu existența sa. Astfel, se știe că behaviorismul a înlăturat conștiința, reducînd psihicul la schema stimul-reacție (S-R), iar reflexologia a ajuns, în parte, la același rezultat.

La concluzii asemănătoare au ajuns psihologi de renume ca W. James care, dacă la început a redus conștiința la starea de veghe și apoi la mișcare (motorie,

¹ Cf. V. Pavelcu, *Problema conștiinței individuale, a nivelurilor și oscilațiilor ei*, An. șt. ale Univ. Al I. Cuza Iași, Tom. VIII, 1962, p. 24.

² P. Janet, *Histoire de la Philosophie*, vol. I, Paris, Delagrave, 1920, p. 93.

nervoasă)³, pînă la urmă ajunge să nege existența conștiinței, declarînd că despre ea nu putem spune nimic.

Dacă asemenea poziții ne apar în mod cert ca neintemeiate, de o nuanță a parte sînt acelea ale unor psihologi care nu neagă existența conștiinței, dar susțin că nu poate fi definită. Semnificativ, în acest sens, este poziția lui H. Pieron: „În afară de sensul său moral, conștiința, cum a făcut remarcă Hamilton, nu este susceptibilă de definire, atît timp cît ea desemnează aspectul subiectiv și incomunicabil al activității psihice...”⁴.

Din fericire mult mai numeros este grupul acelor care sînt de acord și cu existența conștiinței și cu posibilitatea de definire a sa, cu toate că definițiile date diferă uneori destul de mult. Astfel, A. Lalande consideră conștiința ca fiind: „Intuiția (mai mult sau mai puțin completă, mai mult sau mai puțin clară) pe care o are spiritul asupra stărilor și actelor sale”⁵, iar R. Lafon o definește ca fiind: „Intuiția prin care omul încearcă într-o manieră certă și într-un fel imediat propriile acțiuni”⁶. De o nuanță asemănătoare ne apare definiția lui H. Ey, care afirmă: „a fi conștient înseamnă a trăi în particular propria experiență”⁷.

Psihologul francez H. Wallon acordă conștiinței o funcție adaptativă: „Rămîne că în afara activității adaptative la obiectele mereu noi ale experienței externe, conștiința nu se poate produce”⁸.

O poziție deosebită ne apare aceea a psihologului român V. Pavelcu, care consideră conștiința ca activitate psihică de reflectare și reglare (autoreglare) prin intermediul limbii⁹.

În această diversitate de păreri se desprind, după părerea noastră, cîteva acorduri comune, cum ar fi: conștiința este legată și se desprinde în relația subiect-obiect, a fi conștient înseamnă a fi conștient de ceva, conștiința este legată de limbaj, fiind, deci, o evoluție tardivă, atît pe plan filogenetic cît și pe plan ontogenetic.

În cadrul conștiinței, ca fenomen psihic, se pot face diferențieri după nivel și după conținut. Astfel, din punct de vedere al nivelului la care se ridică această activitate de reflectare și autoreglare se poate vorbi de două feluri de conștiințe:

- spontană (implicită) — cînd subiectul care reflectă nu se distinge de obiectul reflectat și pe plan mintal (frecventă la copilul mic);
- reflexivă (explicită) — cînd subiectul care reflectă se distinge de obiectul reflectat și pe plan mintal (specifică, mai ales, omului adult și normal).

Din punct de vedere al obiectului reflectat, al conținutului reflectorului, ea poate fi împărțită în:

- obiectuală (obiectivă) — cînd obiectul reflectat este în afara subiectului (dacă este lucru — conștiință de obiect, dacă este om — conștiință de altul);
- conștiință de sine — subiectul care reflectă și obiectul reflectat coincid, sînt una și aceeași persoană.

Există interdependentă între cele patru forme ale conștiinței, luate în mod separat, cîte două sau între toate. Dacă ne referim la clasificarea după nivel se cuvine să observăm că cele două forme reprezintă trepte ale reflectării conștiente.

³ W. James, *Précis de Psychologie*, Paris, Rivière, 1927, p. 491—493.

⁴ H. Pieron, *Vocabulaire de la Psychologie*, P.U.F., 1957, p. 75.

⁵ A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, T. I, Paris, Alcan, 1928, p. 127—128.

⁶ R. Lafon, *Vocabulaire de psychopédagogie et de psychiatrie de l'enfant*, P.U.F., 1963, p. 127.

⁷ H. Ey, *La conscience*, P.U.F., 1963, p. 2.

⁸ H. Wallon, *La conscience et la vie subconsciente*, in G. Dumas, *Traité de psychologie*, T. II, Paris, Alcan, 1924, p. 484.

⁹ V. Pavelcu, *Op. cit.*, p. 27—28.

forma spontană (implicită) fiind *treapta inferioară*, iar cea reflexivă (explicită) fiind *treapta superioară*. Filogenetic și ontogenetic evoluția firească este de la spontan la reflexiv, de la nediferențiat la diferențiat, dar nu sînt excluse nici revenirile în sens invers, chiar și la omul normal.

În privința formelor diferențiate după conținut, credem că se poate vorbi de *primatul* conștiinței obiectuale în raport cu cea de sine. Majoritatea psihologilor care s-au ocupat cu studiul conștiinței — Janet, Wallon, Zazzo etc. — susțin ideea afirmată mai sus. Ceva mai mult, ei afirmă, just după părerea noastră, că la conștiința de sine se ajunge prin cea obiectuală (de altul). Noi credem, în plus, și într-o influență inversă: o diferențiere superioară a propriei persoane determină o reflectare și mai adîncă și mai nuanțată a *altuia*. Prin această intercondiționare reciprocă omul parcurge trepte mereu noi în aprofundarea raportului subiect-obiect, în mod particular a raportului *eu-altul*.

Nu putem să nu relevăm și raportul existent între formele după nivel și cele după conținut. Dialectic, conținutul este cu atît mai bogat, mai profund reflectat, cu cît ne ridicăm de la inferior la superior. Deci, atît conținutul conștiinței obiectuale, cît și al celei de sine, va fi mai bogat, mai profund, mai nuanțat, în măsura în care ne ridicăm de la implicit la explicit, de la spontan la reflexiv, de la simplul contact sau simpla percepere la diferențiere și explicitate, pe scurt de la *act*, *percepție* la *gîndire*.

Încheiem aceste sumare considerații generale despre conștiință cu observația că această treaptă de reflectare este legată de *societate și de limbaj*. „Formarea conștiinței este legată de apariția unei noi forme de existență — existența umană — a unei noi forme de viață...”¹⁰. Conștiința este legată de activitatea de muncă. În procesul muncii apare limba și limbajul. „Apariția conștiinței, ca mod specific uman de reflectare a realității, este legată indisolubil de limbă: limba este condiția necesară a apariției conștiinței”¹¹. În cuvînt omul își sedimentează cunoștințele și prin cuvînt se obiectivează pe sine.

Oprindu-ne, în continuare, asupra *conștiinței de sine*, facem de la început precizarea că cei mai mulți psihologi sînt de acord că aceasta privește cunoașterea propriei persoane, propriului eu. Astfel, H. Wallon afirmă: „Conștiința de sine presupune ca propriile trăsături să fie obiect al reflexiei, subiectul să se observe pe sine”¹², iar R. Lafon definește conștiința de sine în felul următor: „o cunoaștere de sine printr-un fenomen de dedublare prin care ne privim pe noi înșine”¹³.

Deși majoritatea psihologilor sînt de acord cu privire la ce anume conține conștiința de sine, se pare că nu toți o denumesc la fel. Roger Perron se plînge de existența unei diversități de denumiri: reprezentare de sine, imagine de sine, conștiință de sine, percepție de sine, cunoaștere de sine, concept de sine etc.¹⁴.

În ce ne privește considerăm că această varietate de denumiri traduce fie anumite ezitări, fie anumite imprecizii în stabilirea principalelor aspecte de conținut ale fenomenului.

Dacă admitem că prin conștiință înțelegem, în general, un nivel de reflectare, atunci și cea de sine trebuie înțeleasă tot astfel. Reflectarea propriei persoane se realizează *în și prin cunoașterea de sine*. Însăși etimologia termenului conștiință ne indică acest lucru (lat. *scire* = a ști + cum). Cunoașterea de sine presupune *perceperea* de sine, percepția fiind primul pas în cunoaștere. Rezultatul acestei activități de cunoaștere se concretizează într-o *imagine de sine* (sau percepție = ima-

¹⁰ S. L. Rubinstein, *Existență și conștiință*, Buc., Ed. științifică, 1960, p. 322.

¹¹ *Ibidem*, p. 324.

¹² H. Wallon, *op. cit.*, p. 506.

¹³ R. Lafon, *op. cit.*, p. 127—128.

¹⁴ R. Perron, *La genèse de la représentation de soi*, Enfance, 1964, nr. 4—5, p. 359.

gine, sau reprezentare de sine = cum se vede subiectul pe sine), imagine care se obiectivează prin limbaj.

Analizînd evoluția istoriei cunoașterii conștiinței de sine este de semnalat drumul sinuos care a fost parcurs. Astfel, cînd la sfîrșitul secolului trecut au început cercetările, conștiința de sine a fost echivalată cu *eul*. Dar cum sfera și conținutul eului sînt mai largi, s-au întîmpinat dificultăți în explicarea conștiinței de sine.

Abia începute, cercetările au fost în cea mai mare parte abandonate, datorită, în special, behaviorismului, care a exclus *eul* din preocupările psihologiei. Doar psihanaliza a continuat să se preocupe de *eu*. În sistemul clasic al lui Freud *eul* este una din cele trei instanțe psihice: Id-Eu-Supraeu. Observăm, însă, că *eul* din sistemul psihanalitic este o contopire a conștiinței de altul cu cea de sine. Astfel, așa cum afirmă Freud, *eul* apare din opoziția cu non-*eul*, atunci cînd copilul poate face această diferență. În concepția freudiană *Eul* se opune *Idului*. *Idul* este sediul pulsuniilor instinctive, atemporal și dezorganizat. *Eul* este organizat, cu dimensiuni temporale, rațional și adoptat la societate. Întrucît cele două instanțe se opun, ele sînt *surse* și *termeni* ai unor conflicte.

Psihanaliști mai noi ca Anna Freud, Melanie Klein, Hartman ș.a., merg, în general, pe același drum. *Eul* apare de la naștere (M. Klein) sau pe la 8 luni (A. Freud) cînd, prin *angoasă*, copilul începe să facă distincția între *eu* și non-*eu*.

Dacă la Freud *eul* avea funcția *adaptivă*, în sensul stăvilirii instinctelor, prin *refulare*, neofreudiștii consideră că funcția principală a eului este aceea de a evita *angoasa*. În acest scop el folosește diferite mecanisme: negarea (a ceea ce se percepe), dedublarea, regresivitatea (instinctuală și obiectuală), *refularea*, *anularea*, *introiecția* și *proiecția*, *sublimarea* etc.

Observăm, în concluzie, fără a nega că anumite observații psihanalitice sînt valabile, că viziunea despre *eu*, pe lîngă că nu este suficientă pentru a explica conștiința de sine, nu este nici corectă.

Astfel, *eul* este considerat ca *derivînd din opoziția cu non-*eul**, dar această opoziție și derivare sînt concepute metafizic. *Eul* este o *entitate aparte* care n-are nimic comun cu non-*eul*, opoziția fiind înțeleasă ca o *simplă opunere*, *simplu obstacol*, sau *stăvilă*, deoarece *eul* își are sursele energetice în pornirile instinctive de *faktură libidinală*.

Se știe însă, și acest lucru a fost demonstrat de psihologi de renume (Janet, Wallon ș.a.), că *eul* își are originea în *altul*, că el se naște din raportul subiect-obiect (socii). *Eul* se opune lui *altul* în sensul că nu este o copie fidelă a acestuia, că se diferențiază de *altul*, dar nu este o entitate aparte cu un conținut diametral opus lui *altul*. Altfel zis, raportul *eu-altul* este unul *dialectic*, în care *unitatea*, *continuitatea* se îmbină organic cu diferențierea și este, totodată, aspectul principal al raportului.

Este drept că Freud susține că *eul*, fiind organizat, servește pentru adaptarea la societate, dar în concepția sa *eul* nu este de natură socială, ci este *asocial*. Deci, un *eu asocial* care se adaptează la societate. Este evidentă, după noi, subrezenția acestei construcții de idei.

În consecință, freudismul nu ne orientează pe o pistă corectă și fecundă, cu toate că preocupările pentru studiul eului, precum și unele observații și analize făcute au, în mod incontestabil, valoarea lor.

După o perioadă psihologia a revenit tot mai mult la studiul eului, parcă „redescoperindu-l”, după cum afirmă Roger Perron¹⁵. Acesta este, în mare măsură, meritul psihologilor francezi, care, prin P. Janet și H. Wallon, au reluat cercetările, aducînd contribuții importante în domeniul conștiinței de sine. De asemenea, de această reluare trebuie legat și numele psihologului american G. W. Allport.

Ați Janet cit și Wallon, cercetînd aspectele ontogenetice ale evoluției eului, personalității, sînt de părere că acesta se formează evolutiv, în cadrul relațiilor

¹⁵ R. Perron, *op. cit.*, p. 357.

sociale, plecându-se de la conștiința *corpului propriu*, în care senzațiile *kinestezice* au un rol important (Janet)¹⁶, sau cele *kinestezice* și *cenestezice* (Wallon)¹⁷. Ulterior, prin comparația cu altul (adult, copil), copilul își formează conștiința de sine prin cadre de natură socială. Evoluția este treptată, pe măsură ce copilul își plasează reprezentările în afara conștiinței, deci subiectul *se opune imaginii*, apare deosebit de ea. Aceste diferențieri se fac *în spațiu și timp*, coordonate absolut necesare.

Se poate aprecia că evoluția conștiinței de sine constituie un proces de *socializare continuă* a copilului, fenomen care este în strinsă legătură cu *modelele și rolurile* pe care acesta și le alege și le trăiește. Din copilărie și până la adolescență copilul trece printr-o multime de roluri, în funcție de condițiile social-istorice în care trăiește, dar și de dezvoltarea sa proprie¹⁸.

De acord cu cele de mai sus, observăm că raportul rol-conștiință de sine este mai complex. Dacă este corect să susținem că rolul influențează formarea și evoluția conștiinței de sine, totodată trebuie să vedem și influența *nivelului conștiinței* de sine asupra alegerii și chiar a restructurării conținutului unor roluri. Suslinim acest lucru bazați pe ideea *caracterului activ* al conștiinței de sine. Copilul nu acceptă în mod pasiv rolul, ci alege, prin acceptare, un rol sau altul; de asemenea, el aduce uneori modificări rolului, în special la vârste mai mari.

Intervenind în discuție, psihologul sovietic B. G. Ananiev este de părere că nu putem acorda un rol deosebit senzațiilor kinestetice în formarea conștiinței de sine. După el, conștiința de sine se formează în acțiunea cu obiectele, prin parcurgerea succesivă a mai multor faze: acțiunea este contopită cu obiectul său; acțiunea se separă de obiect; persoana se separă de acțiune; se formează judecăți despre „eul” propriu.

Drumul ar fi: de la înțelegerea acțiunilor proprii cu ajutorul aprecierii, la autoapreciere. Dezvoltarea conștiinței de sine se face și în direcția calității componentelor sale: la început componentele conștiinței sînt concrete, iar ulterior sînt înlocuite printr-o structură logică¹⁹.

În ce ne privește, consecvenți cu principiul că psihicul se formează în și prin activitate, sîntem de acord cu Ananiev că activitatea cu obiectele joacă un rol important în formarea conștiinței de sine, dar nu putem nega nici rolul senzațiilor care vin de la corp, dat fiind faptul că copilul se distinge, la început, ca un corp printre corpuri, evident cu ajutorul aprecierii adultului. Este adevărat, așa cum spune Ananiev, că părțile corpului sînt identificate ceva mai tirziu decît obiectele, ca fiind „ale mele”, dar separarea de obiecte nu s-ar putea face fără o diferențiere, chiar și grosieră, *între eu (corp) și non-eu (obiect)*, iar această diferențiere nu poate fi, *exclusiv*, opera acțiunii.

Ar fi, poate, cazul să amintim că și mai tirziu, la preadolescenți și adolescenți, este drept din alte motive și în altă manieră, informațiile venite de la corp și cele referitoare la corp, joacă și ocupă un anume loc în conștiința de sine.

Multe cercetări recente și-au asumat sarcina explorării conștiinței de sine. Vom da două exemple.

Astfel, psihologul francez Jacques Lévine a întreprins o analiză pe verticală, referindu-se la copiii de 6—14 ani. După el, pînă în jurul vârstei de 8 ani eul apare doar ca urmare a unor situații excepționale (cu ecou afectiv), iar după 8 ani el

¹⁶ Cf. P. Janet, *L'évolution psychologique de la personnalité*, Paris, Chahine, 1929.

¹⁷ H. Wallon, *Comment se développe chez l'enfant la notion du corps propre*, Enfance, 1963, nr. 1—2, p. 124—127.

¹⁸ M. J. Chombart de Lauwe, *La représentation de l'enfant dans la société urbaine française contemporaine*, Enfance, 1962, nr. 1, p. 53—54.

¹⁹ Cf. B. G. Ananiev, *Cu privire la modul de a pune problema dezvoltării conștiinței de sine a copilului*, Probleme de psihologia copilului, E.S.D.P., 1951.

se diferențiază, devine mai stabil, datorită activităților curente (copilul trebuie să se gândească la succesiunea evenimentelor). La 12 ani apar, într-o formă generală, idei despre sine la persoana a III-a și se formează noțiunea unui „eu” permanent mai durabil. Autorul este de părere că obiectivarea de sine poartă marca condițiilor obiective, iar imaginea de sine este în acord cu aceea pe care au format-o observatorii externi²⁰.

Un alt psiholog francez, Bianka Zazzo, întreprinde o cercetare pe orizontală, analizând reprezentarea de sine la adolescenți. Autorul pune în evidență diferențe socio-culturale și de sex, contopite, am putea spune, într-o imagine globală²¹.

În privința dezvoltării conștiinței de sine sintem de părere că aceasta parcurge un drum continuu ascendent, dar neuniform. Această ascensiune se realizează prin sisteme sociale de referințe și în strinsă corelație cu dezvoltarea psihologică a copilului (gîndire, afecte etc.). De asemenea, credem că există anumite particularități ale conștiinței de sine specifice diferitelor vârste psihologice, particularități care, după noi, nu sînt suficient de clar delimitate.

Drept urmare considerăm că studiul conștiinței de sine ar trebui să vizeze mai mult planul evolutiv, în scopul de a stabili mai precis *diferențele dintre diferitele etape*, dar și pentru a *stabili unitatea dintre ele*. De altminteri, după noi, aspectul unității este tot atît de important, dacă nu mai important decît acel al diferențierii. Această unitate ne-ar indica treptele ce se parcurg pe drumul *unității și identității personalității*, unitate și identitate care au drept punct de plecare *diversitatea de roluri* din perioada preșcolară și școlară mică, iar punct final *opțiunea definitivă pentru un anumit rol*, opțiune care începe să se manifeste la vîrsta preadolescenței, dar care se definitivează, în genere, la vîrsta adolescenței, fiind în strinsă legătură cu *formarea idealului*.

LA CONSCIENCE DE SOI. PRÉCISIONS ET INTERPRÉTATIONS

Résumé

Dans cet article l'auteur fait une analyse psychologique, du point de vue de la psychologie matérialiste-scientifique, de la notion de conscience.

Puis il s'arrête sur l'analyse de la conscience de soi. Il présente le domaine de la conscience de soi, critiquant la psychanalyse et relevant l'apport de quelques psychologues comme P. Janet, H. Wallon, B. G. Ananiev, B. Zazzo, J. Lévine, etc.

L'auteur exprime ses opinions personnelles sur la conscience de soi et sur les directions futures des recherches. Il pense qu'une analyse verticale du phénomène relève mieux les particularités principales de la conscience de soi pour les différents âges psychologiques de l'enfant. L'analyse verticale peut indiquer aussi la continuité de ces âges psychologiques, continuité qui montre l'unité et l'identité de la personnalité.

²⁰ Cf. J. Lévine, *Progrès et problèmes de la conscience de soi chez l'enfant d'âge scolaire*, J. de Psych. Norm. et Path., 1962, nr. 1—2.

²¹ Cf. B. Zazzo, *Psychologie différentielle d'adolescence*, P.U.F., 1966.

CONCEPȚIA ANEI CONTA-KERNBACH DESPRE EDUCAȚIA PRIN MUNCĂ

DE

STELA IANCU

Pedagogă literată, Ana Conta-Kernbach — sora filozofului materialist Vasile Conta, sub influența căruia a crescut și s-a format¹ — a trăit între anii 1865—1921. După ce a absolvit Facultatea de filozofie și istorie la Universitatea din Iași², a fost numită în învățămînt, unde a desfășurat tripla activitate de profesoară, inspecatoare și om de știință³, fiind apreciată atît în țară cît și peste hotare⁴.

Opera sa se grupează în două direcții: ea a lăsat lucrări de pedagogie și scrieri beletristice. Deopotrivă de interesantă, opera pedagogică, caracterizată prin originalitate și o profundă cunoaștere a problemelor școlii contemporane, este alcătuită din: *manuale didactice*⁵, în care a abordat probleme de pedagogie didactică și me-

¹ Ana Conta-Kernbach, *Biografia lui Vasile Conta*, Iași, 1916: P. Zosim, *Privire succintă despre Ana Conta-Kernbach*, Iași, 1922.

² Ana Conta-Kernbach și-a perfecționat ulterior studiile în Franța și Germania, luîndu-și doctoratul cu o problemă de etică. Vezi P. Zosim, *op. cit.*

³ A fost directoarea Școlii de aplicație din Iași, și profesoară la Școala normală de învățătoare „M. Sturza” din Iași. Vezi P. Zosim, *op. cit.*; Natalia I. Mitru, *Amintiri din Școala normală de învățătoare „M. Sturza” din Iași, 1834—1935*, Iași, 1935; Elena Sporea, *Viața și operele Anei Conta-Kernbach*, „Revista gen. a învăț.” anul XII, nr. 9, octombrie 1924.

⁴ În țară a primit decorațiile: „Răsplata muncii cl. I, pentru învățămîntul primar” și „Răsplata muncii cl. I, pentru învățămîntul secundar”, iar peste hotare a fost aleasă „patroneasă” a Facultății de pedagogie experimentală și a Revistei de psihologie experimentală a laboratorului de psihologie experimentală de pe lângă Universitatea din Bruxelles. Vezi P. Zosim, *op. cit.*

⁵ Elemente de metodică (1905); Noțiuni de didactică (fără dată); Noțiuni de pedagogie (1907) — care au cunoscut între 4—5 ediții și au fost reunite în 1922 în *Noțiuni de pedagogie, didactică și metodică*. Ana Conta-Kernbach a schițat și un manual de logică și psihologie.

todică, lucrări, studii, comunicări științifice și dări de seamă⁶, unele de dimensiuni și cu caracter de originalitate, altele doar cu caracter informativ, izvorite din nevoia de a face cunoscute diferite probleme, principii sau direcții ale instrucției și educației țării noastre sau a altor popoare, conferințe⁷. Ana Conta-Kernbach a formulat idei pedagogice și în unele dintre scrierile sale beletristice.

La curent cu ultimele teorii și idei pedagogice de la hotarul secolului XX — care, criticând sistemul clasic de învățământ ca neccorespunzător psihologiei copilului și pregătirii pentru viață, formulau revendicări în numele dreptului copilului la o viață sufletească mai intensivă și mai bogată și al legării școlii de viață — prin problemele pe care le-a abordat, îndeosebi în articole și comunicări, Ana Conta-Kernbach a încercat să contribuie la modernizarea școlii românești, adaptând unele dintre aceste idei la condițiile concrete ale învățământului nostru.

Criticând caracterul intelectualist al școlii timpului, impropriu pentru pregătirea unor oameni activi, educația unilaterală și rămânerea în urmă față de ultimele date ale psihologiei, în lucrarea *Educația manuală* — comunicare făcută la Congresul de pedagogie experimentală de la Bruxelles (1911) — Ana Conta-Kernbach propunea o reformă a învățământului nostru elementar preconizând educația integrală a copilului și pregătirea lui pentru viață. În cadrul acestei reforme ea acorda un loc important lucrului manual printre celelalte mijloace educative.

Preocupările Anei Conta-Kernbach asupra rolului educativ al lucrului manual, — caracteristice pentru gândirea pedagogică a epocii sale⁸ — dar cu un fundament istoric ancorat în antichitate⁹, datau mai demult. Ea a abordat în mod sporadic această problemă în *Școlile profesionale de fete din Franța*, o dare de seamă din 1893, unde făcea considerații istorice asupra educației prin muncă, în *Dezideratele Congresului din Petersburg privitoare la organizarea învățământului profesional pentru fete* (1894) în care evidenția interesul crescând al oamenilor de școală pentru lucrul manual ca răspuns la noile cerințe economice ale societății, remarcând totodată — în mod just — necesitatea pregătirii profesionale multilaterale înaintea celei speciale și într-o comunicare făcută la Congresul din Nürnberg din 1904 *Programele și noua metodă de predare*, în care se opunea ideii prevenirii surmenajului elevilor — o altă problemă la ordinea zilei — prin introducerea muncii fizice, observând că „orice muncă manuală supravegheată nu reprezintă altceva decât supliment de muncă intelectuală”¹¹. „Pentru ca munca fizică să fie un derivativ odihnitor al minții —

⁶ *Școlile profesionale de fete din Franța* (1893); *Școlare* (1904); *Programele și noua metodă de învățământ* (1904); *L'éducation manuelle* (1913); *L'effort volontaire dans l'éducation intellectuelle* (1913); *Despre muzică* (1920); *Dare de seamă privind funcționarea școlilor normale din Franța și Germania* (publicată în Buletinul Min. Inv. public).

⁷ Ea a ținut 24 de conferințe la cercurile didactice din țară și străinătate. Vezi P. Zosim, *op. cit.*, p. 9.

⁸ *Fulgi* (1905), *Pulbere* (fără dată).

⁹ Exprimată în curente: a) *Școala în aer liber*, reprezentată prin Cecil Reddie și Badlay în Anglia; b) *Școala nouă*, prin Ed. Demolins în Franța și Dr. Hermann Litz în Germania; c) *Școala muncii*, prin G. Kershensteiner și A. Pabst în Germania, W. James, John Dewey în S.U.A., R. Seidel în Elveția și S. Mehedintzi în România; d) *Școala activă (concepția activistului integral)*, prin J. Lithardt în Olanda, O. Decroly în Belgia, M. Montessori în Italia, A. Ferriere în Elveția, Ellen Key în Suedia, W. Lay în Germania, Gh. Antonescu, I. C. Petrescu, I. Nisipeanu în România, Vezi *Șt. Bîrsănescu, Unitatea pedagogiei contemporane ca știință*, Iași, 1936; I. C. Petrescu, *Școala activă*, Buc., 1826; N. C. Enescu și I. P. Angelescu, *Pedagogia și educația contemporană*, ed. a V-a, Buc., 1936.

¹⁰ Socrate considera munca element indispensabil pentru progresul social.

¹¹ Ana Conta-Kernbach, *Programele și noua metodă de predare*, Nürnberg, 1904, p. 101.

demonstra ea — trebuie lăsată să se modeleze după energia de care dispune elevul¹². Totodată, exprima părerea — pe care o va relua peste 7 ani în lucrarea *Educația manuală* — că pentru a se evita într-adevăr supraîncărcarea elevilor „ar fi să reducem numărul anilor de școală, sau și mai bine să reducem orele de lucru zilnic, lăsînd cît mai multă vreme muncii libere, activității spontane a copilului”¹³.

Pentru Ana Conta-Kernbach, lucrul manual prezenta o triplă valoare: a) ca mijloc specific pentru cultura „integrală” și pregătirea pentru viața socială a primei copilării, ale cărei limite le fixa între 0—15, 16 ani, b) ca „debușeu” pentru prisosul de energie al copiilor și c) ca muncă de selecționare și orientare profesională.

Preconizînd să fie introdus ca îndeletnicire principală în școala elementară — a cărei durată preconiza să se prelungească pînă la 16 ani — fiind prima la noi în țară care a sesizat necesitatea unei mai îndelungate și mai temeinice culturi generale teoretice și practice ca bază a culturii profesionale — lucrul manual reprezintă — remarcă ea — „instrumentul” cel mai adecvat pentru dezvoltarea fizică, intelectuală, morală și pregătirea pentru viața socială a elevului în prima copilărie.

Formulînd această idee, Ana Conta-Kernbach reînvie de fapt concepția despre rolul educativ al muncii manuale, exprimată mai de mult de Rousseau și Pestalozzi și mai ales pe cea mai recentă a slöjd-ului suedez¹⁴ și a unor reprezentanți ai școlii active care considerau munca factor de educație generală. Avînd ca punct de plecare teza școlii active integrale și îndeosebi pe cea a slöjd-ului suedez — care susținea că scopul educației prin munca manuală nu este să formeze profesioniști, ci, să contribuie la dezvoltarea morală, fizică și intelectuală a elevilor — și ultimele date ale psihologiei, ea înțelege prin educație manuală „Folosirea lucrărilor în care efortarea musculară întrece pe cea nervoasă, nu pentru a urmări o profesiune sau a contrabalansa o activitate pur intelectuală, ci în scopul de a făuri, chiar de la 6—7 ani, obișnuința unei reacțiuni, un drum bătut pentru descărcarea nervoasă a individului”¹⁵.

Dacă din punct de vedere fizic — argumenta ea — lucrul manual dezvoltă organismul și-l fac îndemînat, „dacă îi dă exactitatea mișcărilor și stăpînire asupra nervilor”, din punct de vedere intelectual activitățile manuale „sînt un minunat exercițiu al simțurilor... al atenției, precum și al formelor elementare de gîndire”¹⁶.

Acestora se adaugă dublul efect educativ al lucrului manual folosit ca mijloc de educație morală: pe de o parte, prestînd muncă manuală — remarcă ea în mod just — copilul își formează o părere corectă asupra propriei sale valori, iar pe de alta, munca reprezintă un mijloc sigur al educației pentru muncă, deoarece nu cere prea mare tensiune nervoasă și poate fi proporționată cu forțele reale ale copilului, cu mai multă aproximație decît activitatea intelectuală.

În fine, din punct de vedere social, prin faptul că favorizează educația integrală, lucrul manual poate constitui în țările democratice — opina ea — remarcînd în același timp că „toate vor ajunge în curînd astfel”, un teren comun de discuții și se înțelege, o bază comună de cultură... și o pregătire specifică pentru cei chemați să rezolve gravele probleme sociale care frămîntă societatea”¹⁷. Dacă opinia sa că lucrul manual poate constitui o bază de înțelegere și de rezolvare a proble-

¹² Ana Conta-Kernbach, *ibidem*, p. 102.

¹³ Ana Conta-Kernbach, *ibidem*, p. 103.

¹⁴ Prin slöjd suedez se înțelege munca așa cum se învăța în Școala Normală din Naäs, condusă de M. Otto Salomon. Vezi, François Guex, *Histoire de l'instruction, et de l'éducation*, Paris, 1913, p. 611.

¹⁵ Ana Conta-Kernbach, *Educația manuală*, în *Noțiuni de pedagogie, didactică și metodică*, Buc., 1922, p. 309.

¹⁶ Ana Conta-Kernbach, *ibidem*, p. 314.

¹⁷ Ana Conta-Kernbach, *Educația manuală*, în *Noțiuni de pedagogie, didactică și metodică*, Buc., 1922, p. 315.

melor care frământă societatea este discutabilă, trebuie reținută teza privitoare la munca mijloc de autoapreciere corectă și mijloc al educației pentru muncă și de pregătire pentru participarea la viața socială.

Dar ea considera totodată munca un prilej de cheltuială productivă a prisosului de energie a copilului, un mod de reacțiune și anume cel mai indicat de vreme ce „viața socială îl cere fiecăruia dintre noi”.

Fundamentându-și ideile pe filozofia voluntaristă după care „Primordială e activitatea, reacțiunea inconștientă care, în împrejurări anatomice și psihologice prielnice, dă naștere conștiinței mai întâi, apoi cunoașterii incitațiunii și a tonului senzației”¹⁸, Ana Conta-Kernbach arăta că în procesul educativ „trebuie început... prin a canaliza prisosul de activitate, a-l folosi, pe cât e cu putință, în scopul obisnuințelor de căpătat și numai mult mai târziu a înlesni ivirea condițiilor care pot îmboldi inteligența spre cunoștințele trebuitoare”. Călăuzindu-se de această idee ea preconiza o gradare în organizarea cunoștințelor pentru școala elementară de la predominarea în primii ani a activităților practice în aer liber, gospodărie, pomicultură, agricultură, muncă la gospodărie și „tot șirul mesetșugurilor” — idee de care se face mult caz și azi în Apus — însoțite zilnic de o oră sau de studiu teoretic, în grupe de 15—20 de elevi, la cea a studiilor „cu desăvîrșire intelectuale” spre sfîrșitul școlarității și numai cu copiii „capabili de a observa, de a combina elementele date, de a judeca, de a aprecia exact”²⁰. În plus, recomanda ca „distracții”: jocurile, sportul, plimbările, vizitarea muzeelor și a fabricilor, alternativ cu lecturi, lecții de desen și muzică, punîndu-le pe același plan ca importanță.

Dacă avem în vedere că ea prevedea ca elevii să rămînă în școală între 9 și 10 ore pe zi, dintre care chiar mai puțin de un sfert — cel puțin pentru primii ani și cu o parte din elevi — să fie consacrate studiilor teoretice, care și ele, la rîndul lor, urmau să fie simplificate suprimîndu-se „încercăturile”, iar activitățile destinate educației estetice și fizice le considera „distracții”, deci nu intrau în planul de învățămînt ca studii obligatorii, rezultă că Ana Conta-Kernbach nu privea planul de învățămînt al școlii elementare sub unghiul educației pentru viața reală, care cere tot mai mult oameni dezvoltati multilateral și cu un bagaj bogat de cunoștințe. În năzuința de a aduce un corectiv școlii neoherbartiene a timpului, care dădea educație unilaterală în direcție intelectualistă — deși a evidențiat în mod just rolul educației prin muncă, legată de viață, în dezvoltarea fizică, intelectuală și morală a copilului — ea a căzut în aceeași greșeală, dar în sensul opus, punînd un accent prea mare pe educația prin muncă.

Această concluzie — lipsa de perspectivă practică — este întărită și de concepția ei, similară cu a unor curente care s-au manifestat îndeosebi în S.U.A. asupra rolului educatorului în școală. Misiunea lui, după Ana Conta-Kernbach nu era de a transmite cunoștințe în mod sistematic, ci „de a condensa experiența copilului de a-i țese împrejurări prielnice dezvoltării lui complete, de a-i micșora greutatea generalizării și asimilării bunelor deprinderi, în ce privește viațoarea lui activitate, asociatiile de idei și sentimente normale, juste, sănătoase”²¹. Ana Conta-Kernbach, amintindu-ne concepția mai veche rousseistă asupra rolului educatorului, dar și pe cea mai nouă al lui John Dewey și a adepților săi Helen Parkhurst și Washburne (reprezentanții sistemului Dalton și Winetka), cobora astfel rolul educatorului în școală văzînd în el numai un organizator și un consultant, subapreciînd în același timp învățămîntul sistematic, cea mai indicată formă de pregătire pentru viață.

Apoi, ideea de a se lucra în mod diferențiat cu copiii spre sfîrșitul perioadei școlii elementare, în funcție de aptitudinile lor predominant intelectuale sau manuale — care aveau drept consecință, pe de o parte dezorganizarea învățămîntului pe clase

¹⁸ Ana Conta-Kernbach, *ibidem*, p. 310.

²⁰ Ana Conta-Kernbach, *Educația manuală în Noțiuni de pedagogie, didactică și metodică*, Buc., 1922, p. 312.

²¹ Ana Conta-Kernbach, *ibidem*, p. 309.

— (sau grupe cum le concepea ea), iar pe de altă parte îngustarea prematură a orizontului cultural al celor cu aptitudini manuale, venea să întregască elementele negative ale concepției Anei Conta-Kernbach despre educația prin muncă.

În sfârșit, Ana Conta-Kernbach evidențiază al treilea rol al lucrului manual. Punând în evidență aptitudinile copiilor, munca manuală — arăta ea — reprezintă mijlocul cel mai eficient de selecționare și orientare profesională. Copiii după ce „ar fi trecut... prin tot ceea ce alcătuiește substratul vieții de fiecare zi, precum și baza activității sociale”²²... se vor putea orienta în funcție de vocație și aptitudini spre activități teoretice sau profesionale.

Această idee, justă în sine, putea include în epoca respectivă primejdia unei interpretări pe linia intereselor burgheziei.

Având ca bază de plecare concepția sa asupra triplei valori educative a muncii, în esență, Ana Conta-Kernbach propunea:

- prelungirea învățământului obligatoriu până la 15—16 ani;
- un orar școlar de 9 sau 10 ore pe zi — acest orar obligând elevii să ia masa la școală, pregătindu-și singuri, pe rînd și cu ajutor calificat, gustarea și prînzul — idee care în condițiile de atunci era irealizabilă;
- înzestrarea școlilor cu ateliere mari și terenuri agricole;
- redistribuirea materiilor de învățămînt din programele timpului pentru noul an și suprimarea „încărcăturilor”;
- întîrzierea începutului școlarizării (fără să argumenteze această idee);
- reorganizarea pregătirii învățătorilor, aceștia trebuind să cunoască și o îndelungă muncă manuală.

Concepția Anei Conta-Kernbach despre educația prin muncă n-a găsit teren de aplicare în timpul vieții sale, deoarece pînă la primul război mondial, pedagogia neoherbartiană, încurajată de cercurile oficiale, a continuat să domine atît teoria, cît și practica educativă în țara noastră. Dar, a servit, desigur, ca punct de orientare în legiunile ulterioare ale învățămîntului prin care lucrul manual a fost introdus în școală ca mijloc educativ²³.

La o privire de sinteză asupra concepției Anei Conta-Kernbach despre educația prin muncă se pot face considerații critice diferențiate. Sesizînd în mod just necesitatea modernizării învățămîntului, ca răspuns la cerințele noilor condiții economice și sociale de la începutul secolului XX, rolul educativ al muncii ca mijloc de educație integrală și nu în scop îngust utilitarist, ca mijloc de a pregăti pentru o profesiune de utilitate imediată — așa cum era concepută de reprezentanții „școlii muncii”²⁴, calitatea muncii manuale de a fi în același timp mijloc al educației pentru muncă, mijloc de autoapreciere corectă și de pregătire pentru viața socială. Ana Conta-Kernbach a manifestat limite în concepția sa despre educația prin muncă, preconizînd unele idei care practic ar fi avut consecință slăbirea sau chiar dezorganizarea învățămîntului. Explicația poate fi găsită în dorința sa de a căuta o cale de modernizare a învățămîntului românesc din acea epocă dar găsind-o a rămas tributară în unele privințe poziției de clasă a unor curente pedagogice ale căror idei și le-a însușit.

Meritul său constă însă, mai presus de toate, în faptul că a militat pentru o școală românească modernă, legată de viață, și s-a încadrat totodată prin problema pe care a pus-o și pe care a încercat s-o rezolve în curentul de idei pedagogice ale epocii pe plan mondial.

²² Ana Conta-Kernbach, *Educația manuală în Noțiuni de pedagogie, didactică și metodică*, Buc., 1922, p. 312.

²³ După 1900, concepția despre educația prin muncă s-a reflectat în țara noastră în legile, programele, congresele, conferințele, circularile și instrucțiunile de program. Vezi I. C. Petrescu, *Școala activă*, Buc., 1936.

²⁴ J. Dewey în S.U.A. și G. Kerschensteiner și A. Pabst în Germania, R. Seidel în Elveția și S. Mehedinți în România.

LA CONCEPTION D'ANA CONTA-KERNBACH SUR L'ÉDUCATION PAR LE TRAVAIL

Résumé

Dans l'ouvrage *L'éducation manuelle*, Bruxelles, 1911, la pédagogue Ana Conta-Kernbach (1865—1921) a proposé une réforme de l'enseignement élémentaire, ayant comme point de départ la thèse que l'éducation par le travail représente un moyen spécifique pour la culture de la première enfance — dont elle fixait les limites entre 0—15, 16 ans. Elle a mis en évidence le triple rôle du travail manuel :

1. — comme moyen spécifique, pour la culture intégralé (l'éducation intellectuelle, morale et physique) ;

2. — comme „débouché” pour le surplus d'énergie ;

3. — comme méthode de sélection et orientation professionnelle.

Malgré le fait qu'elle a manifesté certaines limites dans sa conception sur l'éducation par le travail, son mérite consiste dans le fait qu'elle a milité, par le problème qu'elle a posé, pour une école roumaine moderne, liée à la vie, et qui s'encadre ainsi dans le courant d'idées pédagogiques de l'époque sur un plan mondial.

O TEZĂ PESIMISTĂ A PEDAGOGIEI EXISTENȚIALISTE ȘI CRITICA EI

DE

SILVIA CERNICHEVICI

Pedagogii existențialiști oferă o viziune foarte generală asupra problemelor educației morale ferindu-se de a face „prescripții” detaliate întrucît acestea nu sînt în spiritul filozofiei existențialiste.

În cadrul preocupărilor pentru educația morală acești gînditori dezvoltă totuși o teză originală, interesantă deși foarte discutabilă sub raportul valorii.

Aceasta este teza educației pentru moarte, în perspectiva morții pe care acești pedagogi o opun conceptului curent în pedagogia contemporană a educației pentru viață și fericire.

Tema pedagogică existențialistă a educației pentru moarte se fundează pe conceptele iraționale existențialiste de neliniște, suferință, moarte. Aceste concepte sînt comune tuturor filozofilor existențialiști deși sînt abordate și soluționate în moduri foarte diferite.

În consecință, înainte de a cerceta modul în care se pune pe plan pedagogic problema educației pentru moarte, ne vom opri asupra temeiurilor ei ontologice cercetînd felul în care se pune în filozofia existențialistă teza „finitudinii existenței și a urgenței morții”¹.

În general, toți filozofii existențialiști prezintă viața ca pe un eșec fatal întrucît orice existență este finită, fiecare om trebuind în mod inevitabil să moară. După Heidegger, Sartre și, într-o oarecare măsură, Jaspers „istoria unei vieți este istoria unui eșec”².

În mod special la Sartre eșecul se prezintă într-o totală absurditate.

Doctrina existențialistă prezintă moartea ca pe cea mai immanentă caracteristică a existenței, ca ultima și cea mai absolută potențialitate a ei. Abandonat fără scăpare într-o lume necunoscută, omul există fără a putea găsi vreo rațiune justificativă pentru această existență. Căci existența umană este pură contingentă, omul reprezentînd „o existență fără esență”³.

Așa cum reliefează pregnant Jaspers viața omului este îngustă, mărginită din toate părțile. Omul înțilnește așa-numitele „situații de limită” (sau situații limitative) dintre care prima o reprezintă însăși condiția lui în lume iar pe altele

¹ E. Mounier, *Introduction aux existentialismes*. Paris, 1947, p. 49.

² Em. Mounier, *op. cit.*, p. 53.

³ F. G. Kneller, *Existentialism and Education*, New-York, 1958, p. 104.

le experimentează în luptă, suferință, vină și moarte. Aceste situații de limită reprezintă impasuri ale experienței existențiale, care nu pot fi dominate de ființa existențială ce se lovește inevitabil și dureros de ele. Dintre situațiile de limită prin care trece fiecare existență umană, moartea este aceea care nu poate fi depășită în niciun mod, ea reprezentând soarta oricărei existențe, fiecare individ trebuind să înfrunte visul morții.

În gândirea existențialistă, Kierkegaard insistă mai puțin asupra acestei teze, iar G. Marcel scoate în evidență caracterul paradoxal al acestei doctrine filozofice care prezintă omul într-o perspectivă proiectivă, prospectivă, dar acceptă totuși ca ultim eveniment al existenței moartea care o transformă în trecut pur. Și Marcel afirmă că la aceasta se ajunge nu printr-o evidență, ci prin negarea activă a unui important aspect al experienței: eternitatea care implică iubirea și fidelitatea⁴.

Pentru gânditorii existențialiști ca Heidegger și Sartre, finitudinea existenței umane este esențială și absolută. Omul este pus în imposibilitatea de a fi sau deveni stăpînul propriei sale existențe întrucît orice viață evoluează iremediabil către un ultim moment pe care îl reprezintă moartea. Căci moartea nu este un eveniment accidental care ar interveni într-o existență umană, ci este suprema și ultima posibilitate a existenței. În acest sens, Heidegger arată că a exista înseamnă „Sein-zum-Tode”, a exista cu moartea în perspectivă. Căci, spune acest filozof, a muri de moartea mea este singurul lucru pe care nimeni nu poate să-l facă pentru mine. Moartea mea este și rămîne perspectiva cea mai autentică și în același timp cea mai absurdă. Și Heidegger pune în evidență faptul că această posibilitate nu este undeva la sfîrșitul vieții și, dimpotrivă, este mereu prezentă în fiecare moment al existenței. Omul caută să uite acest lucru recurgînd la distracții, indiferență sau mituri religioase. Astfel el arată că înclinația obișnuită a omului către conceptele religioase ale imortalității sufletului n-ar reprezenta altceva decît o încercare de evadare din fața unei realități inevitabile și evidente, o încercare vană de prelungire a unei existențe iremediabil finite. Heidegger comandă această tendință de a ignora sau uita această ultimă perspectivă sau de a evada din fața ei prin refugiarea în miturile religioase. După opinia lui, a trăi autentic înseamnă a trăi în conformitate cu acest sens al vieții, a trăi mereu conștient de perspectiva morții, a iminenței ei, a învăța să privești în viață acest însoțitor de fiecare clipă realizînd pe această cale ceea ce el numește libertatea în fața morții⁵.

Ca și Heidegger, Sartre prezintă moartea ca iminentă și imanentă. Între vederile lor asupra morții există totuși unele deosebiri ce trebuie reținute.

Astfel, Sartre acordă morții mai puțină importanță ontologică decît Heidegger. Acest gânditor afirmă că nu moartea este cea care dă sens existenței, ci individul cu subiectivitatea lui este cel care dă un anumit înțeles morții. Moartea ar reprezenta unul din aspectele facticității, ar fi un „dat”⁶.

Sartre protestează împotriva efortului heideggerian de a integra moartea în viață. El privește această tentativă ca fiind inautentică, ca un efort van de a recupera moartea în omenesc și de a atenua contingența ei radicală. Or, după Sartre, moartea reprezintă contingența absolută. Departe de a putea da un sens vieții, ea îi răpește orice sens deoarece rupe firul devenirii către un viitor care ar fi dat o anumită semnificație trecutului. Moartea ar reprezenta totala deposezare a omului, ea fixîndu-l într-o totală imobilitate și expunîndu-l dezarmat judecării semenilor săi. Moartea apare deci ca un dat. „Este absurd, spune Sartre,

⁴ G. Marcel, *Homo Viator*, Paris, 1945, p. 207.

⁵ M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen, 1960, p. 235—267.

⁶ R. Grimsley, *Existentialist Thought*, Cardiff, 1955, p. 138—139.

că ne-am născut și este absurd că murim"⁷. Moartea nu este concluzia vieții, ci ea îi scapă omului și el îi scapă ei și eul și moartea fiind aruncate „dincolo”⁸.

Moartea se prezintă ca un fenomen care produce neliniște și teamă. Omul resimte neliniște în fața acestei existențe esențialmente finite, în fața inevitabilității perspective de a se scufunda în neantul din care a ieșit pentru o efemeră existență⁹. De aceea, arată filozofii existențialiști, atitudinea obișnuită este aceea de a privi moartea ca ceva impersonal și întâmplător. Astfel Heidegger arată că afirmația că moartea aparține tuturor este o încercare de a scăpa de recunoașterea că moartea este un fenomen existențial ce va fi experimentat inevitabil de fiecare om. „Oamenii știu de o moarte anumită dar nu sigur de a lor”. În acest fel viața pare reală, iar moartea o iluzie cînd în realitate situația este poate inversă, viața este o iluzie și moartea reală.

Unii filozofi existențialiști ca Jaspers, Sartre, deși subliniază ideea imanenței și iminenței morții afirmă totuși că aceasta nu trebuie să stea ca o piedică în calea speranței, a setei de viață.

Acestea sînt, în general, tezele ontologice pe care se fundează cugetarea pedagogică existențialistă cu privire la educația pentru moarte.

„Sein-zum-Tode” din ontologia heideggeriană se transformă în pedagogia existențialistă în „erziehen-zum-Tode”. Căci, în problema morții, pedagogii existențialiști merg mai departe și cer ca oamenii, în loc să încerce a uita sau a ascunde grozăvia morții, ar fi mai bine să învețe să o anticipeze și să o întâlnească cu curaj.

Astfel pedagogi ca F. G. Kneller, H. Zöpel¹⁰ etc. arată că atitudinea existențialistă a omului în fața morții ar fi de a o aștepta trăind cu gândul la ea și îndeplinindu-și cu această perspectivă în față rolul de ființă în lume.

Cercetînd modul în care se pune problema morții în educația modernă, unii gânditori cu orientare existențialistă, cum este J. S. Brubacher, își exprimă regretul că în școala contemporană nu se face și educația pentru moarte, ci numai pentru viață, ba chiar mai mult, se cultivă ideea că moartea este o mare nenorocire¹¹. Iar Kneller pune în discuție problema dacă acest dispreț pentru studiul morții ca un aspect important al existenței umane reprezintă o atitudine realistă sau dimpotrivă complet nerealistă. Acest pedagog subliniază faptul că în perioadele de prosperitate, de liniște și securitate socială sugestia unei educații pentru moarte este privită ca o aberație inacceptabilă. Aceasta s-ar întimpla din cauză că dragostea, setea de viață este foarte puternică în ființa umană. În consecință, se caută prin toate mijloacele ca viața individului să fie păstrată, prelungită cît mai mult chiar și în cazurile în care el a încetat de mult să contribuie la propășirea societății, s-au n-a adus niciodată vreo contribuție.

Orientîndu-se și pe plan pedagogic către educația pentru viață și fericire, societatea respinge conceptul educației pentru moarte privind cu rezervă, chiar cu dispreț, orice educație care ar lua în considerare inevitabilitatea și iminența morții¹². Însă în această problemă Kneller vine cu o întrebare strategică: oare nu are moartea o importanță „vitală” pentru viață? Făcînd abstracție de funcția „vitală” a morții din domeniul biologic, acest pedagog subliniază faptul că adeseori și în societate se organizează batalioane de sacrificiu pentru apărarea patriei, se cere uneori oamenilor să facă sacrificiul suprem pentru servirea intereselor unei clase sau grupări sociale, a unui stat sau a unor idei. În sprijinul acestei aserțiuni

⁷ J. P. Sartre, *Être et le Néant*, Paris, 1953, p. 631

⁸ E. Mounier, *op. cit.*, p. 53.

⁹ F. G. Kneller, *op. cit.*, p. 106.

¹⁰ *Der Tod im Phänomen der Bildung und Erziehung*, München, 1963.

¹¹ *Education for Death. School and Society* L. VI, aug. 12/1942, p. 137.

¹² F. G. Kneller, *op. cit.*, p. 109—110.

el remarcă că istoria societății este plină de asemenea exemple de sacrificii făcute pe un plan sau altul în slujba umanității¹³.

Pe baza unor atari considerații, pedagogii existențialiști conchid că educația pentru moarte este absolut necesară deoarece aceasta nu numai că este inevitabilă, iminentă, dar îndeplinește și o funcție „vitală” făcând posibilă, în anumite împrejurări, continuarea vieții și a progresului societății.

Pledind pentru efectuarea în școală a unei educații pentru moarte, pedagogii existențialiști sînt însă conștienți de dificultățile practice ale unei asemenea educații și de faptul că ea ar cere din partea profesorului mult talent pedagogic. Căci în cadrul educației pentru moarte sarcina profesorului ar fi de a arăta mai întii valorile, frumusețile vieții, iar în al doilea rînd de a sublinia „vitala” funcție a morții.

Or, îndeplinirea acestei duble sarcini este extrem de dificilă intrucit pentru copii și tineret moartea apare ca „un paradox în timp și în spațiu”¹⁴, ca ceva abstract, proiectat într-un viitor foarte îndepărtat, indefinit și care nu face în nici un caz parte din preocupările lor curente.

Conștient de aceste dificultăți și revizuiindu-și el însuși vederile cu privire la viață-moarte, profesorul trebuie să cultive la elevi concepția existențialistă despre imanența și iminența morții și, mai ales, să le formeze convingerea că e nevoie să sufere moartea, să o primească chiar bine în cazurile în care prin ea se poate contribui la îndepărtarea nedreptății sau a unui alt rău social.

Predînd în școală despre iminența morții, profesorul are datoria de a inculca tineretului ideea că o viață trăită egoist, leneș este lipsită de orice valoare și, pe de altă parte, să-i formeze convingerea că cel mai nobil lucru dintr-o existență valoroasă este sacrificiul suprem în slujba unor cauze înalte care îl fac pe om prin moarte mai generos decît prin viață¹⁵.

Această orientare educativă se fundează pe aserțiunea lui Jaspers că „eu aș fi mai bun prin moarte”, pe teza lui Sartre după care moartea voluntară ar constitui o afirmare a totalei libertăți a ființei existențiale, precum și pe afirmația lui Heidegger că individul trebuie să renunțe voluntar la viață, dacă moartea lui este spre beneficiul comunității.

Unii pedagogii existențialiști merg mai departe în această direcție. Așa este cazul lui J. S. Brubacher care cere să se cultive la tineret ideea că moartea trebuie „cucerită” atunci cînd viața își pierde sensurile mai profunde, valoarea.

Profesorului i-ar reveni deci îndatorirea ca prin toate mijloacele, folosind printre altele și exemplele elocvente din istorie să cultive treptat la elevi convingerea că dragostea pentru o viață dedată unor plăceri ușoare, frivole este imorală din punct de vedere existențialist, mai ales cînd ea se duce cu prețul degradării sau sacrificării altor persoane. Motivația vieții, justificarea ei stă în înălțimea idealurilor în perspectiva cărora se desfășoară și nu pur și simplu în bucuria, quasi-biologică de a trăi ca atare. O viață nejustificată sub acest raport devine o experiență nefolositoare și, din punct de vedere existențialist, este imorală căci a mîncă, a dormi, a procrea nu înseamnă a trăi, ci a vegeta și nu reprezintă esența constructivă a vieții.

De aceea, căutînd să facă elevilor educație pentru moarte, profesorul trebuie să-i incite să-și examineze propria viață, să facă o analiză profundă a sensului și scopului existenței pentru ca treptat să se „trezească”, să înțeleagă adevărata semnificație a vieții și să devină capabili să se ridice la o existență care să depășească modul obișnuit de viață. Căci elevul trebuie învățat ca avînd mereu în față perspectiva morții, să trăiască cu responsabilitate ca o personalitate autentică convins că, așa cum afirma A. Camus, „singurul lucru pentru care merită să mori este

¹³ *Idem*, p. 111.

¹⁴ Kneeller, *op. cit.*, p. 111.

¹⁵ *Idem*, p. 112.

singurul lucru pentru care merită să trăiești", sau cum spunea B. Pascal „trăiește astăzi ca și cum ai muri mâine”¹⁶.

Din toate aceste date expuse în legătură cu problema educației pentru moarte reiese că aceasta nu este concepută de pedagogii existențialiști numai ca un scop în sine — elevul să fie convins de inevitabilul faliment al existenței, de iminența morții — ci și ca o cale pentru o mai bună înțelegere de către tînăr a unei vieți bune, a valorilor și obligațiilor ei.

În această ordine de idei, ei cer ca în procesul educativ să se acorde atenție și problemei suferinței, neliniștei și conflictului. Elevilor ar trebui să li se arate ca în procesul de creștere, de maturizare omul are de luptat, adeseori eroic, cu forțele interioare și că numai prin tensiune, durere, suferință el își poate însuși arta de a trăi plinar, cu responsabilitate și angajament.

Și pedagogii existențialiști critică școala contemporană pentru faptul că n-ar cultiva aceste obiective în educația morală. ba chiar mai rău, în loc de a cultiva la școlari capacitatea unei mai profunde înțelegeri a vieții se ajunge la evadarea din fața acestor probleme.

Tezele existențialiste ale educației pentru moarte au stîrnit, așa cum era și firesc, critici vii în pedagogia și filozofia educației occidentale.

Astfel, s-a obiectat că această educație care subliniază mai mult imanența și iminența morții decît valorile și frumusețile vieții trebuie făcută unor ființe tinere pentru care moartea apare ca un fenomen ireal ce nu intră în considerațiile lor imediat. Căci pentru tineri, se ripostează justificat, nu moartea ci viața este cea care contează. Toate eforturile educative trebuie făcute pentru a-i pregăti în vederea vieții, a unei vieți bune și nu pentru așteptarea și primirea morții mai ales cînd este prezentată ca un eșec iremediabil al întregii vieți.

Pe de altă parte, se ivește marea primejdie ca, recunoscînd inevitabilitatea scufundării în neant, școlarii să cadă pradă indiferenței, resemnării în fața vieții pe care nici cel mai talentat profesor să n-o poată învinge¹⁷.

Abordînd critic conceptele filozofiei existențialiste de neant, moarte (care au făcut să fie caracterizată ca o doctrină a disperării și a morții) și privindu-le într-o perspectivă social-istorică se impune constatarea că ele au apărut în această perioadă de criză profundă a societății apusene. Aceste teze reflectă conștiința intelectualității burgheze că această societate este zguduită de mari și acute contradicții care ar putea determina totala ei prăbușire. În gîndirea existențialistă, acest pericol real care planează asupra societății apusene, ca urmare a agravării contradicțiilor sale, este absolutizat, fetișizat. Această metafizică a neantului, a morții reprezintă o ipostaziere hiperbolică a nămicniciei burgheziei imperialiste, ridicarea ei la poziția de principiu existențial.

Teza pedagogică existențialistă a educației pentru moarte reprezintă concluzia practică care se degajă din aceste enunțuri filozofice: în fața acestor funeste perspective sociale, tineretul burghez trebuie pregătit să aștepte și să primească chiar moartea cu seninătate și dignitate, să o prefere chiar vieții atunci cînd prin ea contribuie la prosperitatea sau salvarea societății sale.

Educația pentru moarte relevă deci caracterul pesimist al acestei pedagogii precum și faptul că, cu tot caracterul ei protestatar, ea rămîne totuși în limitele gîndirii pedagogice burgheze.

Privit de pe pozițiile pedagogiei marxiste conceptul existențialist al educației pentru moarte nu poate fi acceptat.

În esență, filozofia marxistă nu neagă realitatea neliniștii, a suferinței, a morții pe care omul le înfrîntă în existența lui. Însă dacă ele sînt acceptate ca aspecte

¹⁶ F. G. Kneller, *op. cit.*, p. 112—113.

¹⁷ *Ibidem*, p. 106.

ale existenței umane, interpretarea lor, a rolului lor în viața omului este radical diferită de cea existențialistă¹⁸.

Astfel moartea nu este interpretată ca un faliment, ca un eșec inevitabil al existenței umane. Marxismul respinge soluția pesimistă, negativistă a acestei probleme care de fapt, așa cum am arătat, reflectă condiții sociale excepționale. Ca produs și expresie a existenței sale sociale, a relațiilor sociale, omul reprezintă o valoare unică și este în același timp creator de valori. Or, prin valorile materiale sau spiritele pe care le creează, omul are capacitatea de a depăși moartea fizică. Căci contribuția lui la progresul, prosperitatea societății nu încetează o dată cu moartea lui, ci se perpetuează și după aceea, concretizată în produsele muncii sale, în valorile creației sale. Acest lucru este probat, printre altele, și de mostenirile lăsate umanității de marii creatori pe tărîm științific, literar sau artistic, prin care aceștia și-au depășit propria lor moarte.

În consecință, pedagogia marxistă respingînd teza pesimistă, negativistă, irațională a educației pentru moarte preconizează să se cultive la tineret dispozițiile și capacitatea de a servi, cu toate forțele lui creatoare, viața, de a se pune în slujba vieții.

Totuși, unele din vederile existențialiste în această problemă se impun a fi reținute. Astfel, este fără îndoială valoroasă ideea de a se cultiva la tineret aspirația către o viață pusă în slujba unor idealuri înalte, valoroase și, pe de altă parte, disprețul pentru o existență banală, trivială.

De asemenea, trebuie reținută ideea necesității de a cultiva la tineret dispoziția la supremul sacrificiu pentru servirea unor idealuri sociale înalte, a unor cauze nobile.

În condițiile societății noastre, tineretul trebuie să privească marile idealuri patriotice, socialiste ca fiind suprema bunuri ale oricărui om pentru apărarea și progresul cărora merită să se facă, în anumite împrejurări excepționale, chiar sacrificiul suprem.

Reținînd aceste cîteva aspecte interesante, pozitive se impune însă să respingem teza educației pentru imanența și iminența morții, opunîndu-i teza educației pentru viață, pentru o viață plenară, creatoare.

UNE THÈSE PESSIMISTE DE LA PÉDAGOGIE EXISTENTIALISTE ET SA CRITIQUE

Résumé

Dans cette étude l'auteur présente une thèse fondamentale de la pédagogie existentialiste: la thèse de l'éducation pour la mort.

Les pédagogues existentialistes demandent que dans le processus de l'éducation la jeunesse soit préparée pour regarder courageusement l'imminence et l'immanence de la mort.

La jeunesse doit être éduquée même pour préférer la mort au lieu d'une vie sans valeur.

L'auteur fait la critique de cette thèse pessimiste en lui opposant la thèse de l'éducation pour la vie spécifique de la pédagogie socialiste.

¹⁸ A. Schaff, *La conception marxiste de l'individu, Recherches internationales à la lumière du marxisme*, 46/1965, p. 80—81.

ELEMENTE DE PEDAGOGIE FAMILIALĂ

DE

ION STRĂCHINARU

Depășind limitele concepției naturaliste în tratarea problemelor familiei — concepție imanentistă care consideră individul drept singura realitate autentică sau absolută, adică măsură a oricărei valori — cercetările științifice moderne au relevat specificul prin excelență social al vieții umane precum și semnificația socială a iubirii conjugale, a dragostei familiale. În secolul nostru investigarea familiei se bucură de un impresionant număr de studii; așa cum precizează R. Hill, numai în S.U.A., între anii 1900 și 1960, au apărut peste 1200 de lucrări în acest sens¹.

În general, autorii analizează trăsăturile familiei tradiționale în raport cu acelea ale familiei societății industriale, relevând etapele complicării existenței acesteia din urmă o dată cu reducerea, paradoxală, a funcțiilor sale. Astfel, C. C. Zimmermann² consideră că pătrunderea tehnicii industriale tot mai adânc în viața socială pare să corespundă unei secularizări a instituțiilor în genere și a funcțiilor familiei în special, observație întărită de Norberto Galli³ care apreciază că, în actuala societate, familia a pierdut cea mai mare parte din funcțiile care îi erau proprii în contextul socio-economic al civilizației preindustriale. Tot așa, după F. J. Woods⁴, familia reprezintă, în fond, un „sistem social” influențat puternic de alte sisteme sociale a căror dezvoltare depinde de acesta, iar după N. B. Bell și E. F. Vogel, în societatea modernă „familia trebuie să țină pasul cu dezvoltarea activității economice, adaptându-se rolului economic al societății”⁵. Desigur, din punct de vedere socio-economic, familia socialistă se deosebește considerabil de familia burgheză, dar transformarea structurii sociale a familiei socialiste, în perspectiva dezvoltării societății industriale socialiste și a consecințelor acesteia

¹ Galli Norberto, *Educazione familiare e società*, Brescia, 1965, p. 112.

² Zimmermann C. C., *Family and Civilization*, New-York, Harpen, Brathers, 1947, p. 112.

³ Galli Norberto, *op. cit.*, p. 118.

⁴ Woods F. J., *The American Family System*. New-York, Harpen, Brathers, 1959, p. 5—6.

⁵ Bell N. V. and Vogel E. F., *A Modern Introduction to the Family*. Glencol III, The Free Press, 1960, p. 11.

dezvoltări asupra modului de viață al familiei, prezintă anumite elemente comune de evaluare a viitorului său. Diferențele nu pot fi de natură, ci numai de grad, când e vorba de judecarea sistemului de relații pe care și-l formează individul în familie și în raport cu forțele exterioare, uneori disolutive, care par să-l asalteze tot mai mult în viitorul apropiat. Avem însă destule motive să credem că forma instituțională de constituire a familiei în timpul ce urmează nu va duce la înlocuirea structurii sale monogame cu cea poligamă sau poliandrică. Sub aspect habitual însă, alături de familia *conjugală*, definită de Bell și Vogel ca o „unitate structurală alcătuită în structura sa tipică, dintr-un bărbat și-o femeie, conviețuind într-o uniune socialmente recunoscută, și din fiii lor”⁶ se va continua extinderea tipului de familie *parental* (familie cu rude sau familie lărgită), fără ca aceasta să mai posede ceva din atribuțiile familiei *patriarhale*. Rămâne deschisă însă posibilitatea ca unele dintre virtuțile educative ale acestora să renască din relațiile pe care familia actuală le poate stabili cu vecinii, prietenii etc.⁷

Când părinții sînt uniți, ei înving în chip natural eventualele dificultăți de dezvoltare ale copilului. Solidaritatea familială și conjugală, ca și completarea armonică a temperamentelor corectează oarecum lipsa de unitate. Avînd însă în vedere *dinamismul* dezvoltării familiei, lipsa de disponibilitate psihică a membrilor ei și *structura* frecvent deficitară a familiei, considerăm că elaborarea unei pedagogii familiale diferențiate constituie una din problemele acute ale vieții sociale contemporane, problemă care, departe de a putea fi limitată la cîteva rețete educative, reclamă o profundă reflexie.

În esență, este vorba de stabilirea procedeelor menite să îmbunătățească substanțial modul empiric de acțiune al celor mai mulți dintre părinți creîndu-le totodată premisa psihologică necesară unor înalte relații interne și externe clădite cu răbdare și încredere, înțelegere și respect, — împotriva tuturor tendințelor de singularizare, înstrăinare și eroare. Lucrul se dovedește cu atât mai important cu cît, pe de o parte, se ridică problema studierii psihopedagogice a uneia dintre marile sfere ale influențelor interumane, sfera familiei, iar pe de altă parte, se impune organizarea practică a măsurilor care să asigure dezvoltarea capacității sale educogene. Transformările implicate de modul de viață tehnico-industrial asupra familiei determină implacabil — înaintea unor modificări de structură — diminuarea lentă, dar sigură, a preocupărilor educative sub latura conținutului, dar și al duratei lor efective. Și aceasta tocmai astăzi cînd copilul cheltuiește mai multă energie în efortul general de adaptare, decît în trecut, fapt care face ca unele dereglări neuropsihice limitrofe să-și tragă în mod acut partea lor. De aici actualitatea problemei educării familiei în sensul de-a asigura membrilor ei o integrare mai bună în viața socială, un echilibru psihic mai stabil și prin aceasta un spor de fericire tuturor oamenilor.

1. DESPRE CADRUL PEDAGOGIEI FAMILIALE

Psihopedagogia familiei se constituie în ultimele decenii în Europa ca o nouă ramură în cadrul disciplinelor sociale, apariția ei fiind determinată de gravele consecințe produse de cel de al doilea război mondial asupra structurii și virtuților educative ale familiei în general. Pe de altă parte, așa cum observă A. Isambert, evoluția științelor sociale și în primul rînd a celor psihologice și pedagogice a ridicat problema educării părinților, tinzînd să determine o concepție conjugal-democratică a familiei în locul celei patriarhale, spre a-i ajuta pe părinți să-și

⁶ *Ibidem*, p. 1.

⁷ Ardigo A., *Emancipazione femminile e urbanesimo*. Brescia, Marcelliana, 1964.

împlinescă mai bine sarcina lor de educatori, conform scopurilor societății contemporane. Se tinde în prezent ca familia (părinții și copiii), care pune probleme de tipul dezadaptării sau neadaptării sociale, să fie îndrumată de specialiști în domeniul *psihopedagogiei speciale* spre a putea răspunde idealurilor educației contemporane. Din punctul nostru de vedere conținutul unei asemenea discipline științifice, aflată în curs de constituire, trebuie privit în perspectiva genezei și a evoluției familiei din țara noastră ca *organism superior*, menit să asigure creșterea fizică și dezvoltarea morală a copilului.

a. *Sensul istorico-sociologic al familiei.* Privită în perspectivă istorică familia este tot atât de veche ca și genul uman ridicat la viața organizată. Dacă ne referim la trecutul și la teritoriul patriei noastre, familia română este legată, geografic, de „*arcul carpatic*” și ea apare ca păstrătoare a virtuților anticei familii dace și mai apoi *daco-romane*. În ultimă analiză ea este rezultatul unei evoluții îndelungate și lente, adesea mascată de prezența apăsătoare a unor popoare care au poposit pe aceste locuri, dar care, până la urmă, s-au scurs ori au fost asimilate. Familia străbunilor noștri este nucleul de rezistență al neamului și în această privință nu stă cu nimic mai prejos de familia altor popoare. La rîndul ei, conduita generației noastre se înscrie în linia unui trecut care arată că pe aceste locuri s-a dezvoltat de-a lungul vremurilor o comunitate de muncă și de limbă, de interese și de aspirații care au asigurat locuitorilor o viață liberă și o timpurie conștiință națională atestată cu mult înaintea afirmării ei de către cronicarul Miron Costin⁸. Faptele din trecutul acestei comunități reflectă existența unor relații sociale superioare ce s-au statornicit nu numai între fiii poporului român dar și între aceștia și cei aparținînd altor popoare. „Obiceiul pămîntului” care era „legea țării” a fost întărit, treptat, de documente voevodale scrise, așa încît însăși actele de eliberare a unor prizonieri (cum e cazul lui Oancea în timpul lui Ștefan cel Mare) puteau consemna explicit: „să fie liber cum trăiesc în țara noastră toți românii după legea românească”⁹.

b. *Dezvoltarea în etape a familiei.* Desigur, pînă să ajungă la stadiul ei modern, familia a parcurs numeroase etape, evoluînd de la tipul *arhaic*, legată economic de pămînt sau de o meserie, sub conducerea austeră a tatălui ca șef suprem și pînă la familia socialistă din zilele noastre intens angajată în construcția vieții noi. În cadrul acesteia din urmă, relațiile nu se mai bazează pe interesele tradiționale predominant economice, ci pe sentimentul de dragoste reciprocă și uniune solidară, egalitate în drepturi și demnitate umană. Însă, o dată cu ritmul vieții moderne, cu condițiile superioare de existență și cu necesitățile considerabile sporite de la o generație la alta, familia are de rezolvat noi și numeroase probleme. Ca urmare, soluțiile adoptate necesită mult mai multă înțelepciune și aplicarea lor, fără îndoială, mai multă colaborare din partea membrilor familiei de astăzi. Aceasta mai ales pentru faptul că diminuarea ierarhiei rolurilor și sporirea mobilității interne o fac, în unele privințe, mai slabă decît familia din trecut. De aici și importanța cunoașterii aspectelor și funcțiilor sale.

c. *Aspectul juridic al familiei.* Legal, familia se constituie ca o consecință a căsătoriei iar conținutul bio-socio-moral al acesteia are la bază uniunea conjugală înfăptuită din afecțiune reciprocă. Ca instituție socială, căsătoria precede permanent, și cu foarte mult timp, actul individual rezultat din hotărîrea unui bărbat și al unei femei de a conviețui legal împreună. În fapt ei nu creează căsătoria, ci intră în ea ca într-o instituție socială milenară; prin uniunea lor tinerii căsătoriti o afirmă numai, așa cum prin desfacere ar nega-o. Referindu-se la proiectul de lege cu privire la divorț, în 1842, Marx arăta că actul căsătoriei nu poate fi redus la unele

⁸ Bîrsănescu Șt., Flavio Biondo 1453: *Acei daci care vorbesc o limbă latină*. „Magazin istoric”, nr. 1, 1967, p. 19.

⁹ Turcu C., *Aspecte din istoria culturii românești în timpul lui Ștefan cel Mare*, „Revista Mitropoliei Moldovei și Sucevei”, nr. 9—10, 1964, p. 185.

fenomene afectivo-morale cum ar fi *prietenia* a cărei legare și dezlegare nu comportă implicații juridice, ci numai de ordin etic și psihologic. Căsătoria implică *prietenia*, dar depășind-o în complexitate și importanță bio-socială nu poate fi lăsată, asemenea acesteia, la nivelul bunului plac al părților care au încheiat-o. De unde și necesitatea ca fiecare persoană aptă pentru actul căsătoriei să fie pregătită din vreme, în condiții educative speciale, așa cum ar fi de dorit, sau cel puțin în cadrul vieții obișnuite a familiei din care provine — asupra sensului detinut de-a lungul timpului de cele 3 funcții fundamentale ale familiei: biologică, economică și educativă.

d. *Diferențe de fond între familia burgheză și familia socialistă.* În cadrul familiei burgheze, atît funcția *educativă* cit și cea *biologică* (de perpetuare a speciei) sînt puternic influențate de funcția *economică*, datorită proprietății private care face din familie „o unitate economică a societății”¹⁰. Viața acestei familii se bazează nu pe relațiile determinate de principiul dragostei, ci pe relațiile ce decurg din funcția de acumulare a proprietății cu toate consecințele deplorabile ale acesteia asupra natalității, divorțului, a raporturilor dintre soți și a legăturilor extrafamiliale, care, în ultimă analiză, creează o viață de familie *lipsită de suflet*¹¹.

Familia socialistă — întemeiată pe afecțiune reciprocă și pe dorința de realizare a fericirii prin căsătorie — este *ferită* de influențele și denaturările legate de *proprietatea privată*. Cu toate că „mai păstrează cîtva timp o oarecare funcție economică”, exprimată „în regimul comunității de bunuri a soților și obligația de întreținere” (v. și codul fam., art. 29), această funcție „este pusă în slujba unor cerințe de ordin etic, pentru traducerea în viață a unor principii fundamentale ale moralei socialiste”¹².

Prin urmare, în privința funcțiilor sale, familia de pe teritoriul patriei noastre apare, în prezent, ca o unitate socială în care se manifestă atît fenomene ce țin de *existența socială*, cit și fenomene ce țin de *conștiința socială*; atît relațiile materiale, economice, de reproducere a vieții, cit și relațiile spirituale: juridice, morale, ideologice, pedagogice etc.

e. *Diminuarea funcției economice și creșterea funcției educativ-culturale a familiei socialiste.* Drumul de la familia burgheză, la familia socialistă, echivalează cu drumul de la dominarea în familie a funcției economice, la dominarea funcției culturale. Nu este vorba, aici, de un paradox al teoriei raportului dintre structură și suprastructură, căci — după cum vom vedea mai încolo — în socialism esența familiei se plasează în domeniul suprastructurii prin sporirea considerabilă a funcției sale educative.

Diminuarea progresivă a funcției economice a familiei socialiste face ca, în primul plan, să se plaseze celelalte două funcții de bază: una de natură *biologico-demografică* prin excelență și alta *psihologico-educativă* cu semnificație *calitativă*.

Desigur, funcția de reproducere a uneia din importante condiții ale vieții materiale a societății, — populația — este comună tuturor orînduirilor sociale, căci perpetuarea speciei umane se realizează în familie. Marx arată că „o relație care intervine din capul locului în dezvoltarea istorică este aceea că oamenii care reînnoiesc zilnic propria lor viață încep să facă alți oameni”¹³. Creșterea populației constituie o condiție a existenței societății, iar atracția dintre sexele opuse este inherentă naturii umane, după cum tot așa este și nevoia de a avea și crește copii.

¹⁰ Engels Fr., *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx și Fr. Engels, *Opere alese*, E.S.P.L.P., 1955, vol. 2, p. 251.

¹¹ Marx K., *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, în *Opere*, vol. I, E.S.P.L.P., 1955, p. 335.

¹² Popescu Tudor, *Dreptul familiei*. Tratat, vol. I, E.D.P., București, 1955, p. 28—29.

¹³ Marx K. și Engels Fr., *Ideologia germană*, E.S.P.L.P., 1956, p. 25.

„Paternitatea și maternitatea indivizilor se înscriu de fapt în contextul existenței sale”¹⁴. Dar funcția demografică a familiei se află în strînsă legătură cu funcția educativă; nu ne poate lăsa indiferenți faptul dacă familia răspunde cerințelor privind sporul populației prin aducerea în arena socială a unor exemplare nereușite congenital sau pedagogic. Ritmul rapid al dezvoltării statului nostru solicită exemplare umane superior realizate sub toate aspectele. Altfel, sporul demografic în loc de a servi intereselor patriei ar putea să apară ca un lest a cărui ducere în spate stînjenește bratele angajate în efortul de construire socialistă a țării. De aici și intricarea atît de strînsă a funcției demografice cu cea pedagogică și tot de aici ponderea componentei educative a ridicării familiei pe baza unor înalte principii psiho-socio-morale. Evident, în ultimă analiză, creșterea populației unei națiuni și dezvoltarea permanentă a calităților ei spirituale prezintă o deosebită importanță politică, deoarece în epoca actuală nu mai e cu putință să se treacă peste implicațiile reprezentării numerice și culturale în stabilirea raporturilor dintre state. De aici și măsurile normative ce se iau de diferite țări, între care și a noastră, cu privire la creșterea natalității și ocrotirea maternității și a familiei.

f. *Identificarea și proiectarea ca premise și modalități ale educării atașamentului față de cultura și patria socialistă.* Familia, pentru a putea realiza importanțele ei sarcini, trebuie să-și mențină intact sensul primordial de *cimentare afectivă* a legăturii dintre generații. Rolul de membru al familiei, pe care-l deținem fiecare în parte, este în funcție de bogăția de imagini conținute în ființa noastră ca pilde de urmat. În cadrul vieții de familie, trecutul determină prezentul și deschide perspective largi viitorului. Înaintașii noștri sînt prototipuri care se realizează în noi sau pe care noi însine le realizăm. Sensul existenței noastre este adesea trasat de aspirațiile lor despre care avem senzația că le urmăresc în noi cu ochi de strămoși, ca ochii din pinzele lui Țuculescu. Cînd simțim privirea lor din adîncul istoriei, ne întărim convingerea că nu sîntem în trecut pe aceste locuri și nici singuri pe lume și, astfel, trăim sentimentul înalt al unei depline *securități interioare* care ne ferește de solitudine și autism. Practic, noi împlinim aspirațiile umane ale înaintașilor, le îmbogățim, treptat, cu experiența vieții noastre și le transmitem generațiilor ce vin. Sîntem unii fructul celorlalți, iar certitudinea acestei continuități trasează *sensul dinamic*, ascendent, al existenței noastre ca indivizi și ca popor diferențiat de alte popoare. Deosebit de păstrarea achizițiilor străbune, în noi se stochează și cele ce am trăit de la vîrsta leagănului sub ochii părinților. Ei orientează direct și de foarte timpuriu conduita noastră, iar noi devenim mai tirziu fiu, frate și tată după cum și părinții noștri au fost; prosperăm fiindcă ne identificăm în tot cursul vieții cu marile lor idealuri și îi continuăm și după trecerea lor fizică dintre noi.

2. DESPRE EDUCAREA MEMBRILOR ADULȚI AI FAMILIEI

Înaintea educației copiilor, pedagogia familială subliniază importanța *educării părinților* și a tuturor membrilor ei adulți, dată fiind influența lor directă asupra copiilor. De bună seamă, problema educării adulților ca părinți nu este nouă. Totuși, cînd Montaigne (sec. XVI) sau Locke (sec. XVII) se refereau, în lucrările lor, la rolul părinților și al relațiilor familiale, ei rezervau acestora o accepțiune mai curînd *morală* decît pedagogică. De altfel, însăși pedagogia s-a constituit ca știință mai mult prin generalizarea succeselor educative ale *profesioniștilor* decît ale părinților. În trecut, chiar și familia capabilă de a oferi o educație și instrucție superioară, prefera serviciile percepătorului, pe cale particulară, sau ale pedagogului consacrat, pe cale instituțională. O dată creată școala de stat cu posibilitatea educării mai multor copii deodată de către un singur pedagog, familia s-a considerat și mai mult degrevată de sarcinile sale educative și de interesul propriei sale instruirii pedagogice, cu toate că aceasta apare perfect posibilă atît în sinul familiei vechi sau noi întemeiate cit și în instituțiile create de stat.

¹⁴ Berge A., *Defectele părinților*, trad. M. Stoian, E.D.P., 1967.

Au trecut peste 100 de ani de cînd Herbert Spencer¹⁵ a atras atenția asupra necesității educației organizate a părinților, chiar dacă, indirect, ei sînt educați de la vîrsta copilăriei pentru calitatea de viitori părinți. Totuși, neglijată adesea de însăși pedagogii profesioniști, pedagogia familială s-a afirmat foarte lent, cu deosebire de la intrarea în acțiune a psihologilor și pedagogilor *specializați* care, cercetînd copiii cu inadaptare socială — pe bază de investigații medicale, psihopedagogice și sociale — au relevat semnificația influențelor inadecvate ale părinților datorate temperamentului personal, nepriceperii sau ignoranței pedagogice. Pe de altă parte, o dată cu transformarea structurii familiei de la forma „patriarhală” la forma „conjugală” părinții s-au văzut nevoiți — fie din cauza diminuării autorității lor tradiționale, fie din interesul practic de a răspunde unor sarcini educative imediate — să solicite sprijin sau asistență psihopedagogică specializată¹⁶. În felul acesta psihologii și pedagogii, folosind ocazia de a ridica responsabilitatea și conștiința rolului pedagogic al părinților, au început educația acestora înainte creării unei pedagogii familiale. Pentru aceasta rămîne de realizat sarcina de loc ușoară a elaborării unui sistem propriu la care se adaugă dificultatea imensă a diferențierii metodologiei specifice după nivelurile culturale variate pe care le prezintă familiile, după numeroasele probleme particulare pe care le pun, după modul de viață cărora aparțin (mediul rural, urban, muncitoresc, intelectual etc.) și după tipul deficitului familiei neintegrate sau dezintegrată social. Deosebit de toate acestea nu este de trecut cu vederea nici faptul că pedagogia practică a familiei, abordînd un domeniu de intimitate al vieții cuplului uman nu poate avea un drum perfect ascendent, lipsit de rezistență. Apoi, prin natura lucrurilor, încercările venind din direcții foarte deosebite pot ajunge la rezultate unilaterale care să rămînă în afara unei coordonări de ansamblu. Așa, spre exemplu, cînd educația părinților pornește din partea cadrelor didactice, ea se desfășoară în perspectiva problemelor școlare, cea venind din partea cadrelor medicale se face în perspectivă sanitară și așa mai departe.

Totuși, părinții trebuie să posede cunoștințe sigure asupra modului cum să-și crească copilul lor pentru a realiza o personalitate echilibrată neuro-psihic, orientată către societate, și aptă de a putea rezolva problemele pe care i le va pune într-o zi propriul cămin. În această privință publicațiile pedagogice recente sugerează angajarea eforturilor în 3 direcții relativ distincte: a *informării* sau transmiterii și însușirii de *cunoștințe pedagogice*; a *orientării* relaționale sau stabilirii de *legături cu alții* și a cultivării pentru *valori*¹⁷.

a. Desigur, sporirea bagajului de *cunoștințe educative* implică o largă acțiune de inițiere teoretică, lipsită de tendința unei standardizări pentru a putea fi adaptată mai multor categorii de familii. Această acțiune, pentru motive lesne de bănuț, se cere a fi desfășurată de către persoane competente sau anume pregătite, utilizîndu-se calea presei, conferințelor, radioteleviziunii etc. Dar, informarea pedagogică poate fi realizată și în modul, mai propriu, al instruirii practice în cadrul unor cercuri ale părinților constituite anume pentru *statuți directe*, ilustrate cu cazuri de familii educative, exemplul marilor personalități cultural-sociale sprijinite în activitatea lor de membri ai propriei familii; sau alcătuite pentru *demonstrații de activități* casnice, muncă manuală de tipul artizanatului etc. Însă obținerea unei eficiențe maxime în această direcție presupune crearea de pedagogi specializați.

b. Sub aspectul *relațiilor interioare* ale familiei, educația caută să perfecțeze sau să ajute, după caz, procesul de *maturizare a părinților* prin crearea unui acord permanent între ei, conceput pe baza respectului și iubirii reciproce, prin cunoașterea psihologică a propriilor copii și prin dezvoltarea unor temeinice legături sociale în

¹⁵ Spencer H., *De l'éducation*, Paris, Alcan.

¹⁶ Berge A., *L'éducation familiale*, Paris, 1952.

¹⁷ Mathis M., *Le médecin devant les problèmes éducatifs de la famille*, „Semaine des Hopitaux”, 1—2, 1965.

afara familiei. Chiar dacă familia realizează pe plan intern o admirabilă uniune, ea nu se poate considera suficientă sieși. Altfel spus, ea nu se poate *claustra*, tot așa cum nu se poate extinde pînă la *pulverizarea* ființei sale¹⁸.

Indicațiile pedagogiei pentru dezvoltarea acestor relații privesc mai întîi formarea la părinți a deprinderii de a adopta față de alții o atitudine de bunăvoință și de înțelegere comparabilă cu aceea destinată propriilor săi membri. Adulții știu bine cît prețuiește această atitudine umană în genere și mai ales în acțiunea de integrare profesional-socială a tinerilor. Și invers, adulții cunosc la fel de bine (uneori din eșecul dureros al fiilor proprii), consecințele deplorabile a ceea ce, cu termeni de circulație foarte restrînsă la noi, se numește „lașare”, „garare”, „neparolism anume calculat”, „suspiciune fără temel”, „inducere în eroare” sau deviere a elanului robust cu care tînărul se aruncă în arena socială. Pentru cei mai mulți dintre adulții noștri este un semn de progres moral autentic *predominarea convingerii* că prin avîntul lor impetuos tinerele generații nu urmăresc negarea experienței acumulate de vîrstnici. Dimpotrivă, majoritatea tinerilor își alătură umărul lor viguros animați de nobila aspirație de a fi în fruntea tuturor bățăliilor economico-industriale și social-culturale fără a-și pierde, prin aceasta, înalta lor devoțiune față de adulți. Însă, pentru a se ajunge aci se impune educarea generațiilor în spiritul cultivării bunelor relații cu alții (persoane, colective, sfere de activitate), a păstrării și întăririi acestor relații cu o anumită căldură afectivă.

Este sigur că *fondul afectiv* al relațiilor de reciprocitate se clădește printr-o activitate îndelungată condusă de părinți și că acesta nu este dat numai prin naștere. Părinții sînt acela, care, prin atitudinea lor educativă pot ridica pe copil de la egoism, la omul autentic, ajutîndu-l în timp util, pe baza acelei cunoașteri profunde pe care numai ei o pot deține. Ce consecințe defavorabile pot avea indiferența, dezinteresul sau nepăsarea părinților în această privință, este lesne de întrevăzut dacă cercetăm debutul conduitelor deviate ale copilului.

De multe ori acest debut arată clar în ce direcție trebuie căutată răspunderea și care anume măsuri ar trebui luate. Dar, din păcate de cele mai multe ori adevărații vinovați ai manifestărilor reprobabile ale acestor copii sînt în multe cazuri tocmai părinții, care în mod paradoxal solicită ei înșiși scoaterea din societate a propriului lor copil. Aceasta cu atît mai mult cu cît există în familie nesiguranță și dezarmenie, privațiuni și injustiție, conflicte și carente de tot felul. Or, este știut că în toată durata vieții sale în familie, copilul se află sub influența conduitei persoanelor din jurul său și îndeosebi a părinților săi sub ochii cărora el se dezvoltă în fiecare clipă nu numai în momentele în care ei își aduc aminte de el. Cît de mult valorează armonia personală a părinților și atmosfera de cămin adevărat în formarea personalității copiilor nu mai este nevoie să fie demonstrat aici. Toți psihologii relevă importanța relațiilor afective în familie conferind acestui tip de relații semnificația de cauzalitate psihologică. Însă pentru pedagogie această cauzalitate devine finalitate în preocuparea de a asigura copilului capacitatea de a-și putea desăvîrși ființa în perspectivă etică.

În general, așa cum în interior familia trebuie să dovedească stabilitate, intimitate, reciprocitate, fidelitate, solidaritate, vigilență și disponibilitate, — în afară ea trebuie să dovedească mobilitate, adaptare, solidaritate socială, rațiune, suplete, entuziasm colectiv și spirit creator ca modalități de angajare puternică în activitatea socială, iar culturalizarea largă și dezvoltarea conștiinței civice constituie baza care unește liniile celor două planuri, intern și extern, ale existenței familiale.

c. În privința *cultivării valorilor*, studiile de pedagogie relevă bunurile spirituale ale epocii noastre, idealurile la care aspiră societatea și implicit familia, indicînd totodată tehnica realizării lor. Membrii familiei actuale nu mai pot progresa fără o concepție științifică despre lume și viață care să-i conducă la postularea

¹⁸ Isambert A., *L'Education des parents*, P.U.F., 1950.

unor obiective de un nivel situat mai presus de năzuințele imediate. Altfel își face repede loc în viață nesiguranța și dezorientarea. În fond, este vorba de scopurile ultime pe care toată istoria educației le pune la baza echilibrului psihic și a adaptării sociale. *Scara valorilor* adoptată de familie este, în practică, *variabilă*. De altfel, este dificil, și poate inutil, de stabilit în acest sens o linie riguros comună cită vreme există *diferențe* atât de mari în posibilitățile individuale de realizare și în sfera necesităților sociale ale familiilor¹⁹.

Pedagogia arată utilitatea așezării valorilor morale pe primul plan al educației familiale, și, bineînțeles, la noi, etica familiei se inspiră din etica înaintată a statului socialist. Dar granițele acestor valori trebuie să dețină o anumită *lărgime* și *mobilitate* spre a putea să adopte fiecare familie ceea ce consideră util pentru progresul său social, progres înfăptuibil pe calea dezvoltării maxime a capacităților și virtuților sale formative ca una din modalitățile sigure de ridicare a demnității cetățenești a membrilor săi. Oricum, fără perspectiva clară a valorilor cultural-morale părinții nu se pot autoeduca și, astfel, ei nu pot sprijini pe copil în drumul atât de lung pe care îl parcurge de la existența biologică, la existența socială, de la natură la istorie, de la conduitele primare inferioare, la conduitele superioare morale, de la opacitate la sensibilitatea pentru idei. Însă, deosebit de educarea membrilor adulți, *educarea copiilor* constituie una din sarcinile fundamentale ale familiei socialiste.

3. DESPRE EDUCAREA COPIILOR ÎN FAMILIE

a. În statul nostru, educația copiilor de către părinți este concepută conform cu scopurile și idealurile societății socialiste. Pregătirea copiilor în familie nu se face pentru trecut și nici pentru prezent, ci pentru *viitorul imediat și cel îndepărtat*. Copiii noștri, crescuți cu grijă și sensibilitate, cultivați multilateral și educați în spiritul sociabilității sînt formați să realizeze înalte *aspirații ale statului socialist* ca pe propriile lor aspirații. Evident, un asemenea deziderat cere oameni pregătiți sub toate aspectele: *intellect bogat* în idei și cu putere imaginativă; *afectivitate* deschisă profund către valorile umane; *voință* fermă întemeiată pe conștiința unei juste deliberări; spontaneitate, energie și perseverență în acțiuni fără pierderea supleței sau devierea în negativisme și, peste toate, o atenție mereu fixată asupra *normelor moralei socialiste*, ideal ce trebuie să constituie de altfel însăși sensul educării sociabilității în familie. Ca urmare, individualismul și egoismul unora dintre familii trebuie radical abandonat cînd e vorba de educarea copiilor. Acestora trebuie să li se dezvolte, mai presus de orice, tendințele de *integrare socială* pe baza încrederii față de lumea exterioară familiei. Neîncrederea și suspiciunea sînt proști sfătuitori nu numai în privința rîndamentului în muncă al omului, dar și a liniștii sale personale. Ostentațiile produc totdeauna daune ambelor părți, atât statului cît și familiei, părți care, în socialism, nu pot fi concepute altfel decît într-o *unitate solidară* generatoare de optimism reconfortant. Ca urmare, pentru o bună orientare socială, familia va trebui să realizeze de foarte timpuriu tendința de cunoaștere a lumii exterioare de către copii. Evident acest fapt depinde într-o anumită măsură de caracterul factorilor extrafamiliali, de tradiție, dar mai ales de însușirile familiei, de nivelul ei intelectual, de temperamentul părinților, de încrederea în evoluția lumii, de sentimentul de solidaritate cu acțiunile colective. De aici preocuparea pentru dezvoltarea capacităților familiei în direcția lărgirii orizontului cultural, a sporirii intereselor cetățenești, a aprecierii marilor realizări ale patriei și a colaborării cu organele politico-sociale (obștești, educative, turistice).

b. Familia socialistă are de adus contribuția sa, conform sarcinilor epocii noastre, nu numai la formarea unor elemente calificate la nivelul cerințelor producției moderne sau al viitorului ritm de dezvoltare industrială, ci, totodată, *oameni cu o profundă conștiință moral-cetățenească*. Ea trebuie să pregătească tinerele gene-

¹⁹ Ibidem.

rații, încă de la vîrsta copilăriei, pentru importanta sarcină de a deveni, la rîndul lor, părinți cu întreaga răspundere ce o incumbă această calitate; este cunoscut faptul că randamentul social al fiecărui om depinde în mare măsură de modul de viață al familiei sale și că noile familii au totdeauna tendința de a reedita climatul familiilor de proveniență (înaintașe) chiar și cînd acest climat nu s-a dovedit educogen. Astfel, este uneori posibil ca tinerii să deprindă în familia lor unele *maniere socio-morale negative* cum sînt indiferența sau chiar disprețul față de efort, atitudinile filistine. Dar este știut că viața socială implică totdeauna corectitudine etică și mai ales un permanent efort psihic și fizic. Ca urmare, educarea copilului pentru *prestarea de eforturi* personale, începînd de la cea mai fragedă vîrstă, are virtutea de a deschide *drumul autoeducației*. Deprinderea copilului cu supunerea la solicitările casnice și școlare răspunde obligațiilor mereu crescînde ale vieții în viitor, dar și trebuinței curente reclamate de igiena psihică de a reacționa pe baza unor reflexe precise care, elaborate la vreme, feresc pe viitorul adult de irosire inutilă a energiei și îl ajută să găsească totdeauna în el însuși priceperea și forța morală de a face față oricărei sarcini. Evident, educarea unei asemenea personalități nu e deloc simplă în condițiile unui cuplu parental neomogen, instabil, cu divorțuri succesive care duc la împărțirea copiilor sau, tot așa, în condițiile unui menaj cuprinzînd adulți de diferite vîrste, angajați în cele mai diverse activități ce le anihilează spiritul de reciprocitate și de disponibilitate integrală în materie de educație²⁰.

c. În general, în privința educației morale a copiilor, familia din țara noastră practică, în majoritatea cazurilor, *dezvoltarea bunului simț moral*. Și în această privință este suficient dacă părinții cunosc temeinic valoarea și importanța exemplului propriu. Dar familia trebuie să ajute pe toate căile la realizarea idealului de educație morală urmărind de școală: acela de a forma la tineri o conștiință dominată de o vastă *problematică etică* în măsură să le permită judecarea corectă a consecințelor fiecărei fapte cu *sporirea exigenței față de sine* și a bunăvoinței față de altul.

Desigur, împlinirea aspirațiilor unei educații superioare în familie implică parcurgerea drumului spinos al trecerii de la guvernarea copilului din exterior la guvernarea sa dinăuntru, de la conduitele mecanico-imitative la conduitele superioare, sociale ce decurg dintr-o înaltă conștiință morală. Însă conducerea dinăuntru, în sensul unei reale disciplinări etice, presupune o *reală* cunoaștere de sine care în familie se poate cultiva prin deprinderea copilului de a-și adresa marile întrebări ale experienței, și de a căuta mijloacele de înfrînare a impulsurilor sau a trăsăturilor negative ale temperamentului și voinței sale. Aceasta, întrucît conduita reprezintă, în ultimă analiză, produsul final al interacțiunii dintre experiența socială a copilului și anumiți factori predispoziționali. Însă procesul de interacțiune este un proces de învățare și ca atare de educație. Noi știm că, deși factorii predispoziționali reduc variantele și complexitatea finală a conduitei posibile, *influențele educative* ale mediului sînt cele care în genere determină, prin intermediul diferiților stimuli ce acționează în cadrul relației răspuns-întărire, registrul exact al celor mai multe dintre conduitele copilului. Această acțiune trebuie organizată în perspectiva echilibrului între libertate și autoritate, echilibru realizat pe baza metodei întăririi condiționate și a întregului sistem de procedee educative diferențiate după diagnosticul psihologic al copilului și particularitățile ambianței. Va exista însă totdeauna o deosebire importantă între acțiunile pedagogice inițiate

²⁰ Roland L. J., *Développement de la personnalité*. „Maroc Médical”, nr. 4, 1965, p. 479.

cu familiile normale (educogene), și măsurile adoptate pentru familiile cu elemente patologice (needucogene), susceptibile de o instruire efectuată individual și încă în mod foarte particularizat. Nu de puține ori în cazul acestora se va impune o acțiune de echipă complexă, realizată prin colaborarea mai multor specialiști: psiholog, pedagog, medic, asistent social, în sensul unei veritabile asistențe psiho-pedagogice a familiei.

ÉLÉMENTS DE PÉDAGOGIE FAMILIALE

Résumé

Après une brève référence au stade actuel des recherches de pédagogie familiale, l'auteur précise les coordonnées de cette pédagogie, en analysant le sens historique et sociologique de la famille et de ses fonctions. On souligne la diminution de la fonction éducative de la famille socialiste, en précisant les modalités de l'éducation des parents généralement comme des enfants particulièrement.

TRADIȚII ÎN CULTURA ECONOMICĂ ROMÂNEASCĂ

DE

D. RUSU

Spirite agere, inimi încălzite de focul sacru al dragostei de neam și de țară, cărturarii ardeleni din trecut ca și cei din Țara Românească și din Moldova și-au închinat viața științei slujind cu credință nebiruită unitatea culturală a tuturor românilor. Alături de ilustrele figuri enciclopediste de istorici și filologi ardeleni, s-au aliniat, cu sirguință, cercetători economiști care și-au adus contribuția la luminarea poporului prin răspindirea cunoștințelor economice.

Dacă *Pravila* lui V. Lupu, de la 1646, cuprinde întinse norme de drept civil, vamal, fiscal și unele îndreptări de drept canonic, *Pravila comercială de la Brașov* este un manual de cultură economică. Apariția acestei lucrări, la Brașov, își are înțeles deplin.

Pe plan economic pământul țării noastre a format, din îndepărtate vremuri, un punct de legătură între Europa și Orientul îndepărtat și multe regiuni locuite de români au ajuns în sfera comerțului internațional. De multe veacuri este cunoscut rolul negustorilor brașoveni în mișcarea comercială de tranzit plină de influențe binefăcătoare. Prin Sibiu și Brașov treceau produsele din Apus spre Țara Românească, luând drumul către Brăila și Galați. Sînt cunoscute legăturile comerciale ale orașului Sibiu cu Boemia, Zara și Viena încă din sec. XIV.

Legătura cu Zara exista și în ce privește Brașovul și regele se bucura că vin astfel din belșug și cu carele brașovenesti „mărfuri maritime” evident din Veneția și Ancona¹. Încă de la 1556, italienii veneau la Brașov pentru cumpărare de grâu². Dar negustorii brașoveni întrețineau frecvente legături economice cu Moldova și cu Țara Românească.

Relațiunile între Țara Românească, mai ales, și Brașovul sînt foarte vechi. Cînd, la 20 ianuarie 1368, Vladislav-Voevod întări, după cererea regelui Ungariei, privilegiile de care se bucurau brașovenii din oraș și din ținut, el observă că acești „vecini și amici prea iubiți” ai săi se bucurau „din vremuri vechi” (ab antiquis) de aceste privilegii³.

¹ N. Iorga, *Istoria com. românesc. Epoca veche*, ed. a II-a, Buc., 1925, p. 5—6.

² *Ibidem*, p. 176 (5 Hurmuzaki, XI, p. 793).

³ Zimmermann, Werner și Müller, *Urkundenbuch*, II, p. 306—7. Nr. 908 citat după N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1899, p. 111.

De demult încă căruțele cu marfă ale brașovenilor treceau pe la vama Cîmpulungului, pentru a se îndrepta spre interiorul țării sau spre Brăila și alte porturi dunărene, pe unde se mergea în „țara turcească”⁴. Sfera întinsă a afacerilor negustorești, investițiile comerciale și comerțul cu bani au impus o riguroasă disciplină în socoteli și ample calcule de sinteză.

Negustorii români erau interesați să cunoască regulile călăuzitoare în drumul de urmat pentru practicarea calculului economic în vederea stabilirii, în mod periodic, a rezultatelor dobândite în activitatea desfășurată de ei. Multe case de comerț brașovene practicau calculul economic și țineau contabilitate dublă după uzul venețian.

Pravila comercială, scrisă la 1837, are 10 părți în care sînt înmănușate norme în legătură cu aplicarea contabilității duble, măsuri de organizare comercială, principia de etică, multe elemente de drept și noțiuni de calcul economic.

Autorul ei, Emanoil Ion Nichifor, menționează că ar fi tălmăcită după „cea germanicească”.

Titlul cărții este scris cu litere latine în limba germană și apoi cu litere cirilice în limba română. Iată textul integral: „Allgemeine/Handlungs-/und/Wechsel-Ordnung: /sau/ Pravila Comerțială/. Care cuprinde Regulile — Comerții ale catas-/tifelor și ale vecselilor socoteala/ interesurilor ș.a./ Acum, întâia dată tălmăcită după cea /Germaniscescă/ de Emanoil Ion Nichifor/. Și dată în Tipări cu Cheltuiala / D. Georgie Nica/. Inspectorul Școalei Comerțiale a Capeli ro-/ mănănești din Cetatea Brașovului la Anii de la /Is. 1837/ Brașov/. S-au tipărit în Tipografia lui Johann Gött”.

Lucrarea de care ne ocupăm a fost scrisă în Cetatea Brașovului în anul 1836 și a primit botezul tiparului în 1837, format 8°. Are o prefață de 2 pagini scrisă după obiceiul de atunci, în limba germană; apoi o *Precuvîntare* în românește cu litere cirilice, XXI pagini și, în continuare, 5 pagini numerotate cu cifre romane arată „conținutul cărții acesteia”. Textul este tipărit în limba română cu litere cirilice pe 147 pagini, cu 3 anexe, iar la finele cărții 3 pagini indică „îndreptarea greșelilor”.

Am arătat mai înainte că lucrarea a umplut un gol în scrisul economic românesc de acum 130 ani, avînd o importanță deosebită pentru viața economică, pentru dezvoltarea învățămîntului de specialitate și pentru literatura economică.

Scopul tipăririi ei în românește îl mărturisește E. I. Nichifor în *Precuvîntare*. Iată cum prezintă autorul necesitatea apariției lucrării: „Vroesc ca și Românii noștri să nu rămîie mai jos decît celelalte Nații; pentru aceea m-am sîrguit și mă sîrguiesc a traduce vro citeva Cărți folositoare tinerimii, care pînă acum în Limba Națională nu le-am avut și a le da cit de curînd și a tipări; spre a fi tuturor care le vor îmbrășa spre o mică învățătură...” (*precuvîntarea XVI*).

Mărturisirea este de o excepțională semnificație.

Pravila lui Nichifor atestă, pe de o parte, existența unei școli de cultură economică românească la Brașov încă la începutul sec. al 19-lea. Mențiunea din titlul *Pravilei* este grăitoare în acest sens: „Și dată în tipări cu cheltuiala d. Georgie Nica inspectorul Școalei comerțiale a Capelei Românești din cetatea Brașovului”. Într-adevăr din același centru românesc de unde a pornit mișcarea pentru limba română a diaconului Coresi se ridicaseră la putere și avere negustorii români. Această nouă pătură socială românească din Cetatea Brașovului își întocmea registrele și calculațiile în limba română⁵.

⁴ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, București, Institutul de arte grafice, Carol Göbl, 1899, p. 111.

⁵ Vezi C. Lăcea, *Contribuții la cunoașterea trecutului și educației vechilor negustori și meseriași brașoveni*. *Observatorul social economic*, sept.-oct., 1943. Vezi și Documentul K. D. nr. 4, Arhivele orașului Brașov, Registrele firmei Dan-Brașov pe anii 1756—1793.

Acest autor, cumpănit și atent, E. I. Nichifor, se străduiește, pe de altă parte, să fundamenteze o terminologie în limba română care să aducă împliniri în cultura economică spre a fi de folos cerințelor unei prospere vieți comerciale.

Cînd apare această lucrare știința economică se consolidase. O bogată literatură de specialitate facilita dezvoltarea comerțului, instituirea creditului și înălța breșla negustorilor pe culmi nebănuite⁶.

„Cetește dar! ...Această Pravilă Comercială (care mică la vedere este dar însă cu învățături prea mult folositoare moralului se arată" (*Precuvîntare*, V).

Partea întâi este destinată cunoștințelor despre „scritture doppis”.

Stăruind pentru crearea unei terminologii române, Emanoil Ioan Nichifor folosește pentru scriitura doppia, termenul „scrisoare (scriptură) îndoită”, ceea ce mai târziu capătă înțelesul de știința conturilor” sau „contabilitatea dublă”.

„Ea ne învață ținerea catastifelor (izvoade, protocoale) regulate”. Pentru clarificarea noțiunilor teoretice autorul a ales ca formă de expunere „dialogul”, pe care îl folosește cu multă îndemînare.

Astfel profesorul și elevul (dascălul și ucenicul) explorează conținutul de idei al unei discipline care se bucura de prestigiu și căpăta tot mai mult o întinsă utilitate social-economică. Întrebările și răspunsurile din dialog sînt concepute într-un spirit didactico-științific și conduce la formulări teoretice însoțite de aplicații demonstrative foarte interesante.

Prima întrebare, de pildă, adresată de ucenic, dascălului, este formulată astfel: „Spune-mi, mă rog, ce este acel cuvînt scriptură doppia și ce însemnează”?

„Scrittura, doppia” apăruse la Veneția în 1494 ca o secțiune distinctă în compendiumul savantului matematician Luca Paciolo: *Summa de Aritmetica, Geometria Proportioni et proportionalita*⁷.

Din Italia, ea se răspîndește în Europa Centrală, apoi în Franța, în Anglia și ceva mai târziu în răsăritul Europei.

Observăm că Emanoil Ioan Nichifor cunoaște bine aspectul formal al metodei venețiene și dă contabilității duble, în răspunsul „dascălului”, următoarea definiție:

„Scrittura doppia (sau scrisoare îndoită) sau obicinuit a se chema după limba talienească: ținerea catastifelor regulate și nu are altă înțelegere decît numai că o poziție de două ori se scrie în Catastif: mai întâi adecă în Manual (Giurnal) și de acolo se trece în Maestru (p. 1)”. (Firește o atare explicație este de mult depășită sub raport științific).

Analizînd jurnalul, Nichifor scrie: „Acest catastif este soț cu maestru și toate daraverile ce se fac pe credit mai întâi, se scriu intracesta, și după aceea se trec în maestru; ca să fie după înalte porunci conglăsuitoare unul cu altul”⁸.

Sînt amintite apoi alte registre cunoscute în literatura de specialitate de atunci: „prima notă” sau strață, „catastifu casii”, „factura mărfurilor”, „inventarium” etc.

Cu respectarea strictă a formalismului dopic sînt prezentate apoi regulile de debitare și creditare a conturilor, formularea articolelor de contabilitate în jurnal și înscrierea lor în maestru.

Nichifor împarte scriitura doppia în trei partide principale: „a capitalului, a ciștigurilor și a pagubei și cea a casii”.

⁶ Etienne de Condillac, *Le commerce et le gouvernement considerés relativement l'un à l'autre*, Paris, 1776. Le Mercier de la Rivière, *L'ordre naturel et essentiel de sociétés politiques*, Paris, 1767.

⁷ Vezi ediția apărută în anul 1523, aflată la Biblioteca Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

⁸ Emanoil Ioan Nichifor, *Pravila comerțială*, 1837, Brașov, p. 5.

Dascălul brașovean prezintă și tehnica bilanțului. Principiile întocmirii bilanțului le enunță destul de bine tot în limitele metodei venețiene. Recunoaștem influența italiană de-a lungul dialogului, în terminologie și în aplicațiile practice.

Creșterea capitalului se cunoaște prin bilanț și inventariu. Bilanțul se încheie o dată pe an și în el se trec toate partidele maestrului ce sînt „nesaldaruite”, adică neînchise.

La p. 18, autorul prezintă tehnica jurnalului. Aici sînt formulate articolele pentru închiderea conturilor prin bilanț, cu întrebuintarea formulelor „divinului Luca”: „la” și „prin”.

În continuare discuțiile se referă la contul bilanț general. Exemplul prezentat de Nichifor este redat la nivelul cunoștințelor avansate propagate în literatura sec. XVIII și XIX. „Dar bilanțul ce va să zică” — întreabă ucenicul. Răspunsul dat de Nichifor, prin „dascăl” — în dialog este următorul: „Bilanțul va să zică: Cumpănă cu care se cumpănesc toate partidele (conturile) ca să le faci de o potrivă; să nu fie nici una mai mare, decît alta, iar cînd este una mai mare de cît alta, atuncea este semn că sînt greșite; și trebuie îndreptate. Cum și bilanțul ce se face o dată pe an în care se trec toate partidele maestrului ce sînt nesaldaruite, neînchise adică — toate de rînd în debit sau în credit”⁹.

Pe vremea lui Emanoil Ioan Nichifor se statornicise în școlile de cultură economică din Europa o disciplină științifică: calculul comercial. Era creat sistemul de calcul digrafic și autori renumiți îi dezbăt fundamentul științific.

În concepția lui Nichifor, de aceste probleme trebuie să se ocupe grămăticii cîmpănași. S. în unele cazuri pot scrie în ele și lecțiile sau băieții (calfele).

Care erau toate sursele informative de care dispunea Nichifor? El era stăpîn pe cunoștințele economice din vremea sa și acestea se înmușțiseră la începutul secolului al XIX-lea. Este suficient să amintim autorii de renume europene: Edmond de Granges (Franța), Giuseppe Flori (Italia), R. P. Coffy (Franța), W. Y. Alldrige (S.U.A.) etc.¹⁰.

În cea de a doua parte „Pravila Comerțială” indică sfaturi morale pentru neguștorii „mînața pacea societății orășenești prin dreptate și dragoste se statornicește: iar lămurirea mîncărilor, de la buna înțelegerea și întrebuintarea averilor sale vine”¹¹.

Cu privire la folosirea timpului găsim îndrumare în paragraful 5 „...ce poți face azi: nu lăsa pe mine, că vremea este scurtă și trece iară a o prîncepe”.

Partea a treia stabilește: „cum se cade a fi negustorul cu mușterii săi și cum să fie mîntuitor. Că cei greu la vorbă izgonește pre mușteriu din prăvălie”¹².

Pravila cuprinde în 57 paragrafe reguli de conduită economică conforme cu cerințele din epoca apariției. Nichifor pătrunde problemele politicii comerciale și, ceea ce reține atenția, el își întemeiază multe precepte pe factori psihologici. „Nu te face lesne chezaș pentru cineva”. „Ia seama bine pe cine credităluiești cu marfa sau bani și te socotește că multă împrumutare de multe ori aduce supărare”. „Mai cuviincios lucru faci a te uita și a privi la bani sau marfă decît la partidele Maestrului cele deschise”¹³.

⁹ Em. I. Nichifor, *Pravila comerțială*, Brașov 1837, p. 17—18.

¹⁰ Vezi: Edmond de Granges, *La tenue des livres rendue facile*, Paris, 1795; Giuseppe Flori, *Corso d'istruzioni relative alla militazione della professione di ragionare*; R. P. Coffy, *Tableau synoptique des principes généraux de la tenue de livres a parties doubles*, 1933, Paris; M. Y. Alldrige, *The universal merchant in Theory and Practice*, Philadelphie, 1797.

¹¹ Em. I. Nichifor, *Pravila comerțială*, Brașov, 1837, p. 25.

¹² *Ibidem*, p. 32.

¹³ *Ibidem*, paragraf 34, p. 39 ș.u.

Se statornicise de mult, în economia mondială, că acolo unde domnește confuzia și dezordinea în calculele economice, lucrurile nu merg bine.

Instrumentul de calcul economic în măsură a pune în lumină cit mai clară rezultatul activității economice era „scrittura doppia”.

Nichifor cunoaște acest lucru. Calculul cronologic capătă o importanță esențială iar regulile fixate în paragrafele Pravilei întăresc sub formă de imperative cerințele dopiceii.

„Orice vei da afară scrie și apoi dă, iar ce lei pînă cînd nu vei primi nu scrie și iarăși să nu te dai odihnei pînă cînd nu vei trece în jurnal lucrarea zilei aceea, și orice vei scrie în catastifele (isvoadele) tale, să fie cu bună rînduială scrise, și fără pripire ca să poată măcar cine a ceti, și a înțelege și să nu-ți fie cu supărare, și îngreuiere a cerceta și a doua oară lucrurile trecute, și sumele lor că o mica lenevire poate să-ți aducă păgubire”¹⁴.

Firește nu numai calculul cronologic capătă importanță în lucrare, ci autorul pune temei pe calculele de sinteză.

„Încheie măcar o dată pe an bilanțul lucrării (negustoriei tale) — spune paragraful 26 — pentru ca să știi cum stau interesele negoțiații tale și în ce stare te afli că lenevind-te cu azi cu mâine, singur te vei căi dacă în loc de câștig, pagubă vei dovedi”¹⁵.

În partea a patra lucrarea lui Nichifor cuprinde din pildele lui Sirah iar în partea a cincea sînt expuse elemente de drept comercial cu privire la puterea probatorie a registrelor legale în fața justiției. Se știe că în Franța, Ordonanța lui Colbert, din 1673, a reglementat ținerea contabilității și a indicat rolul registrelor comerciale¹⁶.

În par. 92 Nichifor arată că „Protocoalele (Katastifele) cu file tăiate și liniate, sau cu conturi (partide) șterse și rase și prefăcute la nici o judecată nu vor avea crezămînt”¹⁷.

Întreaga parte a șasea din *Pravila comerțială* se referă la „regulile vecse-lilor” (cambiilor).

Urmează apoi „Alte sfaturi către toți de obște din pildele cele filozoficești”.

Aceste „sfaturi” sînt de fapt reguli de conduită morală selecționate de autor într-un număr de 37 paragrafe în partea a VII-a. De asemenea găsim în partea a VIII-a „Pentru bancruți (mufluzi) după legile cele de obște”.

Aliam în partea a IX-a *calcule economice* despre socotirea camețelor, năemurilor (arenzilor) chiriiilor și altor lucruri de folos prin *Regula Detri*, și în ultima parte, a X-a, Emanoil Ioan Nichifor se ocupă de un calcul economic specific asociațiilor (societății, a tovarășiei).

Folosirea instrumentului matematic este reușită și multe probleme cu caracter economic sînt rezolvate judicios, în acest fel, sub presiunea sarcinilor pe care le pune treptat realitatea vremii.

Calculul dobinzii, socotirea comisionului, problemele schimbului monetar, participații, etc. formează cuprinsul ultimelor două părți.

Trebuie să remarcăm că Nichifor stabilește unele calcule în lei și folosește și noțiunea „bani”. Aceasta, firește, în concepția lui Nichifor la 1837.

Valorificarea patrimoniului științific cultural din trecut, este o datorie de onoare și de mare răspundere pentru cercetătorii de astăzi. Ea marchează con-

¹⁴ *Ibidem*, paragraf 25, p. 36.

¹⁵ Em. I. Nichifor, *Pravila comerțială*, Brașov 1837, par. 26, p. 36.

¹⁶ Vlamminck I., *Histoire et doctrines de la comptabilité*, Paris, 1956, p. 125—126.

¹⁷ Em. I. Nichifor, *Pravila comerțială*, Brașov, 1837, p. 65.

tribuția oamenilor de știință români la tezaurul culturii mondiale și este, în același timp, o parte integrantă a noii culturi socialiste.

Emanoil Ioan Nichifor este cel dintâi autor preocupat la începutul secolului al 19-lea de răspândirea cunoștințelor de contabilitate în partidă dublă. El deschide calca formării unei terminologii economice românești nu numai în domeniul contabilității ci și în materie de drept, organizare și aritmetică comercială.

Cunoștințele sale despre *scrittura doppia*, cele de drept și filozofie, ca și cele de matematică comercială îl arată ca fiind un cărturar cu multe cunoștințe economice.

Precizările în legătură cu terminologia economică și însăși noțiunile: prima notă, giurnal, maestru, inventarium, avere, capital, bilanț, cont, debit, credit, expresii specifice sistemului de calcul contabil digrafic venetian și folosirea justă a altor noțiuni: trate, negoțian, marfă, acceptant, poliță, cambie, comision remitent, diorie (termen), nacht (bani gata) sînt inspirate din literatura italiană.

Dascălul brașovean sesizează importanța „*scritturai doppia*” și restul calculului economic pentru dezvoltarea activității caselor de comerț românești și explică în limba națională fundamentele contabilității italiene despre care Goethe spunea în *Wilhelm Masters Lehrjahre* că este „una din cele mai frumoase creațiuni ale sufletului omenesc, pe care ar trebui să o introducă în gospodăria sa fiecare cap de familie”.

Iată de ce prețuim opera scrisă la Brașov în 1837, nu numai ca o traducere¹⁸, după „cea germanicească” ci ca un manual care a adus împliniri în cultura noastră economică în sensul dorit de Emanoil Nichifor.

A scris o carte folositoare care pînă atunci în limba națională nu am avut.

De la 1837, data apariției lucrării *Pravila comerțială*, contabilitatea a făcut pași uriași. Domeniul ei s-a amplificat. Gînditori de seamă i-au fixat baza teoretică unitară, consolidînd obiectul și metoda contabilității ca disciplină științifică independentă. I. C. Panțu la Brașov, D. Voina și I. Evian la Cluj, Spiridon Iacobescu la București precum și un număr mare de economiști au ridicat prestigiul gîndirii contabile din România. După 1944 gîndirea contabilă românească a făcut pași însemnați mai ales pe linia adîncirii conceptelor teoretice și în legătură cu modernizarea contabilității. Mecanizarea și automatizarea calculului de evidență se leagă tot mai mult de folosirea mașinilor electrice și electronice de mare randament.

Probleme noi legate de teoria conturilor, metodologia calculului prețului de cost și analiza comparativă cu implicații ale calculului mecanografic întregesc complexul științific exprimat prin noțiunea: Contabilitate.

TRADITIONS DANS LA CULTURE ECONOMIQUE ROUMAINE

Résumé

E. I. Nichifor est le premier auteur préoccupé, au début du XIXe siècle, par la diffusion des connaissances sur *scrittura doppia*.

Ses connaissances sur *scrittura doppia*, celles de droit et philosophie ainsi que celles de mathématiques commerciaux prouvent qu'il était un érudit ayant de nombreuses connaissances économiques.

¹⁸ Vezi Em. I. Nichifor, *Pravila comerțială*, Brașov 1837, în cuprinsul titlului.

Les précisions concernant la terminologie économique et les notions mêmes de : première note, journal, maître, inventarium, bien, capital, bilan, compte, débit, crédit, expressions spécifiques pour le système de calcul comptable digraphique vénitien et le juste emploi d'autres notions : traite, marchandise, acceptant, commission, terme, argent comptant, sont inspirées de la littérature italienne.

Le professeur de Brașov a compris l'importance de la scrittura doppia et l'utilité du calcul économique pour le développement de l'activité des maisons de commerce roumaines et il a expliqué, dans la langue nationale, les assises de la comptabilité italienne dont Goethe disait qu'elle était „l'une des plus belles créations de l'âme humaine, que chaque chef de famille devrait introduire dans sa maison“.

Voilà pourquoi nous apprécions l'œuvre écrite à Brașov en 1837 non seulement comme une simple traduction, mais aussi comme un manuel qui a apporté ses contributions dans notre culture économique.

CRITICA CONCEPȚIILOR ECONOMIȘTILOR BURGHEZI ROMÂNI CU PRIVIRE LA NOȚIUNEA DE CRIZĂ ECONOMICĂ

DE

ENE MARIN

Printre multiplele aspecte legate de criza economică din 1929—1933, abordate de economiștii români, ne reține atenția încercarea lor de a defini conceptul de criză economică.

Caracteristic este faptul că în fundamentarea conceptului de criză economică ei nu au avut un punct de plecare comun, ci diferite fenomene apărute în viața economică fie în perioada care a precedat criza, fie în timpul izbucnirii și desfășurării acesteia, ceea ce a făcut ca, în lucrările lor, conceptul de criză să fie definit în mod diferit.

Este cunoscut că în orînduirea capitalistă crizele economice de supraproducție izbucnesc după o perioadă în care are loc o lărgire continuă a producției, iar specula ia proporții tot mai mari. Intuind acest fapt real, Victor Slăvescu, exponent al doctrinei neolibérale, definește crizele economice de supraproducție ca fiind „...tulburări generale și trecătoare ale vieții economice ce apar ca o reacțiune împotriva unei activități exagerate și de cele mai multe ori cu caracter speculativ”¹. Deși a sesizat unele fenomene reale care preced izbucnirea crizelor, V. Slăvescu atribuie crizele economice de supraproducție, care au început să apară o dată cu trecerea capitalismului la stadiul mașinismului și marii industrii, modului de producție capitalist în tot cursul dezvoltării sale, precum și tuturor stadiilor de dezvoltare a societății în general, inclusiv stadiului gentilic și bineînțeles socialismului și comunismului. Subliniind în mod expres această idee, el arată că: „crizele economice au existat de cînd există viața economică în general și vor exista totdeauna cîtă vreme se va vorbi de activitate economică”². După el, acest lucru si-ar avea explicația în aceea că viața economică nu se desfășoară întotdeauna în mod armonios în așa fel încît să asigure atît satisfacerea intereselor producătorilor cît și pe cele ale consumatorilor. Datorită unor „cauze de naturi diferite și mai ales de origini variate, (în viața economică -- n.n.) se creează situațiuni de dezechilibru, de tensiune, de conflict de interese, care pornesc fie din cîmpul producțiunii, fie din cîmpul consumațiunii, fie chiar din cîmpul circulațiunii și repartițiunii

¹ V. Slăvescu, *Curs de economie politică*, ed. a II-a, 1941, p. 336.

² *Ibidem*, p. 337.

nii economice care provoacă stări de lucruri tulburi ce iau numele de crize sau depresiuni economice"³. În concepția sa, după teritoriul pe care se desfășoară, crizele pot fi locale, regionale, sau generale, iar după natura și cîmpul de activitate economică, ele „...se pot prezenta sub forma de crize de credit, crize comerciale, crize de debușuri industriale, crize agrare etc...”⁴.

Știința economică marxistă și practica istorică infirmă teza după care crizele economice de supraproducție ar fi un fenomen comun tuturor orînduirilor sociale. Este adevărat că în orînduirile precapitaliste au avut loc unele zguduiri ale vieții economice, dar acestea nu erau crize economice de supraproducție ci crize de subproducție, cauzate de anumite calamități de ordin natural sau social (secetă, inundații, războaie, epidemii etc.). În aceste orînduiri sociale subconsumul maselor era determinat de slaba dezvoltare a forțelor de producție. În orînduirea capitalistă însă, crizele economice sînt generate de dezvoltarea producției în condițiile unui nivel de trai scăzut al maselor populare, iar lipsurile și mizeria maselor, care în timpul crizelor economice devin deosebit de acute, sînt într-un evident contrast cu existența unor „surplusuri” de mărfuri. Crizele economice de supraproducție sînt un fenomen specific orînduirii capitaliste.

Conceperea noțiunii de criză economică de supraproducție numai ca o tulburare generală și trecătoare a vieții economice în general, cauzată de activitatea exagerată a oamenilor, fără precizarea caracterului economiei în care aceasta izbucnește și a cauzei întime care o determină, pe lîngă faptul că atribuie fenomenul de criză economică de supraproducție tuturor orînduirilor sociale, permite economistilor burghezi de a stabili cauzele crizelor după scopul urmărit de fiecare în parte. Așa se explică, printre altele, de ce în lucrările economistilor burghezi din țara noastră, întîlnim tot felul de factori interni și externi, situați în afara producției, prezentați drept cauze principale ale crizelor economice de supraproducție.

Alți economiști, printre care V. Madgearu și Mihail Manoilescu, au pornit în fundamentarea conceptului de criză de la studierea conjuncturii economice, adică a stării generale a economiei într-o perioadă dată, într-o anumită țară, într-o anumită regiune sau în lumea capitalistă în ansamblul său. Explicînd acest fapt, V. Madgearu arăta că la „sfîrșitul secolului trecut (adică a secolului al XIX-lea — n.n.) aproape în toate țările capitaliste au dispărut crizele economice ca urmare a unor zguduiri puternice sau a unor prăbușiri economice” — și de aceea — „atenția cercetătorilor s-a îndreptat mai mult asupra unui alt aspect al problemei și anume asupra mișcărilor oscilatorii, care se observă în evoluția economică, privesc întregul proces al conjuncturii economice, adică fazele sale: ascensiunea, tranziția și depresiunea”⁵. El susținea că, datorită unor erori de calcul a întreprinzătorilor privind amplasarea ce trebuie dată producției în faza de ascensiune a conjuncturii, se produce un dezechilibru între diferite sfere de activitate și apare necesitatea stabilirii unui echilibru nou. Acest nou echilibru nu se poate stabili — spune el —, fără o schimbare în nivelul de prețuri care să aibă drept rezultat un preț nou pentru a servi drept regulator al vieții economice în noile condiții. Potrivit concepției sale, întrucît „fiecare stratificare nouă de preț” este legată de mișcarea conjuncturii care dă anumite posibilități de cîștig întreprinzătorilor, creînd în rîndul acestora o dispoziție speculativă ceea ce face ca prețurile existente să nu mai poată crea ordinea în mod automat, „adaptarea la noul preț static” nu se face dintr-o dată „ci printr-o ocolire trecînd printr-o urcare, urmată de o scădere, „Prăbușirea înseamnă criză”⁶. În concepția sa, criza economică nu înseamnă numai prăbușirea prețurilor și a activității economice, ci constituie „pentru întreprinză-

³ Ibidem, p. 334.

⁴ Ibidem, p. 336.

⁵ V. Madgearu, *Curs de economie politică*, 1944, p. 291.

⁶ Ibidem, p. 307.

tori sancțiunea economică meritată pentru erorile de calcul" pe care aceștia le-au făcut, prin amplexarea dată producției în faza ascendentă a conjuncturii economice⁷. După el, crizele economice care ar fi „rezultat din mișcările vieti economice, într-un moment de supratensiune a unei mișcări ascendente” poartă denumirea de „crize endogene”, iar cele „provocate de evenimente din afară” cum ar fi „războaiele, revoluțiile și alte asemenea evenimente catastrofale” reprezintă crizele „exogene”⁸.

Înlocuind analiza fenomenelor care au loc în domeniul producției cu studiul conjuncturii, Virgil Madgearu reduce definirea noțiunii de criză la scăderea prețurilor, fenomen care la rîndul său îl explică printr-un factor de ordin psihologic, adică prin eroarea de calcul a întreprinzătorilor privind amplexarea pe care o dau producției în faza ascendentă a conjuncturii.

„Teoria conjuncturii”, care, pentru Virgil Madgearu, a constituit baza de plecare în „fundamentarea” concepției sale cu privire la noțiunea de criză, nu este un produs original al gîndirii economice burgheze românești. Fondatorul acestei teorii a fost economistul german W. Sombart. „Teoria conjuncturii” a căpătat apoi o largă răspîndire în rîndul economiștilor burghezi din celelalte țări, inclusiv în rîndul aceloră din România. Acest fapt se explică prin aceea că, „teoria conjuncturii” oferă pe de o parte posibilitatea de a recunoaște necesitatea oscilațiilor ciclice, iar pe de altă parte permite negarea inevitabilității crizelor economice de supraproducție în orînduirea capitalistă.

Crizele economice de supraproducție prezintă manifestări dintre cele mai variate. Unele dintre ele, cum ar fi scăderea prețurilor, greutatea întîmpinate în desfacerea mărfurilor, lipsa acută de numerar, urmările mai adînci asupra unor ramuri de producție în comparație cu celelalte, lovesc într-un grad mai mare întreprinderile claselor exploatatoare și, din această cauză, ele sînt mai pregnant în evidență. Pornind de la acest fapt, unii autori burghezi din România au definit noțiunea de criză economică tocmai prin unul sau altul din aceste fenomene. Așa de pildă, autorul lucrării „Băncile engleze (Joint stock Banks). Istorie, organizare, fuzionări — Crizele bancare”, Drăgănescu-Brateș Petru, apărută în anul 1930, definește crizele ca fiind „stările de grea încercare prin care băncile trec din timp în timp, caracterizate prin lipsă sau dificultăți de încasare de la debitori și cereri mari de refragere a depozitelor, sau alte plăți urgente, cărora nu pot să le facă față. Crizele bancare — continuă el — își găsesc originea în crizele economice de producție sau de consumație. Atunci cînd producția este stînjinită, este natural ca producătorul să nu poată să-și achite datoriile contractate la bănci și un caz tipic ar fi un an rău agricol. Crizele de consumație sînt situațiunile în care producătorul nu găsește posibilitatea de desfacere pentru produsele lui, fie că prețurile sînt prea scăzute din cauza concurenței altor piețe, fie că lipsa de numerar determină pe consumatori la o restrîngere a cumpărăturilor”⁹.

Alți autori burghezi au pornit, în fundamentarea conceptului de criză economică, de la unele fenomene astronomice. Însușindu-și concepția greșită a economistului englez Stanley Jevons, după care crizele economice ar fi cauzate de oscilațiile periodice de climă, determinate de așa-numitele pete solare care ar apare o dată la 10—11 ani și care, reducînd cantitatea de energie emanată de soare, ar

⁷ Ibidem, p. 292.

⁸ Ibidem, p. 308.

⁹ Drăgănescu-Brateș Petru, *Băncile engleze (Joint stock Banks). Istorie, organizare, fuzionări — Crizele bancare*, București — 1930, p. 28—29.

contribui la obținerea unor recolte slabe, ceea ce ar da naștere la crize, în lucrarea sa *Probleme economice și financiare*, G. Tașcă definește crizele economice ca fiind „un fel de maladii ale organismului social” care „apar cu periodicitatea fenomenelor astronomice”¹⁰. Aici apologetica burgheză a mers atât de departe, încât a pierdut orice legătură, fie și aparentă, cu organismul social bazat pe proprietatea privat-capitalistă asupra mijloacelor de producție pentru care crizele economice reprezintă un fenomen specific. Estomparea oricărei cauzalități social-economice a fenomenului de criză economică și înlocuirea acestora cu o preținsă interdependență între fenomene ce nu au nimic comun, nu este altceva decât o mostră în plus ce atestă fie teama, fie incapacitatea apologeticii burgheze de a discerne din ansamblul complicatului mecanism social-economic capitalist, cauzalitățile nemijlocite dintre fenomene.

Istoria crizelor economice de supraproducție, care au avut loc în orînduirea capitalistă, demonstrează că, unele dintre ele, printre care și aceea din 1929—1933, au fost crize economice mondiale. „În crizele mondiale se manifestă furtunos contradicțiile și opozițiile burgheze”¹¹. Ele, spune K. Marx, „trebuie considerate ca o înmănunchere reală a tuturor contradicțiilor economiei burgheze și ca o rezolvare a lor prin violență”¹². Neînțelegînd sau ignorînd acest lucru, unii autori, plecînd de la faptul că în anii crizei mondiale din 1929—1933 agricultura a avut mult de suferit, iar în cadrul acesteia cultura grîului a fost cel mai grav atinsă, au definit criza mondială prin criza agricolă, iar pe aceasta din urmă prin criza grîului. Astfel, inspectorul general, inginerul P. N. Panaitescu, autor a mai multor lucrări cu caracter economic, citîndu-l pe economistul francez Paul de Herve si arată că „...definiția crizei sună astfel: La baza crizei mondiale stă criza agricolă; la baza crizei agricole stă criza grîului”¹³.

Din cele relatate pînă acum, rezultă că în rîndul economiștilor români nu a existat o unitate de vederi în privința noțiunii de criză, ci dimpotrivă între ei au existat mari deosebiri. Cu toate acestea concepțiile lor cu privire la definirea noțiunii de criză economică au unele trăsături caracteristice comune.

Aproape în totalitatea lor, economiștii amintiți au pornit în fundamentarea conceptului de criză economică nu de la analiza mecanismului producției capitaliste pentru a descoperi cauza intimă a crizelor economice de supraproducție, ce au loc în orînduirea burgheză, ci de la unele fenomene de suprafață, secundare, situate în afara producției, în special în sfera circulației mărfurilor.

Deși unii dintre ei intuiesc într-o anumită măsură cauzele crizei, în general, concepțiile lor cu privire la noțiunea de criză au anumite limite. Ele se opresc în fața dezvăluirii adevăratelor cauze ale crizelor, considerînd că acestea ar fi rezultatul unor cauze întîmplătoare care ar putea fi înlăturate păstrîndu-se modul de producție capitalist. Ori, așa cum a dovedit știința economică marxistă, crizele economice de supraproducție sînt „...totdeauna numai soluții violente de moment ale contradicțiilor existente, erupții violente care restabilesc pentru moment echilibrul zdruncinat”¹⁴ sau într-o altă formulare, crizele economice de supraproduc-

¹⁰ G. Tașcă, *Probleme economice și financiare*, București, p. 77.

¹¹ K. Marx, *Teoriile plusvalorii*, ed. rusă, vol. II, partea a II-a, p. 180.

¹² K. Marx, *Teorii asupra plusvalorii*, partea a II-a, Editura politică, București, 1960, p. 434.

¹³ Vezi, *Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, 1937, p. 30.

¹⁴ K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea I, București, E.S.P.L.P., 1956, p. 249.

ție din orînduirea capitalistă reprezintă „restabilirea prin violență a unității momentelor care au devenit independente și transformarea prin violență în ceva independent a unor momente care în fond constituie ceva unit”¹⁵. În această accepțiune, apariția crizelor economice de supraproducție este o legitate economică a capitalismului în stadiul mașinismului și a marii industrii, cauza fundamentală a acestora existînd în însuși modul de producție capitalist.

LA CRITIQUE DES CONCEPTIONS DES ÉCONOMISTES BOURGEOIS ROUMAINS CONCERNANT LA NOTION DE CRISE ÉCONOMIQUE

Résumé

L'auteur fait une analyse critique des conceptions des économistes bourgeois de Roumanie en ce qui concerne le concept de crise économique.

¹⁵ Idem, *Teorii asupra plusvalorii*, ediția a II-a, Editura P.M.R., 1952, p. 437.

MIHAIL MANOILESCU DESPRE PROFILUL INDUSTRIAL AL ROMÂNIEI

DE

VASILE NECHITA

Elucidarea, într-o manieră riguros științifică, a conceptului de industrializare al lui Mihail Manoilescu, indiscutabil mai complex și mai interesant decât la alți economiști burghezi români din perioada interbelică, presupune cercetarea unor plurale aspecte, între care, un loc central ocupă problema profilului industrial al României.

După opinia sa, este mult mai ușor de obținut acordul părerilor asupra necesității industrializării și infinit mai greu de stabilit ordinea de precădere a dezvoltării diferitelor ramuri industriale. Dificultatea realizării unei concepții, cît de cît unitare, asupra profilului industrial al României este subliniată de faptul că: „unii, pornind de la punctul de vedere al strictei utilități sociale, vor cere maximum de încurajare pentru mori, alții, pornind de la nevoia exploatării materiilor prime exclusiv naturale, vor pretinde cea mai mare protecție pentru industria lemnului, în sfîrșit, alții, punind pe primul plan interesele apărării naționale, vor crede îndreptățită la cea mai mare atenție industria metalurgică”¹.

Convingerea sa, mărturisită de altfel, este că toate aceste criterii sînt legitime. Numai că, și aici este minusul concepției industrialiste românești, nimeni, chiar dintre cei care au susținut că valorificarea maximă a materiilor prime este criteriul fundamental al ordinii dezvoltării ramurilor industriale, nu a încercat o determinare cantitativă a acestui criteriu.

Manoilescu găsește că gradul de utilizare a materiilor prime este dat de *coeficientul de industrializare*² a cărei evoluție indică ordinea de eficiență economică

¹ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale*, Buc., 1923, p. 50.

² Coeficientul de industrializare, calculat de Manoilescu, este raportul între plusvaloare și valoarea produsului însuși. Sub formă de relație, coeficientul de industrializare = $\frac{c}{p}$. De remarcat că definirea celor două elemente ale raportului

este făcută în chip echivoc, în cel mai bun caz. Uneori prin (c) înțelege valoarea nou-creată (salariile + beneficiile) plus uzura instalațiilor, iar alteori, înțelege valoarea mîinii de lucru, celelalte cheltuieli generale și retribuirea capitalului. În privința lui (p) pot fi întîlnite cel puțin două explicații: una relativ științifică, care

a ramurilor industriale. Altfel spus, „cu cît coeficientul de industrializare e mai mare, cu atît aceasta dovedește că o industrie contribuie mai mult la punerea în valoare a materiei prime și că reprezintă astfel o formă cu atît mai intensă de sporire a bunurilor economice”³.

Coeficientul de industrializare, așa cum l-a calculat Mihail Manoilescu, nu este decît un prim și important criteriu de fixare a ordinii dezvoltării diferitelor ramuri ale industriei naționale. Pe aceeași bază metodologică însă, el reușește să deducă și alte criterii de măsurare a intensității vieții industriale în fiecare ramură, criterii pe care le socotește, după cum vom vedea nu fără temei, la fel de logice și de conforme ca imperativele economice ale vremii.

Astfel, unul dintre aceste criterii derivate, pe care Manoilescu le aduce în sprijinul argumentării necesității creării și dezvoltării cu precădere a acelor ramuri ale industriei, care dau maximum de randament economic, este *coeficientul de calitate*⁴. În raport cu coeficientul de industrializare, el are un caracter mai pronunțat analitic, evidențiind atît eficiența muncii cît și eficiența capitalului. Pornind de la valorile sale, se pot indica cu mai multă certitudine științifică industriile „care cu minimum de capital și cu minimum de lucrători dau maximum de creațiune de valori noi”⁵.

Astăzi, spunea Manoilescu, cînd lumea se găsește într-o fază de demaraj economic, cînd pentru noi se impune cu necesitate elaborarea și aplicarea unei politici de industrializare, solid fundamentată din punct de vedere științific, nu putem practic ocoli asemenea criterii ale eficienței economice. Pentru România, obiectivul principal al politicii economice este acela „de a cumpăni satisfacerea nevoilor consumului intern... cu incurajarea extremă a acelor industrii care dau un maximum de randament național”⁶.

Motivarea economică a interesului ce trebuie să-l manifestăm pentru fiecare ramură industrială în parte, poate și trebuie făcută, pornindu-se de la utilitatea

include alături de celelalte elemente ale valorii și uzura instrumentelor de producție, și una din care nu poți să-ți dai seama că uzura este sau nu o componentă a valorii. (Vezi, *Lucr. cit.*, p. 51—52 și rev. „Buletinul industriei”, an. II, nr. 7—9 sau nr. special din sept. 1922.) În situația dată, acuratețea metodologică a calculului coeficientului de industrializare este, fără doar și poate, un lucru peste care nu se poate trece cu ușurință; noi reținem, mai mult decît atît, strădania lui Manoilescu de a da temei științific politicii de incurajare diferențiată a ramurilor industriale.

³ Mihail Manoilescu, *Preiață*, revista „Buletinul industriei”, an. II, nr. 7—9, sau nr. special din sept. 1921, p. 8.

⁴ Pentru a ajunge la *coeficientul de calitate*, Manoilescu a calculat mai întîi doi indicatori parțiali și anume: eficiența muncii și eficiența capitalului. Ambii indicatori au la numărător valoarea producției reale sau valoarea de schimb netă, iar la numitor numărul lucrătorilor care au participat la realizarea ei și respectiv capitalul investit. Valoarea producției reale sau valoarea de schimb netă a fost determinată, făcîndu-se diferența între valoarea de schimb brută, adică valoarea totală a producției industriale la un moment dat, și valoarea preexistentă, respectiv valoarea trecută. Importanți sînt amîndoi indicatorii parțiali, însă eficiența capitalului prezintă o însemnătate deosebită „mai ales astăzi cînd disponibilitățile de capital sînt foarte mici”. Coeficientul de calitate, sinteză a indicatorilor parțiali analizați mai sus, se prezintă sub forma relației: $c = \frac{P}{\sqrt{T \times C}}$ în care P reprezintă producția

de schimb netă, T = numărul lucrătorilor care au produs-o și C = capitalul investit. (Vezi M. Manoilescu, *Politica producției naționale*, p. 52—55 și M. Manoilescu, *Curs de economie politică și raționalizare*, Buc., 1940, ed. politehnicii, p. 107—111.)

⁵ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale*, p. 54.

⁶ *Ibidem*, p. 56.

națională a fiecărei transformări industriale, redată matematic sub forma *coeficientului de participare națională*⁷.

În timp ce coeficientul de industrializare pune în lumină nivelul intensității vieții industriale în fiecare ramură de industrie, coeficientul de participare națională arată cât anume din fiecare ramură este autentic românească. „În adevăr — scria Manoilescu — cu cât coeficientul de participare națională e mai mare, cu atât aceasta arată că o industrie are rădăcini mai adinci în solul nostru și cu atât urmează să fie considerată mai națională în sensul economic al cuvintului”⁸.

Rezultă din cele de mai sus că, coeficientul de participare națională ne indică, pe ramuri industriale, gradul de acoperire a necesarului de materii prime și de combustibil din resurse interne. Acest indicator ar fi avut o valoare științifică mai mare dacă, în același timp, ne-ar fi arătat, procentual, cât anume din necesitățile de mijloace de muncă (mașini, instalații etc.) puteau fi satisfăcute de producția autohtonă și cât din import. În acest fel, am fi putut măsura, mai exact, profunzimea rădăcinilor fiecărei ramuri industriale în parte, în solul național.

Cu toate acestea, coeficientul de participare națională, împreună cu coeficientul de industrializare sînt „de cea mai mare importanță pentru a evidenția valoarea economică a unei ramuri de industrie într-o țară, și evoluția pe care aceasta o urmează...”⁹.

Mobilul preocupărilor lui Mihail Manoilescu de a găsi relații matematice, pe baza cărora să se judece necesitatea și oportunitatea creării și dezvoltării ramurilor de producție industrială, era acela de a arăta că „putem concepe o îndrumare a dezvoltării noastre industriale științifică și logică”¹⁰.

Căutările sale insistente, în ceea ce privește fundamentarea științifică a problemei profitului industrial al României, îl conduc la concluzia că ierarhizarea ramurilor industriale trebuie făcută pornindu-se de la aceste două serii de coeficienți (coeficientul de industrializare și coeficientul de participare națională) întrucît „constituie orientări indiscutabile asupra politicii de încurajare industrială; această încurajare urmînd să aibă un caracter diferențiat...”¹¹.

Rămînînd constant pe aceste poziții teoretice, Mihail Manoilescu a izbutit să facă o judicioasă analiză a locului și rolului fiecărei ramuri industriale în procesul propagării noastre materiale și spirituale. Demn de subliniat este faptul că în toate studiile sale de economie națională, în care încearcă să fixeze coordonatele esențiale ale programului de industrializare a României, el nu ezită să rezerve ramurilor industriale grele locul cel mai important.

În acest sens, angajîndu-se într-o caustică dispută teoretică cu acei care negau posibilitatea creării și dezvoltării unei puternice industrii siderurgice și metalurgice în țara noastră, pe motivul că rezervele interne de fier și cocs sînt limitate, M. Manoilescu concluziona: „Industria siderurgică și metalurgică este

⁷ Pentru a ajunge la calcularea *coeficientului de participare națională*, Manoilescu pleacă de la prezentarea structurii valorii producției unei ramuri industriale în care distinge: a) valoarea materiei prime și a combustibilului străin; b) valoarea materiei prime și a combustibilului indigen; c) valoarea mîinii de lucru și celelalte cheltuieli generale și retribuiția capitalului. Toate împreună: $a + b + c = p$.

Coeficientul de participare națională = $\frac{(b+c)}{p}$. (Vezi Mihail Manoilescu,

Prefață, revista „Buletinul industriei”, an. II, nr. 7—9 sau numărul special din sept. 1921, p. 8).

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale*, p. 58.

¹¹ Mihail Manoilescu, *Prefață*, revista „Buletinul industriei”, an. II, nr. 7—9 sau numărul special din sept. 1921, p. 8—9.

desigur cea dintâi industrie de care o țară cu o politică economică prevăzătoare trebuie să se preocupe". Și aceasta pentru că ea este industria „care furnizează mașinile și piesele de instalații pentru toate celelalte ramuri de industrie, pentru agricultură, pentru vehicule și căi de comunicație — fără a mai vorbi de rolul său cu totul special în apărarea națională”¹². Astfel, ea diminuează „necesitatea și importanța capitalului străin în fondarea industriei naționale, fiindcă este cunoscut că cea mai mare parte din cheltuielile de investiție la constituirea unei fabrici o formează instalațiile de mașini în care fierul și oțelul intră aproape în totalitate”¹³ (subl. M.M.). Metalurgia deci „condiționează întreaga activitate de producție și circulație”¹⁴, de unde rezultă — spunea Manoilescu — că politica fierului este politica „apărării naționale, economice și militare”¹⁵.

Ridicându-se pînă la acest nivel de înțelegere a rolului industriei siderurgice și metalurgice, de viitorul căreia leagă însăși viitorul României ca stat suveran și independent, Mihail Manoilescu este de părere că problema fierului poate fi rezolvată pe calea importului și a economisirii lui la maximum.

Importul de materii prime, în speță de fier, după cum afirmă Manoilescu, este o soluție a dezvoltării în general. Țările industrializate, în majoritatea lor, recurg la import fiindcă și-au creat o industrie siderurgică și metalurgică ale cărei capacități de producție depășesc cu mult resursele proprii, adevăr pe care antiindustrialiștii români l-au ignorat; dar, nu-i mai puțin adevărat că ele „își cruță rezervele proprii făcînd un import activ...”¹⁶. Această conduită în politica economică este dictată de grija pe care fiecare națiune trebuie să o manifeste față de bogățiile sale naționale.

În cazul concret al României, scria Manoilescu, dacă industria siderurgică și metalurgică s-ar baza, în exclusivitate, pe fierul indigen, atunci s-ar ajunge „la epuizarea resurselor noastre sigure de minereu, într-un interval de abia 26 ani”¹⁷. Concluzia pe care o desprinde el din analiza acestei situații obiective este: „Industria noastră siderurgică nu își poate sprijini viitorul său numai pe minereul național și trebuie să se orienteze spre un import activ de minereu străin”¹⁸ (subl. lui M.M.); pentru noi, alimentarea cu minereu străin este necesară, posibilă și avantajoasă; ea „s-ar putea face în proporție de cel puțin 60%...”¹⁹.

După cum se vede, Manoilescu este conștient că dezvoltarea industriei siderurgice și metalurgice în România depinde, în bună măsură, de import. Însă, ceea ce-i face cînte în mod deosebit lui Manoilescu, este faptul că concepse dezvoltarea nu numai sub aspectul ei extensiv, și se poate spune că nu în primul rînd sub acest aspect. După opinia sa, prezentul și viitorul industriei noastre siderurgice și metalurgice depind, în chip hotărîtor, de dezvoltarea ei intensivă, prin care înțelege realizarea maximumului de producție cu minimum de metal.

Cercetările economice concrete, pe care le-a întreprins Manoilescu vreme îndelungată, asupra modalităților de economisire a metalului, indiferent dacă el provine din import sau din depozitele interne, i-au permis să formuleze, cu precizie

¹² Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, București, 1921, p. 19.

¹³ Mihail Manoilescu, *Ideea de plan economic național*, Buc., 1923, p. 41.

¹⁴ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 19.

¹⁵ Mihail Manoilescu, *Fapte și orientări în politica industrială*, București, 1922, p. 30.

¹⁶ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale*, p. 41—42.

¹⁷ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 21.

¹⁸ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale*, p. 41.

¹⁹ Mihail Manoilescu, *Izvoarele de energie și așezarea geografică a diferitelor industrii în România*, București, 1922, p. 23.

științifică, ideea că aceasta este condiționată de profilarea, specializarea construcțiilor de mașini. Astfel, nota el, „două criterii trebuie avute în vedere la alegerea produselor a căror fabricare în țară trebuie încurajată: a) *Produse de primă necesitate pentru independența noastră militară și economică...*, b) *Produse scumpe*, în care la minimum de material se încorporează maximum de valoare...”²⁰ (subl. lui M.M.). Orientându-ne după aceste două criterii atunci „trebuie să preferăm a lucra țevăria (a 640 lei pe tonă) în loc de ferăria simplu laminată (a 187 lei pe tonă), și să dăm mare precădere fabricației uneltelor agricole (1 096 lei pe tonă) sau motoarelor (1 130 lei pe tonă), ca să nu mai vorbim de articolele excepționale cum sînt celea (13 900 lei pe tonă)”²¹. Prin articole excepționale, Manoilescu înțelege „produsele scumpe care reprezintă o mare valoare pe fiecare kg de oțel întrebuințat”²².

Observăm că printre „produsele scumpe”, spre care trebuie să se îndrepte industria noastră metalurgică, la loc de frunte figurează ramura construcțiilor de mașini agricole și aceasta pentru că ea vine în întâmpinarea necesităților naționale de prim ordin și pentru că ar fi una dintre cele mai ridicate cote de industrializare. „Remarcăm coincidența fericită — conchidea Mihail Manoilescu — că tocmai mașinile agricole, de care depinde prosperitatea agriculturii noastre, constituie și articolul de industrie metalurgică cel mai avantajos de fabricat, reprezentînd la minimum de material, maximum de industrializare și deci și posibilitatea unui maximum de ciștig”²³ (subl. lui M.M.).

Clarviziunea științifică de care a dat dovadă Manoilescu, în ceea ce privește intensificarea producției metalurgice — cale fundamentală de rezolvare eficientă a problemei fierului — este pusă în lumină, în maniera cea mai clară, de textul în care sînt inserate următoarele: „Această nevoie de intensificare a activității industriale asupra unui minim de material de bază, *pretinde o încurajare continuă a dezvoltării de noi ateliere mecanice și metalurgice*, în stare să realizeze produse cit mai perfecționate și mai fine”²⁴ (subl. lui M.M.).

După părerea noastră, concepția lui Manoilescu asupra posibilității rezolvării problemei fierului, pe calea economisirii lui, se caracterizează prin acuratețe științifică, meciuivoc și printr-o mare forță de convingere. Spre a arăta că afirmația noastră nu este cituși de puțin hazardantă, este suficient să aducem, în prim plan, un singur paragraf în care este formulată expres ideea că numai în condițiile dezvoltării intensive a producției metalurgice „cu minimum de material național se realizează maximum de producție în valori și se diminuează cit mai mult cifra importului nostru metalurgic”²⁵.

Ideea valorificării la maximum a metalului, a economisirii lui, printr-o specializare a industriei românești în direcția fabricării unor produse cu o mare valoare, determinată nu atît de cantitatea și respectiv valoarea materiilor prime întrebuințate, cit de prelucrarea lor complexă, merită a fi reținută și subliniată cu majuscule, fiindcă ea este, pentru țara noastră, la fel de actuală astăzi ca și acum patru decenii cînd a fost formulată și în plus pentru că nu este prea des întîlnită în istoria gîndirii economice românești.

În ceea ce privește situația, puțin favorabilă, a celei de a doua materii prime, care dă viață industriei metalurgice — cocsul — trebuie precizat că Manoilescu o socotește remediabilă, fie printr-un import susținut, fie prin înlocuirea lui cu

²⁰ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 22.

²¹ *Ibidem*.

²² Mihail Manoilescu, *Ideea de plan economic național*, p. 40.

²³ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 23.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Mihail Manoilescu, *Ideea de plan economic național*, p. 40.

alți combustibili. Soluția a doua i se pare mai importantă și mai corespunzătoare intereselor naționale.

Abordând, pe larg, acest din urmă aspect, constată cu satisfacție că factorii preocupați de viitorul industriei siderurgice și metalurgice românești au depășit stadiul meditațiilor și au trecut la experimentări practice, industriale. Îmbucurător este — spunea Manoilescu — faptul că „în afară de încercările de a se întrebuința gazul metan pentru topirea minereului de fier și în același timp pentru carburarea fierului, încercări care pînă acum n-au dat rezultate apreciabile, s-a propus întrebuințarea pe scară mare a cărbunelui de lemn”²⁶. În cazul în care s-ar accepta ca soluție tehnico-economică definitivă, înlocuirea cocsului metalurgic cu cărbunele de lemn, „aceasta ne-ar duce însă la o repede devastare a pădurilor de fag...”²⁷, la „defrișarea în masă a pădurilor”²⁸. Pentru a se evita acest lucru, în condițiile în care înlocuirea cocsului metalurgic cu gazul metan nu este rezolvată din punct de vedere științific, „nu există decît un singur mijloc și anume acela de a întrebuința pe scară mare topirea electrică a minereului și fabricarea electrică a fierului și oțelului”²⁹ (subl. lui M.M.).

Punctul de vedere al lui Mihail Manoilescu cu privire la posibilitatea înlocuirii cocsului metalurgic cu energia electrică, prin felul cum a fost exprimat, nu comportă prea multe discuții. Principial, oricare ar fi fațeta sub care am privi problema, soluția ca atare este rațională. Economisirea pădurilor prin electrificarea industriei siderurgice era o soluție modernă și de mare perspectivă, cu implicații dintre cele mai diverse asupra dezvoltării industriale în general.

Fabricarea electrică a fierului și a oțelului și mai ales fabricarea aluminiului care întrebuințează metoda electrică, atrage după sine o creștere însemnată a consumului de energie electrică. Este în afară de orice îndoială, nota Manoilescu, că electrificarea întregii industrii siderurgice „ar fi plătită printr-o consumație considerabilă a energiei”³⁰, dar altă alternativă nu există. Unica posibilitate de dezvoltare a unei „mari industrii siderurgice naționale este aceea de a pune larg la contribuție izvoarele de energie, în primul rînd căderile de apă și în al doilea rînd gazul metan”³¹ (subl. lui M.M.).

Mihail Manoilescu arăta că este unanim recunoscut că în metalurgia aluminiului, cea mai importantă dintre industriile extractive bazate pe principiul electrolizei „consumul de energie electrică este foarte mare și anume: 30—40 Hp/oră pentru 1 kg de aluminiu. Se înțelege cît de ieftin trebuie să fie costul energiei pentru a produce aluminiu cu un preț la nivelul celui mondial”³².

România, se întreba Manoilescu, poate face față eficient și integral acestui consum productiv de energie electrică? Pentru a răspunde cît mai exact la această chestiune, face o amplă examinare a izvoarelor noastre de energie, a cărei concluzie finală este că depozitele producătoare de energie sînt suficiente pentru ca România „să-și găsească în ea însăși, vreme de secole indefinite, izvorul activității ei creatoare”; disponibilitățile noastre sînt destul de considerabile pentru ca „chestiunea energiei să nu constituie vreodată o împiedicare sau o limitare a dezvoltării industriale românești”³³.

²⁶ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale*, p. 43.

²⁷ Mihail Manoilescu, *Izvoarele de energie și așezarea geografică a diferitelor industrii în România*, p. 24.

²⁸ Mihail Manoilescu, *Politica producției naționale*, p. 43.

²⁹ Mihail Manoilescu, *Izvoarele de energie și așezarea geografică a diferitelor industrii în România*, p. 24.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 21.

³³ Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 18.

Transformarea izvoarelor de energie, bogate și variate, din forțe latente, potențiale, în forțe active, respectiv atragerea lor în circuitul economic, poate deveni o realitate palpabilă, așa cum gîndea Manoiilescu, numai dacă statul român întreprinde măsuri energice în această direcție. Însă, cu toate că el este proprietarul principalelor depozite energetice, „nu a stabilit pînă astăzi nici măcar un inventar aproximativ al acestor energii...”³⁴ (subl. lui M.M.).

Animat de dorința sinceră de a învinge această inerție a statului român, Mihail Manoiilescu propune înființarea unui Institut național de cercetare a surselor de energie, similar, ca organizare și scop, cu Institutul geologic. Obiectivul său central ar urma să fie, după el, studiul izvoarelor de energie „nu numai din punct de vedere al exploatării exacte a acestor surse, dar și din punct de vedere al utilizării lor raționale în industrie...”³⁵ (subl. lui M.M.).

Din cele arătate mai sus, se degajă ideea că Mihail Manoiilescu era pentru înlocuirea cocsului metalurgic cu energia electrică, dar, pentru ca aceasta să fie rentabilă, preconiza dezvoltarea industriei energetice cu un pas înaintea tuturor celorlalte industrii. Considera că fără înfăptuirea grabnică a acestui deziderat, expresie teoretică a necesităților progresului economic și social, consumul masiv de energie electrică, la prețuri din ce în ce mai mici, era de neconceput.

Demonstrațiile științei cu privire la superioritatea tehnică și economică a centralelor electrice mari față de instalațiile motrice mici constituie, pentru Mihail Manoiilescu, axioma de la care pleacă atunci cînd afirmă că „tendința noastră trebuie să fie de a construi numai centrale mari de forță (subl. aut.) bazate, fie pe puterea hidraulică, fie pe combustibil (petrol, cărbune, gaz metan)”, deoarece acestea „dau nu numai o eficacitate mai mare, dar și o mai completă utilizare a timpului de consumație”³⁶. Explicîndu-se, preciza că în situația în care viața industrială a unei regiuni economice este îmbrățișată de centrale electrice mari, se creează posibilitatea elaborării unor programe de lucru, pentru celelalte întreprinderi, în funcție de disponibilitățile lor de curent electric. Sincronizarea programelor de lucru ale întreprinderilor cu disponibilitățile de curent ale marilor centrale electrice ar avea ca efect imediat reducerea prețului energiei electrice și evitarea orelor de vîrf ale consumului, grație utilizării continue, și nu parțiale, a instalațiilor de forță extrem de costisitoare.

Prioritatea dezvoltării industriei energetice în procesul general de industrializare a țării este reclamată, scria Mihail Manoiilescu, și de faptul că dintre toate sursele de energie, curentul electric poate fi distribuit cu o uluitoare rapiditate la mari distanțe, iar datorită „tensiunilor înalte ce se utilizează astăzi, realizează minimul de cost în firele conducătoare și minimum de pierderi de energie în transport”³⁷.

Potrivit credinței sale, industria energetică trebuie să se dezvolte înaintea tuturor ramurilor și pentru că ea asigură în cea mai mare parte, în mod definitiv și economic, nevoile permanente ale țării cu resurse energetice permanente. Petrolul, cărbunele de pămînt, gazele naturale etc. constituie surse importante de energie, dar ele sînt rezerve trecătoare, epuizabile, pe care, totuși, o politică de stat chibzuită trebuie să le atragă în circuitul economic, însă cu scopul de a declanșa și consolida energiile permanente, în speță energia electrică.

Condiționarea dezvoltării industriei energetice de mobilizarea rezervelor trecătoare de energie, cu deosebire de mobilizarea rezervelor de petrol, ridică următoarele întrebări: oare nu cumva în acest fel epuizăm una dintre cele mai importante bogății naționale? și apoi „avem noi oare dreptul de a consuma într-o singură generație patrimoniul național, care aparține fiilor și nepoților noștri?” Răspunsul

³⁴ Mihail Manoiilescu, *Fapte și orientări în politica industrială*, p. 13.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Idem*, *Izvoarele de energie și așezarea geografică a diferitelor industrii în România*, p. 27—28.

³⁷ *Idem*, *Politica producției naționale*, p. 46—47.

lui Mihail Manoilescu este că, deși „asemenea întrebări pornesc dintr-o concepție înaltă și justă a conducerii economiei naționale”, nu putem să nu recunoaștem că „problema rezervelor pentru petrol s-a pus până acum într-un mod simplist și unilateral”, fapt care a constituit „o mare piedică în avântul pe care trebuia să-l ia până azi exploatarea și industria petrolului”³⁸.

Adepții conservării, cu orice preț, a zăcămintelor de țiței au ignorat, spunea Manoilescu, cercetările specialiștilor care demonstau „imposibilitatea tehnică și nesiguranța păstrării rezervelor de petrol în terenuri, atunci când terenurile învecinate se găsesc în exploatare”³⁹. Acesta este un pericol real și nu imaginar, care nu poate fi pierdut din vedere. Teoria și politica conservării depozitelor naționale de combustibil, prin caracterul lor unilateral, subliniat de faptul că vizau păstrarea petrolului considerat izolat de celelalte forme de energie, au adus și pot să aducă serioase perturbări în viața economică.

Convingerea lui Mihail Manoilescu era că „exploatarea intensivă a combustibililor și a petrolului, care ne interesează în special, nu înseamnă punerea în pericol a disponibilităților viitoare de energie, dacă în aceeași măsură cu dispariția petrolului putem mobiliza în serviciul economiei naționale noi energii echivalente sub forma căderilor de apă”⁴⁰.

Pentru ca aceasta să devină o realitate palpabilă, el preconiza, concomitent cu dezvoltarea industriei extractive petroliere, micșorarea considerabilă a consumației interne, în vederea sporirii disponibilului destinat exportului. Consumația internă, după părerea sa, poate fi redusă la minim numai dacă se renunță la folosirea combustibililor prețioși în motoarele obișnuite. Calculele efectuate i-au dat posibilitatea să constate că numai „cu cheltuiala făcută în timp de cel mult 5 ani pentru întreținerea unei anumite puteri, am putea realiza pentru veșnicie în mod aproape gratuit o putere echivalentă”, cu condiția ca „să intensificăm exploatarea petrolului și din beneficiul pe care-l reprezintă valorificarea sa prin export să construim uzine hidroelectrice”⁴¹.

Prin urmare, cererea imperativă a lui Mihail Manoilescu de a se acorda o mare atenție industriei petroliere se baza pe faptul că petrolul, prin importanța sa comercială internațională și prin cantitatea ce putea fi exportată, reprezenta unul din mijloacele deosebit de eficiente pentru refacerea economiei noastre naționale, pentru stingerea datoriei interne și externe și totodată pentru achiziționarea mijloacelor tehnice absolut necesare procesului de valorificare a bogățiilor naționale.

Reflecțiile lui Mihail Manoilescu asupra necesității intensificării industriei petroliere, în marea lor majoritate, se disting prin realism și rigurozitate științifică. El a înțeles că în situația economică a României din perioada interbelică nu era posibilă accelerarea ritmului de industrializare a țării, fără a pune, în mod foarte serios, la contribuție, rezervele de petrol. Minusul gândirii sale, în această privință, este că merge mult prea departe cu ideea exploatării zăcămintelor noastre de țiței, considerând, în chip greșit, că nu ar fi un pericol național dacă s-ar ajunge la epuizarea lor; că aceasta ar fi compensată de dezvoltarea producției celorlalte forme de energie și în primul loc a energiei electrice. Și mai important de relevat, însă, este faptul că el a manifestat un viu interes, nu atât pentru valorificarea superioară a petrolului, cât pentru extragerea și comercializarea lui, pe piața externă, sub formă brută. Se pare că problema chimizării petrolului, dezvoltării petrochimiei, nu i-a reținut atenția. De altfel, în general industria chimică a stat mai puțin în cîmpul său vizual.

Probitatea științifică ne obligă să arătăm că Mihail Manoilescu, deși nu a făcut o analiză pe verticală, detaliată, a industriei chimice, deși nu a cerut în mod

³⁸ *Ibidem*, p. 136, 1939.

³⁹ *Ibidem*, p. 140.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 138.

⁴¹ *Ibidem*, p. 141, 146.

expres să fie încurajate subramurile ei moderne pentru care țara noastră dispunea de mari posibilități, totuși nu a nesocotit complet rolul și locul ei în cadrul industriei naționale. Definind și calculând coeficientul de industrializare, coeficientul de calitate și coeficientul de participare națională, și-a dat seama că industria chimică nu poate rămâne în afara politicii economice a statului.

Jalonind direcțiile de dezvoltare ale industriei chimice, Mihail Manoilescu scria că cele mai multe dintre unitățile ei productive „pot lucra în viitor și pentru export”, însă propășirea rapidă a fiecăreia este în „strinsă legătură cu puterea de concurență a producției mondiale”. Dată fiind capacitatea de concurență, relativ scăzută, a industriei chimice românești și necesitățile stringente ale economiei naționale, urmează, spunea el, ca legiutorul să rezerve un loc special industriei chimice „care dau materii accesorii pentru alte industrii importante, asigurând astfel independența de străinătate a unor întregi ramuri de producție”⁴². Este în afara oricărei incertitudini că maniera sa de a pune problema nu este lipsită de interes, că ideile referitoare la cele două planuri de dezvoltare ale industriei chimice reprezintă un bun cîștigat de știința și practica economică din țara noastră.

Investigațiile lui Mihail Manoilescu în domeniul profilului industrial al României nu se rezumă la ramurile industriei grele, despre care am vorbit, ci depășesc cu mult acest cadru, fapt ilustrat de atenția, cu totul aparte, pe care a acordat-o industriei ușoare și alimentare. Dintre ramurile aparținând acestui sector al producției sociale, industria lemnului l-a preocupat cel mai mult, deoarece considera că ea, împreună cu industria petrolului, este chemată să contribuie, în măsură hotărâtoare, la soluționarea complexelor chestiuni materiale și financiare ale țării.

Cunoașterea în detaliu a realităților românești care arătau că „în industria mare românească se consumă 83 224 vagoane pe an numai lemn de foc”, că la noi „industria lemnului este de fapt numai sau aproape numai industria cherestelei”, și că „cherestea nu este o industrie, este cel mult un mijloc comod de a trece cu o oră mai înainte și sub formă mai ușoară produsul brut al pădurilor noastre”, l-a determinat pe Mihail Manoilescu să ceară, cu hotărâre, competentelor naționale ca să „pună capăt barbariei economice”⁴³ ce caracteriza industria lemnului din România interbelică.

Convins că „ceea ce avem noi nu este industria lemnului”, că enorma cantitate de material lemnos întrebuințat drept combustibil „putea fi folosit mai bine altfel”⁴⁴, că industria lemnului are o mare importanță națională dată de cota ridicată de participare națională, de caracterul ei „eminamente națională”, Manoilescu se situează, constant, pe pozițiile dezvoltării, prin toate mijloacele, a acestei ramuri industriale.

Ca și în cazul industriei petroliere, industria lemnului, scria Mihail Manoilescu, trebuie orientată, în principal, către export. Dar, „oricare ar fi disponibilitățile reale anuale de lemnărie, cea mai bună politică industrială este aceea de a face să se prelucraze, cum am arătat și pentru metalurgie, produsele naționale pînă la maximum, și în acest sens trebuie evitată exportarea lemnului brut... și încurajată dezvoltarea fabricilor de lemnărie fină și prelucrată”⁴⁵ (subl. lui M.M.).

În această privință, pentru a acționa cu succes, este necesar, demonstrează Mihail Manoilescu, să se acorde o atenție mereu sporită intensificării și diversificării producției diverselor subramuri ale industriei lemnului, care au dovedit, practic, avantaje tehnico-economice incontestabile. Între acestea, la loc de frunte, se cade să stea

⁴² Idem, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 34—35.

⁴³ Idem, *Silvicultura și tehnica*, București, 1922, p. 11, 15.

⁴⁴ Ibidem, p. 15.

⁴⁵ Idem, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 26.

industria mobilelor, care „este prin excelență o industrie nobilă în sensul economic, adică este o industrie care valorifică la maximum produsul național”⁴⁶.

O grijă mai atentă reclamă, de asemenea, și industria celulozei și hirtiei. Tendința sporirii continue a consumului de hirtie și a produselor din hirtie, ca urmare a desăvârșirii unității naționale, a creșterii civilizației materiale și spirituale a poporului român, cotele de industrializare și de participare națională ridicate, influența acestei ramuri asupra propășirii culturii naționale sînt, după Mihail Manoilescu, factori economici esențiali care impun „o încurajare sistematică” a ei, încurajare ce urma să se materializeze într-un însemnat număr de noi fabrici de celuloză și hirtie⁴⁷.

Valorificarea maximă a lemnului pe calea industrializării lui era condiționată, gîndea Mihail Manoilescu, în foarte largă măsură și de crearea și dezvoltarea industriilor de distilare a lemnului. Exprimîndu-și admirația față de această ramură a industriei nota: „ce formă superioară de industrie reprezintă distilările de lemn, care au mare coeficient de industrializare, și care cu un capital mic și un număr mic de lucrători pot da un maximum de producție reală”⁴⁸. În plus, importanța distilărilor de lemn decurge și din faptul că ele dau produse secundare, de o mare valoare pentru economia națională, cum ar fi: alcoolul metilic, acetona, cloroformul, acidul acetic, fenolul etc.

Concluziile parțiale, referitoare la tendința fundamentală de orientare a industriei lemnului în România, pe care le-am inserat mai sus, pun în lumină, conchidea Manoilescu, marea importanță ce are o industrializare cît mai desăvîrșită a produselor, aceasta fiind singura cale de a asigura în același timp cu un mare venit național și o economisire și cruțare rațională a pădurilor noastre”⁴⁹ (subl. M.M.). Regimul taxelor de export, regimul vamal și legislația industrială, pe scurt politica economică trebuie subordonată împlinirii acestui deziderat național, care poate da o nouă turnură nu numai industriei forestiere, ci procesului de industrializare în general.

Valorificarea complexă a tuturor materiilor prime indigene, scria Mihail Manoilescu, presupune lărgirea permanentă a profilului industrial, dezvoltarea și a altor ramuri ale industriei ușoare, cu nimic mai prejos decît industria lemnului. Concretizînd această idee, arată că industria textilă care satisface în mică parte nevoile interne din cauză că „sufere de pe urma regimului vamal «exceptional» la care a fost supusă, neacordîndu-i-se protecția cel puțin echivalentă cu celelalte ramuri”⁵⁰, poate să ia un mare avînt deoarece cîmpul ei de dezvoltare „este foarte larg și dacă condițiile concurenței mondiale vor permite, s-ar putea merge cît de departe cu valorificarea produselor noastre brute”⁵¹. Lîna, inul, cînepa etc. oferă frumoase perspective de creștere a acestei ramuri industriale, dar pentru ca posibilitatea să devină și realitate, este necesar ca statul să întreprindă măsuri eficiente și hotărîte de stimulare și protejare a ei față de concurența străină.

În configurația industrială a României, așa cum a fost concepută de Mihail Manoilescu, o situație similară, ca prezent și viitor, cu cea a industriei textile, are și industria tăbăcăriei și pielăriei. Rolul ei în industrializarea materiilor prime este argumentul forte de la care pleacă el cînd îndeamnă factorii de răspundere „să nu lăsăm, ca pînă acum, să iasă din țară piei brute, ci pe cît cu putință, să le exportăm sub o formă cît mai superioară din scara industrializării”. Surprinzînd conexiunea dintre această ramură industrială și alte ramuri ale economiei naționale, preciza că „încurajarea acestei industrii nu se poate face în mod izolat, ci pentru

⁴⁶ Idem, *Politica producției naționale*, p. 89.

⁴⁷ Idem, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 31—32.

⁴⁸ Idem, *Silvicultura și tehnica*, p. 17.

⁴⁹ Idem, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 27.

⁵⁰ Idem, *Fapte și orientări în politica industrială*, p. 30.

⁵¹ Idem, *Politica producției naționale*, p. 80.

a fi eficace urmează să fie secundată și de o încurajare a crescătorilor de vite⁵². Deci el condiționează valorificarea superioară a materiilor prime naturale autohtone, de dezvoltarea economică multilaterală a țării.

Totodată programul concret de industrializare, elaborat de Mihail Manoilescu, viza direct impulsivizarea industriei ceramice în care includea industria argilei (var, cărămidă, gips, modelaje ceramice), industria cimentului, a asfaltului și a sticlei. Dintre toate acestea însă, industria cimentului i-a solicitat cel mai mult atenția. Motivarea acestui fapt o face el însuși spunând că „această industrie, foarte interesantă și prin rolul său în progresul general al țării și prin marea cotă de industrializare ce prezintă, trebuie nu numai apărută de concurența externă... dar și îndrumată spre export, spre care o indică cîmpul nelimitat al materiei prime și ieftinătatea relativă a surselor noastre de energie”⁵³.

În ceea ce privește industria argilei, Mihail Manoilescu era de părere că „această industrie urmează a-și găsi limita naturală pentru produsele mai grele și mai puțin fine (varul, cărămida) în necesitățile interne, iar pentru produsele mai ușoare și mai fine (piese de bazalt, gips) dezvoltarea poate fi cit de mare, urmărindu-se cucerirea piețelor învecinate”⁵⁴. Asemenea ideii, prin caracterul lor analitic, progresist, subliniază, într-un chip și mai convingător, calitățile sale incontestabile de cercetător, dorința sinceră, mărturisită, de a vedea România angajată în marea bătaie pentru progres economic și social.

Trecînd la analiza locului și rolului industriei alimentare, cu subramurile ei mai principale, în ansamblul procesului de industrializare, Mihail Manoilescu constată că ea este „departe de a fi ajuns la deplina ei dezvoltare; aceasta o dovedește, pe de o parte, faptul că exportăm mari cantități de produse agricole brute, netransformate prin industrie și, pe de altă parte, slabul coeficient de industrializare, cel mai mic din toate grupele de industrii”⁵⁵.

Către această concluzie de ordin general, care exprimă cu fidelitate situația industriei alimentare la acea dată, l-a condus cercetarea amănunțită a stadiului și perspectivelor de dezvoltare a fiecărei subramuri în parte. Astfel, referindu-se la industria zahărului, a cărei producție era de 2,7 kg pe cap de locuitor, mult prea puțin față de alte țări europene, își exprima convingerea că propășirea ei „e posibilă și necesară, chiar peste satisfacerea nevoilor interne; această industrie (este) modelul și tipul ideal al industriilor agricole, deoarece valorifică la maximum produsele agricole, fabricînd un articol care în minimum de volum reprezintă un preț considerabil”⁵⁶. Pentru ca ceea ce este posibil să fie și real, el indica ca soluție încurajarea ei sistematică prin politica de stat. Numai că încurajarea nu poate fi limitată exclusiv la industria zahărului, ci trebuie extinsă și asupra producătorilor de sfeclă „care în faza actuală sînt lăsați într-un mod păgubitor la discreția fabricanților de zahăr”⁵⁷.

În condițiile concrete ale României, scria Mihail Manoilescu, industria alimentară care trebuie să ia cel mai mare avînt este morăritul și panificația. Solicitarea sa față de această ramură se explică prin aceea că ea are un mare rol în valorificarea complexă a materiilor prime agricole; „prin transformarea în făină, spunea el, cerealele își măresc circa cu un sfert valoarea lor”⁵⁸, fapt care poate exercita o influență pozitivă asupra balanței de plăți a țării, asupra situației ei financiare, știut fiind că produsele agricole dețin o pondere foarte însemnată în totalul exportului românesc. Pe această cale se poate ajunge la potentarea pro-

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Idem*, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 30—31.

⁵⁴ *Idem*, *Politica producției naționale*, p. 79.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 74.

⁵⁶ *Idem*, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 32—33.

⁵⁷ *Idem*, *Politica producției naționale*, p. 75.

⁵⁸ *Idem*, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, p. 29.

ducției agricole fără o ridicare directă a nivelului agriculturii. Așadar „este cazul de a se acorda acestei industrii și pe viitor orice înlesniri pentru a provoca dezvoltarea sa care e departe de a fi atins încă limitele sale naturale”⁵⁹.

O situație, pe care Mihail Manoilescu o considera, pe bună dreptate, paradoxală, anormală, era aceea a industriei pastelor făinoase. Dispunem de condiții dintre cele mai prielnice pentru dezvoltarea acestei ramuri industriale și cu toate acestea ea se găsea la un nivel cit se poate de coborât. Producția ei anuală nu acoperea decât într-o foarte mică măsură cererea internă, din care cauză eram nevoiți să importăm cantități apreciabile de paste făinoase fabricate, nu în puține cazuri, din griul românesc, ceea ce a grevat balanța de plăți și a limitat posibilitățile de procurare a instalațiilor și utilajului necesar industrializării generale a țării; „o înțeleaptă politică economică, conchidea el, ne-ar îndemna să fim noi exportatori”⁶⁰ și nu importatori așa cum sintem de fapt.

Judecând, în ansamblu, viziunea lui Mihail Manoilescu cu privire la profilul industrial al României făcută cunoscut înainte de 1925, credem că nu greșim dacă afirmăm că ea se detașează net de cea a altor economiști români înaintași sau contemporani cu el. Concluzia noastră se întemeiază pe faptul că el este cel dintâi gânditor care stabilește o corelație rațională între politica de promovare diferențială a ramurilor industriale și valorificarea complexă a bogățiilor naționale, care își propune să determine, în chip matematic, criteriile științifice ale politicii de industrializare care motivează, cu o pluralitate de argumente, ideea dezvoltării industriei românești, în totalitatea ei și a fiecărei ramuri în parte, pe cele două planuri: satisfacerea necesităților proprii și asigurarea unui volum sporit de produse industrializate pentru export, și care militează constant pentru crearea și consolidarea tuturor ramurilor industriei naționale și în primul rând a industriei grele.

MIHAIL MANOILESCU SUR LE PROFIL INDUSTRIEL DE LA ROUMANIE

Résumé

Cette étude, faisant partie d'un travail plus ample sur Mihail Manoilescu, met en discussion un des aspects essentiels de sa conception économique et précisément le problème des critères scientifiques de détermination de la configuration industrielle de la Roumanie.

En passant par le filtre de sa propre pensée tout ce que Mihail Manoilescu a écrit par rapport à cette question, l'auteur arrive à la conclusion qu'en général ses opinions en cette direction sont originales, intéressantes et pratiquement réalisables dans les conditions de la Roumanie.

⁵⁹ Idem, *Politica producției naționale*, p. 76.

⁶⁰ Ibidem, p. 78.

EFICIENȚA ÎNGRĂȘĂMINTELOR APLICATE LA CÎTEVA CULTURI AGRICOLE

DE

C. POPESCU și I. POPA

Numeroase cercetări întreprinse pînă în prezent cu privire la eficiența îngrășămintelor aplicate unor culturi, pe diferite tipuri de sol și în condiții de agrotehnică diferențiată, au elucidat multe aspecte ale problemei complexe de nutriție a plantelor. Există totuși unele aspecte insuficient aprofundate. Astfel, la aprecierea eficienței îngrășămintelor minerale se ia în considerație doar sporul de recoltă obținut la unitatea de suprafață și numai în unele cazuri, pentru o apreciere mai justă a eficienței îngrășămintelor, acest spor se raportează la cantitatea de îngrășămintă aplicat, obținându-se diferite valori ale sporului de recoltă ce revine pentru 1 kg îngrășămintă (substanță activă). Aceste sporuri de recoltă nu pot fi totuși comparate între ele, deoarece producția obținută la diferite specii se deosebește din punct de vedere a compoziției chimice și valorii calorice.

Pentru a cunoaște mai exact eficiența îngrășămintelor aplicate la diferite specii de plante cultivate, ne-am propus să calculăm în calorii sporul de recoltă obținut la cîteva culturi, pe diferite tipuri de sol, ținînd seamă de compoziția chimică a recoltei.

Metoda de lucru

Folosind datele din mai multe lucrări de specialitate [3, 4, 5, 6, 13, 17, 18, 23, 24, 26, 27] s-a calculat valoarea medie a compoziției chimice a produselor obținute la grîu, porumb, floarea-soarelui și soia și rezultatele găsite sînt notate în tabelul nr. 1.

Valoarea calorică a diferitelor componente ale producției agricole, hidrați de carbon, substanțe proteice, substanțe grase, etc., extrasă din diferite lucrări de specialitate [1, 6, 13], este notată în tabloul II.

Pentru calcularea sporului mediu de recoltă ce revine pentru 1 kg substanță activă din îngrășămintele minerale folosite, s-au luat în considerație rezultatele obținute la noi în țară în experiențele efectuate în perioada 1955—1966 pe diferite tipuri de sol, în condiții de irigare și neirigare [2, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30]. La calcularea sporului de recoltă s-a ținut seama de dozele moderate de îngrășămintă iar datele obținute

TABLOUL I
Compoziția chimică medie a câtorva produse agricole

Produsul de analizat	Apă %	Hidrați carbon %	Subst. proteice %	Subst. grase %	Celuloză %	Cenușă %
Grâu de toamnă boabe	12,94	68,18	13,58	2,10	2,12	1,71
Grâu toamnă paie	14,10	32,50	3,25	1,75	44,00	4,40
Porumb boabe	12,59	69,36	10,90	4,57	2,03	1,37
Porumb tulpini	11,14	42,81	5,30	1,54	32,90	6,31
Fl. soarelui boabe	7,80	15,30	14,30	32,40	27,06	3,30
Fl. soarelui tulpini	12,40	41,20	3,60	2,40	28,80	11,60
Soia boabe	9,68	26,00	36,66	18,46	4,60	4,60
Soia tulpini	14,60	31,00	8,10	1,10	36,00	9,20

TABLOUL II
Cantitatea medie de energie obținută dintr-un gram substanță
(în calorii)

P l a n t e	Cantitatea de energie			
	Hidrați de carbon	Substanțe proteice	Substanțe grase	Celuloză
Grâu boabe	4,2	5,8	9,3	2,1
Grâu tulpini	4,2	5,8	9,3	2,1
Porumb boabe	4,2	5,8	9,3	2,1
Porumb tulpini	4,2	5,8	9,3	2,1
Fl. soarelui boabe	4,0	5,9	9,5	2,1
Fl. soarelui tulpini	4,2	5,8	9,5	2,1
Soia boabe	4,0	5,9	9,4	2,0
Soia tulpini	4,0	5,9	9,4	2,0

sînt notate în tablourile III și IV. Producția de tulpini a fost calculată ținînd seama de producția de boabe și considerîndu-se următorul raport între boabe și tulpini: 1/1 la grâu și soia; 1/1,5 la porumb și 1/2 la floarea-soarelui.

Pentru a putea aprecia mai just eficiența îngrășămintelor minerale aplicate la aceste culturi, pe diferite tipuri de sol, în condiții de irigare și neirigare, s-a calculat valoarea calorică a sporului de recoltă, ținînd seama de compoziția lui chimică. Datele obținute la aceste calcule sînt prezentate în tabloul V.

Rezultatele obținute și interpretarea lor

Datele prezentate în tabloul I dovedesc că conținutul în hidrați de carbon la plantele cercetate variază, pentru boabe (semințe), între 15,30 la floarea-soarelui și 69,36% la porumb, iar la tulpini, între 31,00% la soia și 42,81% la porumb.

Substanțele proteice din boabe sînt cuprinse între 10,90% la porumb și 36,66% la soia, iar la tulpini între 3,25% la grîu și 8,10% la soia.

Substanțele grase din boabe sînt cuprinse între 2,1% la grîu și 32,40% la floarea-soarelui, iar la tulpini între 1,10% la soia și 2,40% la floarea-soarelui.

Conținutul în celuloză este mai ridicat în tulpinile plantelor, fiind cuprins între 28,80% la floarea-soarelui și 44% la grîu, iar în boabe este cuprins între 2,03% la porumb și 27,06% la floarea-soarelui.

Datele înregistrate în tabloul II cuprind valoarea calorică a componentelor recoltei și dovedesc că există diferențe mici în ceea ce privește cantitatea de energie produsă de hidratații de carbon, substanțe proteice, substanțe grase etc. provenite din diferite specii de plante agricole. Astfel, la hidratații de carbon valorile înregistrate sînt cuprinse între 4,0 și 4,2 calorii pentru 1 g, la substanțe proteice s-au găsit valori cuprinse între 5,8 și 5,9 calorii, la substanțele grase valorile oscilează între 9,3 și 9,5 calorii, iar la celuloză valorile sînt cuprinse între 2,0 și 2,1 calorii.

TABLOUL III

Sporul mediu al recoltei de boabe în kg pentru un kg substanță activă din îngrășămintele minerale

P l a n t a	Sporul mediu de recoltă la 1 kg substanță activă					
	N		NP		NPK	
	irigat	neirigat	irigat	neirigat	irigat	neirigat
Cernoziom ciocolatiu						
Grîu	20,3	10,3	13,7	11,0	8,3	7,6
Porumb	22,8	6,4	25,2	6,4	12,0	7,1
Fl. soarelui	12,0	6,8	17,8	6,4	6,4	2,5
Soia	13,8	3,4	2,2	1,5	1,7	1,6
Cernoziom degradat						
Grîu	32,6	10,7	16,3	10,7	22,0	7,5
Porumb	28,7	5,7	18,6	6,8	12,3	4,0
Fl. soarelui	—	8,8	14,0	5,9	—	3,6
Soia	2,5	2,0	1,9	1,1	1,7	0,9
Brun-roșcat de pădure						
Grîu	19,6	11,9	16,8	11,1	13,0	7,2
Porumb	20,0	15,7	12,6	10,0	16,7	6,6
Fl. soarelui	—	5,8	—	3,5	—	2,9
Soia	—	3,1	—	2,6	—	1,9
Podzol						
Grîu	21,2	13,4	18,5	10,5	14,0	6,5
Porumb	—	14,1	—	10,2	—	8,4
Fl. soarelui	12,4	7,2	—	8,6	9,9	6,2
Soia	—	3,1	—	4,8	—	—

TABLOUL IV

Sporul mediu al recoltei de tulpini în kg pentru 1 kg substanță activă
din îngrășămintele minerale

P l a n t a	Sporul mediu de recoltă la 1 kg substanță activă					
	N		NP		NPK	
	irigat	neirigat	irigat	neirigat	irigat	neirigat
Cernoziom ciocolatiu						
Grâu	20,3	10,3	13,7	11,0	8,3	7,6
Porumb	34,2	9,6	37,3	9,6	18,0	10,6
Fl. soarelui	24,0	13,6	35,6	12,8	12,8	5,0
Soia	13,8	3,4	2,2	1,5	1,7	1,6
Cernoziom degradat						
Grâu	32,6	10,7	16,3	10,7	22,0	7,5
Porumb	43,0	8,5	27,9	10,2	18,5	6,0
Fl. soarelui	—	17,6	28,0	11,8	12,0	7,6
Soia	2,5	2,0	1,9	1,1	1,7	0,9
Brun-roșcat de pădure						
Grâu	19,6	11,9	16,8	11,1	13,0	7,2
Porumb	30,0	23,7	18,9	15,0	25,0	9,9
Fl. soarelui	—	11,6	—	5,8	—	—
Soia	—	3,1	—	2,6	—	1,9
Podzol						
Grâu	21,2	13,4	18,5	10,5	14,0	6,5
Porumb	—	21,1	—	15,3	—	12,6
Fl. soarelui	24,8	14,4	—	17,2	—	12,4
Soia	—	3,1	—	4,8	—	—

Sporul mediu de producție obținut prin aplicarea îngrășămintelor pe diferite tipuri de sol variază între limite foarte mari după cum se poate constata din tablourile III și IV.

Urmărind efectul îngrășămintelor azotoase pe diferite tipuri de sol se constată că cele mai mari sporuri de recoltă se obțin pe cernoziom degradat în condiții de irigare, iar pe teren neirigat se înregistrează sporuri mari de recoltă pe sol brun roșcat de pădure și podzol. Asociind îngrășămintele azotate cu cele fosfatice obținem cele mai mari sporuri de recoltă pe cernoziom ciocolatiu în condiții de irigare și pe podzolul neirigat. Adăugind îngrășămintele potasice la cele azotate și fosfatice nu se obțin sporuri de producție decât în cazuri rare.

Prin irigare eficiența îngrășămintelor sporește de 2—5 ori față de terenul neirigat. Astfel, porumbul neirigat produce pe cernoziomul degradat cu ajutorul îngrășămintelor azotoase numai 5,7 kg spor, iar pe teren irigat sporul ajunge la 28,7 kg boabe. La grâu pe același tip de sol se obțin prin irigare și aplicarea îngrășămintelor azotoase un spor de recoltă de 32,6 kg boabe, iar pe terenul neirigat numai 10,7 kg boabe. Comparând sporul de recoltă obținut cu îngrășămintele azotate,

față de cel obținut cu îngrășăminte azotate și fosfatice, se constată că în condiții de irigare cele mai mari sporuri se datoresc îngrășămintelor azotate, iar pe terenurile neirigate rezultate mai bune dau îngrășămintele azotate cu cele fosfatice. Prin adăugarea îngrășămintelor potasice la cele azotoase și fosfatice nu se remarcă o creștere a sporului de recoltă pentru 1 kg de substanță activă.

Comparind sporul de recoltă obținut la diferite plante de cultură se constată că pe cernoziom neirigat se obțin însemnate sporuri de recoltă la grâu (10,3—11,0 kg la 1 kg substanță activă). Pe sol brun-roșcat de pădure și podzol fără irigare se înregistrează sporuri mai mari de recoltă la porumb (până la 15,7 kg pentru 1 kg substanță activă). Pe soluri irigate cele mai frecvente sporuri de recoltă se obțin la porumb ajungând până la 28,7 kg pentru 1 kg substanță activă.

În tabloul IV sînt cuprinse datele referitoare la sporul recoltei de tulpini și ele sînt asemănătoare cu recolta de boabe.

Calculînd valoarea calorică a sporului de recoltă (boabe + tulpini) dat de îngrășămintele minerale s-au înregistrat datele notate în tabloul V și ele dovedesc că valorile cele mai ridicate se obțin pe cernoziom în condiții de irigare și pe sol brun-roșcat de pădure și podzol dacă nu se aplică irigarea.

TABLOUL V

Valoarea calorică a sporului de recoltă (boabe + tulpini) în calorii pe kg/substanță activă — îngrășămint

P l a n t a	Valoarea calorică la kg/substanță activă îngrășămint					
	N		NP		NPK	
	irigat	neirigat	irigat	neirigat	irigat	neirigat
Cernoziom ciocolatiu						
Grâu	131.381	67.107	89.455	71.767	54.201	49.226
Porumb	193.996	54.583	210.761	53.723	101.054	59.633
Fl. soarelui	127.741	72.377	189.482	68.014	68.130	26.609
Soia	104.436	25.728	16.648	11.340	12.850	12.108
Cernoziom degradat						
Grâu	212.923	69.943	106.440	69.865	139.903	49.241
Porumb	244.828	48.355	156.636	57.261	103.729	33.681
Fl. soarelui	—	93.660	149.041	62.801	68.130	39.423
Soia	—	18.912	—	14.369	—	12.850
Brun-roșcat de pădure						
Grâu	124.183	77.733	109.712	72.479	84.893	47.015
Porumb	170.185	134.032	106.111	84.219	140.497	55.564
Fl. soarelui	—	67.729	—	37.255	—	30.875
Soia	—	23.464	—	19.675	—	14.360
Podzol						
Grâu	138.452	87.499	120.807	68.562	91.436	42.431
Porumb	—	119.815	—	85.899	—	70.740
Fl. soarelui	131.995	76.627	—	83.782	112.002	65.866
Soia	—	23.464	—	36.339	—	—

Sporul de recoltă obținut cu ajutorul îngrășămintelor azotate pe terenuri irigate are de cele mai multe ori o valoare calorică mai mare decât cel obținut cu ajutorul îngrășămintelor azotate și fosfatice. Considerăm că îngrășămintele azotoase sporesc mai mult recolta pe terenuri irigate datorită reducerii cantității de azot din sol prin levigare și plantele reacționează foarte favorabil la aplicarea îngrășămintelor azotate.

Pe terenurile neirigate dau sporuri de recoltă cu valoare calorică mare îngrășămintele cu azot asociate cu cele fosfatice. Aplicarea îngrășămintelor potasice alături de îngrășămintele azotoase și fosfatice nu sporesc valoarea calorică a sporului obținut.

Prin irigare valoarea calorică a sporului de recoltă crește de 2—5 ori astfel: la porumb pe terenuri irigate valoarea calorică a sporului de recoltă datorită îngrășămintelor azotate ajunge la 244 828 calorii, iar pe teren neirigat atinge doar valoarea de 48 355 calorii.

Cercetînd valoarea calorică a sporului de recoltă obținut de la diferite culturi se constată că pe primul loc se situează porumbul. Îngrășămintele azotoase și fosfatice asociate cu irigarea sporesc recolta la porumb de la 53 723 la 210 761 calorii. Pe locul al doilea din punct de vedere al modului de valorificare a îngrășămintelor pe terenuri irigate se situează grîul de toamnă cu valoarea calorică cuprinsă între 42 431 și 212 923 calorii pentru 1 kg substanță activă. Prin irigarea culturilor de grîu care au primit îngrășămintele minerale recolta sporește cel mult de 3 ori, de la 69 943 calorii la 212 923 calorii. În regiunile de stepă pe cernoziom grîul valorifică îngrășămintele minerale mai bine decât porumbul.

Floarea-soarelui reacționează bine față de îngrășămintele și irigare dînd pe cernoziom sporuri care ajung la 189 482 calorii și ocupînd locul 2 după porumb sau locul trei după porumb și grîu. Spre deosebire de grîu și porumb, la această cultură se obțin valori mari ale sporului de recoltă cînd se folosesc îngrășămintele azotoase împreună cu cele fosfatice pe terenuri irigate.

De remarcat este faptul că apreciînd eficiența îngrășămintelor numai după sporul recoltei de boabe ce se obține la 1 kg de substanță activă, floarea-soarelui ocupă locul al treilea după porumb și grîu, sau locul al doilea după una din aceste două cereale, în timp ce, la aprecierea eficienței îngrășămintelor după valoarea calorică a sporului de recoltă pe teren neirigat, floarea-soarelui ocupă primul sau al doilea loc în valorificarea îngrășămintelor chimice.

Sola valorifică mai slab îngrășămintele în comparație cu celelalte culturi agricole și valorile calorice ale sporului sînt relativ mici oscilînd între 11 340 și 104 436 calorii. Considerăm că aceasta se datorește însușirilor biologice ale acestei plante de a utiliza compuși greu solubili din sol și azotul din atmosferă datorită simbiozei cu bacteriile.

Concluzii

1. Luînd în considerație valoarea calorică a sporului de recoltă obținut la diferite culturi cu ajutorul îngrășămintelor minerale, putem aprecia mai bine eficiența îngrășămintelor.

2. Culturile la care se obțin sporuri moderate de recoltă, dar cu o valoare calorică ridicată, cum este cazul florii-soarelui, valorifică destul de bine îngrășămintele minerale în condiții pedo-climatice favorabile.

3. Urmărind eficiența îngrășămintelor asociate cu irigarea constatăm că valoarea calorică a sporului de recoltă este de 2—5 ori mai mare față de sporul obținut fără irigare. Dintre plantele cercetate porumbul valorifică cel mai bine îngrășămintele pe terenuri irigate.

4. Îngrășămintele azotate s-au dovedit foarte eficace pe terenurile irigate, dând sporurile de recoltă cu cele mai mari valori calorice la 1 kg substanță activă.

5. Îngrășămintele azotate asociate cu cele fosfatice dau sporuri însemnate de recoltă pe terenurile neirigate în zona de silvostepă. Prin adăugarea îngrășămintelor potasice la cele cu azot și fosfor nu se obțin sporuri de recoltă.

6. Dintre plantele cercetate reacționează foarte bine la îngrășăminte minerale: porumbul și grâul, mai puțin floarea-soarelui, iar soia dă sporuri mici de recoltă.

BIBLIOGRAFIE

1. Bert C. H., Taylor N. B. — *Bazele fiziologice ale practicii medicale*, Ed. medicală, București, p. 567, 730.
2. Bidileanu V. — *Unele probleme privind eficacitatea economică a folosirii îngrășămintelor la porumb*. Probleme agricole, nr. 5, 1965.
3. Bodea C. — *Curs de biochimie vegetală* (pentru uzul studenților cu și fără frecvență). Buc., Tipog. și litog. învățământului, 1956, p. 29.
4. Boeriu I., Bredt H., *Date experimentale privind cultura soiei pentru boabe și siloz*. Probleme agricole, nr. 4, 1962, p. 82.
5. Boldea E., Oproiu E., Cernescu V., Mihailescu V., *Insușiri de panificație ale citorva soiuri de grâu de înaltă productivitate*. Probleme agricole, nr. 9, 1962, p. 24, 25.
6. Bîia Gh., Roșu E., Palamaru D., *Alimentația animalelor domestice*. Editura agro-silvică, 1964, p. 240.
7. Coculescu Gr., *Azotul, factor de ridicare a producției*. Probleme agricole, nr. 9, 1964, p. 40.
8. Coculescu Gr., *Sistemul de îngrășare la grâul de toamnă*. Probleme agricole, nr. 10, 1962, p. 20—21.
9. Coculescu Gr., *Contribuții la stabilirea sistemului de îngrășare pe cernoziomuri*. Probleme actuale de biologie și științe agricole, Ed. Acad., București, 1960.
10. Coculescu Gr., *Folosirea îngrășămintelor la porumb*. Probleme agricole, nr. 3, 1958, p. 24—31.
11. Crăciun T., Hartia S., *Eficiența economică a cultivării unor hibrizi de porumb pe diferite agrofonduri în reg.* București. Probleme agricole, nr. 1, 1956, p. 51.
12. Dan A., Torge A., *Cultura florei-soarelui*. Ed. agro-silvică, București, 1956, p. 25.
13. Davidescu D., *Agrochimia*, Ed. agro-silvică București, 1963.
14. Davidescu D., Davidescu E., *Îndrumător pentru folosirea îngrășămintelor și amendamentelor*. Ed. agro-silvică, Buc., 1964, p. 35, 188, 189, 199, 213.
15. Davidescu D., *Aplicarea îngrășămintelor la grâul de toamnă*. Probleme agricole, nr. 9, 1956, p. 21.
16. Giosan N., *Comportarea celor mai valoroși hibrizi dubli de porumb și agrotehnica lor în lumina noilor rezultate experimentale*. Probleme agricole, nr. 4, 1964, p. 4, 18, 20, 23, 24, 37, 48.
17. Giosan N., *Rezultate experimentale privind cultura porumbului dublu hibrid*. Probleme agricole, nr. 4, 1961, p. 7, 9.
18. Gheikig Al., Sănduleac E. V., *Contribuții la îmbunătățirea culturii soiei*. Probleme agricole, nr. 4, 1958, p. 69, 77.
19. Hulpoi N., Negomireanu V., Picu I., *Posibilitățile de sporire a producției vegetale în condiții de irigare pe cernoziomul mediu levigat de la Fundulea*. Probleme agricole, nr. 6, 1964, p. 8.

20. Hulpoi N., Picu I., Negomireanu V., *Rezultate experimentale privind cultura soiei în condiții de irigare*. Probleme agricole, nr. 5, 1966, p. 43, 46, 47.
21. Negomireanu V., Picu I., *Experiențe cu soia pentru boabe în condiții de irigare pe cernoziomul levigat de la Fundulea*. Analele Institutului de cercetări pentru cereale și plante tehnice — Fundulea, vol. XXXII, Seria B, 1964, Agrochimie — Agrotehnica — Pășuni și finașuri, p. 223.
22. Olteanu Fl., Mercuriev O., *Irigarea florii-soarelui*. Probleme agricole, nr. 3, 1961, p. 51, 52.
23. Popescu Ch., *Contribuții la problema utilizării raționale a îngrășămintelor minerale pe terenuri în pantă*. Bul. Inst. politehnic Iași, serie nouă, tomul XI (XV), fasc. 1—2, 1965.
24. Popescu Ch., *Comportarea soiei îngrășată cu superfosfat, ca premergătoare pentru cereale*. Extras din lucrările științifice ale Inst. Agronomic „Ion Ionescu de la Brad” Iași. Ministerul Agriculturii. Editura agro-silvică, Buc., 1963.
25. Popescu Ch., *Eficiența economică a irigației la culturi agricole*. Probleme agricole, nr. 10, 1961, p. 33—34.
26. Popescu Ch., *Efectul îngrășămintelor minerale aplicate la grâu de toamnă pe teren în pantă*. Buletinul Institutului politehnic Iași. Tom. XI, fasc. 3—4, 1965 (în colaborare).
27. Popescu Ch., *Influența îngrășămintelor minerale asupra producției la floarea-soarelui și la cerealele care se cultivă după ea*. Academia R.S.R., Filiala Iași. Studii și cercetări științifice—Biologie și Științe Agricole, fasc. 1, 1963 (în colaborare).
28. Vasiliu N., Davidescu D., Budan Gh., *Eficiența îngrășămintelor organice și minerale la porumb în condiții de irigare*. Probleme agricole, nr. 6, 1961, p. 7—9.
29. Zamfirescu N., Velican V., *Fitotehnia*, vol. I, ediția II, Edit. agro-silvică, Buc., 1965, p. 158, 185, 223, 227—259, 394.
30. Zamfirescu N., Popescu Ch., *Observații asupra adincimii de îngropare a îngrășămintelor pe cernoziomul degradat în regiunea Iași*. Acad. R.S.R., filiala Iași. Studii și cercetări științifice, anul V, nr. I, II, 1954, p. 14—30.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ УДОБРЕНИЙ, ВНЕСЕННЫХ НА НЕКОТОРЫЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ КУЛЬТУРЫ

Резюме

В этой работе представлены некоторые данные в связи с приростом урожая полученного с помощью химических удобрений на кукурузу, пшеницу, подсолнечник и сою, на различных типах почвы, в условиях орошаемого и не орошаемого земледелия. Для того чтобы лучше оценить эффективность удобрений, было рассчитано калорийное значение прироста урожая, учитывая его химический состав.

Исходя из этого было установлено, что растения у которых получают умеренный прирост урожая, но с повышенным калорийным значением, как в случае подсолнечника используют довольно хорошо минеральные удобрения в благоприятных почвенно-климатических условиях.

UNELE OBIECTIVE ECONOMICE ȘI SOCIALE ALE RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE ȘI REFLECTAREA LOR ÎN ACTIVITATEA LIGII NAȚIUNILOR

DE

C. ZOTTA

1) Liga Națiunilor, organizarea și sarcinile ei în domeniul economic și social. Dispozițiile Pactului Ligii Națiunilor se rezumă în această materie doar la textele art. 23—25, enunțând în mod foarte general direcțiile unor preocupări ce au în vedere mai ales activitatea internă a statelor membre¹.

Pe această linie se înscrie activitatea Comitetului Consultativ pentru opiu și alte narcotice, Biroul Central Permanent pentru opiu², Comitetul Consultativ pentru problemele sociale și Comisia Consultativă pentru apărarea femeii și copilului.

Între sesiunile Adunării Ligii³ funcționau unele comisii nepermanente, având ca sarcină studierea problemelor înscrise la ordinea de zi și prezentarea proiectelor de rezoluție.

¹ Exemplu: Condiții umane de muncă, apărarea minorităților naționale, a femeilor și copiilor, controlul stupefiantelor, prevenirea și combaterea bolilor, organizarea transporturilor și comunicațiilor. A se vedea în acest sens Statutul Ligii Națiunilor în: Satow, Ernest, A. *Guide to Diplomatic Practice*, London 1932, Ed. rusă OGIZ Moskva 1947, p. 428—436.

² Acest organism a fost creat după intrarea în vigoare a convenției cu privire la opiu din 19.II.1925. Prin nota Secretarului general al Ligii (anexa nr. 957) s-a dispus ca toate cheltuielile aferente să fie discutate și admise de adunarea Ligii Națiunilor. A se vedea proiectul de rezoluție prezentat de N. Titulescu la cea de a 45-a sesiune a Consiliului Societății națiunilor. (13.VI.1927). În: N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Ed. politică, București 1967, p. 226—227.

³ Sedința inaugurală, considerată și prima sesiune a Ligii a avut loc la 16.I. 1920 în sediul M.A.E. al Franței la invitația făcută de președintele Wilson al S.U.A. (deși S.U.A. nu ratificaseră Pactul) Franței, Angliei, Italiei, Japoniei și altor state stabilite de art. 4 din Tratat: Belgia, Spania, Grecia și Brazilia. Liga se compunea la început din 26 state, 4 dominioane britanice și alte 4 state care aderaseră la Pact.

Trebuie menționată de asemenea și prezența altor trei comisii însărcinate cu activități administrative prevăzute de Tratatul de la Versailles⁴.

Autorii Pactului, sperînd într-o înviorare a economiei postbelice au evitat să creeze în cadrul Ligii un organ principal cu atribuții generale privind cooperarea economică și socială între state. Fenomenul nu s-a produs însă și marile puteri imperialiste s-au văzut nevoite să intre în contact cu alte organizații internaționale de resort sau chiar să le creeze. Astfel, Liga a creat trei organizații tehnice: economică și financiară, pentru mijloacele de comunicație și tranzit și pentru sănătate⁵.

Inițial aceste organizații, prin mijlocirea comitetelor de experți numiți de Consiliul Ligii, au servit ca secții specializate ale Secretariatului. Mai târziu însă, ele au devenit organe ale Ligii însărcinate cu sprijinirea atît a activității Consiliului și Adunării Generale cît și a statelor membre solicitatoare⁶. Așa de exemplu, organizația economică și financiară se ocupa de credite, schimb și reduceri de prețuri, de crearea unor condiții favorabile comerțului avantajos pentru state, stabilizarea impozitelor și tarifelor vamale, încheierea unor acorduri economice pe baza principiului națiunii celei mai favorizate, etc.

Asemenea măsuri constituiau o noutate în teoria și practica dreptului și relațiilor internaționale dar au rămas la nivelul unor deziderate.

Organizația Sănătății a Ligii Națiunilor avea sarcina coordonării activității diferitelor organizații internaționale în probleme de sănătate și igienă, de a stimula colaborarea cu alte asociații printre care și cu Biroul Internațional al Muncii, și Societatea de Cruce Roșie. Organizația pentru transport și tranzit avea misiunea de a facilita rezolvarea problemelor de comunicație între statele membre ale Ligii și a eventualelor dificultăți legate de tranzit.

Tendința firească a dezvoltării economiei mondiale presupunea o coordonare crescîndă și multilaterală a cooperării internaționale⁷.

În conformitate cu dispozițiunile art. 24 pct. 1 din Pact și a unor acorduri speciale au fost trecute sub autoritatea Ligii Națiunilor mai multe birouri internaționale printre care: Biroul internațional de hidrografie, Biroul internațional de informații și cercetări pentru ajutorarea străinilor, Comisia internațională pentru navigație aeriană, Biroul central internațional pentru controlul comerțului cu băuturi spirtoase în Africa, Biroul internațional al expozițiilor, Biroul internațional pentru refugiați, etc.

Statutul juridic al organizațiilor aflate într-o asemenea situație a creat însă multe dificultăți⁸.

⁴ Prevederile se referă la administrarea teritoriilor dezlipite de la statele învinse în primul război mondial:

I. Comisia administrativă a bazinului Saare pentru o perioadă de 15 ani, cînd în 1933 urma să aibă loc un plebiscit pentru fixarea statutului.

II. Înaltul Comisar al orașului Dantzig, — pentru rezolvarea diferendelor ce se puteau declanșa între acest oraș și Polonia.

III. Comisariatul General al Vienei, numit prin Protocolul de la Geneva din 4.X.1922 pentru realizarea planului de refacere financiară a Austriei.

⁵ Vezi: Blankenstein, M., *L'Organisation d'hygiène de la Société des Nations*, Paris, 1934.

⁶ Din categoria organizațiilor tehnice a făcut parte și Organizația pentru colaborare intelectuală formată din Comitetul internațional pentru colaborare intelectuală și Institutul internațional al colaborării intelectuale din Paris. Vezi: Société des Nations, *Recueil des accords intellectuels*, Paris 1938.

⁷ Vezi: Giraud, René, *Vers une Internationale économique*, Paris 1931.

⁸ Vezi: Boiss. *La Société des Nations et les Bureaux Internationaux*, Paris 1932.

Este adevărat că spre deosebire de dispozițiile art. 23 prin care membrii Organizației se obligau să promoveze activitățile indicate în cele șase paragrafe, art. 24 preciza că toate Birourile Internaționale create ulterior prin tratate colective vor fi plasate „sub autoritatea Ligii” cu rezerva asentimentului părților. Paragraful trei de sub acest articol dispunea includerea în bugetul Secretariatului a întreținerii oricărui birou sau comisii puse sub această autoritate. Expresia „sub autoritatea Ligii” era destul de vagă și imprecisă, făcând posibile interpretări multiple și contradictorii. Folosindu-se de această situație un mare număr de state s-au eschivat sau chiar au refuzat direct să se supună statutului lor.

Astfel Liga n-a reușit să grupeze decât șase Birouri și trei Institute care nu erau nici ele de cea mai mare importanță. În general chiar aceste organizații nu priveau cu simpatie o asemenea formă de legătură cu Liga Națiunilor deoarece autoritatea lor era considerată micșorată din momentul în care se subordonau ei⁹.

Organizațiile internaționale având acest statut întrețineau legătura cu Liga prin secțiile corespunzătoare ale Secretariatului, pentru problemele social-economice¹⁰.

De reținut că Liga a adoptat unele măsuri cu caracter economic și din considerente politice, dar în final ea s-a dovedit neputincioasă datorită lipsei de unitate internă¹¹.

Reprezentantul de atunci al României N. Titulescu a fost un fervent susținător al sancțiunilor economice aplicate statelor agresoare, dar s-a văzut treptat izolat în Ligă, iar în țară, poziția sa a fost atît de dezavuată de guvernele burghezo-moșierești, încît și aceasta a contribuit la destituirea sa indirectă¹².

Sancțiunile cu caracter economic și financiar prevăzute de art. 16 au avut însă o semnificație mai adîncă deoarece prin asemenea măsuri Liga făcea distincție între agresori și victima agresiunii¹³.

O altă măsură cu caracter economic din considerente politice este și cea prevăzută de art. 23 lit. „d” prin care Liga era însărcinată cu efectuarea controlului

⁹ Ex. Biroul Internațional al Muncii era un organism permanent al Ligii Națiunilor însărcinat cu rezolvarea problemelor speciale și urgente ale organizării muncii. Constituirii acestui Birou îi este închinată partea a XIII-a a Tratatului de la Versailles (art. 387—427). Cu toată această poziție specială B.I.M. nu s-a dovedit a fi în întregime subordonat Ligii, acționînd nu în cadrul ei, ci paralel cu ea, respectînd doar în parte chiar prevederile propriului său act de constituire.

¹⁰ Din cele 15 secții ale Secretariatului: Secția pentru problemele minorităților, Secția financiară inclusiv Biroul pentru informațiile economice, Secția relațiilor economice, Secția căilor de comunicație și tranzitului, Secția Sănătății, Secția pentru Birourile Internaționale ale cooperării intelectuale, Secția pentru comerțul cu opiu, Secția pentru problemele sociale, Secția pentru visterie.

¹¹ În 1935 cînd Italia fascistă a atacat Etiopia membrii Ligii, cu excepția a trei state, au acceptat nu numai sistarea furnizării de arme și materii prime către Italia, ci și a creditelor și împrumuturilor. Se discutau chiar modalitățile aplicării unui embargo asupra petrolului. Datorită măsurilor adoptate de Anglia, Franța și alte state sistările nu au fost în întregime efectuate. După ce Italia și-a anexat în 1936 Etiopia, Liga Națiunilor a anulat sancțiunile, considerînd în continuare Etiopia ca un stat membru independent. Vezi: N. Titulescu, *Documente diplomatice*. Ed. politică, București 1967, p. 650—651, 716—718, 756—759, 761—762 și 769—788.

¹² Oprea, M.I., N. Titulescu, Ed. științifică, București, 1966, p. 306—317. De asemenea în: Titulescu, N., *Op. cit.*, p. 704—706, 680—698. Cu toate acestea N. Titulescu și-a exprimat unele rezerve privind obligațiile ce reveneau României în condițiile în care celelalte state se eschivau de la aplicarea sancțiunilor. Vezi: Titulescu, N., *Discursuri*, Ed. științifică, București 1967, p. 503—506.

¹³ Geamănu, Grigore, *Dreptul internațional contemporan*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1965, p. 563.

general asupra comerțului cu arme și muniții în țările în care controlul acestui comerț putea fi considerat necesar din interese generale¹⁴.

Așadar, deși nu a dispus de un organ principal destinat preocupărilor social-economice internaționale, Liga Națiunilor și-a creat un aparat birocratic greoi, cu organe dispersate și ineficiente, împovărind bugetul și așa colosal al Secretariatului¹⁵.

La toate acestea mai trebuie adăugat faptul că pentru rezolvarea litigiilor apărute în interpretarea și aplicarea Pactului și mai ales a Tratatelor încheiate cu numeroasele organizații internaționale au fost create tribunale administrative internaționale speciale. Astfel, în 1927 a fost constituit Tribunalul administrativ al Ligii Națiunilor care era competent și pentru litigiile organizațiilor internaționale aflate „sub autoritatea Ligii”¹⁶.

Datorită contradicțiilor flagrante dintre obiectivele statornicite în Pact și politica sa practică, Liga Națiunilor a înregistrat numeroase eșecuri care s-au soldat în final cu un faliment total.

În problemele economice și sociale unde s-ar fi putut obține rezultate mai semnificative, principalele state imperialiste au manifestat tendințe permanente de subordonare a intereselor celorlalte state, propriilor lor interese. Numeroase prevederi ale articolelor 23—25 din Pact ofereau în fapt tot atâtea mijloace de amănunțită în afacerile interne ale statelor sau în orice caz de întreținere a unui climat de favorizări arbitrare¹⁷.

În Liga Națiunilor au acționat desigur și factori pozitivi obținându-se unele rezultate apreciabile fie chiar și pentru aceea că urmau unor tratative.

Celor care criticau Organizația, datorită lipsei ei de operativitate, N. Titulescu, care o susținea entuziast, le replica: „Să nu uita domnii realiști că atita vreme cît popoarele își vorbesc unele altora, ele nu recurg la arme” că Organizația este „...singura pe care lumea a imaginat-o pentru a încerca de a face să tacă glasul tunurilor”¹⁸.

Aceasta era de altfel singura justificare a existenței Ligii Națiunilor, a sensului căruia îi închinau eforturile reprezentanții de bună credință ai unor state.

Dar, cercurile imperialiste erau îngrijorate de dezvoltarea statului socialist sovietic, pe care nu o puteau stăvili. Treptat anticomunismul s-a instalat ca un principiu de bază în activitatea Ligii Națiunilor, abandonându-se toate celelalte preocupări¹⁹.

¹⁴ Introducerea acestui text în Pact s-a făcut la cererile insistente ale Franței la Conferința de Pace de la Paris, dar n-a fost practic niciodată aplicat. În Carta O.N.U. nu există o asemenea dispoziție.

¹⁵ Oppenheim L., *International Law a Treatise*. vol. I. *Peace Sixth Edition*, Edited by H. Lauterpacht, London 1947. Ed. rusă, Moskva. 1948. vol. I. partea I, p. 361.

¹⁶ Hudson, O., *Manley International Tribunals. Past and Future*, Ed. rusă. Moskva, CIIL 1947, p. 292—295.

¹⁷ Așa de exemplu, în domeniul ocrotirii minorităților naționale în conformitate cu dispozițiile Pactului, Liga trebuia să garanteze executarea clauzelor din tratate și să supravegheze dacă statele membre respectă prevederile constituționale interne. S-a ajuns pînă acolo, încît unii juriști burghezi apreciau că ocrotirea minorităților naționale este o chestiune de ordin administrativ a Ligii, ca organ suprastatal. Și această activitate a avut un caracter formal deoarece dispozițiile Pactului n-au fost respectate de membrii Ligii. Vezi: Oppenheim, L., *Op. cit.*, p. 272—277.

¹⁸ Oprea M. I., *Op. cit.*, p. 111.

¹⁹ Foinet, René, *Manuel élémentaire de droit international public*, Paris 1926. p. 181. „Mais actuellement il est un danger, bien plus grand que tous ceux là, au quel est exposé le monde entier, dans le vieux continent comme dans la nouveau, c'est le bolchevisme”, aceasta fiind „...plus grave que la maladie du sommeil, l'opium et l'alcool ou autres stupefiants...”.

2) Aspecte generale ale activității Ligii Națiunilor

Obiectivele cele mai răspândite ale relațiilor internaționale cu caracter economic și social, realizate atât prin activitatea internă a Ligii Națiunilor cât și în afara ei au fost legate într-o măsură mai mult sau mai puțin directă de efectele sistemului de la Versailles. Din această cauză, interdependența dintre obiectivele vizate și cele strict politice a fost puternic resimțită la toate nivelele și în spatele tuturor formelor prin care se urmărea întreținerea unor relații economice. Pe primul plan se confruntau statele învingătoare cu cele învinse, pentru acoperirea reparațiilor de război. În interior, statele se străduiau să stabilizeze bugetele naționale și să reducă datoriile lor interne și externe. Totodată se operau substanțiale modificări în politica de import-export aproape de fiecare stat.

În Europa, Franța dorea să obțină de la Germania acoperirea cât mai rapidă a datoriilor și reparațiilor, dar Anglia și S.U.A. manevrau în culise pentru zădărnicierea acestor planuri invocând pericolul bolșevic. Germania învinsă, supusă unui dublu control financiar și militar, era deocamdată lipsită de orice paritate, fiind înălăturată practic de pe piața europeană și mondială. De această situație a profitat în Europa, Anglia și S.U.A., iar în Asia, Japonia și-a extins dominația asupra Chinei și Coreii.

Deși prin Conferința de la Washington (1921—1922) au fost anulate privilegiile Japoniei privind „interesele speciale în China” (stabilite prin convenția Lansing-Ishii din 2.XI.1917), aceasta a continuat în realitate să-și păstreze pozițiile rivnite de S.U.A.²⁰

Ritmul refacerii economice mondiale a fost frinat și de întreținerea unei atmosfere de război, prin declanșarea unor „războaie locale” pentru recuperarea pieței ruse, pentru preîntâmpinarea răspândirii bolșevismului, pentru „retușarea” avantajelor obținute prin tratatele de pace sau pur și simplu pentru consolidarea și lărgirea pozițiilor strategice²².

În fața valului revoluționar de nestăvilit care cuprinsese Japonia și Coreea, centrul Europei, Orientul Apropiat și nordul Africii, guvernele statelor capitaliste s-au văzut nevoite să accepte unele reforme social-economice interne (condiții de muncă, asigurări sociale, dreptul la organizare sindicală). Pe plan extern criza generală a capitalismului²³ se adăunea atât datorită contradicțiilor dintre statele capitaliste cât și crizei de desfacere a produselor. Strâns legate de dificultățile de desfacere se vedeau a fi și cele izvorâte din restrângerea sferelor bogate în izvoare de materii prime²⁴.

Dacă pentru prima categorie de probleme în organele Ligii se mai purtau unele discuții, pentru cele din urmă se păstra o tăcere desăvârșită. În ambele cazuri,

²⁰ Amănunte în: Kikujiro, Ishii, *Diplomatic Commentaries*, Baltimore „The Johns Hopkins Press” 1936. Ed. rusă OGIZ Moskva, 1942, p. 87—106.

²¹ Intervenția celor 14 state imperialiste împotriva R.S.F.S.R. între anii 1918—1920 și împotriva Republicii Sovietice Ungare în 1919.

²² Anglia a pornit acțiuni militare împotriva Afganistanului în 1919 pentru a înăbuși răscoala „triburilor independente”, în Irak, Iordania, Arabia Centrală și Africa Centrală, împotriva unor triburi răscolite. Franța a intervenit împotriva răscolărilor din Siria, a ocupat regiunea Rhurului, iar Italia insula greacă Korfu.

²³ Ciclul evolutiv al crizei s-a desfășurat pe o orbită spiraliformă. Între 1913 și 1929 producția industrială a lumii capitaliste a crescut cu 47% în timp ce posibilitățile de desfacere cu mai puțin de 30%. Dezechilibrul s-a adâncit și mai mult după criza economică mondială din 1929 până la cel de al doilea război mondial când producția a rămas aproape la același nivel (o creștere de numai 3%) iar desfacerea a scăzut cu 6%.

²⁴ Lemin, M. I., *Anglo-amerikanskie protivoreciia posle vtoroi mirovoi voini*. Moskva 1955, p. 61.

soluția nu putea fi decât stabilirea unui raport echivalent dintre posibilitățile de procurare a materiilor prime și cele de desfacere a producției.

Pe plan intern statele capitaliste ar fi putut obține un asemenea echilibru precar și temporar printr-o centralizare economică de tipul capitalismului de stat. Pe plan extern însă, nu exista altă alternativă decât participarea statelor interesate la activitatea organizațiilor economice cu caracter local sau mondial, acorduri pe termen lung sau alte forme de coordonare economică internațională.

Faptul că marile puteri n-au apelat totuși la serviciile Ligii Națiunilor se explică, în mare măsură, prin aceea că ele se aflau într-o situație economică incomparabil mai bună decât după cel de al doilea război mondial.

S.U.A. au făcut eforturi deosebite de a înfringe concurența Angliei și Franței pe piețele lumii. Mai ales în domeniul creditelor și investițiilor unde se resimea considerabil prezența capitalului japonez, lupta a fost deosebit de acerbă, afectând categoric evoluția vieții economice internaționale între cele două războaie mondiale.

Tabloul fidel al atmosferei social-economice internaționale din această perioadă nu poate fi conceput fără a fi luate în considerație și alți factori deosebit de importanți: criza colonială²⁵, o serie de fricțiuni între puterile învingătoare după Conferința de la San Remo (IV—V 1920)²⁶ și contradicțiile între sistemul economic mondial capitalist și primul stat socialist. După realizarea unei anumite stabilități politice și economice interne, Rusia Sovietică se străduia să obțină recunoașterea de iure din partea statelor lumii²⁷.

Guvernanții capitaliști, și în această privință sînt edificatoare declarațiile lui Clemenceau, evitau orice contact care ar fi putut duce la o recunoaștere de facto a statului sovietic²⁸.

Neîndoielnic dificultățile erau imense, deoarece nu era vorba de o simplă recunoaștere a unui stat, ci se puneau implicit problema recunoașterii juridice de către statele capitaliste a noii orînduirii socialiste.

Conferința de la Genova (aprilie—mai 1922) a marcat însă, prin rezoluțiile adoptate o recunoaștere a egalității celor două sisteme de proprietate și respectiv necesitatea colaborării între ele²⁹.

Efectele au început să se manifeste treptat, oglindindu-se în actele de drept internațional și prin stabilirea într-un ritm accelerat de relații diplomatice, comerciale, economice și cultural-sociale cu Rusia Sovietică. S-au încheiat numeroase convenții economice, bi și multilaterale. R.S.F.S.R. a fost invitată la conferințe mondiale la care s-au adoptat convenții cu caracter universal.

În statele care refuzau încă recunoașterea statului sovietic, oamenii de afaceri încheiau importante contracte economice cu organele competente sovietice³⁰.

Interesele economice ale lumii capitaliste erau atât de presante încît, în alegerile parlamentare din unele state, partidele politice în a căror platformă figura recunoașterea Uniunii Sovietice își asigurau scrutinele. Cu toate acestea, la începutul anului 1923, S.U.A. și Anglia au riscat o ultimă campanie de discreditare a Uniunii Sovietice, dar tentativa s-a soldat cu un eșec total³¹.

²⁵ Mai ales în Indochina, Filipine, Coreea, China, Siria, Maroc, Afganistan și India.

²⁶ Conferința a stabilit la 16.V.1920 împărțirea fostelor posesiuni asiatice ale imperiului otoman și a fostelor colonii germane între marile puteri învingătoare.

²⁷ Anglia a recunoscut de facto R.S.F.S.R. în 1921.

²⁸ Tardieu, A., *La paix*. Paris 1921 ed. rusă OGIZ, Moskva, 1943, p. 338—339.

²⁹ Lenin, V. I., *Proiect de Hotărîre a Comitetului Executiv Central din Rusia la Raportul delegației la Conferința de la Genova*. Opere complete. Ed. politică, București 1967, Vol. 45, p. 206—208.

³⁰ Așa de exemplu: Misiunea Martens (18.III.1919—22.I.1921) în: *Diplomatski slovari*, Moskva GIPL, 1950, vol. II, p. 107—108.

³¹ Ex: Cererea formulată de Secretarul Departamentului de Stat al S.U.A., Hughes la începutul anului 1923 ca U.R.S.S. să abroge decretul privind anularea

În cele din urmă, statele capitaliste s-au văzut silite să revină asupra politicii și să recunoască de iure statul sovietic³².

Stabilizarea temporară și parțială a capitalismului³³ după criza anilor 1920—1921 s-a manifestat printr-un considerabil avânt economic, echilibrare bugetară, acord temporar și limitat între S.U.A., Anglia și Franța de neamsec în afacerile coloniale și o politică mai reținută în raporturile cu U.R.S.S.

Schimburile economice internaționale n-au mai atins însă nivelul antibelic, accentuându-se totuși procesul de concentrare a capitalismului pe plan internațional. Fenomenul a dus la creșterea influenței S.U.A. în Europa bîntuită de grave frămîntări politice.

Antisovietismul continua să urzească planuri agresive promovate de cercurile monopoliste în tendința lor de a înlătura efectele contradicțiilor economice dintre statele capitaliste cum și în scopul întreținerii unei psihoze războinice, deosebit de avantajoase pentru industria producătoare de armament și echipament militar³⁴.

Profitînd de interminabila controversă franco-germană pe tema reparațiilor³⁵, monopolurile din S.U.A. au inspirat faimosul „plan Dawes”³⁶ adoptat de Conferința reprezentanților statelor aliate întrunite la Londra la 16.VIII.1924³⁷.

Planul este de fapt prima expansiune de proporții a capitalului nord-american în Europa care, sub pretextul acordării de credite pentru în-ănătosirea economiei germane debitoare Franței, urmărea refacerea potențialului militar german. Totodată S.U.A. au preluat controlul bugetului, industriei și transporturilor din Germania.

„Ploaia de aur” a dolarilor americani în Germania nu numai că n-a stimulat plata reparațiilor datorate Franței, dar a dus și la prăbușirea planurilor franceze de hegemonie în Europa. Intrînd în Liga Națiunii și folosindu-se în continuare de contradicțiile dintre aliați, Germania a obținut treptat înlăturarea dispozițiilor incomode rezultate din textul Tratatului de la Versailles și apoi chiar a celor cuprinse în planul Dawes.

Cea de a doua Conferință de la Haga a adoptat la 20.I.1930 „planul Young”³⁸, care reducea substanțial volumul plăților datorate de Germania, acordînd totodată numeroase înlesniri menite a netezi calea spre totala lor înlăturare. După numai un

împrumuturilor, să recunoască datoriile guvernelor țariste și a Guvernului provizoriu și să renunțe la propagarea ideilor comunismului. De asemenea „ultimatumul Curzon” trimis de Anglia la 8.V.1923 Uniunii Sovietice, asasinarea diplomatului sovietic V. V. Voronski la Lausanne la data de 10.V.1922, atacul poliției britanice asupra sediului ARCOS și a reprezentanței comerciale sovietice la 12.V.1927 care a și dus, de altfel, la ruperea relațiilor diplomatice dintre cele două țări.

³² Majoritatea statelor capitaliste au recunoscut Uniunea Sovietică între anii 1924—1925, iar S.U.A. în 1933 adică după 16 ani de la constituirea R.S.F.S.R.

³³ Dragilev, M. C., *Obscii krizis kapitalizma*. Moskva, 1957, p. 70—80.

³⁴ Chiar președintele S.U.A., Fr. D. Roosevelt, se plîngea în programul său pentru anul 1936 de pericolul provocării unui nou război de către băncile internaționale. Vezi: Ludwig, E., *Roosevelt*, Ed. II București, 1945, p. 254.

³⁵ Germania a profitat de deosebirile esențiale de vederi existente între Anglia și Franța în problema reparațiilor (manifestate încă la Conferința de la San Remo, din 19—26.VI.1920), tergiversînd cu premeditare plata reparațiilor către Franța.

³⁶ Generalul american Dawes era directorul celei mai puternice corporații bancare din Chicago.

³⁷ Anglia era dispusă să acorde sprijin Franței în pretențiile ei îndreptate asupra Germaniei cu condiția de a renunța la ele în schimbul altor avantaje. Vezi: Titulescu, N., *Documente diplomatice*. Ed. politică. București, 1967, p. 444.

³⁸ Planul a fost întocmit de o comisie internațională de experți sub conducerea lui O. Young, președinte al firmei lui Morgan „General Elektrik”. Luînd poziție împotriva spiritului acestor aranjamente, N. Titulescu a arătat la Conferința de la Lausanne (17.VI.1932) că ele prejudiciază interesele legitime ale României. În Titulescu, N., *Op. cit.*, p. 433—434.

an de la intrarea în vigoare, prin hotărârile Conferinței de la Lausanne în anul 1932, „planul Young” a fost oficial anulat. Cu ajutorul diplomatic acordat discret de Anglia și de cercurile de afaceri americane, Germania a adoptat o poziție categorică de refuz a continuării plății datoriilor și reparațiilor de război, cerind totala lor anulare³⁹.

Acest rușinos capitol s-a încheiat prin venirea la putere în 1933 a lui Hitler, care numai peste 5 ani (acordul de la München din 2—30.IV.1938), a obținut din partea statelor capitaliste recunoașterea pretențiilor sale agresive în Europa, ceea ce, de altfel, a constituit prologul celui de al doilea război mondial.

Liga Națiunilor a asistat neputincioasă la acest proces, rezumându-se la discuții și rezoluții sterile. Adoptarea „Pactului Briand-Kellog”⁴⁰ în numele „păcii veșnice” urmărea de fapt crearea unui bloc capitalist de state, paralel cu Liga Națiunilor, în care S.U.A. nu erau membre. Prin el S.U.A. dorea să realizeze o perioadă determinată în care să nu aibă loc conflicte armate între statele capitaliste din Europa, în scopul fructificării maxime a capitalurilor investite.

Prin natura sa acest Pact a avut însă și alte consecințe⁴¹. Totodată, prevederile sale vizează și numeroase elemente cu caracter economic și social care, în mod obișnuit sînt evitate cu grijă de statele capitaliste⁴².

LES OBJECTIFS ÉCONOMIQUES ET SOCIAUX DES RELATIONS INTERNATIONALES ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES ET LEUR RÉFLEXION DANS L'ACTIVITÉ DE LA SOCIÉTÉ DES NATIONS

Résumé

L'auteur examine les tendances des réglementations internationales des relations entre les états dans le domaine des préoccupations sociales-économiques après la première guerre mondiale jusqu'à la création de l'O.N.U.

Prenant comme point de départ les prévisions du système de Versailles et tenant compte de la multitude et du caractère contradictoire des intérêts économiques et politiques manifestés par les états, l'auteur fait une analyse succincte de l'organisation et de l'activité de la Société des Nations à l'égard de ces objectifs.

³⁹ Ibidem, p. 392—393.

⁴⁰ A fost primul document diplomatic care a dat o definiție generală agresiunii interzicînd războiul ca instrument de soluționare a litigiilor dintre state. A fost semnat la Paris la 27.VIII.1928 de către S.U.A., Franța, Anglia, Germania, Italia, ș.a. România a aderat la Pact la 4.IX.1928, iar U.R.S.S. la 6.IX.1928. Pactul a intrat în vigoare la 24.VII.1929. Vezi: N. Titulescu, *Discursuri*, Ed. științifică, București, 1967, p. 358—363.

⁴¹ Pe baza acestui nou institut introdus în practica dreptului internațional la 3.VII.1933 a fost semnată o convenție între U.R.S.S. și Țările Baltice, Polonia, România, Turcia, Iran și Afganistan la care apoi s-au mai adăugat convențiile încheiate cu Cehoslovacia și Iugoslavia care aveau și prevederi cu caracter economic și social: Vezi: Titulescu, N. *Documente diplomatice*, Ed. politică, București, 1967, p. 507—510, 511—512, 512—515.

⁴² Așa de exemplu în art. 3 se arată că nu numai considerentele de ordin politic trebuie înlăturate ca justificare a agresiunii dar nici cele de natură economică nu pot sluji în acest sens. De asemenea în anexa la art. 3 a Convenției privitoare la definirea agresiunii se precizează că agresiunea nu poate fi motivată invocîndu-se orînduirea socială sau economică internă, conduita internațională a statelor care încalcă sau ar putea încălca drepturile materiale sau morale, sau interesele altui stat sau cetățenilor săi, măsuri de boicot economic și financiar, litigiile economice și financiare sau alte obligații față de un alt stat etc. Vezi: *Mejdunarodnoe pravo v izbrannih dokumentah. Konvenția ob opredeletenie agresii*. I.M.O. Moskva 1957, vol. III, p. 5—7.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL NOȚIUNII DREPTULUI SOCIALIST

DE

GENOVEVA VRABIE

1. Etapa desăvârșirii construirii socialismului, etapă pe care o parcurge statul nostru în prezent, implică, cu necesitate, conducerea științifică a societății, operă ce presupune cunoașterea și folosirea legităților obiective ale dezvoltării sociale. Dar realizarea unei conduceri științifice, eficiente a societății în vederea satisfacerii nevoilor mereu crescînde ale poporului „sînt indisolubil legate de progresul științei și de intensificarea cercetărilor fundamentale și aplicative în toate ramurile”.¹ Marile sarcini pe care le ridică etapa actuală cer o nouă perfecționare a tuturor instrumentelor de acțiune, susceptibile să contribuie la realizarea lor, la înfăptuirea politicii partidului și a sarcinilor statului. Printre aceste instrumente de acțiune un rol important îi revine dreptului, care, ca reflectare specifică a politicii, este chemat, în același timp, să slujească în mod direct înfăptuirea acesteia.

Problema de a ști ce este dreptul a constituit o preocupare permanentă a juriștilor și filozofilor tuturor timpurilor și ea constituie și azi una dintre problemele fundamentale² ale întregii științe juridice. „Rezolvarea ei nu numai că determină într-o anumită măsură poziția față de diferite probleme ale științei juridice (izvor de drept, aplicarea dreptului, sistemul dreptului etc.) dar ea exercită și o considerabilă influență asupra practicii de înfăptuire a legalității”³. Pentru a ne opri numai la un exemplu, trebuie să arătăm că nu este același lucru dacă considerăm că dreptul este constituit din totalitatea normelor juridice, sau că el include în conținutul său și raporturile juridice⁴, fapt care ar minimaliza forța normativă a

¹ Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, Buc. Ed. polit. 1965, p. 59.

² Referindu-se la această problemă, Acad. I. Gh. Maurer în al său *Cuvînt înainte* arăta că „Problema nu este de astăzi și nici de ieri. Este atît de veche încît o putem socoti permanentă”. în „Studii și cercetări juridice”, 1956, nr. 1, p. 3.

³ I. E. Farber, *Contribuții la problema noțiunii de drept*, în „Statul și dreptul sovietic”, nr. 1, anul 1957, p. 62.

⁴ Includerea raporturilor juridice în conținutul dreptului este specifică juriștilor burghezi și îndeosebi reprezentanților ideologiei imperialiste. De exemplu, M. Djuvara susținea că dreptul „nu este decît o construcțiune sistematică de relații juridice” (M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului*, volumul 1, Buc. 1930,

dreptului și ar contrazice principiul legalității socialiste. De rezolvarea la care se ajunge depinde, într-o largă măsură, orientarea cercetării științifice pe tărîmul dreptului⁵.

Desigur că drumul cercetării științifice a noțiunii dreptului este deschis de mult⁶. Definiții ale dreptului au fost formulate pornindu-se, conform orientării autorilor, de la diferite premise, și urmărindu-se anumite scopuri. Mulți dintre autorii burghezi s-au străduit să ascundă caracterul de clasă al acestuia, alții au ocolit problema, iar alții, în efortul sincer de a-și aduce contribuția la definirea dreptului, i-au intuit unele trăsături esențiale⁷, fără însă a ajunge la formularea unei definiții științifice complete care să conțină toate trăsăturile specifice dreptului, ca fenomen social de suprastructură independent de celelalte fenomene ale acesteia. Se pune problema necesității definirii dreptului.

Desigur că orice știință urmărește ca scop final un rezultat practic pozitiv, dar acesta nu poate fi obținut decît pe baza unei teorii cu adevărat științifice. De aici necesitatea elaborării noțiunilor care să exprime esența fenomenelor realității obiective și mai ales a acelor care au o importanță fundamentală pentru ramura de știință respectivă.

În științele sociale, deci și în științele juridice, noțiunile generale au o menire bine determinată. „Atunci cînd sînt corect formulate, aceste definiții dau posibilitatea de a se exprima totalitatea fenomenelor de același fel și de a se descoperi

p. 314). Urmărind scopuri calitativ deosebite și în cadrul unor concepții complet diferite și unii juriști din țările socialiste consideră raporturile juridice ca făcînd parte din conținutul dreptului (vezi A. A. Piontkovski, *Unele probleme ale Teoriei generale a stat. și dreptului*, în „Statul și dreptul sovietic”, nr. 1/1956, p. 20—43).

⁵ Acad. I. Gh. Maurer, *op. cit.*, p. 11.

⁶ Referindu-se la această problemă, Fr. Gény arată că definițiile juridice, ca toate „definițiile pur empirice”, sînt „provizorii și indefiniți perfectibile” (Fr. Gény, *Science et technique en droit privé positif*, Recueil Sirey, Paris, 1925, p. 153—154).

⁷ Astfel, pentru a ne opri numai la cîteva exemple, G. Ripert și J. Boulanger referindu-se la legile contemporane susțin că acestea „adesea nu sînt făcute decît pentru un grup restrîns de oameni (subl. nst.) pentru că ele au fost smulse puterii publice prin influența acestor oameni” (G. Ripert și J. Boulanger, *Traité de Droit Civil*, Tome Premier, Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1956, p. 5). De asemenea Fr. Gény arată că legea este în fapt expresia de voință „a unor oameni, fixată într-o formulă generală” autorul înțelegînd prin „unii oameni” pe membrii parlamentului și nu pe reprezentanții clasei dominante), la J. J. Rousseau se pare că legea este considerată expresia voinței generale, iar N. Iorga consideră că „O constituție este lumina pe care și-o ia un popor într-un anume moment sau pe care i-o dă clasa lui conducătoare (subl. nst.) în momentul acela” (Citat după I. Vîntu și alții, *Statul și dreptul în concepția lui N. Iorga*, „Studii și cercetări juridice”, nr. 1/1966, p. 111—135).

L. Duguît prin metoda observării realității ajunge la concluzia că există un grup de oameni (guvernantii) care poate impune celorlalți o constrîngere materială. (M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului*, vol. III, p. 144 și G. Ripert și J. Boulanger, *Op. cit.*, p. 26).

Tot Fr. Gény este acela care susține ideea că interesele formează „substratul întregii probleme juridice” dar deduce interesele nu din condițiile vieții materiale ci din realitățile psihologice, din credințele oamenilor etc. (Fr. Gény, *Op. cit.*, p. 136).

O idee identică găsim la G. Ripert și J. Boulanger referitoare la dreptul scris pe care-l consideră ca fiind „manifestarea de voință a autorității publice” (subl. nst.) (J. Ripert și J. Boulanger, *Op. cit.*, p. 3).

înăuntru fiecărui grup de fenomene elemente specifice care le deosebesc sau chiar le opun altor grupe de fenomene de același fel⁸.

Însă nu trebuie să uităm că definirea unor noțiuni poate să prezinte eventuale lacune. În acest sens, Fr. Engels arăta: „Din punct de vedere științific, toate definițiile au o valoare neînsemnată. Pentru a ne putea face o idee într-adevăr completă despre viață, ar trebui să cercetăm toate formele ei de manifestare, de la forma cea mai simplă până la cea mai complicată. Pentru uzul obișnuit, însă, asemenea definiții sînt foarte comode și citeodată chiar indispensabile; ele nu pot fi dăunătoare, atîta timp cît nu se pierde din vedere inevitabilele lor lipsuri”⁹.

Pentru știința juridică și chiar pentru științele sociale în general, definirea dreptului este absolut necesară, indispensabilă. De rezultatul la care se ajunge în această direcție depinde, în mare măsură, atît cercetarea celorlalte fenomene juridice cît și realizarea practică a dreptului.

2. În cadrul mai larg al cercetării fenomenelor sociale, clasicii marxism-leninismului au pus bazele cercetării juridice. Învățătura marxist-leninistă despre stat și drept constituie în știință o cucerire definitiv dobîndită¹⁰.

Potrivit acesteia, esența dreptului este voința clasei dominante, voință „ridicată la rangul de lege”¹¹, o voință de stat, o voință exprimată ca „o lege statornicită de o putere”¹². Deci, esența aceasta, voința unei clase se exprimă într-o anumită formă, formă specifică fenomenului, în „lege”, în norme juridice, reguli de conduită ce se caracterizează prin aceea că, la nevoie, pot fi impuse cu ajutorul forței coercitive a statului. Altfel, în lipsa acestei trăsături, dreptul ar fi „o vorbă goală aruncată în vînt”¹³. Dar aceste norme de conduită, cu trăsăturile ce le caracterizează, nu reprezintă un scop în sine. Ele sînt instituite de clasa dominantă în vederea reglementării relațiilor sociale în sensul realizării intereselor ei de clasă.

Pornind de la tezele fundamentale ale materialismului istoric, de la caracterizarea făcută fenomenelor juridice de către clasicii marxismului, juriștii din statele socialiste au depus eforturi susținute în vederea definirii noțiunii generale de drept și a noțiunii dreptului socialist.

În acest sens, trebuie să amintim Consfătuirea unională în problemele științei statului și dreptului sovietic din 16 iulie 1938 care, în urma a numeroase propuneri și discuții, a adoptat definiția dreptului propusă de A. I. Vișinschi¹⁴, definiție ce a fost îmbrățișată și susținută, întocmai sau cu mici modificări, atît de juriștii din Uniunea Sovietică cît și de juriștii din celelalte state socialiste, inclusiv de la noi¹⁵.

⁸ O. Ioffe și M. D. Sargorodski, *Despre importanța definițiilor generale în cercetarea problemelor dreptului și legalității socialiste*, în „Analele Rom.-Sov.”, 1963, nr. 5, p. 6.

⁹ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P., Buc., 1955, Ed. a III-a, p. 96.

¹⁰ Acad. I. Gh. Maurer, *Op. cit.*, p. 13.

¹¹ K. Marx și Fr. Engels, *Op. alese* în 2 volume, vol. I, ed. II-a, Buc., ESPLP, 1955, p. 28.

¹² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, ESPLP, Buc., 1954, p. 77.

¹³ V. I. Lenin, *Op. cit.*, p. 77.

¹⁴ „Dreptul este totalitatea regulilor de conduită, care exprimă voința clasei dominante și care a fost stabilită pe cale legislativă, ca și totalitatea obiceiurilor și regulilor de conviețuire, sancționate de puterea de stat, a căror aplicare este asigurată prin forța de constrîngere a statului, în scopul apărării, consolidării și dezvoltării raporturilor sociale și rînduieților avantajoase și convenabile clasei dominante”. (A. I. Vișinschi, *Problemele teoriei statului și dreptului*, Buc., Edit. de st. ptr. lit. științifică, 1952, p. 101).

¹⁵ Astfel, cu titlu de exemplu putem aminti definițiile date în manualul de *Teoria stat. și drept.* aparținînd autorilor N. P. Kareva, S. E. Kecekian, G. I. Fedosev și G. I. Fedkin, în *Dicționarul juridic* vol. II Ed. la Moscova, 1956, în cursul de *Teoria stat. și drept.* de A. Schreiber, partea I, lit., 1957, p. 90.

În esență aceste definiții inserează faptul că dreptul este format dintr-o totalitate de reguli de conduită, de norme instituite sau sancționate de stat, ce exprimă voința clasei dominante și a căror aplicare este asigurată de forța coercitivă a statului în scopul apărării consolidării și dezvoltării relațiilor sociale convenabile clasei dominante. Unele dintre ele¹⁶ cuprind, de asemenea, ideea determinării voinței clasei dominante de condițiile vieții materiale¹⁷. Când se referă la dreptul socialist¹⁸, majoritatea acestora specifică faptul că regulile de conduită exprimă voința clasei muncitoare, că respectarea lor este asigurată prin conștiința juridică sau, la nevoie, cu ajutorul forței coercitive și că reglementarea are ca scop construirea socialismului și comunismului.

Desigur că, în esență, toate aceste definiții cuprind și exprimă trăsăturile esențiale ale dreptului, delimitându-l de celelalte fenomene sociale de suprastructură. Dar, se știe că o definiție științifică trebuie să cuprindă numai acele trăsături ale fenomenului care-i definesc esența, îi scot în evidență specificul formei și-i stabilesc locul precis printre fenomenele asemănătoare și nu toate trăsăturile acestuia¹⁹. Ori, credem noi, aceste definiții tocmai în această direcție păcătuiesc, sînt încărcate cu trăsături ale dreptului ce nu-i sînt caracteristice, cu trăsături ce aparțin și altor fenomene de suprastructură fiind specifice acestora din urmă, în întregime, și nu numai fenomenului juridic.

3. Atunci cînd încercăm să definim dreptul socialist pornim, după cum e și logic, de la conținutul acestuia, analizăm apoi forma pe care o îmbracă și scopul pe care îl urmărește, străduindu-ne să cuprindem în definiție toate trăsăturile esențiale ale acestuia.

În ceea ce privește *conținutul dreptului* autorii sînt de acord, în general, că acesta este tocmai voința clasei dominante. Se pune însă problema, mai este necesară inserarea în definiția dreptului a faptului că această voință este determinată de condițiile vieții materiale? Se pare că nu, deoarece toate fenomenele de suprastructură sînt astfel determinate și deci aceasta nu este o trăsătură specifică numai dreptului.

Și mergînd mai departe pe linia adîncirii noțiunii de „voință”, se ridică întrebarea, orice voință a clasei dominante este drept?

Lenin, referindu-se la această problemă, arăta că voința trebuie să aibă caracter de stat, „trebuie să fie exprimată ca o lege statornică de o putere”²⁰. Deci numai voința exprimată într-o anumită formă, prin organele statului special investite, exprimă esența dreptului și nu orice voință a clasei dominante.

¹⁶ De exemplu, definiția dată de *Dicționarul enciclopedic român*, vol. II, Ed. polit. Buc., 1964, p. 169, și de *Introducere în studiul dreptului* de I. Demeter și I. Ceterchi, p. 113—114.

¹⁷ Spre deosebire de concepția marxistă care vede în condițiile vieții materiale factorul determinant (în ultima analiză) a voinței clasei dominante, majoritatea juriștilor burghezi deduc dreptul din psihicul indivizilor (M. Djuvara, *Op. cit.*, vol. III, p. 74) sau reduc importanța condițiilor materiale de existență, punîndu-le pe un plan cu totul secundar în influențarea dreptului (Fr. Géný, *Op. cit.*, p. 52).

¹⁸ Vezi, de exemplu, definiția dreptului socialist din *Introducerea în studiul dreptului*, de I. Demeter și I. Ceterchi, E. S., 1962, p. 113—114, și cea din *Manualul de teoria generală a stat. și drept.* Buc., 1967, p. 304.

¹⁹ În acest sens, Fr. Géný arăta că dintre semnele caracteristice ale obiectului de definit trebuie reținute cele mai caracteristice. (*Op. cit.*, p. 153).

²⁰ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 25, ESPLP, 1954, p. 77 și V. I. Lenin, *Opere*, vol. 13, Buc., ESPLP, p. 320; vol. 25, p. 468.

În literatura marxistă se vorbește de un conținut complex al dreptului care prezintă „două aspecte”²¹ sau are „două laturi”²²: aspectul sau latura normativă²³ și aspectul sau latura social-politică, laturi ce sînt, practic, inseparabile²⁴.

În conținutul social-politic găsim obiectul și necesitatea reglementării juridice, precum și scopul acesteia.

Conținutul social-politic al dreptului socialist îl constituie voința clasei muncitoare, voința determinată de condițiile materiale de existență ale acestei clase.

Analizînd conținutul și esența dreptului socialist nu se poate ocoli constatarea existenței unor deosebiri între cele două etape ale dezvoltării societății socialiste: etapa construirii acesteia și etapa desăvîrșirii ei, etapă în care au fost complet desființate clasele exploatare și s-au făurit relații de producție socialiste, unitare.

În etapa pe care o parcurgem în prezent, voința exprimată în drept nu mai este voința unei singure clase, a clasei muncitoare, ci voința întregului popor. Numeroase studii²⁵, sau manuale, ocupîndu-se direct sau indirect de problema esenței dreptului socialist, subliniază faptul că în etapa actuală el este „expresia voinței oamenilor muncii de la orașe și sate”, „voința poporului muncitor”, „voința clasei muncitoare și a aliaților ei”, deci că el nu mai exprimă numai voința clasei muncitoare ci a întregului popor.

În acest sens, secretarul general al partidului nostru, cu ocazia discutării Proiectului de constituție, arăta: „Legile țării noastre exprimă voința și interesele întregului popor...”²⁶.

Într-adevăr, o dată cu lichidarea claselor exploatare, cu transformarea țărănimii într-o clasă a societății socialiste, cu crearea unității întregului popor în jurul partidului clasei muncitoare, dreptul capătă o bază socială din ce în ce mai largă. El devine expresia directă a intereselor întregului popor. Dar, dacă dreptul este voința întregului popor, mai putem vorbi de caracterul său de clasă: mai este el un instrument de dominație? Într-un fel sau altul, problema a fost pusă încă de clasici²⁷, apoi, după Congresul al XXII-lea al P.C.U.S., în literatura juridică sovietică. Desigur că unor probleme doar practica socială le va găsi dezlegarea, dar altora li se poate întrezări răspunsul, soluția. Astăzi dreptul este principalul mijloc prin care se realizează conducerea științifică a societății, dar el

²¹ Prof. dr. V. Dongoroz, *Dreptul penal socialist al țării noastre. Raportul dintre conținutul social politic și conținutul normativ al dreptului penal din R. S. România*, „Studii și cercetări juridice”, nr. 3, 1965, p. 466.

²² Prof. dr. I. Ceterchi, *Categoriile de esență, conținut și formă în dreptul socialist*, „Justiția nouă” 1966, nr. 11, p. 8.

²³ În definițiile celor mai mulți juriști burghezi este inclus numai conținutul normativ al dreptului, Vezi, de exemplu, Fr. Gény, *Op. cit.*, p. 51, H. Kelsen, *Théorie pure du droit*, Paris, 1962, p. 6, și G. Ripert și J. Boulanger, *Op. cit.*, p. 2.

²⁴ De altfel și clasicii marxism-leninismului au făcut această distincție, subliniind faptul că este posibilă păstrarea, în mare parte, a formelor vechiului drept (a reglementării anterioare) în care să se toarne un conținut nou (un conținut social-politic). Vezi în acest sens: Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul iluziei clasice germane*, în Karl Marx și Fr. Engels, *Op. alese* în două volume, vol. II, ed. a II-a, Buc., ESPLP, 1955, p. 429; K. Marx și Fr. Engels, *Opere alese* în două volume, ed. a II-a, vol. I, Buc., ESPLP, 1955, p. 665.

²⁵ Vezi V. Dongoroz, *Op. cit.*, p. 467, I. Ceterchi, *Op. cit.*, p. 5, C. Vlad, *Manual de materialism istoric*, Ed. polit. Buc., 1967, p. 185, *Manual de teorie generală a stat. și drept.* Buc., 1967, p. 304.

²⁶ N. Ceaușescu, *Raport asupra proiectului de constituție a R. S. România*, Ed. polit. Buc., 1965, p. 26.

²⁷ K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 20, Buc., Ed. polit., 1964, p. 277—278.

este, de asemenea, de neînlocuit în lupta ce se duce împotriva manifestărilor anti-sociale cu o pericolozitate relativ mare.

Dreptul este un instrument al construirii noii societăți, dar această constatare este însoțită, într-o măsură mai mare sau mai mică, și de o altă: dreptul mai este, și nu o putem nega, și un instrument de constrângere. În acest sens, tovarășul N. Ceaușescu ne atrăgea atenția că nu trebuie să uităm „că în societatea noastră mai continuă să se manifeste, sub diferite forme, influențe ale mentalității inapoiate, specifice claselor exploatare, dispărute pentru totdeauna de pe arena istoriei. În acest timp în lume acționează imperialismul, ostil socialismului, ceea ce face ca, pe diferite căi, să pătrundă din afară concepții străine”²⁸.

Instrument de conducere și instrument de constrângere, dreptul rămâne în continuare un fenomen de clasă cu toate că el este acum expresia de voință a tuturor oamenilor muncii. Esența unică a dreptului socialist este dată de faptul că masele muncitoare și în această etapă sînt conduse de către clasa muncitoare, iar scopul său a rămas același: construirea societății comuniste. „Experiența bogată acumulată în conducerea societății — arată tovarășul N. Ceaușescu — capacitatea mobilizatoare, spiritul de disciplină și organizare care îi sînt proprii și pe care le imprimă întregului popor, consecvența și fermitatea politică, înalta sa conștiință revoluționară situează clasa muncitoare pe pozițiile cele mai înalte ale luptei poporului pentru socialism”²⁹.

Spuneam că, în definirea unei noțiuni, trebuie să pornim de la conținut, ca apoi să arătăm forma pe care o îmbracă acel fenomen.

În ceea ce privește *forma dreptului*, nu trebuie să confundăm dreptul, ca formă de reglementare a relațiilor sociale, cu forma dreptului³⁰, caz în care luăm dreptul ca un fenomen de suprastructură ce-și are independența sa în cadrul acesteia. Aici forma dreptului trebuie să desemneze învelișul specific al conținutului social-politic al dreptului, înveliș care constituie și el — alături de celelalte trăsături ale dreptului — un specific al acestui fenomen care-l deosebește de celelalte fenomene asemănătoare. În acest fel este înțeleasă „forma” atunci cînd Fr. Engels în *Ludwig Feuerbach și stîrșitul filozofiei clasice germane* arată că: „...este posibil să se păstreze în mare parte formele vechiului drept feudal dîndu-se un conținut burghez, (sublinierea ns.) sau atunci cînd Marx referindu-se la esența dreptului burghez arată că „Dreptul vostru nu este decît voința clasei voastre ridicată la rangul de lege...” (subl. ns.). „Prin urmare în literatura marxistă se vorbește despre drept ca expresie a voinței de stat a clasei dominante și ca totalitate de norme juridice. Există oare vreo contradicție în aceasta? Desigur că nu. Cînd marxismul vorbește despre drept ca expresie a voinței de stat a clasei dominante, voință al cărei conținut este determinat de relațiile economice, accentul se pune pe esența dreptului. Dar esența oricărui fenomen are și o formă, „forma este esențială. Esența are formă”. (Lenin *Caiete filozofice*)³¹. Forma dreptului, forma sub care se prezintă conținutul social-economic al acestuia, constituie o trăsătură esențială, definitorie a noțiunii dreptului.

²⁸ N. Ceaușescu, *Raport cu privire la Proiectul de constituție a R.S. România*, Ed. polit., Buc., 1963, p. 26.

²⁹ N. Ceaușescu, *Ibidem*, p. 12.

³⁰ Orice fenomen prezintă în mod necesar un conținut și o formă proprie. Însă, în funcție de raportarea lui la un fenomen sau altul, el poate apare ori ca formă, ori în calitate de conținut. Astfel, normele juridice pot apare ca formă a relațiilor sociale dar ele formează conținutul dreptului în raport cu legea (în sens larg). Vezi detaliat această problemă în: M. Eliescu în: *Dialectica formei și conținutul dreptului în perioada de trecere de la orînduirea capitalistă la cea socialistă și unele aspecte ale acestei dialectici în etapa de desăvîrșire a construirii socialismului*, „Studii și cercet. juridice”, anul 1964, nr. 3.

³¹ I. E. Farber, *Op. cit.*, p. 79.

Dreptul, a cărui formă este legea în sens larg, are un conținut normativ alcătuit din ansamblul reguilor de conduită general-obligatorii instituite sau sancționate de puterea de stat. Dar acest conținut normativ este forma conținutului social-economic. „Este aspectul cel mai important în drept, al contradicției formă-conținut”³².

În perioada prefacerilor radicale ale unei societăți, contradicțiile interne proprii fenomenelor sociale se manifestă mai evident, sînt momente în care unitatea lor dialectică apare, la prima vedere, neîncăgată, contradicțiile sînt dedublate, apar laturi și trăsături noi. Dar, dacă aceste manifestări sînt observate în perioada trecerii de la o formațiune social-economică bazată pe exploatare la o formațiune de același tip, ele se fac simțite, îndeosebi, la granița trecerii de la statul de tip exploator la statul socialist.

Astfel dreptul socialist se naște o dată cu orînduirea socialistă fiind determinat, în ultimă instanță, de condițiile vieții materiale. El apare ca o negare dialectică a dreptului burghez, prezintă trăsături fundamentale specifice orînduirii care l-a determinat apariția, dar prezintă și trăsături ale dreptului în general (ca fenomen social de clasă ce există în sînul fiecărei formațiuni social-economice). Însă, trăsăturile care-l caracterizează nu rămîn mereu aceleași, sau, nu rămîn, în întregime, neschimbate. Unele îl însoțesc de-a lungul întregii sale existențe, altele îl părăsesc pe parcurs sub influența unor fenomene sociale noi (fenomene ce aparțin de bază sau de suprastructură), iar altele se transformă, se îmbogățesc cu laturi noi sau, din contra, dispar laturi vechi care în condițiile respective nu-și mai justifică existența.

În lumina acestor considerente trebuie să privim dreptul socialist al epocii pe care o parcurgem. El este dreptul născut o dată cu Revoluția socialistă dar, în același timp, nu mai este acest drept; el prezintă acele trăsături care din momentul nașterii l-au deosebit de dreptul burghez dar prezintă trăsături noi, fundamentale, care se adaugă celor vechi sau care le înlocuiesc pe acestea.

Nu trebuie privit ca ceva static, ceva dat o dată pentru totdeauna și nu trebuie considerat și definit numai în ceea ce a avut sau are specific la o anumită dată, ci în definirea dreptului socialist trebuie să luăm în considerare, în primul rînd, faptul că el se transformă continuu, capătă trăsături noi, se modifică scara valorilor sale interne, accentuîndu-se unele laturi, diminuîndu-se altele³³.

Totdeauna dreptul socialist a constituit un instrument al construirii socialismului și comunismului, dar nu totdeauna a reușit, în aceeași măsură, să realizeze obiectivele imediate. În majoritatea cazurilor au fost sesizate just cerințele legilor sociale și eventualele mijloace prin care s-ar putea rezolva, dreptul și-a dovedit eficacitatea, iar atunci cînd nu s-au cercetat profund aceste cerințe, sau cînd nu s-au luat măsuri adecvate pentru rezolvarea lor, dreptul, normele de drept adoptate s-au dovedit insuficiente scopului propus. Este tocmai problema oportunității dreptului, pe care, datorită economiei studiului de față, nu ne putem propune să o discutăm aici.

Fîind astfel conturate trăsăturile caracteristice dreptului socialist, în strînsă legătură cu dreptul în general, putem trece la definirea lui.

Arătăm că definiția dată de A. I. Vișinski și de ceilalți autori, care nu s-au îndepărtat prea mult de la aceasta, păcătuiește prin aceea că include pe lîngă trăsăturile caracteristice dreptului și pe cele care nu-l caracterizează în exclusivitate.

Însă, alți autori, încercînd să scape de orice balast, au exagerat, credem noi, în sens invers. Astfel, O. S. Ioffe și M. D. Sargorodski definesc dreptul ca voința

³² M. Eliescu, *Op. cit.*, p. 389.

³³ Pentru a ne opri doar la un exemplu, vom arăta că în perioada anilor 1955—1960 se accentuase latura represivă a dreptului socialist datorită unor manifestări antisociale repetate, pe cînd în perioada anilor 1960—1965, aceasta se diminuează în favoarea laturii educative.

de stat a clasei dominante exprimată în totalitatea normelor apărute de stat și avînd ca scop reglementarea de clasă a relațiilor sociale³⁴. Autorii, încercînd să găsească o formulă generală pentru toate tipurile de drept, pentru drept ca fenomen de suprastructură prezent în toate orînduirile sociale, spun că normele juridice au caracteristica că sînt „apărate de stat”. Această formulă este mai elastică pentru că include toate formele de apărare a normelor juridice. Dar, ne punem întrebarea, nu cumva este prea elastică, nu diluează cumva specificul dreptului, specific recunoscut de majoritatea zdrobitoare a doctrinarilor, de a fi apărut, la nevoie, prin forța coercitivă a statului? Apărate de stat, prin diferite metode, sînt și celelalte categorii de norme sociale. Ni se pare că, a fi apărut de stat nu înseamnă neapărat a întrebuița constrîngerea, chiar și numai în subsidiar, așa cum se întîmplă în societatea socialistă avansată. De aceea, credem că nu poate lipsi din definiția dreptului tocmai acea trăsătură care-l deosebește de celelalte fenomene sociale înrudite și anume că normele juridice sînt susceptibile a fi apărute prin forța coercitivă a statului.

În lumina celor expuse, am putea defini *dreptul socialist ca voința clasei muncitoare*³⁵ exprimată în sistemul normelor susceptibile a fi apărute prin forța coercitivă a statului, avînd ca scop³⁶ reglementarea de clasă a relațiilor sociale.

CONTRIBUTION A L'ÉTUDE DE LA NOTION DU DROIT SOCIALISTE

Résumé

Dans la lumière des documents du IX-ème Congrès du P.C.R., l'auteur montre, tout d'abord la nécessité d'une définition du droit socialiste comme phénomène de superstructure d'une majeure importance.

Envisageant les définitions données au droit socialiste par les auteurs socialistes, l'auteur souligne les traits spécifiques du droit socialiste qui l'accompagnent à travers toute son existence, mais aussi les traits nouveaux caractéristiques à l'étape de l'achèvement de la construction du socialisme.

Puis, en faisant une analyse du contenu, de la forme et du but de ce phénomène aussi bien que de la liaison indestructible de ces catégories, l'auteur essaye de formuler, dans cette lumière, la définition du droit socialiste.

³⁴ O. S. Ioffe și M. D. Sargorodski, *Despre importanța definițiilor generale în cercetarea problemelor dreptului și legalității socialiste*, în „Analele Rom.-Sov.,” nr. 5/1963, p. 8—9.

³⁵ Atunci cînd se face referire la etapa desăvîririi societății socialiste trebuie arătat faptul că dreptul reprezintă voința întregului popor.

³⁶ Știința marxistă recunoaște deschis caracterul de clasă al dreptului manifestat atît în conținutul cit și în scopul acestuia, spre deosebire de autorii burghezi care prezintă dreptul ca pe un instrument menit să stabilească „un echilibru între interesele aflate în conflict”. (Fr. Gén y, *op. cit.*, p. 50), instrument ce ar putea realiza „Justiția, adică reglementarea echitabilă, pe cale rațională și obiectivă, a relațiilor juridice individuale, dintre persoane” (M. Djuvara, *op. cit.*, vol. II, p. 437), sau ca pe un instrument menit să asigure „ordinea cea mai favorabilă binelui comun (J. Dabin, *La philosophie de l'ordre juridique positif*, Librairie du Recueil Sirey, Paris, 1929, p. 34—35).

DESPRE UNELE STUDII ALE LUI A. D. XENOPOL PRIVIND VECHILE NOASTRE AŞEZĂMINTE

DE

MARIA DVORACEK

„Tout jurisconsulte doit être historien et tout
historien doit être jurisconsulte”¹

L. E. Ortolan

La 27 februarie 1920, într-o atmosferă de uitare, s-a stins din viață Alexandru Xenopol, una din figurile reprezentative ale științei și culturii românești, a cărui operă a contribuit la pătrunderea culturii românești în circuitul valorilor universale.

Trăind într-o epocă de profunde transformări în organismul economic și social al țării — s-a născut la 23 martie 1847 — calea străbătută de Xenopol nu este lipsită de contradicții și continue frământări. De aceea, dacă cercetătorilor² activității sale li se impune o apreciere nuanțată a gândirii filozofice și sociologice — din punctul de vedere al conceptului său materialist sau idealist — în aceeași măsură sînt obligați să țină seama și de alte cerințe și anume de faptul că analiza operei unei personalități are în vedere atît condițiile istorice în care a trăit personalitatea respectivă, frământările social-politice care au antrenat epoca și măsura în care personalitatea respectivă a participat la ele, raporturile sociale, familiale, cotidiene, cît și trăsăturile psihologice și transformările fiziologice ale personalității amintite, toate însă privesc într-o condiționare reciprocă și continuă transformare.

Ar fi un nonsens — de pildă — dacă în zilele noastre i-am reproșa gînditorului ieșean inconsecvența sa dialectică sau materialistă, în acele condiții, cînd în țara noastră — ca de altfel și în principalele state ale Europei — mișcarea socialistă era la începuturile sale, sau abia se închea unirea socialismului științific cu mișcarea muncitorească.

¹ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele* în L. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, p. 9—10: formula aparține juristului francez L. E. Ortolan.

² Cele mai recente studii: N. Gogoneață și Z. Ornea, *A. D. Xenopol, concepția socială și filozofică*, Ed. științifică Buc., 1965; A. D. Xenopol, *scrieri sociale și filozofice*, Ed. științifică, Buc. 1967 (studiu introductiv, note și comentarii de N. Gogoneață și Z. Ornea); A. D. Xenopol, *Opere economice*, Edit. Acad. R.S.R., Buc. 1967 (alegerea textelor, notelor și studiul introductiv de Ion Vevercea).

Ridică, poate, pentru neinițiați, la prima lectură a unora din studiile sale, unele semne de întrebare asupra unor inconsecvențe, a unui mod unilateral de a privi unele probleme sociale, sau chiar asupra unor trăsături de caracter, care își au însă justificarea în acel etern omenesc, pe care contemporanii sau generațiile următoare l-au înțeles, acceptat sau reprobabil.

Toate acestea nu pot umbri personalitatea gânditorului ieșean, calitățile sale nu pâlesc în fața acestui etern omenesc intrucit A. D. Xenopol a fost un înaintaș al timpurilor sale, înscriindu-se pe linia curentului materialist al oamenilor de știință din a doua jumătate a secolului trecut, un progresist al timpului său, nu numai în studiul problemelor sociale cu orientare antifeudală, dar de foarte multe ori în studiul unor probleme privitoare la legitatea socială și organizarea de stat contemporană lui, și în studiile privitoare la viitorul societății.

Spirit viu, receptiv la transformările timpului său, erudit și, mai presus de toate, o minte filozofică, Xenopol sparge conveniențele timpului său, se află în dezechord cu Junimea — deși e stipendiat de ea — atunci când concepțiile sale nu puteau fi în concordanță cu opiniile rigide și dominatoare ale conducerii, în dezacord uneori — ceea ce era mai grav — cu autoritatea de stat, atunci când concepțiile sale nu puteau fi în concordanță cu instituțiile politice și juridice ale timpului, în dezechord — de multe ori — cu propriile sale teorii idealiste — dat fiind tratarea materialistă, totală sau în parte, a unora din lucrările sale de căpății.

Studiile lui A. D. Xenopol asupra vechilor noastre așezăminte au fost elaborate succesiv, într-o serie de lucrări³, unele din ele fiind obiectul unor vii polemici cu Hasdeu⁴ și Tocilescu⁵. Dintre acestea, studiul originii juraților și a cojurătorilor a stat multă vreme în centrul atenției cercetătorilor istorici și juriști.

Între vechile noastre așezăminte, întâlnim și acel al juraților — un sistem de dovedire în procese — statornicit și în vechiul drept german, și pe care Xenopol, folosind bogatele resurse ale cunoștințelor sale, îl consideră — fără putință de tăgadă — de origine germană.

Asupra acestui așezămint s-au formulat puncte de vedere diferite. Chiar însuși N. Iorga, preocupat de a determina originea juraților, în stăruința de a descoperi adevărul, în această interesantă problemă istorică, a susținut, în 1905⁶ originea germană a acestei instituții — parvenită la noi prin filieră slavă — în 1922⁷, origine tracică, pentru ca în 1939⁸ să opineze pentru originea romană.

Xenopol, precizând distincția existentă între jurați și jurători, asemănătoare aceleia dintre un tribunal și un mijloc de dovadă, susține că ambele instituțiuni sînt de origine germană.

Referindu-se la jurați⁹, folosind o argumentare convingătoare, Xenopol demonstrează că așezămintul juraților, așa cum era cunoscut în perioada contemporană în

³ A. D. Xenopol, *Studii asupra vechilor noastre așezăminte: Jurații și cojurătorii*, în „Convorbiri literare”, 1 iulie 1874, *Originea romană și jurătorii la noi*, în „Convorbiri literare”, 1 august 1874.

⁴ Vezi B. P. Hasdeu, „Arhiva istorică”, 1874, III, p. 145—156.

⁵ Vezi Gr. Tocilescu, *Juriul la români*, în „Foala societății românismului”, nr. 10, 11 12/1871.

⁶ *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I, 1905.

⁷ *Istoria poporului român*, trad. din l. germană, vol. I, 1922.

⁸ „Revista istorică”, 1939, p. 380.

⁹ Acest așezămint „este un sistem de judecată prin popor și asupra faptului, adică judecătorii în el sînt oameni necunosători de legi, chemați să judece numai după mintea sănătoasă și cugetul de om de treabă — iară obiectul ce se supune prețuirii lor nu este o controversă de drept, ci constatarea de fapte, după care aplicarea legii se face de judecători juriști ce-i însoțesc în lucrările lor”. Vezi „Convorbiri literare”, 1 iulie 1874 p. 137—138.

diferitele state europene, fusese împrumutat de la englezi. Pînă la revoluția din 1789, nu era cunoscut pe continent, pe cită vreme în Anglia el înflăcă de mai bine de șase secole. Introducîndu-se în Franța, se răspîndi și în alte țări, de unde l-am cunoscut și noi, tocmai în anul 1864.

Originea acestui așezămint, întemeiat de englezi, nu putea fi căutată decît la două popoare și anume, romanii și germanii. Cercetînd istoricul jurisdicției vechilor germani, (Judecata scabinilor, conform legii salice, capitolul I a 809, art. 22 și capitolul II a, 809, art. 5; ordaliile și cojurătorii, cf. Eichhorn I c, I, p. 410, 411), Xenopol caută să demonstreze cum acest așezămint s-a dezvoltat în toată deplinătatea lui numai la o singură ramură a germanilor, și anume, la normanzi, care se stabiliseră în Normandia și Anglia. Abia în secolul al XIII-lea, o mare înfrîngere veni să lovească vechiul sistem de judecată, atît în privința alcătuirii autorității judecătorești, cit și în modul expres de dovedire¹⁰. Această înfrîngere a fost aceea a dreptului roman, determinată în special de dezvoltarea industriei și comerțului. Circumspect, Xenopol consideră că recepționarea dreptului roman în Europa continentală apuseană a avut două mari rezultate, și anume, unul pozitiv, acela de a înlătura barbaria dovezilor dreptului german, altul negativ prin îndepărtarea totală a poporului de la darea dreptății. Anglia însă îndepărtă barbaria dovezilor germane nu prin înfrîngerea dreptului roman¹¹ ci prin așezămintul juriului, prin care păstrează totodată și judecata poporană. Analizînd deosebirile existente între asisă și jurată, în evoluția lor istorică, Xenopol consideră că din vechea formă de judecată germană prin toți locuitorii unui district, au rezultat două forme de jurisdicție, aceea prin scabini, din care s-a dezvoltat magistratura, și aceea prin anchete, din care s-au dezvoltat jurații. Aceasta din urmă fiind particulară normanzilor, s-a păstrat numai în Anglia unde s-a dezvoltat sub cele mai bogate forme.

În privința originii cojurătorilor, Xenopol, în studiul citat, susține de asemenea originea germană. „Cercetînd mai aproape firea acestora, vom vedea că ei sînt de origine germană, găsindu-se la toate neamurile acestui popor într-o întrebuintare destul de deasă...” Această instituție mai subsistă, pînă în a doua jumătate a secolului XV, în luptă însă cu dreptul roman, care prin sistemul său rațional de dovadă, nimici pretutindeni pe acel al dreptului german predominînd pe deplin în 1495, cînd împăratul Maximilian I organizează curtea imperială și declară dreptul roman drept al imperiului.

Cu deosebită claritate Xenopol ne prezintă atît evoluția acestei instituții cit și trăsăturile sale specifice. Astfel, conform vechiului concept german, omul care jură, chiar singur, pentru a se apăra de o bănuială, trebuia să fie crezut mai mult decît martorii, întrucît „un om liber sub jurămint nu poate spune decît adevărul, pe cînd martorii se pot înșela”¹². Exagerînd ideea de onestitate, germanii nesocoteau cu totul interesul propriei conservări, care, tocmai, împinge pe făptaș să ascundă adevărul. Această stare de lucruri stîrnea mirarea și opoziția romaniștilor, care considerau absurdă cutuma conform căreia dacă cineva făptaia o nelegiuire, chiar în viața publică, sub ochii tuturor, i se permitea îndreptarea prin jurămint, cînd

¹⁰ Care devenise atît de puternică încît în 1815 papa Inocențiu al III-lea oprește studiul dreptului roman la Universitatea din Paris pentru a înlătura concurența cu orașele italiene.

¹¹ „Astfel pentru a ne mărgini în sfera dreptului, țările continentale apusene au aceeași bază, atît în organizarea judecătorească cit și în legile ce le aplică, anume aceea a dreptului roman. În Anglia, pînă astăzi, domnește dreptul obiceiului care se aplică ca lege comună (Common Law) și numai pe lîngă el se aplică dreptul scris (statutes Law), adică acel ce rezultă din orînduirile regești sau ale parlamentului. Anglia este singura țară fără condică de legi...” „Convorbiri literare”, *op. cit.*, p. 138.

¹² Legea salică dispunea că „împotriva capului său și a averii sale, omul nu trebuie să primească martori”. Vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 149.

existau atîția martori care să dovedească¹³ încălcarea legii. Pentru a se întări puterea jurămîntului persoanei în cauză, acesta era susținut și prin jurămîntul altor persoane, care-l cunoșteau pe învinuit — rude, prieteni, vecini — care întăreau alături de dînsul, prin jurămînt, că cele susținute de învinuit sînt adevărate. „Acești sprijinitori care nu sînt alta decît cojurători, nu veneau deci înaintea judecătii să arate sub jurămînt știrea lor despre faptul petrecut, ci numai să susțină pe sufletele lor adevărul celor spuse de împrecinat”¹⁴.

În argumentarea originii cojurătorilor, Xenopol îl invocă pe Tacitus care, referindu-se la germani, arată că familia întreagă lua parte atît la legăturile de prietenie cît și la dușmăniile unuia din membrii ei. Aceasta era datoare a-l sprijini atît în luptă, cît și în jurămînt, și de aceea se observă luîndu-se cojurătorii din rudele cele mai de aproape, și numai în lipsa lor veneau alte persoane¹⁵. Date interesante ne sînt prezentate în legătură cu formula depunerii jurămîntului, numărul jurătorilor (care varia de la 1 la 300), treapta socială¹⁶ a cojurătorilor (cerința de a face parte din aceeași categorie socială, iar în unele situațiuni de a fi de același sex¹⁷ și profesiune cu împrecinatul), dovedirea jurămîntului fals, etc.

În legătură cu evoluția acestei instituții Xenopol susține ideea trecerii cojurătorilor din dreptul german în jurisdicția bisericească și anume în cea penală. Îndreptarea bănuitalui prin cojurători a luat numele tehnic de purgatio, care în biserică se numea canonica, în opoziție cu aceea lumească, vulgaris.

În Anglia, instituția cojurătorilor se stinge de timpuriu — sfîrșitul secolului XIII. Pe continent se păstrează la germani¹⁸ și — susține Xenopol — „la popoarele ieșite din amestecul cu elementul roman pînă în timpurile din urmă ale veacului de mijloc”, *Sachsenspiegel* fiind cunoscut și în Olanda, iar în răsăritul Europei ajungînd pînă în Polonia, sub forma unei traduceri latine care pare a fi întocmită la finele secolului al XIII-lea.

Considerînd că opiniile sale sînt pe deplin demonstrate, gînditorul ieșean trage concluzii după care jurătorii nu sînt decît un mijloc de dovedire în proces, iar jurații, o autoritate judecătorească, la a căror origine s-a referit în repetate rînduri și pe care o susține în continuare.

Se impunea însă — pentru combaterea adversarilor față de care angajase polemica¹⁹ — dovedirea imposibilității originii romane a celor două instituții amintite. De aceea, ocupîndu-se de acest aspect, la 1 august 1874 apare studiul *Originea romană*²⁰ în care susține un punct de vedere foarte interesant, întemeiat pe analiza principalelor instituții juridice romane, și anume că aceste așezăminte nu sînt întîlnite nici măcar sub o formă asemănătoare în dreptul roman. Or, dacă plecăm de la ideea că judecata prin jurați era „judecata prin popor”, susține Xenopol, atunci trebuie avut în vedere că încă de la începutul istoriei romane — în distribuirea justiției —

¹³ Guizot, *Historie de la civilisation en France*, II p. 144 referitor la reflexiile episcopului Agobard de Lyon.

¹⁴ Formulae Sirmond, în Walter, *Corpus iuris Germanici*, III p. 396; *Sachsenspiegel*, III, 2, 3, în *op. cit.*, p. 150.

¹⁵ *Legea burgundă*, VIII, 1 v. „Convorbiri literare”, iulie 1874, p. 148.

¹⁶ Proportia era foarte deosebită, după localități; în unele locuri întîlnim norme după care nobilul se poate îndrepta de o faptă, jurînd numai el singur (solo manu), unui vasal îi trebuiau trei cojurători, iar unui șerb 12. V. „Convorbiri literare”, iulie 1874, p. 149.

¹⁷ „Așa o femeie căruia i se bănuia ceva, se îndrepta jurînd cu 6 cojurătoare; pentru îndreptarea de o bănuială de adulter trebuia să jure cu 50 de cojurătoare”. V. „Convorbiri literare”, iulie 1874, p. 149.

¹⁸ Vezi codificarea dreptului cutumiar german: *Sachsenspiegel* (1215—1245); *Schwabenspiegel* și *Kaiserrecht* (1280) în A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 150.

¹⁹ Vezi polemica angajată cu Hasdeu și Tocilescu, rezumată de Xenopol în „Convorbiri literare”, 1 august 1874, p. 191.

²⁰ „Convorbiri literare”, p. 182.

ne întîmpină un principiu cu totul potrivit, anume că activitatea judecătorească nu este ca la germani, un atribut al poporului, ci un atribut al ocîrmuirii, în vremurile cele mai vechi al regelui. În materie jurisdicțională rolul comițiilor²¹ a fost subsidiar. Chiar în perioada republicii, rolul hotărîtor în materie jurisdicțională îl au consuli pînă cînd, ajungînd plebeii la consulat — 366 î.e.n. — „patricienii desfăcură puterea judecătorească de consulat și crează pentru aceasta magistratura preturei, neputînd fi la început pretor, decît un patrician”. În imperiu, activitatea jurisdicțională apăsă mai pregnant ca un atribut al ocîrmuirii.

Xenopol nu se situează pe linia negării complete a activității jurisdicționale desfășurate de comiții, cu atît mai mult cu cît atrage atenția chiar asupra unor exemple clasice din istoria Romei, după cum ține seama și de acel drept străvechi, provocatio ad populum, dar consideră că în materie jurisdicțională nu aceste forme erau tipice pentru statul român în care organizarea judecătorească²² era de asemenea manieră concepută, încît apărea evident ca un atribut al puterii de stat. De asemenea, atrăgînd atenția asupra distincției existente între jurisdicția civilă și cea criminală, Xenopol intervine folosind argumente din clasicii²³ romani și romaniști.

Despre o origine a juriului englez, din vreun așezămint roman, gînditorul ieșean consideră că nu poate fi vorba, fiindcă analogiile ce le prezintă sînt cu totul exterioare și întîmplătoare, cît și pentru că aceste așezăminte se pierduseră de mult chiar în Britania romană, cînd veniră popoarele germanice să o cucerească²⁴. Pentru Anglia, se mai adaugă și puternicul argument referitor la slaba înrîurire romană, în comparație cu statele de pe continent.

În privința Daciei, Xenopol afirmă că nu poate fi vorba de păstrarea unui juriu de origine romană, întrucît, pe lîngă toate argumentele indicate, apare încă unul — cel mai puternic — la care se mai referise de altfel, și anume, că „noi niciodată nu am avut juriu pînă în 1864”.

Intemeiat pe conceptul rațional al întregului drept roman și pe sistemul său de dovadă „tînzînd în toate timpurile a dovedi obiectul în pricină”, Xenopol exclude ideea originii romane a cojurătorilor. În privința acestei instituții, în studiul *Jurătorii la noi*²⁵ referirile gînditorului ieșean, privitoare atît la martori cît și la jurați, lasă impresia unei estompări, încît, la un moment dat, cel care face lectura studiului nu mai distinge instituțiile la care autorul se referă, după cum nu obține, în chip lămurit, răspunsul la întrebarea pe care, nedumerit și-ar pune-o, care este originea jurătorilor la noi? sau, prin ce filieră în decursul dezvoltării noastre istorice ne-au parvenit? Cu atît mai mult, cu cît documentele privitoare la această instituție le întîlnim atît în Moldova, Țara Românească cît și în Transilvania²⁶.

În privința vechilor noastre legiuri, Xenopol face precizarea că, pînă la Vasile Lupu și Matei Basarab, noi nu am avut legi scrise²⁷. Legea țării, în accepțiunea de drept nescriș²⁸ rămîne în vigoare, aplicîndu-se cu prioritate, chiar după ce apăruseră primele noastre legiuri. Autoritatea judecătorească — obștească și supremă — după tipul roman era Domnul cu sfatul său (mitropolit, episcopi, boieri). Domnul putea judeca și prin delegați. În acest sens Xenopol indică un document

²¹ Xenopol face referire la cele trei comiții: curiata, centuriata și plebeiana. Vezi *Originea romană*, „Convorbiri literare”, 1 august, 1874, p. 184.

²² Problema este amplu analizată de V. Hanga și M. Jacotă *Drept privat roman*. Ed. didactică și pedagogică, Buc. 1964.

²³ Titus Livius, Cicero, Mommsen, Puchta.

²⁴ Anul 449.

²⁵ V. „Convorbiri literare”, august 1874, p. 191.

²⁶ Pentru documente, St. Pascu și Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.* vol. 2 și 3, Buc. Ed. științifică, 1963.

²⁷ Vezi primele legi scrise și tipărite în limba română; *Cartea românească de învățătură*, de la 1646 și *Indreptarea legii*, din 1652 reeditate de Acad. R. S. România.

²⁸ „Format din tradițiile juridice romane amestecate cu cele ale băștinașilor și ale altor neamuri”, V. „Convorbiri literare”, p. 1874, p. 192.

din 1735, prin care domnul delegă șoltuzii din Cîmpulung să judece. În pricinile mai complicate, referitoare la testamente, pierderi de documente — determinate de fuga pripită ca urmare a năvălirilor sau a focurilor — hotărnicii, etc., apar martorii sau jurătorii. În special în situațiile în care documentele nu erau suficiente pentru a lămuri pricina, în cauzele mai importante, numărul „martorilor” este mai mare (12, 24); pentru pricini mici, numărul lor este mai restrîns, de pildă, 3 țigoveni — într-un document din 1637 în care Murguleț vine la starostii din Cernăuți cu carte domnească care-i delegă pentru o cercetare locală privitoare la un vecin al său.

Folosind texte²⁹ incontestabile din punctul de vedere al conținutului și semnificației istorice, Xenopol își încheie studiul într-un mod care trezește nedumerire — dat fiind opiniile generale formulate despre jurători — în studiile anterioare — și anume: „Martorii care erau persoane din orice clasă a societății fără privire la clasa socială din care erau împetricinați, care sub depunere de jurămint își arătau știința asupra obiectului, în mod neatîrnat de persoanele ce erau în proces, astfel că mărturia lor putea ieși în favoarea unui sau altuia din împetricinați. Numărul lor era îndeobște nehotărît (12—24)”³⁰.

Instituțiile vechiului drept românesc au fost analizate de Alexandru Xenopol în foarte multe studii³¹, articole³², dări de seamă³³ și recenzii³⁴, comentarii asupra unor documente, etc. În privința acestor comentarii reține atenția articolul intitulat: *Justiția sub fanarioți*, în legătură cu procesul vistiernicesei Maria (1712—1718)³⁵. Xenopol ne orientează asupra unui proces intentat în 1712 — în timpul domniei lui N. Mavrocordat — văduvei lui Ilie Cantacuzino, de către egumenul mănăstirii Hangu, închinată de însuși întemeietorul ei, Miron Vodă Barnovschi, patriarhiei din Alexandria, și redeschis în 1718, în a doua domnie a lui Mihail Racoviță.

Întrunindu-se divanul³⁶ sub președinția domnului N. Mavrocordat, întrucît vistierniceasa Maria nu avea „carte”, fără a se mai analiza fondul pricinii se dă cîștig de cauză mănăstirii, în temeiul unui aspect formal, redat foarte clar în *Letopiseștele țării Moldovei — Axinte Uricariul* — publicate de M. Kogălniceanu, Iași, 1853, I, p. 186 și anume, fiind întrebați patriarhul Alexandriei, Samoil, ceilalți reprezentanți eclesiastici, precum și boierii, dacă o danie făcută de un domn unei mănăstiri și întărită de alt domn, mai poate fi luată înapoi, la răspunsul negativ al acestora, întemeiat pe „...sfînta pravilă și cu alte pilde din sfînta scriptură”, domnul dă cîștig de cauză³⁷ mănăstirii Hangu³⁸.

²⁹ Documente: din 1582 — pe timpul lui Ioan Vodă; 1654—1658, Constantin Serban; 1635 — Alexandru Radu; 1557 — Constantin Racoviță.

³⁰ „Convorbiri literare”, 1874, p. 196.

³¹ *Răsturnarea domniilor fanarioți*, ciclul; *Eteria grecească*, Tudor Vladimirescu și *Restabilirea domniilor pămîntene*, „Arhiva” Iași, tom. II, 1890—1891.

³² A doua domnie a lui N. Mavrocordat în Moldova, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în „Arhiva”, Iași, 1891. *Starea economică a țărilor române în epoca fanariotă*, în „Arhiva”, Iași, 1889—1890.

³³ Gheorghe E. Schina, *Elemente de Drept internațional privat*, „Arhiva”, Iași, tom. I, 1889—1890.

³⁴ Recenzie la lucrarea lui C. G. Stere, *Evoluția individualității și noțiunii de persoană în drept*; C. D. Disescu, *Curs de drept public român*, „Arhiva”, Iași, 1897.

³⁵ „Convorbiri literare”, București 1886, anul XX.

³⁶ „la care divan ia parte și Kir Samuil — între judecători — deși era să fie tratată chiar însuși a sa pricină”.

³⁷ Nu se cunoaște data judecării sub Mavrocordat. El a domnit de la 1712 la 1716, cînd ocupă tronul Moldovei M. Racoviță, care judecă din nou această pricină în 1718, data hrisovului său.

³⁸ „...și a rămas vistierniceasa de judecată, după cît s-ar părea cu tot cuvîntul, întrucît neavînd nici o dovadă, trebuia să dea partea celui care avea carte”. Vezi Al. Xenopol, *lucrarea citată*.

Vechea procedură de judecată însă nu cunoștea principiul autorității lucrului judecat. Orice proces pierdut chiar înaintea domnului sau a divanului — instanța supremă de judecată din țară — putea fi redeschis sub un domn posterior, când poziția părților implicate se schimba. Astfel, în 1718, vistierniceasa Maria pornește la rindul ei jalba asupra călugărilor din Hangu. Cercetîndu-se fondul problemei, se ajunge la concluzia că Miron Barnovschi dăruise mănăstirii Hangu pe bază de schimb bunuri care nu fuseseră ale lui; ca atare, nu trecuse asupra celui cu care schimbasesc, proprietatea lucrului dat în schimb, deoarece el însuși nu o avea. Deci, atrage atenția Xenopol, după tradițiunile dreptului roman, care rămăseseră în conștiința poporului român, schimbul era nul. De această dată întrebarea pusă de domn divanului s-a referit la un alt aspect — de răspunsul³⁹ acestuia depinde hotărîrea ce urma a se lua — și anume, dacă „fost-au acea danie a răposatului Barnovschi Vodă bună și dreaptă, au ba”.

Xenopol atrage atenția asupra faptului că judecătorilor le era interzis să aducă — în hotărîrea pricinilor — știința lor privată sau de a invoca în favoarea unei părți dovezi din oficiu. Toată judecata avea un caracter patriarhal. Bunul simț — care adesea poate conduce la arbitrar — era singurul călăuz în aflarea a ceea ce era drept, întrucît „mîntea era încă prea puțin dezvoltată pentru a găsi în niște reguli fixe și nestrămutate un sprijin în contra putinței de a nu greși”. Ca atare pronunțîndu-se asupra schimbului și deci a nulității donațiunii, dă cîștig de cauză vistiernicesei Maria.

Aspecte asemănătoare, de nestatornicie, în materie jurisdicțională, politică și socială ne sînt prezentate de Xenopol și în alte studii și articole⁴⁰. Referindu-se la cele două documente în legătură cu desființarea rumâniei și veciniei⁴¹, subliniază că prin ele s-a stins doar numele sub care era cunoscută Țerbia în Moldova și Muntenia, acelea de vecini și rumâni, dar întemeiat pe adevărata stare de lucruri și invocînd studiul lui Neculai Sutu, *Notions statistiques sur la Moldavie*⁴², publicat în Iași, 1849, scoate în evidență faptul că „...numai cu atîta se aleseseră Țerbiile, cu suprimarea numelui, fără a li se schimba starea”⁴³.

Un aspect al nestatorniciei politice existente în țările române este subliniat de Al. Xenopol în articolul *Ideile conducătoare în dezvoltarea poporului român*⁴⁴, și anume, sistemul electiv, ereditar, considerat de gînditorul ieșean drept un amestec nefiresc de ereditate și alegere, în care fiecare membru al familiei unui fost domn avea dreptul de a fi ales la scaunul Țărilor Române și „în puterea acestui drept se arunca orb în lupta pentru domnie, chemînd, cînd puterile îi erau neîndestulătoare, în ajutor chiar sabia străină”.

Același aspect este subliniat în „Testamentul Elinei”⁴⁵ soția lui Constantin Cantacuzino, din anul 1682⁴⁶ referitor la pricina adevărată pentru care Șerban Canta-

³⁹ „...boierii care cunoșteau tot atît de bine împrejurările cînd stătuseră în divan sub N. Mavrocordat — cu puțin înainte — au tăcut și nu au adus cunoștințele ce aveau asupra împrejurărilor, pentru că chemîndu-i domnul le-a dat a înțelege să nu răspundă împotriva în divan”. Vezi Al. Xenopol, *lucrarea citată*.

⁴⁰ *Societatea și moravurile în timpul țanarioților*. V. „Arhiva” Iași, t. I, 1889—1890.

⁴¹ Cartea obștei adunări a Țării Românești pentru dezrobirea țăranilor înstrăinați ce s-au întors la locul lor, din 1746 și actul pentru dezrobirea vecinilor, din 1749. V. *Reformele lui C. Mavrocordat*, „Arhiva” Iași, 1891, p. 582—592.

⁴² „ce même prince abolit le servage en 1749, et supprima la dénomination de vecini; mais de fait le paysan n'en demeurer par moins attaché à la glèbe”.

⁴³ V. „Arhiva” Iași, 1891, p. 592.

⁴⁴ V. „Arhiva” Iași, Tom. I, 1889—1890, p. 637, sau în partea introductivă la volum. VI al *Istoriei românilor*, 1925.

⁴⁵ În titlul documentului este trecut Elena, în conținut apare sub denumirea de Elina.

⁴⁶ V. „Arhiva”, Iași, nr. 2, 1889, p. 249—255.

cuzino⁴⁷ fusese exclus de la moștenire și împăcat numai cu o cotă proporțională cu zestrea cuvenită fiicelor. Justificându-și acțiunea în fața mitropolitului Ungro-Vlahiei, Elina mărturisește că poziția fiului său nu prezenta certitudinea menținerii unor bunuri funciare primite pe cale de moștenire, întrucât: „...domnii acestei țări, cu răul obicei ce s-au făcut, dacă lipsesc din domnie se lipsesc din țară și de moșiile lor, și nu numai ei, ci și feciorii lor, care sînt feți, și care domn vine în urma lui, caută partea domnească să o stăpînească”.

Analiza documentului, mai sus citat, îi permite lui Xenopol să abordeze, în materie succesorală, problema succesiunii fiicelor și a fiilor, izvoarele legiurii Ipsilante (pravila și obiceiul pămîntului, particularitățile Hexabibiului lui Harmenopol în privința succesiunii fiicelor în comparație cu legiuirea lui Ipsilante, dispozițiile legiurilor lui Calimah și Caragea — în această materie — pînă la 1865.

Remarca pe care o face cercetătorul operei lui Xenopol, indiferent de aspectele studiate, este aceea că știința dreptului l-a preocupat. Și, se pare că această pasiune a tinereții sale a păstrat-o vie în sufletul său, tot timpul vieții, ajutîndu-l în mare măsură să facă acea breșă în conveniențele timpului său.

A. D. Xenopol, figură reprezentativă de jurist, ne apare într-o sumedenie de lucrări, în care concepțiile sale juridice nu sînt expuse cu titlu de referiri adiacente, ci sînt tratate în toată profunzimea lor și legate de subiectul discutat.

La capătul acestei prezentări, care înfățișează succint și doar unele aspecte ale studiilor juridice ale gînditorului ieșean, se cuvine a aduce omagiul nostru postum celui care a fost un mare deschizător de cale, figură reprezentativă a științei și culturii românești, Alexandru D. Xenopol.

QUELQUES ÉTUDES DE A. D. XENOPOL CONCERNANT LES ANCIENNES INSTITUTIONS JURIDIQUES

Résumé

Le nom d'Alexandre Xenopol signifie pour le peuple roumain l'un des plus représentatif parmi les personnalités de la vie scientifique et culturelle du pays. Ses oeuvres historiques, sociologiques et particulièrement philosophiques présentent une importance qui permet aux grandes valeurs d'être reconnues comme telles.

L'auteur de cette communication met en évidence les études moins connues de A. D. Xenopol, expressément les études juridiques, et l'histoire de quelques institutions juridiques. Il s'agit spécialement des cours d'assises, de la procédure, la succession, les preuves, les cojureurs et leur origine, etc.

En ce qui concerne les cojureurs on exige généralement que le serment du défendeur soit accompagné du serment d'un certain nombre de personnes. Les cojureurs étaient originairement des membres du même lignage qui venaient prêter leur appui. Chez les Francs Saliens on pouvait généralement exiger douze cojureurs mais le nombre variait suivant la nature ou l'importance de la question litigieuse. Le texte de la déclaration fait sans serment, recité par la partie adverse ou par le président du tribunal devait être répété, mot par mot, par le défendeur et les cojureurs.

L'auteur insiste sur les études de A. D. Xenopol relativement aux cojureurs, à leur origine franque, présentant en même temps les points de vue contradictoires de Tocilescu et de Hasdeu, dans la même question.

De même, on expose les conclusions de A. D. Xenopol sur quelques documents inédits du XVIIIe siècle concernant l'instabilité du jugement et les réformes du prince Constantin Mavrocordat qui a aboli le servage en 1749 et supprima la dénomination de „vecini”, mais en fait le paysan est resté attaché à la glèbe.

⁴⁷ Domnul Țării Românești de la 1678 la 1688.

DIVORȚUL STRĂINILOR ÎN FAȚA INSTANȚELOR ROMÂNE

DE

MIHAI JACOTĂ

Dintre toate spețele de drept internațional privat care au apărut în fața instanțelor noastre, cauzele de divorț au fost printre cele mai numeroase¹. În această materie posedăm, așadar, cea mai bogată și variată experiență. Cercetarea științifică în acest domeniu relativ restrins, dar de un interes practic netăgăduit, aruncă o lumină prețioasă și poate conduce la concluzii interesind o sferă de raporturi mult mai largă: *raporturile de familie* cu un element străin care se formează în România. Examinând legea aplicabilă în judecarea cauzelor de divorț ale străinilor în fața tribunalelor române, întâlnim o mare parte din problemele și dificultățile proprii conflictelor de legi în domeniul familiei în general.

În ce privește legea care cirmuiește raporturile de familie ale străinilor care se formează în țara noastră nu avem reguli scrise. Al. II al art. 2 cod. civ., invocat adesea în materia noastră, privește în general starea și capacitatea persoanelor: „Legile relative la starea civilă și capacitatea persoanelor urmăresc pe români, chiar cînd își au reședința în străinătate”. În virtutea acestui text, familia românilor în străinătate este cirmuită de legea română. În orice caz acest text se referă numai la românii care se găsesc în străinătate. Dar care este legea care se aplică familiei străinilor în România?

În lipsa unor reguli scrise, unii autori sînt de părere — și aceasta este opinia dominantă în literatura noastră — că raporturile de familie ale străinilor în România ar fi cirmuite de legea lor națională. Astfel, I. Lipovanu, referindu-se în general la legea care reglementează raporturile de familie ale străinilor în țara noastră², arată: „Nu este nici un dubiu că al. II art. 2 cod. civ. se interpretează

¹ Decretul nr. 779 pentru modificarea unor dispoziții legale privitoare la divorț, publicat în B. O. al Republicii Socialiste România, nr. 64 din 8 oct. 1966, aduce importante modificări în problemele de fond ale materiei. Acestea nu afectează însă cu nimic problemele conflictuale pe care le tratăm aici.

² Lipovanu, I., *Norme conflictuale unitare în domeniul raporturilor de familie în lumina tratatelor bilaterale de asistență juridică încheiate de R.P.R. cu unele țări socialiste*, în „Justiția nouă”, 6, 1962, p. 24—25; Filipescu, I. P., *Aspecte conflictuale în domeniul căsătoriei în lumina tratatelor bilaterale de asistență juridică încheiate de R.P.R. cu țările socialiste*, în „Justiția nouă”, 10, 1963, p. 55; Lipovanu, I., în „Justiția nouă”, 10, 1966, p. 142;

în mod bilateral". A interpreta „în mod bilateral” înseamnă a considera că starea și capacitatea străinilor în România ar fi cîrmuită de legea lor națională, așa cum și starea și capacitatea românilor în străinătate este cîrmuită de legea română³.

Cu alte cuvinte, al. II al art. 2 cod. civ. ar face aplicarea unui principiu *nescris* de drept internațional privat, potrivit căruia starea și capacitatea persoanelor și familia ar fi în general reglementate de legea națională. În virtutea acestui principiu *nescris*, dar care ar rezulta din aplicarea presupusă pe care o face al. II, familia străinilor în România ar fi cîrmuită de legea lor națională. Interpretarea aceasta este admisă și de I. P. Filipescu⁴, dar dintr-o formă mai nuanțată⁵: „În lipsa unui text

Nestor I. și Căpățînă O., *Legea aplicabilă statutului personal al străinilor potrivit dreptului internațional privat român*, în „Rev. rom. de drept”, 9, 1967, p. 33—44;

cf. și analizele noastre în *Observații asupra legii care cîrmuiește raporturile de familie ale străinilor care se formează în Republica Socialistă România*, în „An. șt. Univ. Iași”, S. III, (b), XII (1966), p. 215—222; *Noile dispoziții reglementînd conflictele de legi în domeniul familiei în Republica Democrată Germană* (cap. III și IV din *Einführungsgesetz zum Familiengesetzbuch der D.D.R. vom 20 Dez. 1965*), în An. șt. Univ. Iași, S. III, (b), XIII (1967), p. 232—236; *Observații asupra izvoarelor dreptului internațional privat*, în „Justiția nouă”, 5, 1960, p. 842.

³ Deoarece opinia despre interpretarea bilaterală sau argumentul reciprocității se găsesc pe linia tradițională de interpretare a al. II art. 2 cod. civ. în literatura noastră juridică, și aceasta încă de la intrarea în vigoare a codului civil și pînă azi, este bine să vedem ce credeau autorii mai vechi în această privință. Astfel, A. Juvvara (*Curs de drept internațional privat*, București, 1934, p. 47), admite că familia străinilor în România este cîrmuită de legea lor națională; „doctrina și jurisprudența este de acord că străinii care se găsesc în țară la noi sînt guvernați, la rîndul lor, chiar cînd sînt judecați de tribunalele noastre, de către legile lor naționale de stare și capacitate...”; „soluția este de mult și definitiv cîștigată”. Dar, referindu-se la argumentele în favoarea acestei opinii: „Argumentarea aceasta nu are mare valoare” (p. 48). „S-ar înțelege ușor — continuă autorul — un sistem de drept internațional privat pozitiv în care starea și capacitatea străinilor la noi în țară (să fie reglementată) sau de legea noastră, în calitate de lege teritorială sau de oricare altă lege străină, alta decît cea națională”; „dacă a voit (legiuitorul) ca și starea și capacitatea străinilor să fie guvernată în Franța sau la noi în țară și chiar în întreaga lume, de legile lor naționale, aceasta este o altă chestiune care se poate însă discuta pentru bunul motiv că legiuitorul francez sau al nostru nu a avut nici un interes teoretic sau practic ca această soluție să se impună și să excludă orice alte soluții posibile”. Iar, mai departe, același autor arată (p. 108): „problemele de drept internațional privat se prezintă sub 3 forme care se deosebesc una de alta și nu comportă în mod forțat aceleași soluții: a) românul face un act în țară străină; b) străinul face același act în țară la noi; c) actul este făcut de un străin în altă parte decît în țara lui sau în România”.

⁴ Filipescu I. P., *Drept internațional privat*, București, Ed. did. și ped., 1964, p. 178.

⁵ De aceeași chestiune s-au ocupat mai recent: Nestor I. și Căpățînă O., *Op. cit.*, p. 33 urm.; Lipovanu I., *Op. cit.*, p. 142 urm.; o discuție mai amănunțită a problemelor teoretice vezi în „An. șt. Univ. Iași”, S. III, (b), XII (1966), p. 216—222; dar problemele teoretice pe care le ridică literatura juridică în lucrările citate în această notă vor fi discutate în altă parte. De altfel, în Franța, Niboyet (*Manuel de droit international privé*, Paris, 1928, p. 697, nota 1), referindu-se la al. II, art. 3 cod. civ. francez (corespunzător al. II art. 2 cod. civ. rom.) arată că vestitul argument de reciprocitate nu are nici o valoare („il ne possède aucune valeur”). Legislatorul poate foarte bine să dea o soluție cît privește pe francez, fără să decida la fel în cazul străinilor. Niboyet este unul din autorii francezi care admiteau că familia străinilor în Franța este reglementată în principiu de legea lor națională,

care să reglementeze în mod special raporturile de familie cu un element străin — arată autorul — putem folosi al. II al art. 2 cod. civ. în vigoare, care stabilește în această materie norma conflictuală *lex patriae* (legea națională)⁶. În continuare însă în legătură cu divorțul sau cu alte instituții ale familiei, autorul adoptă și alte soluții decât aceea a legii naționale. Astfel, pentru divorțul între doi soți, dintre care unul este român, iar altul străin, propune aplicarea legii instanței.

Dar, pe de altă parte, instanțele noastre par a aplica uniform legea română tuturor raporturilor de familie cu un element străin ce se formează în România⁶. În fața unei deosebiri atât de radicale între linia urmată de practica instanțelor, cu excepția unei singure spețe, se pune întrebarea dacă, într-adevăr, aplicarea legii naționale a străinilor decurge dintr-un principiu nescris al dreptului internațional privat român.

De la introducerea codului civil, literatura noastră de specialitate a admis în mod constant (despre practica judiciară nu s-ar putea spune același lucru) că familia străinilor în România este supusă legii lor naționale, adică legii străine. În favoarea interpretării „bilaterale” a al. II al art. 2 cod. civ. s-au adus 3 argumente: a) primul dedus din lucrările preparatorii ale codului civil francez din 1804; el nu mai poate fi susținut astăzi de autorii noștri, așa că nu ne oprim asupra lui; b) al doilea avea în vedere o idee exprimată de Rodenburgh încă din sec. XVIII: se poate concepe că aceeași persoană să fie aici capabilă și majoră, în altă parte, minoră și incapabilă? Aici sănătoasă la minte și avind toate drepturile și în altă parte, ne bună și incapabilă? c) în fine, al treilea argument este cel mai frecvent invocat și se pare că este unicul susținut în literatura noastră: dacă românului în străinătate i se aplică legea română, atunci, pentru a păstra *reciprocitatea*, trebuie să se admită soluția că și străinii care se găsesc în România sînt cîrmuiți de legea română⁷.

În realitate, argumentul acesta nu este prea puternic. Este vorba de două aspecte distincte: familia românului în străinătate și familia străinului în România. Fiecare situație pune alte probleme și nimic nu ne obligă să dăm aceeași soluție. De altfel, așa cum s-a arătat de mai multe ori⁸, se pot da numeroase exemple în acest sens. În materie de cetățenie, legile adoptă două soluții contradictorii: *ius sanguinis* și *ius loci*. În materie de competență, recunoaștem instanțelor noastre o competență mai largă decât instanțelor străine (v. art. 607 proc. civ.). Actele dresate de un consul român pentru un român în străinătate sînt valabile pentru noi, chiar dacă nu există convenție consulară, dar actele unui consul străin dresate la noi nu sînt recunoscute în absența unei convenții consulare.

Al. II al art. 2 cod. civ. dă o soluție numai în materie de starea civilă și capacitatea românului care se găsește în străinătate. Dacă vrem însă să deducem din al. II o regulă cu privire la familia străinilor din România, atunci trebuie să observăm că textul se poate foarte bine interpreta în două sensuri absolut contrarii⁹. Se poate spune că al. II aplică românilor un principiu general și nescris, după care starea civilă a persoanei este supusă legii sale naționale; dar se poate la fel de

dar cu multe excepții. Cu privire la al. II art. 3 cod. civ. franc., autorul se întreabă (*Op. cit.*, p. 697, nota 1) dacă soluția pe care o conține este excepțională și trebuie să se interpreteze restrictiv sau dacă trebuie să se extindă și în cazul nereglementat de text, al străinilor care se găsesc în Franța? Argumentele de text nu ne pot da o soluție, observă el: s-ar putea într-adevăr, trage din el două soluții în sensuri absolut contrarii (p. 696). Alte considerații în același sens, ale lui Niboyet, în *Traité de droit international privé*, Paris, Sirey, 1948, vol. III, n. 896—909, p. 441.

⁶ Cu excepția speței comentată de Lipovanu I., în „Justiția nouă”, 10, 1966, p. 142 (sent. civ. a trib. oraș-raion Craiova nr. 7189/1965).

⁷ Nestor I. și Căpățînă O., *Op. cit.*, p. 35.

⁸ Niboyet, *Traité de droit international privé français*, vol. V, p. 441.

⁹ Niboyet, *Manuel de droit international privé*, p. 697.

bine susține că al. II trebuie să se interpreteze restrictiv, ca o excepție de la principiul general, potrivit căruia raporturile de familie cu un element străin sînt soluționate conform dreptului instanței care judecă. Așa fiind, interpretarea al. II art. 2 cod. civ. în literatura juridică actuală, trebuie privită ca o opinie proprie autorilor. Dacă această interpretare ar fi sancționată de practica judiciară, am putea afirma că sîntem în fața unei reguli nescrise a dreptului internațional privat. Iată de ce, credem noi, nu este lipsit de interes să examinăm soluțiile instanțelor noastre în materie.

La baza elaborării științifice a dreptului internațional privat, ca, de altfel, și la baza soluțiilor practicii, stă concepția, recunoscută în general drept justă, potrivit căreia se cercetează și se aplică, pentru fiecare categorie de cazuri, legea care are cea mai strînsă legătură cu raportul considerat.

Nu ne vom putea ocupa în rîndurile de față de regulile de drept internațional privat din tratatele și convențiile internaționale. Unele probleme ale aplicării dispozițiilor conflictuale din tratate în această materie au fost studiate în altă parte¹⁰. În cele ce urmează, ne vom referi numai la spețele ce cad sub incidența regulilor dreptului internațional privat intern și, deci, la soluțiile care reprezintă pentru noi ceea ce instanțele au considerat a fi principiile conflictuale aplicabile. În unele spețe, unul din soți este român, iar altul este străin. În altele, amîndoi soții sînt străini, ei avînd aceeași cetățenie sau cetățenii diferite. Analiza noastră va privi numai situația în care unul din soți este român, iar altul străin. Celelalte aspecte vor forma obiectul unor cercetări viitoare.

Spețele pe care urmează să le înfățișăm se pot grupa în felul următor: I) Amîndoi soții au domiciliul în România în momentul introducerii acțiunii; II) Numai reclamantul are domiciliul în România în momentul introducerii acțiunii, dar ultimul domiciliu comun al soților a fost în România; III) Reclamantul are domiciliul în România, pîrîtul în străinătate, dar ultimul domiciliu comun al soților a fost în străinătate.

I. Astfel, într-o speță s-a cerut desfacerea unei căsătorii încheiate în străinătate (Moscova). Sotul era român, iar soția cetățeană străină. După încheierea căsătoriei, soții și-au luat domiciliul în România. În lipsa unor prevederi în tratatul de asistență cu U.R.S.S., speța cădea sub aplicarea dreptului internațional privat intern. Reclamanta în acțiunea de divorț (cetățeană străină) a invocat dispozițiile legii române, iar tribunalul (oraș Iași, sent. civ. nr. 1562 2 aprilie 1964, dosar nr. 618/1964) a admis acțiunea în baza art 38 cod. fam. O speță în totul similară a judecat același tribunal în 1961 (sent. civ. nr. 6629 din 13 sept. 1961, dosar nr. 9879/1961 a trib. oraș Iași)¹¹.

II. Destul de frecvente sînt cazurile în care numai reclamantul are domiciliul în România în momentul introducerii acțiunii, dar ultimul domiciliu comun al soților a fost în România.

Asfel, într-o speță judecată de instanțele noastre (T.E. cu T.I., sent. civ. nr. 2188 din 10 iunie 1966 a trib. oraș. Constanța), reclamantul, cetățean român era domiciliat în Constanța, iar pîrîta (cetățeană sovietică) domiciliată în U.R.S.S. (Leningrad). Soții avuseseră însă ultimul domiciliu comun în România¹².

¹⁰ V. „An. șt. Univ. Iași”, S. III (b), XII (1966), p. 215—222 și „An. șt. Univ. Iași”, S. III (b), XIII (1967), p. 232—236.

¹¹ Printre alte spețe din aceeași categorie: G. V. cu G. L., sent. civ. nr. 3936 din 29 sept. 1964 a trib. oraș. Constanța; D. E. cu D. O., sent. civ. nr. 2332 din 14 iunie 1965 a trib. oraș. Constanța; P. G. cu P. A., sent. civ. nr. 34 din 5 ian. 1962 a trib. oraș. Birlad.

¹² În această categorie intră și alte spețe: T. S. cu T. M., sent. civ. nr. 763 din 4 iunie 1963 a trib. oraș. Suceava; P. E. cu P. V., sent. civ. nr. 1053 din 2 sept. 1964 a trib. oraș. Suceava; N. C. cu N. N., sent. civ. nr. 847/1963 a trib. oraș. Constanța.

III. În fața unei instanțe române s-a prezentat și cazul în care reclamantul era cetățean român și domiciliat în România în momentul introducerii acțiunii; piritul era cetățean străin și domiciliat în străinătate, dar ultimul domiciliu comun al soților fusese în străinătate.

Astfel, în cauza N. C. cu N. N. (sent. civ. nr. 847/1963 a trib. oraș Constanța), căsătoria se încheiase în România, dar imediat după căsătorie soții au plecat în străinătate (U.R.S.S.), unde au locuit câțiva ani. Intervenind neînțelegeri, soția (cetățeană română) a revenit în țară, unde a cerut divorțul.

Soluțiile date de instanțele noastre, în lipsă de text, sînt conforme cu principiile generale care stau la baza soluționării conflictelor de legi și cu natura raporturilor considerate ¹³.

Într-adevăr, în spețele înfățișate, fiind în cauză soți cu cetățenii diferite, două soluții puteau fi luate în considerare: aplicarea unei singure legi, fiindcă raportul era unic și anume una din cele două legi în conflict (legea română sau legea străină) sau aplicarea cumulativă a legilor naționale concurente.

Autorii care susțin că familia străinilor trebuie cîrmuită de legea lor națională optează într-o astfel de situație, dacă vor să aplice o lege unică, pentru legea bărbatului ¹⁴, ca legea națională a șefului asociației conjugale ¹⁵. Soluția este, evident, inacceptabilă în dreptul socialist.

Dimpotrivă, autorii care vor să meargă consecvent pe calea aplicării legii naționale a soților, s-au pronunțat în favoarea aplicării cumulative a legilor ambilor soți. Așadar, admisibilitatea divorțului se va aprecia, pentru fiecare soț în parte, conform legii sale naționale. Soluția este illogică și nepractică. Raportul este unic și trebuie reglementat de o lege unică. Atunci cînd legea națională a unui soț permite divorțul, iar cealaltă o oprește, căsătoria va fi desfăcută pentru una din părți în timp ce cealaltă parte rămîne mai departe căsătorită ¹⁶.

În cazurile soluționate de instanțele noastre, în care soții au domiciliul comun în România, acestea conducîndu-se după principiile generale de soluționare ale conflictelor de legi, au aplicat dreptul avînd cea mai strînsă legătură cu raportul considerat: dreptul român. Legea română s-a aplicat ca lege a domiciliului comun al soților în momentul introducerii acțiunii, ca lege națională a unuia din soți, ca lege a ultimului domiciliu comun (citeodată), ca lege a instanței — lege ce, vom vedea, este preferată cînd soții au cetățenii diferite.

¹³ mai sus p. 7.

¹⁴ Mai sînt și alte soluții posibile: a se vedea observațiile lui Lerebours-Pigeonnière, *Précis de droit international privé*, Paris, 1937, p. 270.

¹⁵ Leo Raape, *Internationales Privatrecht*, Berlin u. Frankfurt, 1961, p. 280 și G. Plastara, *Droit international privé de la Roumanie* în *Répertoire de droit international* de Lepradelle și Niboyet, vol. VII, Paris, Sirey, 1930, p. 67.

¹⁶ Szaszy I., *Private International Law in the European Peoples Democracies*, Budapesta, 1964, p. 351; Graveson R. H., *The conflict of Laws*, ed. iv., London, 1960, p. 447; pentru Lerebours-Pigeonnière (*Op. cit.*, p. 270) a cumula două legi înseamnă în fapt a lipsi pe una din părți de beneficiul legii sale naționale. Putine sentințe franceze au aplicat cumulativ legile naționale ale soților. Pentru respingerea cumulului, Niboyet, *Traité de droit international privé*, vol. V, Paris, 1949, p. 442; în sensul soluției instanțelor noastre, vezi art. 16 din Legea introductivă la Codul familiei al R.D.G. din 20 dec. 1965; Wiemann H., *Le nuove norme di diritto internazionale privato (diritto di famiglia) della Repubblica Democratica Tedesca* în „*Diritto internazionale*” an. XX, nr. 3, 1966, p. 248—360 și observațiile noastre în An. șt. Univ. Iasi, S. III, (b), XIII (1967), p. 234; cf. art. 18 din legea poloneză de drept internațional privat din 1965 se aplică legea poloneză, ca lege a instanței, dacă soții nu au lege națională comună și nici domiciliul comun;

Dar, pentru a aprecia exact soluțiile date de instanțe în cazurile înfățișate, trebuie să precizăm că cetățenia soților nu este singurul criteriu luat în considerare de dreptul internațional privat. În unele sisteme de drept internațional privat domină criteriul cetățeniei (Italia, R.F.G.), în altele, criteriul domiciliului (Franța, Danemarca etc.), iar numeroase țări aplică criteriul instanței (U.R.S.S., Anglia, Bulgaria etc.). Legea instanței este, de asemenea, aplicată atunci când soții au cetățenii diferite, chiar în statele în care domină criteriul cetățeniei (R.D.G. R.P.P., R.S.C.). Soluția dată de instanțele noastre este larg confirmată de practica constantă și de literatura dintr-un număr mare de țări. În U.R.S.S., în lipsa unui text, se aplică legea instanței tuturor raporturilor cu un element străin care se formează pe teritoriul țării¹⁷. În ce privește dreptul maghiar (unde, de asemenea, nu există text), regulile privind divorțul sînt în principiu de aplicare teritorială¹⁸. I. Szaszy și L. Reczei, care pleacă și ei de la principiul legii naționale în domeniul familiei, notează că ar fi posibilă și aplicarea legii naționale în unele cazuri care, nouă ne apar mai degrabă ipotetice și fără importanță practică. Legea națională s-ar putea aplica, luîndu-se în considerare eventual motivele de divorț prevăzute de legea străină, dacă sînt, după termenii folosiți de legea maghiară, „serioase și hotărîtoare”¹⁹. Practica merge însă numai la aplicarea legii instanței: L. Reczei și I. Szaszy nu citează o singură speță în care să se fi aplicat legea străină, nu numai în materia divorțului, dar chiar în întreaga materie a familiei.

În practica engleză, divorțul este cîrmuit de legea engleză cît privește procedura și fondul litigiului²⁰. În Franța, practica și literatura se pronunță pentru aplicare a legii domiciliului²¹.

Iată, deci, că soluțiile date în spețele în care unul din soți este român, celălalt străin, sînt larg admise și în alte țări. Părțile avînd cetățenii diferite, trebuia să se aleagă una din legile în conflict, fiindcă aplicarea cumulativă a ambelor legi ducea totdeauna la soluții nepractice. Soluția cea mai sigură și cea mai practică astăzi este aplicarea legii instanței.

¹⁷ L. A. Lunț, *Mejdunarodnoe ceastnoe pravo, Osobennaiia ceasti*, 1963, p. 323 și Orlova I. V., *Bruk i semia v mejdunarodnom ceastnom prave*, Moscova 1966, p. 190.

¹⁸ Laszlo Reczei, *Internationales Privatrecht*, Budapest, 1960, p. 364 și I. Szaszy, *Op. cit.*, p. 355.

¹⁹ I. Szaszy, *Op. cit.*, p. 355.

²⁰ Cheshire, *Private International Law*, 1961, p. 392—393; Graveson, R. H., *Op. cit.*, p. 447.

²¹ Batiffol, *Traité de droit international privé*, Paris, 1959, p. 514; v. considerațiile lui Franceskakis, Ph., în nota de jurisprudență din „Revue critique de droit international privé”, 1964, p. 693 urm. și 1962, p. 737—738; revirimentul acesta al jurisprudenței își are punctul de plecare în celebra afacere Ferrari; soția, reclamantă în acțiunea de divorț, era franceză, soțul pîrit fiind cetățean italian. Instanța franceză a admis divorțul, declarînd desfăcută căsătoria. Autorii interpretau pe atunci sentința ca făcînd aplicarea legii naționale a femeii; v. Batiffol, *Op. cit.*, p. 514; sîntem, de fapt, în fața unui caz de aplicare a legii instanței. Curtea de casație dă preponderență legii franceze în cazul în care soții au cetățenii diferite, cînd un francez este în cauză; francezii au dreptul să fie cîrmuiți de legea franceză de stare și capacitate. Acest drept nu poate fi alterat de faptul că soțul sau ruda de care este legat, aparține unui alt stat, se prevalează de altă organizație familială. Fiind în joc interesul cetățeanului francez, care este mai important decît interesul celeilalte părți, se acordă prioritate legii franceze (Lerebours-Pigeonnière, *Op. cit.*, p. 270—271).

LE DIVORCE DES ÉTRANGERS EN ROUMANIE

Résumé

Le droit international privé roumain ne possède aucun texte sur la loi applicable aux rapports de famille des étrangers en Roumanie. L'al. II de l'art. 2 cod civ. roumain concerne seulement les roumains qui se trouvent à l'étranger. Mais depuis la promulgation du code civil, la littérature a soutenu fermement que l'al. II art. 2 code civil fait l'application d'un principe plus général selon lequel la famille est soumise à la loi nationale. L'auteur entreprend une étude sur le divorce des étrangers en Roumanie. À une exception près, les sentences rendues en matière de divorce pendant ces 25 dernières années, ont fait l'application de la loi territoriale. La pratique n'a donc pas suivi la littérature juridique et selon l'auteur, on doit admettre que le droit international privé roumain connaît au moins en ce qui concerne le divorce, deux règles distinctes : la famille des roumains à l'étranger est régie par la loi nationale et la famille des étrangers en Roumanie par la loi territoriale.

INFLUENȚA CAUZELOR DE STINGERE SAU MICȘORARE A PEDEPSELOR ÎN CONDIȚIILE CONCURSULUI REAL DE INFRAȚIUNI

DE

M. ZOLYNEAK

Comunicare prezentată în sesiunea științifică din octombrie 1967 a Universității „Al. I. Cuza” Iași

Cauzele de stingere sau micșorare a pedepselor influențează deosebit pedepsele aplicate condamnatului în cazul concursului de infracțiuni, după cum este vorba de concursul real sau ideal, întrucît și sistemele de sancționare prevăzute de Codul penal român în vigoare, pentru cele două forme ale concursului de infracțiuni, sînt deosebite.

Ne vom ocupa de influența unor astfel de cauze asupra pedepselor stabilite pentru concursul real de infracțiuni, deoarece în legătură cu această formă a concursului de infracțiuni, în problema care ne interesează, au apărut opinii divergente în practica judiciară și literatura juridică de specialitate.

Prin apariția unor acte de clemență ale puterii de stat, s-a ridicat problema, în practica judiciară și în literatura juridică penală, dacă beneficiul actului de clemență — amnistie sau grațiere — trebuie raportat la pedeapsa de executat, stabilită de instanța de judecată, rezultată din contopire, sau la fiecare dintre pedepsele stabilite pentru infracțiunile concurente, asupra cărora a operat contopirea.

S-au formulat două puncte de vedere în această privință. Pe de o parte, potrivit unei prime păreri, s-a considerat că beneficiul actului de clemență trebuie raportat întotdeauna la pedeapsa rezultantă, de executat, iar, pe de altă parte, cealaltă părere a considerat, dimpotrivă, că actul de amnistie sau grațiere trebuie aplicat fiecăreia dintre pedepsele stabilite de instanța de judecată pentru respectivele infracțiuni.

Întrucît această ultimă părere corespunde legii, fiind bazată pe o corectă interpretare a dispozițiilor care guvernează materia concursului real de infracțiuni, vom argumenta justetea ei după ce în prealabil vom prezenta sumar punctul de vedere contrar.

Potrivit acestui punct de vedere, dispozițiile unei legi de amnistie sau grațiere nu se aplică în raport cu fiecare pedeapsă stabilită pentru infracțiunea concurentă,

ci, se aplică exclusiv la pedeapsa rezultantă sau colectivă, la care s-a ajuns prin aplicarea cumulului juridic facultativ¹. Procedind în acest fel, rezultă că dacă intervine o lege de amnistie sau grațiere și pedeapsa rezultantă cade sub incidența acestei legi, se stinge executarea tuturor pedepselor infracțiunilor concurente care s-au contopit în baza art. 101 c. pen. în pedeapsa de executat, întrucât aceasta este indivizibilă și numai față de ea operează actul de clemență.

Dacă, de pe urma recunoașterii beneficiului unei legi de grațiere, pedeapsa rezultantă s-a micșorat numai, devenind astfel interioară uneia dintre pedepsele infracțiunilor în concurs real, în raport cu care legea de grațiere nu produce efecte, se va menține în continuare pedeapsa rezultantă, pentru că numai la aceasta se raportează actul de clemență, dar, aceasta se va întregi până la cuantumul pedepsei singulare maxime, deoarece nu se poate concepe ca pentru o pluralitate de infracțiuni să se aplice o pedeapsă mai redusă decât pentru una dintre faptele penale concurente exceptate de la beneficiul actului de grațiere.

Sustinătorii acestui punct de vedere au considerat că s-a dat astfel o rezolvare certă și rapidă în ce privește incidența unor cauze de stingere sau micșorare a pedepselor în cazul concursului real de infracțiuni, rezolvare aplicabilă oricărui caz apărut în practica instanțelor judecătorești. Chiar, mai mult, se afirmă că sistemul prezintă și avantajul de a putea fi aplicat de însuși organul de executare, înaintându-se, pe această cale, inconvenientul și dificultatea sistemului opus, care, recunoscând beneficiul amnistiei sau grațierii în raport cu fiecare infracțiune sau pedeapsa în parte, reclama intervenția instanței de judecată pentru a face o nouă aplicare a art. 101 C. pen.²

Punctul acesta de vedere este, evident, contrar art. 101 C. pen. care reglementează tratamentul juridic al concursului real de infracțiuni.

Înăfățișind cel de al doilea punct de vedere, de altfel îmbrățișat în teorie și practică³, cu argumentele care-l susțin, vom formula, cu acel prilej, unele critici de natură a demonstra că opinia arătată mai sus nu poate fi sprijinită nici cu argumente de text nici cu argumente ale unei interpretări raționale.

Corecta rezolvare a problemei, privind modul cum influențează cauzele de stingere sau micșorare a pedepselor, în condițiile concursului real de infracțiuni, se poate da, numai în lumina dispozițiilor art. 101 C. pen., potrivit cărora, în cazul acestei forme a pluralității de infracțiuni „se aplică dintre pedepsele stabilite de instanță pentru fiecare din acele infracțiuni, pedeapsa cea mai gravă, care poate fi sporită cu un plus”.

După cum rezultă cu claritate din textul de lege citat, înainte de determinarea pedepsei pe care o va executa infractorul, se vor stabili mai multe pedepse corespunzătoare infracțiunilor concurente, condamnatul urmînd a executa numai una singură dintre acestea și anume pe cea mai gravă, la care se poate adăuga un spor prevăzut de art. 101 C. pen.

Procesul de aplicare a pedepsei, în cazul concursului real de infracțiuni, implică, deci, parcurgerea a două momente: fixarea pedepsei pentru fiecare infracțiune în parte, potrivit criteriilor generale de individualizare a pedepsei, și apoi

¹ A se vedea V. Rămureanu, notă la sent. pen. nr. 114 din 31 ianuarie 1958, a Trib. popular al raionului Gura Humorului, în „Leg. pop.” nr. 7/1958, p. 52.

² A se vedea nota citată.

³ A se vedea Pață Victor, notă la sentința penală nr. 114 din 31 ianuarie 1958 a Trib. pop. raion Gura Humorului, în „Leg. pop.”, nr. 7/1958, p. 50; Gh. I. Chivulescu și I. V. Socec, notă la dec. pen. nr. 740 din 22 martie 1958 a Trib. Cap., col. II pen., în „Leg. pop.”, nr. 5/1959, p. 87; în același sens Trib. Suprem, col. pen., dec. nr. 737 din 12 octombrie 1960, în „Leg. pop.”, nr. 4/1961, p. 88; Trib. pop., raion Turnu Severin, sent. pen. nr. 175, din 28 ianuarie 1963, în „Just. nouă”, nr. 10/1963, p. 66.

stabilirea pedepsei ce urmează a fi executată, adică a pedepsei celei mai grave, cu sau fără spor, în funcție de pericolozitatea socială a ansamblului infracțional și a făptuitorului.

Pedepsele astfel fixate pentru toate infracțiunile concurente, asupra cărora operează cumulul juridic facultativ, rămân mai departe în ființă deși se execută numai una singură, pedeapsa rezultantă. Sistemul sancționator care duce la executarea pedepsei celei mai grave în care sînt absorbite pedepsele mai ușoare, nu le desființează pe acestea din urmă ca existență de sine stătătoare, ci, ele continuă să existe mai departe în individualitatea lor bine determinată⁴.

Față de prevederile legale care impun în situația concursului real de infracțiuni, ca inculpatul să execute pedeapsa cea mai mare, la care se poate adăuga un spor, nu înseamnă că pedeapsa rezultantă constituie condamnarea propriu-zisă, ci, aceasta reprezintă o modalitate de executare a pedepselor privative de libertate, pentru a feri pe condamnat de executarea totalului sancțiunilor pronunțate de instanța de judecată pentru fiecare infracțiune în parte.

Legiuitorul prin prevederile art. 101 C. pen. a consacrat acest sistem, adică, a voit să se stabilească în mod separat pedepse pentru fiecare infracțiune aflată în concurs real, tocmai pentru a face posibilă recalcularea pedepsei rezultante, în situația în care, după condamnarea definitivă, ar apare o cauză legală care ar duce la înlăturarea sau diminuarea unor pedepse pronunțate pentru infracțiunile concurente, cum ar fi amnistia, grațierea sau dezincriminarea.

Așa stînd lucrurile, actul de clemență — amnistie sau grațiere — trebuie aplicat nu la pedeapsa rezultată din contopire, considerată ca fiind unică și indivizibilă a întregului ansamblu faptic sancționat, ci, aplicația lui se va face în raport cu fiecare dintre pedepsele stabilite de instanța de judecată, dacă acestea cad sub incidența actului de clemență, întrucît așa cum am arătat, ele își păstrează existența proprie și pe viitor.

Dacă am admite punctul de vedere pe care-l combatem, potrivit căruia beneficiul unei legi de amnistie sau grațiere ar trebui recunoscut numai în raport cu pedeapsa rezultantă, ar dispărea însăși rațiunea reglementării pe care o cuprinde art. 101 C. pen. Acesta fiind sistemul de sancționare al concursului real, trebuie respectat ca atare, căci acolo unde legea a vrut un alt sistem de sancționare, a arătat-o în mod expres, ca în cazul art. 103 C. pen., privitor la concursul formal de infracțiuni.

Pedeapsa globală aplicată condamnatului în baza cumulului juridic facultativ nu este indivizibilă, ci, ea se poate și trebuie despărțită, ori de cîte ori apar situații legale care impun aceasta.

A accepta ideea că actul de amnistie sau grațiere ar avea efecte numai față de pedeapsa rezultantă, ar însemna implicit să recunoaștem, împotriva prevederilor art. 101 C. pen., că pedepsele mai ușoare stabilite de instanță pentru fiecare infracțiune în parte sînt desființate, inexistente.

Or, rațiunea care l-a determinat pe legiuitor să adopte sistemul stabilirii de pedepse separate pentru fiecare infracțiune în parte — care rămîn mai departe în ființă chiar dacă se execută pedeapsa cea mai gravă — a fost tocmai aceea de a da eficiență actelor de amnistie, grațiere sau dezincriminare, în raport cu fiecare infracțiune sau pedeapsă aplicată, în măsura în care intră în sfera dispozițiilor unor astfel de acte.

Aceasta fiind opinia justă, considerăm că este util să arătăm cum se rezolvă, în lumina ei, diferite situații care se pot ivi în practica judiciară în legătură cu apariția unor acte de amnistie și grațiere.

În cazul apariției unei legi de amnistie, aceasta va opera în raport cu fiecare infracțiune care se găsește în concurs real, și, nu numai față de infrac-

⁴ În același sens, decizia de îndrumare a Plen. Trib. Suprem, nr. 5 din 27 martie 1961, în „Leg. pop.”, nr. 5/1961, p. 94.

țiunea cea mai gravă a cărei pedeapsă sporită sau nu o va executa infractorul, după cum urmează.

Dacă concursul real este alcătuit numai din două infracțiuni, dintre care una i se înlătură caracterul infracțional prin legea de amnistie, în mod firesc dispăre concursul real de infracțiuni, deoarece nu se mai realizează condiția pluralității de fapte penale, infractorul urmînd a executa pedeapsa infracțiunii neamnistiate.

Concursul real de infracțiuni subzistă, existența lui nu este cu nimic afectată, dacă, din pluralitatea de infracțiuni numai una sau parte din ele au beneficiat de actul de amnistie, fiind suficient să rămînă în ființă doar două infracțiuni.

La aceleași rezultate s-ar ajunge dacă am raporta la situațiile avute în vedere mai sus, în locul amnistiei, un act de grațiere cu caracter total.

Continuînd să existe mai departe concursul real de infracțiuni, cu altă înfățișare însă — mai puține infracțiuni, mai puține pedepse sau același număr de pedepse reduse însă în cazul unei grațieri parțiale — instanța de judecată va fi obligată să facă din nou aplicația art. 101 C. pen., dispunînd, și de data aceasta, executarea pedepsei celei mai grave, cu posibilitatea adăugării sporului, în funcție de noua situație rezultată de pe urma recunoașterii cauzelor de înlăturare sau micșorare a pedepselor.

Intervenția acestor cauze poate opera următoarele modificări în structura concursului real de infracțiuni — cînd acesta rămîne ca atare — și implicit asupra pedepselor corespunzătoare infracțiunilor concurente.

Se poate să fie amnistiată infracțiunea cea mai gravă sau grațiată total pedeapsa cea mai gravă, situație în care, instanța de judecată va hotărî în baza art. 101 C. pen. care dintre pedepsele pronunțate pentru celelalte infracțiuni se va executa, făcîndu-se și o nouă apreciere în privința aplicării sporului, dacă acesta a fost aplicat inițial.

Se poate să cadă sub incidența legii de amnistie una dintre infracțiunile pentru care s-a aplicat o pedeapsă mai ușoară sau să beneficieze de grațierea totală una sau unele dintre pedepsele mai ușoare aplicate infracțiunilor concurente. În această situație la prima vedere s-ar părea că amnistia sau grațierea nu produce nici un efect asupra pedepsei de executat, întrucît, pedeapsa cea mai gravă n-a beneficiat de dispozițiile acestor acte. Și în această privință trebuie să facem următoarele distincții:

— dacă instanța de judecată a dispus numai executarea pedepsei celei mai grave, fără aplicarea sporului, condamnatul va continua să execute pedeapsa stabilită inițial, fără nici o modificare.

— dacă instanța la pedeapsa cea mai gravă a adăugat sporul de pedeapsă permis de dispozițiile art. 101 C. pen., amnistia sau grațierea va opera indirect asupra sporului impunîndu-se o nouă apreciere a lui.

Se știe că plusul de pedeapsă limitat, care poate fi adăugat la pedeapsa cea mai gravă, în baza cumului juridic facultativ, este justificat de necesitatea unei cît mai bune individualizări a pedepsei, în cazul concursului real de infracțiuni, în raport cu pericolul social ce rezultă din săvîrșirea mai multor infracțiuni de către același infractor.

Problema de a ști dacă sporul de pedeapsă care poate fi adăugat la pedeapsa de bază trebuie menținut, reapreciat sau suprimat, se rezolvă în cazurile înfățișate mai sus, ținînd seama de efectele amnistiei, dezincriminării sau grațierii, asupra existenței concursului însuși sau de noua configurație a ansamblului de fapte, care, imprimă un alt grad de pericolozitate socială atît a faptelor concurente cît și a infractorului care le-a săvîrșit, și, care trebuie să fie din nou evaluate în raport cu legea penală.

O primă regulă care rezultă cu toată evidența din dispozițiile legii penale în materia de care ne ocupăm, este aceea, după care, dacă în concurs se găsesc numai două infracțiuni dintre care una a fost amnistiată, dezincriminată sau pe-

deapsa ei total grațiată, infractorul va executa numai pedeapsa infracțiunii neatinșă de actul de clemență, fără sporul aplicat inițial care nu mai este justificat întrucât nu ne mai găsim în prezența unei pluralități de infracțiuni, ci a unei unități infracționale⁵.

În cazurile în care amnistia, dezincriminarea sau grațierea privesc numai parte din infracțiunile concurente, rămânând neatinse cel puțin două dintre ele, ca și atunci când pedepsele contopite sînt numai parțial reduse prin grațiere, rațiunea majorării cu un spor a pedepsei celei mai grave dintre pedepsele stabilite pentru infracțiunile în concurs poate să dispară sau să sufere o atenuare în raport de situația nou creată, fapt care obligă la reconsiderarea sporului sub aspectul întinderii lui sau dacă este cazul chiar la înlăturarea lui⁶. Totuși, chiar și în aceste situații discutate, avîndu-se în vedere infracțiunile și pedepsele menținute precum și toate circumstanțele obiective și subiective în care au fost comise, nu este exclus să se mențină sporul inițial aplicat de instanța de judecată, cînd se constată că numai prin menținerea acestuia se poate ajunge la reeducarea infractorului.

Aceste concluzii sînt valabile indiferent dacă judecarea infracțiunilor concurente s-a făcut în același timp în fața aceleiași instanțe de judecată sau separat la instanțe diferite, situație în care se va face contopirea pedepselor potrivit art. 108 C. pen.

L'INFLUENCE DES CAUSES D'EXTINCTION OU DE DIMINUTION DES PEINES DANS LE CAS DU CONCOURS RÉEL D'INFRACTIONS

Résumé

L'auteur envisageant le problème des causes d'extinction ou de diminution des peines dans le cas du concours réel d'infractions, considère que dans cette situation les actes de clémence — l'amnistie ou la grâce — doivent être rapportés à chacune des peines établies par le jugement pour les infractions en concours réel et pas à la peine qui doit, être exécutée.

⁵ În mod greșit unele instanțe de judecată au menținut sporul chiar și în această situație, soluții desființate pe motiv de nelegalitate; a se vedea dec. nr. 498 din 21 aprilie 1961 a Trib. Suprem, col. pen. în „Justiția nouă”, nr. 2/1962, p. 158.

⁶ A se vedea V.P., notă la dec. pen. nr. 10 din 11 ianuarie 1955, a Trib. Reg. Bacău, în „Leg. pop.”, nr. 8/1956, p. 954.

CONTRIBUTII LA STUDIUL NOTIUNII DE INTERES ÎN DOMENIUL DREPTULUI

DE

B. BRAUNSTEIN

*Comunicare prezentată în sesiunea științifică din octombrie 1967
a Universității „Al. I. Cuza” Iași*

În viața socială nimic nu se face fără interesele oamenilor. Faptul acesta explică de ce întâlnim noțiunea de interes nu numai în economia politică, psihologie, istorie etc., ci și în domeniul dreptului, fiind o noțiune „cheie” pentru științele sociale.

Atenția deosebită ce trebuie acordată acestei noțiuni, ne-a îndemnat ca din complexa și multilaterală problemă a interesului în domeniul dreptului, să examinăm doar unele aspecte pe care le ilustrăm prin referiri la dreptul actual al țării noastre, luat în ansamblu, ca unitate și în special la dreptul penal.

I

Definind de pe poziții marxist-leniniste esența dreptului nostru pozitiv în actuala etapă de dezvoltare a țării, tov. N. Ceaușescu în Raportul cu privire la proiectul de Constituție a spus: „Legile țării noastre exprimă voința și interesele întregului popor...”¹.

Prin urmare, potrivit acestei definiții, elementele care determină esența dreptului nostru în etapa desăvârșirii construcției socialiste sînt: voința întregului popor și interesele întregului popor.

Voința întregului popor, ca voință de stat a întregii societăți exprimată în normele dreptului pozitiv, este determinată în conținutul ei de interesele întregului popor, adică ale întregii societăți devenită unitară ca rezultat al dispariției claselor exploatare.

Datorită acestei legături — ca expresie a legăturii dintre voință și interes în general — înțelegerea profundă a esenței dreptului nostru face necesară studiarea și definirea din punct de vedere juridic nu numai a noțiunii de voință a întregului popor ci și a noțiunii de interese ale întregului popor.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Raport cu privire la proiectul de Constituție a Republicii Socialiste România*, Ed. pol., Buc., 1965, p. 26.

Noțiunea de interese ale întregului popor nu reprezintă însă decît un aspect concret al noțiunii celei mai generale, adică al categoriei de interes, de care se ocupă sociologia.

Prin urmare, definirea justă, din punct de vedere juridic, a noțiunii de interese ale întregului popor, trebuie să aibă ca punct de plecare o definiție științifică fundamentată a categoriei sociologice de interes pe care știința dreptului s-o concretizeze prin precizarea că este vorba de interese care determină voința de stat exprimată în normele dreptului pozitiv.

Ce este deci interesul?

Problema cauzelor activității omenești a preocupat pe gînditori din timpurile cele mai vechi. Materialiștii francezi din sec. al XVIII-lea sînt însă primii care, în istoria gîndirii sociale, au încercat să interpreteze viața socială pornind de la interese, cerințe.

O mențiune specială merită filozoful Helvetius, care, în cartea sa *Despre spirit*, a formulat chiar legea interesului astfel: „Dacă universul fizic este supus legilor mișcării, universul moral nu este mai puțin supus legilor interesului. Interesul este pe pămînt marea vrăjitor care schimbă în ochii tuturor creaturilor forma tuturor obiectelor”².

Dacă au meritul de a fi văzut în interes unul din cele mai puternice mobiluri al oricărei atitudini și conduite umane, materialiștii francezi n-au înțeles însă care este adevărata natură a interesului deoarece l-au rupt de baza sa socială obiectivă, deducîndu-l fie din simțuri (Helvetius), fie din idei, adică din ceea ce cred oamenii că este necesar pentru fericirea lor (D'Holbach, *Sistemul naturii*).

Hegel care a adus contribuții importante la dezvoltarea teoriei interesului, subliniind rolul hotărîtor al intereselor în dezvoltarea societății, n-a depășit nici el cadrul interpretării idealiste cu privire la baza obiectivă a interesului, aceasta fiind după Hegel ideea absolută.

În știința burgheză a dreptului, H. Kelsen, ca și alți teoreticieni, înconjurînd nașterea interesului de o subiectivitate exagerată, afirmă că interesul este un fenomen psihic subiectiv a cărui existență sau absență depinde exclusiv de starea de spirit a individului³.

Desigur că interesele nu acționează în mod direct ci se manifestă sub formă de dorințe, pasiuni, scopuri, idei etc., care determină în mod direct activitatea oamenilor.

Această situație nu îngăduie însă — așa cum se face în concepțiile psihologice ca cea susținută de Kelsen și de alți sociologi burghezi — reducerea interesului la formele subiective pe care le îmbracă și prin care acționează, adică la mobilurile de natură spirituală ale conduitei oamenilor.

În cadrul luptei ideologice din domeniul dreptului asemenea concepții, detașînd interesul de condițiile vieții materiale, sînt de natură să ascundă legătura dintre drept și baza economică a societății și implicit conținutul de clasă al dreptului.

În opoziție cu interpretarea psihologistă unilaterală care reduce interesul la formele subiective sub care apare, marxism-leninismul studiază interesul în unitatea laturilor sale, ca o categorie obiectivă și totodată subiectivă.

Încă în primele lucrări clasice ale marxismului au dezvăluit baza obiectivă a interesului, arătînd că aceasta rezidă în relațiile de producție ale unei anumite societăți.

Mecanismul de formare pe această bază a interesului este următorul: relațiile de producție determină structura economică a societății, repartizarea unor mari mase

² Citat după A. G. Zdravomîslov, *Interesul ca o categorie a materialismului istoric*, în „Cercetări filozofice”, nr. 5/1960, p. 41.

³ Citat după M. Szołaczki, *Les rapports entre l'intérêt individuel et l'intérêt de classe dans le droit objectif*, în revista „Acta juridica Academiae Scientiarum Hungaricae”, tomus VI, Fasciculi 1—2, Budapesta, 1964, p. 123, nota 10.

de oameni, clase, în diferite sfere ale producției și situația lor economică. Din această situație decurg cu necesitate interesele indivizilor, grupelor, claselor, care determină activitatea acestora și direcția ei. Astfel, din situația economică a proletariatului de clasă exploatată, situație determinată de relațiile de producție capitaliste, decurge cu necesitate interesul fundamental al acestuia de a nimici orînduirea capitalistă și de a construi societatea socialistă lipsită de orice fel de exploatare a omului de către om.

Din legătura directă ce există între relațiile de producție și interes, decurg anumite consecințe ce prezintă o deosebită însemnătate pentru înțelegerea adevăratei naturi a interesului precum și a relațiilor dintre interes și drept.

a) Interesul are un caracter obiectiv, în sensul că exprimă relații ce iau naștere între individ sau clasă și condițiile vieții materiale, independent de conștiința și voința oamenilor. În acest înțeles, în *Ideologia germană* care reprezintă un progres în conturarea concepției lor, Marx și Engels scriu: „...interesul comun nu există numai în imaginație, ca ceva „general”, dar există în primul rînd în realitate, ca o dependență reciprocă a indivizilor între care este divizată munca”⁴.

Referindu-se în mod special la interesele pe care le ocrotesc normele dreptului pozitiv, G. V. Plehanov exprimă caracterul lor obiectiv astfel: „Toate regulile dreptului pozitiv ocrotesc anumite interese. De unde derivă aceste interese? Oare sînt produse ale voinței și conștiinței oamenilor? Deloc! Ele sînt create de condițiile economice ale oamenilor”. Apoi, în continuare, adaugă: „Interesele ocrotite de lege nu sînt create de oamenii pentru ei înșiși ci sînt determinate de relațiile materiale ale oamenilor în procesul producției”⁵.

Prin urmare dreptul nu creează ci servește ca instrument de realizare a intereselor clasei dominante sau ale întregii societăți — după dispariția claselor exploatatoare — interese ce iau naștere în mod obiectiv, fiind determinate de condițiile vieții materiale ale oamenilor. Rațiunea de existență a oricărui drept rezidă deci în servirea anumitor interese obiectiv apărute. În lumina acestei teze, obiectul infracțiunii, adică interesul pe care-l ocrotește legea penală nu poate fi considerat, așa cum se obișnuiește, ca un element constitutiv, ci ca o premisă a infracțiunii. Infracțiunea atinge sau periclitează un interes pe care legea penală nu-l creează ci pe care îl consideră demn — datorită valorii sale — de ocrotire penală.

b) Interesul are un caracter concret, istoric în sensul că schimbarea relațiilor de producție determină, în mod necesar, schimbarea corespunzătoare a conținutului și caracterului intereselor și implicit esența dreptului.

Astfel, în societatea întemeiată pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, caracterul exploatator al relațiilor sociale de producție determină caracterul antagonist al intereselor de clasă. Dreptul în aceste condiții ocrotește interesul proprietarilor privați care tînde la menținerea și consolidarea relațiilor de producție respective împotriva interesului celor exploatați care urmărește tocmai nimicirea lor.

În schimb, în societatea socialistă existența relațiilor de producție lipsite de orice exploatare își găsește expresia în comunitatea intereselor și telurilor tuturor claselor și categoriilor sociale ce alcătuiesc societatea. De aci izvorăște forța societății socialiste și superioritatea dreptului socialist.

Referindu-se la schimbarea caracterului intereselor, ca rezultat al victoriei socialismului în țara noastră și la însemnătatea acestei schimbări pentru trăinicia noii societăți tov. N. Ceaușescu a spus: „Orînduirea noastră este puternică, ea se bazează pe comunitatea de interese și teluri a claselor și categoriilor sociale din care este alcătuită societatea...”⁶.

⁴ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 3, Ed. pol., Buc., 1958, p. 33.

⁵ G. V. Plehanov, *Opere filozofice alese*, vol. I, Moscova, 1956, p. 260.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 27.

În condițiile acestei societăți și dreptul își schimbă esența. El servește interesele întregului popor avînd ca finalitate construcția orînduirii socialiste și crearea condițiilor trecerii la comunism.

În noua esență a dreptului își găsește explicația noua atitudine a oamenilor muncii față de legi. Această atitudine, după cum a arătat tov. N. Ceaușescu „...se oglindește și în reducerea infracțiunilor, a cazurilor de încălcare a normelor de conviețuire socială”⁷.

Îmbinînd considerațiile noastre cu privire la aspectul obiectiv al interesului, adică cu privire la interesul obiectiv, putem spune că acesta exprimă relațiile ce se formează, în mod necesar, între oameni — individ, grupă socială — și condițiile vieții materiale și care există deci indiferent de faptul că au fost sau nu recunoscute de oameni⁸.

II

Interesul obiectiv nu poate determina însă, în mod direct, activitatea oamenilor ci numai prin mijlocirea sentimentelor, ideilor, scopurilor, adică a formelor subiective sub care apare în mod necesar, ca rezultat al reflectării sale, în conștiința individuală sau socială.

Aceste forme subiective, sub care se manifestă în mod inevitabil interesul obiectiv, reprezintă latura subiectivă a interesului sau interesul în înțeles subiectiv, care, la rîndul său, constituie mobilul direct al conduitei oamenilor.

Faptul că interesul subiectiv este o reflectare în conștiința — individuală sau socială — a interesului obiectiv, nu poate duce însă la concluzia că interesul subiectiv coincide totdeauna cu interesul obiectiv, deoarece reflectarea acestuia în conștiință nu este o reflectare mecanică ci o activitate de judecată susceptibilă de erori și ca atare este posibilă neconcordanța dintre cele două aspecte ale interesului.

O reflectare neadecvată a interesului obiectiv va avea drept urmare o conduită care se va depărta sau care va fi chiar contrară celei cerute de interesul obiectiv, deoarece interesul subiectiv este mobilul direct al comportării oamenilor.

În această neconcordanță posibilă dintre interesul obiectiv și cel subiectiv, găsim explicația cazurilor de încălcare a normelor juridice chiar de către elementele a căror interese obiective le exprimă dreptul. La o asemenea neconcordanță se referă, în mod expres, de exemplu art. 245 c.p. potrivit căruia comite infracțiunea de abuz de serviciu funcționarul care-și încalcă îndatoririle de serviciu, din interese materiale sau din alte interese personale etc.

În acest caz „interesele materiale” sau „alte interese personale” la care se referă textul incriminator reprezintă interesul funcționarului în sens subiectiv, adică mobilul direct al activității infracționale. Acest interes subiectiv nu este o reflectare justă ci una eronată a interesului obiectiv al funcționarului, care îi cere îndeplinirea corectă a îndatoririlor de serviciu. Într-adevăr, îndeplinirea conștiințioasă a îndatoririlor de serviciu asigură bunul mers al serviciului, adică satisfacerea unui interes obștesc și implicit a interesului său adevărat, obiectiv, deoarece ca și oricare alt cetățean el este direct interesat în bunul mers al serviciilor de stat și obștești.

În țara noastră, rolul conducător al partidului, în opera de construcție a socialismului deci și în opera de modelare și dezvoltare a conștiinței politice și juridice a oamenilor muncii, asigură concordanța dintre interesele obiective și cele subiective, ceea ce are drept urmare că normele dreptului exprimă interesele obiective ale întregii societăți devenită omogenă prin dispariția claselor exploatatoare, precum și respectarea benevolă a acestor norme de către imensa majoritate a cetățenilor, ceea ce înseamnă implicit restrîngerea domeniului aplicării constrîngerii de stat. Aceasta este folosită față de membrii înapoiți care prin faptele lor

⁷Ibidem, p. 26.

⁸M. Szotáczki, op. cit., p. 125.

ilegale se opun intereselor societății. Și în cazul acestora, prin aplicarea sancțiunilor, se urmărește doar îndreptarea și reeducarea făptuitorilor în spiritul respectării benevole a legilor.

Realizarea concordanței dintre cele două laturi ale interesului înseamnă realizarea saltului din domeniul necesității în domeniul libertății. Într-adevăr, conformarea din convingere, nu din constrângere, a conduitei cu interesul obiectiv exprimat prin normele dreptului, implică înțelegerea acestuia și deci a necesității social-economice pe care o exprimă.

Sintetizând cele de mai sus putem conchide că interesul în sens subiectiv este o reflectare, mai mult sau mai puțin adecvată, în conștiință a interesului obiectiv și constituie mobilul direct al conduitei umane⁹.

Îmbinând cele spuse despre cele două sensuri sau laturi ale interesului, acesta poate fi definit ca fiind unul din cele mai puternice mobiluri ale conduitei oamenilor și expresia directă a relațiilor de producție în societatea lor practică¹⁰.

Pentru definirea noțiunii de interese ale întregului popor trebuie luat în considerare și faptul că interesele întregului popor, deși se armonizează cu interesele personale ale cetățenilor, nu reprezintă totuși suma acestora din urmă, ci interesele întregii societăți, luată ca atare, ca comunitate socială istoricește dată, adică interese obștești.

Orice interese obștești, în mod necesar, exprimă interesele generale și comune ale membrilor ce formează respectiva colectivitate deoarece satisfacerea acestor interese asigură existența respectivei colectivități, care poate fi o clasă socială sau întreaga societate. Datorită acestui fapt interesele colective au prioritate față de cele individuale, iar orice drept este expresia intereselor comune, fie ale clasei dominante, în condițiile societății împărțite în clase, fie ale întregii societăți devenită omogenă după dispariția claselor exploatoare. În acest sens, Marx și Engels în *Ideologia germană* au scris „Expresia acestei voințe determinate de interesele lor comune este legea”¹¹. Pe cale de consecință, se bucură de protecția legii numai interesele individuale ce corespund sau nu sînt contrare intereselor comune.

Dînd expresie acestei teze, art. 1 din Decretul nr. 31/1954, privitor la persoanele fizice și juridice, prevede: „Drepturile civile ale persoanelor fizice sînt recunoscute în scopul de a satisface interesele personale, materiale și culturale, în acord cu interesul obștesc”.

Totodată definiția noțiunii de interese ale întregului popor trebuie să scoată în evidență și rolul partidului care, recunoscînd interesele obiective ale întregului popor, face ca ele să devină conștiente, adică interese subiective și să-și găsească expresia în normele dreptului.

Pe baza dezvoltărilor de mai sus, noțiunea de interese ale întregului popor, în sens juridic, poate fi definită astfel: prin interese ale întregului popor se înțeleg interesele comune ale claselor și grupelor sociale ce alcătuiesc societatea socialistă, care, datorită rolului conducător al partidului, exprimînd în mod adecvat cerințele obiective ale existenței și dezvoltării acesteia, determină voința întregului popor ca voință de stat a întregii societăți sub conducerea clasei muncitoare, voință ce-și găsește expresia în regulile de conduită general-obigatorii corespunzătoare.

Interesele întregului popor sînt variate prin conținutul lor; ele sînt interese economice, politice, naționale, ideologice, spirituale etc. Toate tind însă către aceeași finalitate: „dezvoltarea orînduirii și înflorirea națiunii socialiste, creșterea continuă a bunăstării materiale și culturale a poporului, asigurarea libertății și demnității omului, afirmarea multilaterală a personalității umane (art. 13 din Constituție).

⁹ Vezi M. Szotácski, *op. cit.*, p. 125.

¹⁰ Vezi A. G. Zdravomislov, *op. cit.*, p. 51; M. Szotácski, *op. cit.*, p. 123.

¹¹ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 3, Ed. pol., Buc., 1958, p. 337.

Forma sub care apare interesul în dreptul penal

Interesele pe care le exprimă și ocrotește dreptul nu au aceeași valoare. Cele mai importante sînt puse sub protecția legii penale. Sub ce formă le exprimă? În mod inevitabil, sub forma relațiilor sociale pe care le ocrotește împotriva faptelor pe care le incriminează ca infracțiuni, deoarece prin aceste relații sociale se realizează însăși interesele pe care legea penală le exprimă. Cu alte cuvinte interesele pe care le exprimă legea penală apar sub forma a ceea ce în știința dreptului penal poartă denumirea de obiect — social-juridic — al infracțiunii.

Datorită faptului că interesele pe care le exprimă dreptul penal apar sub forma obiectului juridic al infracțiunii, uneori atît în legislația penală cît și în literatura de specialitate, obiectul juridic al infracțiunii este identificat cu interesele ce-și găsesc expresia în legea penală, ceea ce din punct de vedere practic nu constituie o greșeală.

Astfel de exemplu, Titlul IX din vechiul cod penal poartă denumirea de „Crime și delictе contra intereselor publice”. Lăsînd de o parte faptul că această denumire dată unei grupe de infracțiuni amintește de împărțirea infracțiunilor, în infracțiuni contra intereselor generale și infracțiuni contra intereselor individuale, împărțire specifică codurilor penale burgheze, ea este însă semnificativă pentru ceea ce urmărim să demonstrăm. Prin „interese publice” în cazul de față, legea are în vedere obiectul de grupă al infracțiunilor prevăzute de art. 385 și urm. c.p.

Dintre codurile penale socialiste străine, codul penal cehoslovac intrat în vigoare în 1961, denumește obiectele ocrotite de legea penală „interese ocrotite”. Astfel de exemplu, art. 3 al. 3 din acest cod prevede că: „măsura pericolului cu care o faptă amenință societatea este determinată în special de importanța interesului ocrotit și pe care fapta l-a atins”.

Este evident că prin cuvintele „interesul ocrotit” textul se referă la obiectul juridic al infracțiunii, deoarece de valoarea acestuia depinde în primul rînd gradul de pericol social al infracțiunii.

Și în literatura de drept penal, unii autori, atunci cînd se ocupă de obiectul juridic al infracțiunii, arată că acesta constă în interesele — generale sau personale — pe care legea penală le ocrotește împotriva infracțiunilor.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DE LA NOTION D'INTÉRÊT EN DROIT

Résumé

L'étude comprend deux parties. Dans la première partie l'auteur élabore et définit la catégorie sociologique d'intérêt.

Dans la deuxième, s'appuyant sur la catégorie d'intérêt il essaie de définir la notion d'intérêt du peuple entier, qui présente une importance fondamentale pour comprendre l'essence de notre droit dans l'étape actuelle de développement du pays.

CU PRIVIRE LA BEȚIE ȘI INFLUENȚA EI ASUPRA RĂSPUNDERII PENALE

DE

OCTAVIAN LOGHIN

Comunicare prezentată la sesiunea din octombrie 1967

Beția constă, după cum se știe, într-o stare de intoxicație alcoolică sau cu alte substanțe toxice ori stupefiante care produc tulburări asupra facultăților psihice ale omului, putând determina chiar completa paralizare a acestora și, deci, înlăturarea completă a aptitudinii de a înțelege și de a-și manifesta în mod conștient voința.

În funcție de natura substanței care produce agentului starea de beție, se face distincție între beția caldă, produsă prin alcool și beția rece, produsă prin alte substanțe toxice ori stupefiante: eter, morfină, cocaină etc.

Beția caldă, ca și cea rece, se poate prezenta sub mai multe forme, care se deosebesc între ele prin gradul de intoxicație prin alcool sau alte substanțe și deci, prin gravitatea consecințelor pe care le produc asupra facultăților psihice ale agentului.

Dintre aceste forme, cele mai grave sînt beția psihopatică și beția epileptiformă, caracterizate ambele prin alterarea facultăților mintale ale agentului, cauză din care sînt și considerate ca forme ale alienației mintale.

Alte două forme de beție, în legătură cu care s-a ridicat problema de a ști dacă trebuie sau nu să constituie o preocupare pentru legiuitorul penal, este beția completă și beția incompletă.

Beția este considerată completă în situația în care intoxicația alcoolică sau cu altă substanță determină o paralizare a forței musculare și o întunecare a facultăților mintale și este considerată incompletă, în situația în care intoxicația alcoolică sau cu alte substanțe determină numai o stare de ușoară surescitare care nu are caracterul unei tulburări psihice de natură a înlătura capacitatea agentului de a înțelege și voi.

Beția completă, ca și cea incompletă, poate fi involuntară și voluntară.

Beția este involuntară în situația în care ea se produce fără voia celui ce ajunge în această stare și este voluntară, în situația în care agentul a știut că bea o băutură care-i poate produce o stare de beție și a vrut să bea cantitatea pe care a băut-o, indiferent dacă a vrut sau nu ca să se îmbete.

Prin urmare, ceea ce atribuie beției caracter voluntar constă în voința agentului de a bea și nu de a ajunge în stare de beție.

În ceea ce privește beția voluntară, aceasta, la rîndul ei, poate fi ocazională, întîmplătoare, cînd agentul ajunge în mod întîmplător în stare de beție, și preordinată, cînd agentul își produce anume starea de beție pentru a comite mai ușor o infracțiune.

Este de observat că nu toate legislațiile penale se ocupă în mod special de beție și de influența ei asupra răspunderii penale. Chiar și codul penal român, anterior celui intrat în vigoare în 1937, nu conținea nici o dispoziție expresă în această privință. Abia legiuitorul din 1937, prin dispozițiile art. 129 c.p., a ținut seama de unele forme ale beției, recunoscîndu-le anumite consecințe asupra răspunderii penale.

Astfel, la data promulgării codului, în 1936, legiuitorul a ținut seama de beția completă involuntară și absolut fortuită, căreia i-a recunoscut efectul unei cauze de înlăturare a răspunderii penale, de beția incompletă, involuntară și întîmplătoare, căreia i-a recunoscut efectul unei cauze de atenuare a răspunderii penale, de beția voluntară, produsă în mod întîmplător, căreia i-a recunoscut, de asemenea, efectul unei cauze de atenuare a răspunderii penale, și în sfîrșit de beția preordinată, căreia i-a recunoscut efectul unei cauze de agravare a răspunderii penale.

Ulterior, și anume în septembrie 1938, textul alin. I al art. 129 c.p. a fost modificat, fiind suprimată ultima sa parte, potrivit căreia dacă starea de beție, în condițiile prevăzute de prima parte a acestui text, nu era completă, se aplica pedeapsa prevăzută de lege pentru faptil săvîrșit, redusă după normele prevăzute la art. 97 și 98 c.p., astfel încît, de la această dată beția incompletă, involuntară și accidentală a încetat de a mai fi o scuză legală.

De asemenea, a fost modificat ulterior și textul al. II al art. 129 c.p., făcîndu-se precizarea că pentru a produce efectele atenuante arătate de acest text, beția trebuie să fie nu numai voluntară dar și completă.

În felul acesta, textul art. 129 c.p., în forma în care este astăzi în vigoare, stabilește efectele a trei forme de beție: beția completă involuntară și absolut fortuită, beția completă, voluntară, întîmplătoare și beția preordinată.

Astfel, potrivit art. 129 al. I c.p., „aceia care a săvîrșit o infracțiune în stare de beție completă, provocată prin alcool sau alte substanțe toxice ori stupefiante, este apărât de răspundere dacă această stare se datorește unor împrejurări accidentale, cu totul neprevăzute de autorul infracțiunii și absolut independente de voința sa”.

Și mai departe, potrivit al. II al aceluiași articol „aceia care, în stare de beție voluntară completă, produsă în mod întîmplător, săvîrșește o infracțiune, se pedepsește cu pedeapsa fixată de lege pentru infracțiunea săvîrșită, al cărui maximum se reduce cu o cincime; dacă pedeapsa este munca silnică pe viață, pedeapsa ce i se aplică este munca silnică de la 20 la 25 ani, iar dacă pedeapsa este moartea se aplică munca silnică pe viață”.

În sfîrșit, potrivit aliniatului final al art. 129 c.p., dispoziția aliniatului precedent nu se aplică dacă se dovedește că infractorul și-a provocat dinadins această stare, fie în scopul de a o invoca spre a i se micșora pedeapsa, fie pentru a executa mai ușor infracțiunea.

În aceste cazuri, infracțiunea este considerată „comisă cu premeditare”.

Dacă raportăm dispozițiile al. 2 al art. 129 c.p., dar nu în forma lor actuală și în reducerea pe care au avut-o la data intrării în vigoare a codului penal, adică în 1937, la dispoziția al. 1 al aceluiași text, putem deduce fără nici o dificultate, concepția care a stat la baza acestei reglementări, concepție care se desprinde, de altfel cu claritate și din dezbaterile care au avut loc cu prilejul redactării textului¹.

¹ A se vedea Cod penal adnotat, București, 1937, p. 313.

Intr-adevăr, ținând seama de principiile care stau la baza răspunderii penale și, îndeosebi, de principiul potrivit căruia nu există răspundere penală fără vinovăție, legiuitorul din 1937 a considerat, în primul rând, că o stare de beție care a înlăturat agentului aptitudinea de a înțelege și de a voi, trebuie să aibă în mod logic ca efect și înlăturarea răspunderii penale pentru fapta săvârșită într-o asemenea stare, bineînțeles cu condiția ca să nu se poată reține vreo culpă acestuia cu privire la împrejurarea care i-a produs starea de beție.

În consecință, legiuitorul din 1937 a prevăzut în alin. 1 al art. 129 c.p. că beția înlătură răspunderea penală numai dacă este completă și numai dacă se datorește unor împrejurări accidentale, cu totul neprevăzute de autorul infracțiunii și absolut independente de voința sa.

În al doilea rând, pornind de la observarea realității care demonstrează că, uneori, oameni care respectă, în genere, legea ajung să o încalce datorită, înainte de toate, unei stări de excitabilitate produsă prin consumarea unor băuturi alcoolice, legiuitorul a considerat că față de asemenea persoane, care prezintă un grad mai redus de pericolozitate socială, legea penală trebuie să fie și ea mai îngăduitoare.

În consecință, legiuitorul din 1937 a prevăzut în alin. 2 al art. 129 c.p. că beția incompletă, involuntară și întâmplătoare are ca efect atenuarea, într-o anumită măsură, a răspunderii penale.

Prin urmare, rațiunea atenuării răspunderii penale în situația prevăzută de art. 129 al. 2 c.p., ar consta în aceea că persoanele care comit o infracțiune într-o stare de beție voluntară, produsă în mod întâmplător, care nu înlătură complet aptitudinea lor de a înțelege și voi, sînt mai puțin periculoase și mai puțin vinovate, pe cînd rațiunea înlăturării răspunderii penale, în situația prevăzută de al. 2 ar consta în aceea că persoanele care comit o infracțiune în stare de beție completă involuntară și absolut fortuită, nu sînt de loc vinovate întrucît ele sînt lipsite complet de aptitudinea de a înțelege și voi, în momentul săvîrșirii faptei și totodată, nu li se poate reține vreo culpă în ceea ce privește împrejurarea care le-a determinat starea de beție.

Dacă raportăm însă dispozițiile al. 2 art. 129 c.p. în redactarea lor actuală în care se precizează că starea de beție trebuie să fie completă, la dispozițiile aliniatului 1 ale aceluiași text, nu ne putem abține de a semnală existența unor mari dificultăți în ceea ce privește explicarea lor.

Intr-adevăr, dacă în ambele cazuri este vorba de o stare de beție completă, oare simpla împrejurare că în cazul prevăzut de al. 1 această beție este involuntară și absolut fortuită iar în cazul prevăzut de al. 2 este voluntară și produsă în mod întâmplător, este suficientă pentru a justifica în privința lor un tratament juridic atît de diferențiat?

Dacă luăm beția completă în accepțiunea ei firească adică de intoxicație cu alcool sau alte substanțe care duc la înlăturarea aptitudinilor agentului de a înțelege și voi, se naște în mod firesc întrebarea, dacă în cazul prevăzut de al. 2 al art. 129 c.p., starea de beție completă și produsă în mod întâmplător nu duc și ea la înlăturarea răspunderii penale, din moment ce și în cazul cî agentul este lipsit de aptitudinea de a înțelege și voi.

Răspunsul care s-ar putea da și anume că răspunderea penală a agentului nu este înlăturată întrucît starea de beție are un caracter voluntar nu ni se pare satisfăcător, deoarece un asemenea răspuns ar implica ideea unei culpe preexistente a agentului, constînd în aceea că, acesta, dîndu-și seama că bea și vrînd să bea, ar fi putut să prevadă că, ajungînd în stare de beție, va putea comite o infracțiune.

Ideea unei asemenea culpe preexistente nu poate fi admisă deoarece, dacă am admite-o, am fi siliți să recunoaștem că în ipoteza prevăzută de al. 2 al art. 129 c.p., agentul trebuie să răspundă din punct de vedere penal numai pentru infracțiunile care pot fi comise și din culpă. Or, din cuprinsul textului, care se referă la infracțiuni pedepsite cu moartea și munca silnică pe viață rezultă dim-

potrivă — că legiuitorul a avut în vedere, în primul rând, ipoteza săvârșirii unor infracțiuni intenționate.

Pe de altă parte, dacă am lua noțiunea de beție completă într-o altă accepțiune și anume în aceea de intoxicație alcoolică sau cu alte substanțe care nu înăltură cu totul facultățile psihice ale agentului, atunci se naște o altă întrebare: de ce, totuși, în al. 1 al art. 129 c.p., legiuitorul a stabilit beției un efect absolut, deși agentul, în momentul săvârșirii infracțiunii, nu a fost lipsit de aptitudinile de a-și da seama și de a voi?

Indiferent de maniera în care am proceda și indiferent de accepțiunea în care am lua noțiunea de beție completă, aflarea unei soluții de conciliere a dispozițiilor celor două aliniate ale art. 129 c.p., ni se pare deosebit de dificilă.

În afară de aceasta, dacă ținem seama de faptul că beția în sine constituie un rău, că băutura îl degradează pe om, că însuși faptul de a se îmbăta prezintă pericol pentru societate, nu ne putem abține de a adăuga că o atitudine îngăduitoare a legiuitorului față de cei ce comit o infracțiune în stare de beție, în loc de a contribui la stăpînirea acestui rău, nu poate decât să-l încurajeze.

Bazindu-ne pe constatările făcute pînă acum, considerăm că ar fi mai bine dacă legiuitorul nostru, cu prilejul elaborării noului Cod penal ar adopta față de beție aceeași atitudine pe care au adoptat-o, în ultimul timp, codurile penale ale celorlalte țări socialiste, adică să nu mai considere beția o cauză de înlăturare și nici o cauză de atenuare a răspunderii penale.

Într-adevăr, dacă ne referim la codurile penale noi ale celorlalte țări socialiste, trebuie să arătăm că acestea nu numai că nu consideră beția o cauză de înlăturare sau de atenuare a răspunderii penale ci — dimpotrivă — subliniază că această stare nu are nici o influență asupra răspunderii penale.

Așa de exemplu, Codul penal R.S.F.S.R. din 1960 arată în art. 12 „Persoana care a săvîrșit o infracțiune în stare de beție nu este apărută de răspundere penală”.

La fel, Codul penal al R.P. Ungară arată în art. 22 că dispozițiile art. 21 — potrivit cărora este înlăturată răspunderea penală — nu sînt aplicabile în favoarea unei persoane care a săvîrșit actul în stare de ebrietate sau de amețeală din propria sa greșeală”.

În sfîrșit, Codul penal al R.S. Cehoslovacia arată în al. 2 art. 12 că „dispozițiile primului alineat — potrivit căruia este înlăturată răspunderea penală — nu se vor aplica cînd inculpatul și-a atras starea de ireponsabilitate, chiar din neglijență, consumînd o băutură alcoolică sau folosind un stupefiant”.

Lipsa unei reglementări exprese a beției nu ar împiedica, pe de o parte, înlăturarea răspunderii penale în acele cazuri cînd agentul ar fi lipsit de aptitudinea de a înțelege și de a-și exprima voința — aceasta pe baza principiilor generale înscrise în art. 128 c.p. — iar pe de altă parte, n-ar împiedica luarea în considerare de către instanța de judecată a beției, în calitate de circumstanță judiciară atenuantă sau agravantă.

În schimb, neprevăzînd înlăturarea și nici atenuarea răspunderii penale a celor ce săvîrșesc infracțiuni în stare de beție, legiuitorul ar asigura într-o mai mare măsură rolul preventiv al legii penale, ar contribui într-o mai mare măsură la stăpînirea acestui rău, pe care îl prezintă beția pentru societate.

A L'ÉGARD DE L'IVRESSE ET SON INFLUENCE SUR LA RESPONSABILITÉ PÉNALE

Résumé

En faisant une analyse critique des dispositions du code pénal en vigueur concernant l'ivresse et son influence sur la responsabilité pénale, l'auteur propose qu'on ne prévoie plus, dans la nouvelle législation pénale, l'ivresse comme une excuse légale.

L'auteur considère que l'ivresse doit avoir seulement le rôle d'une circonstance judiciaire, atténuante ou aggravante, selon le cas.

SUBIECTELE RAPORTURILOR DE DREPT CONSTITUȚIONAL

DE

I. BENDITER

1. Noțiunea de subiect de drept ca o categorie generală a teoriei dreptului a fost mult discutată în doctrina clasică și cea contemporană, ajungându-se la formularea generală, potrivit căreia, prin subiecte ale raportului juridic sau subiecte de drept se înțeleg participanții la raporturile juridice care au calitatea de titulari de drepturi subiective și obligații juridice¹. Relevând faptul că, în funcție de orînduirea socială și de transformările survenite adeseori în cadrul aceleiași orînduiri sociale, calitatea de subiect de drept a suferit modificări, teoria socialistă a dreptului precizează că subiecte ale oricărui raport juridic pot fi numai oamenii, individual sau colectiv².

Dacă în legătură cu subiectele de drept în general sau cu subiectele unor anumite raporturi juridice, cum sînt raporturile de drept civil sau de drept penal, s-a scris mai mult, în ceea ce privește subiectele raporturilor de drept constituțional, există puține lucrări în care problema să fie studiată în mod special. Așa, spre exemplu, în majoritatea cursurilor de drept constituțional, noțiunea de subiect al raportului juridic constituțional este examinată numai în legătură cu raporturile de drept constituțional, ca o ilustrare a particularităților acestora, sau este total omisă³.

Studiul mai aprofundat al subiectelor de drept constituțional se impune însă atît sub aspectul importanței pe care o prezintă cu privire la definirea exactă a structurii raportului juridic constituțional, cît și a delimitării sferei însăși a ramurii dreptului constituțional.

În studiul de față ne vom ocupa de unele aspecte legate de determinarea persoanelor ce au calitatea de subiect al raporturilor de drept constituțional și de particularitățile pe care le prezintă această categorie de subiecte de drept. Vom

¹ I. Ceterchi ș. a., *Teoria generală a statului și dreptului*, Editura didactică și pedagogică, București, 1967, p. 368.

² Traian Ionescu ș. a., *Tratat de drept civil*, vol. I, partea generală, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 158.

³ Vezi, spre exemplu: Tudor Drăganu, *Curs de drept de stat al Republicii Populare Române*, Litografia Învățămîntului, Iași, 1955, p. 10—13; Béer J., Kovacs I., Szamel L., *Magyar Allamjog*, Budapest, trad. rusă, Moscova 1963, p. 31—36.

insista mai mult asupra acelor aspecte care sînt încă discutate în literatura noastră juridică și în legătură cu care au fost emise mai multe opinii, fără a se fi ajuns la un punct de vedere unitar.

2. Luînd în considerație definiția generală a subiectelor de drept, noțiunea de subiect al raportului juridic constituțional se identifică cu aceea de participant la raporturile de drept constituțional ca titular al drepturilor și obligațiilor ce formează conținutul acestor raporturi. Specific pentru conținutul raporturilor de drept constituțional este faptul că drepturile subiective și obligațiile juridice care alcătuiesc conținutul acestor raporturi se stabilesc în cadrul relațiilor speciale reglementate de normele dreptului constituțional, relații ce apar în domeniul organizării și exercitării puterii de stat⁴.

Ca în orice raport juridic și în raporturile de drept constituțional, părțile participante pot fi numai oamenii care se prezintă fie ca subiecte de drept individual, fie ca subiecte de drept colectiv. Oamenii, ca subiecte individuale ale raportului de drept constituțional, pot apare fie ca persoană fizică, individ — membru al societății care intră în diferite relații sociale reglementate de normele dreptului constituțional (spre exemplu, în cadrul raporturilor de cetățenie, al raporturilor de drept electoral, etc.), fie în calitate de persoană ce îndeplinește anumite funcții în cadrul unui anumit colectiv sau al unei anumite organizații obștești sau de stat (spre exemplu, deputatul în raporturile sale cu organul în care a fost ales).

Ca subiecte colective de drept constituțional, oamenii pot apare sub diferite forme: stat, organe ale statului, formațiuni statale, organizații și organe obștești.

Unii autori consideră că în categoria subiectelor individuale ale raporturilor de drept constituțional trebuie incluse și organele de stat considerate în mod individual⁵. Această opinie ni se pare nefundată întrucît organul de stat, la fel ca statul în întregul său sau oricare organizație de stat sau obștească, apar ca subiecte de drept în virtutea faptului că ele constituie forme organizate ale unor colective de oameni. În teoria generală a statului și dreptului, organul de stat socialist este definit ca fiind o organizație a oamenilor muncii constituită din cetățeni... care, în vederea îndeplinirii sarcinilor sale este investit cu atribuții de putere de stat⁶. Apare astfel cu toată evidența că, privit în calitate de participant la un raport juridic, organul de stat nu poate fi considerat altfel decît ca un subiect de drept colectiv.

În legătură cu clasificarea subiectelor de drept în individuale și colective se impune a fi relevat și faptul că, în dreptul socialist, subiectele de drept colective sînt considerate ca subiecte de drept reale, luîndu-se în considerație împrejurarea că, la fel ca și în cazul subiectelor individuale, oamenii, în temeiul însușirii lor de ființe sociale, apar ca participanți la raportul juridic. Acest important aspect a fost scos în evidență în literatura noastră juridică, în special în teoria dreptului civil, în legătură cu persoanele juridice ca subiecte de drept. Contrar unor teorii din doctrina burgheză, potrivit cărora numai omul ca ființă psihofizică, individual, poate fi subiect „real” de drept în timp ce colectivele de oameni sînt subiecte de drept artificiale, printr-o ficțiune a legii, în literatura noastră a fost formulată teza că, în dreptul socialist, distincția între subiectele individuale și cele colective ca și denumirile de persoană fizică și de persoană juridică „nu au altă semnificație decît

⁴ În literatura noastră de specialitate au fost formulate mai multe opinii privitor la definirea trăsăturilor caracteristice ale raporturilor de drept constituțional, noi însușindu-ne punctul de vedere mai sus expus. Vezi în această privință: I. Benditer, *Cu privire la obiectul dreptului constituțional*, Analele Universității „Al. I. Cuza”, Iași, Tomul VI, fasc. 2, 1960; Tudor Drăganu, *Rolul dreptului de stat în sistemul dreptului R.P.R.*, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Jurisprudentia, Cluj, 1964; N. Prisca, *Drept de stat al R.P.R.* Editura didactică și pedagogică, București, 1962, p. 13.

⁵ B. Spasov, A. Anghelov, *Dirjavno pravo na Narodna Respublika Bili-garia*, Sofia, 1959, trad. rusă, Moscova, 1962, p. 31.

⁶ I. Ceterchi și alții, *op. cit.*, p. 268.

aceea de a specifica modul în care oamenii participă la raporturile juridice, adică individual, sau... în colective"⁷.

Sublinierea aspectelor mai sus relevate prezintă importanță și pentru dreptul constituțional, știut fiind că o bună parte a doctrinei contemporane burgheze a dreptului constituțional afirmă de asemenea că, personalitatea juridică a statului trebuie considerată ca o ficțiune, ca un artificiu. Semnificativ este faptul că, chiar unii juriști burghezi nu sînt de acord cu această teză, afirmînd, dimpotrivă, că „personalitatea juridică a statului nu este decît consacrarea unui fenomen real, că în discuția despre realitate sau ficțiune, trebuie să ne pronunțăm pentru „realitatea personalității statului”⁸. Într-adevăr, statul ca subiect al raporturilor juridice trebuie conceput ca o realitate socială care, în același fel ca și omul-ființă socială, poate fi titular de drepturi și obligațiuni. Spre deosebire de teoriile care încearcă să fundamenteze personalitatea morală și juridică a statului pe construcții speculative artificiale⁹, teoria socialistă a dreptului consideră statul ca subiect colectiv al raporturilor juridice, în care oamenii apar organizați sub forma statului.

3. Sfera subiectelor de drept constituțional este foarte largă. În legătură cu delimitarea acestei sfere, și cu clasificarea subiectelor de drept constituțional au fost emise mai multe opinii în literatura juridică de specialitate. Unii autori sînt înclinați spre limitarea cercului la o categorie restrînsă de subiecte, în timp ce alții pledează în favoarea lărgirii acestui cerc¹⁰.

În literatura juridică din țara noastră, N. Prisca, care, după cîte avem cunoștință, este singurul care, în ultimii ani, s-a ocupat direct de problemă, consideră că subiecte ale raporturilor de drept constituțional sînt: statul (în întregul său), organele statului, organizațiile obștești, cetățenii și oamenii organizați pe circumscripții electorale¹¹.

Chiar dacă, așa cum prezintă N. Prisca problema, sfera subiectelor de drept constituțional este mai cuprinzătoare în comparație cu opinia altor autori¹², nouă ni se pare incompletă și, în ceea ce privește clasificarea subiectelor, în unele privințe nesatisfăcătoare.

Studiul aprofundat al subiectelor de drept constituțional ca element structural al raporturilor juridice constituționale ne duce — după cum vom vedea — la concluzia că dintr-o enumerare completă a subiectelor de drept constituțional nu poate lipsi nici unul din următoarele subiecte: poporul, statul ca întreg, organele statului, formațiunile statale, unitățile administrativ-teritoriale, cetățenii și alte persoane fizice, organizațiile și organele obștești.

4. Poporul ca subiect al raporturilor de drept constituțional reprezintă totalitatea cetățenilor statului socialist. Constituția Republicii Socialiste România consacră faptul că poporul este izvorul și deținătorul întregii puteri în stat, „Întreaga putere în Republica Socialistă România — se spune în art. 2 al Constituției — aparține

⁷ Traian Ionașcu și alții, *op. cit.*, p. 159.

⁸ André Hauriou, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Editions Monchrestien, Paris, 1967, p. 128.

⁹ Vezi: G. Burdeau, *Problèmes politiques fondamentaux de l'Etat*, I.E.P., Paris, 1964—1965; R. Maspétiol, *La société politique et le droit*, Paris, 1957, Cecil S. Emden, *The people and the Constitution*, Oxford University Press, London, 1962 p. 317—320.

¹⁰ Diferitele opinii exprimate în literatura juridică sovietică sînt expuse în mod critic în: V. S. Osnovin, *Sovetskoe gosudarstvenno-pravovoe otnoșenie*, Izdatelstvo iuridiceskoi literatury, Moscova, 1965, p. 33—34; A. V. Mitkievič, *Subiecti sovetskogo prava*, Izd. iuridiceskoi literatury, Moscova, 1962.

¹¹ N. Prisca, *op. cit.*, p. 10.

¹² Autorii cursului de *Teoria generală a statului și dreptului*, publicat sub redacția prof. I. Ceterchi, de exemplu, enumără ca subiecte ale raporturilor de drept constituțional, numai: statul, organele statului, cetățenii și anumite formațiuni statale. (I. Ceterchi și alții, *op. cit.*, p. 434).

poporului, liber și stăpîn pe scarta sa", iar în art. 4 se arată că „deținător suveran al puterii, poporul o exercită prin Marea Adunare Națională și consiliile populare". Termenul „popor" apare și în alte locuri în textul constituțional, ca de exemplu, în articolele 6 și 7 care definesc proprietatea de stat ca proprietate a întregului popor, sau art. 13, în care, printre telurile activității de stat a Republicii Socialiste România se enumără și „creșterea bunăstării materiale și culturale a poporului".

La prima vedere e greu de sesizat cum poate fi poporul subiect al unui raport juridic. Poporul, națiunea, fiind noțiuni sociologice cu semnificație politică, conținutul lor juridic este mai dificil de observat. Dificultatea este mărită de faptul că, în doctrina juridică, noțiunii de popor i se dă diferite interpretări¹³. Pe considerentul că poporul, clasele, națiunea sînt categorii politice iar nu juridice, a fost respinsă de unii autori teza că poporul ar putea fi subiect al raporturilor juridice¹⁴. Se omite însă faptul că aceeași noțiune poate avea semnificații diferite pentru mai multe ramuri ale științelor, avînd o importanță mai mare sau mai mică în cadrul fiecăreia din ramurile respective. Așa, spre exemplu, statul, căruia nici un autor nu-i contestă calitatea de subiect al raporturilor juridice, atît în dreptul intern cît și în dreptul internațional, constituie totodată o categorie importantă a științelor politice, istorice, sociologice. Este adevărat că acordarea semnificației juridice unor categorii politice, sociologice nu înseamnă recunoașterea implicită și a calității de subiect de drept. Așa, spre exemplu, în Constituție se vorbește în mod indirect și despre clasele sociale atunci cînd în art. 2, al. 2, se spune că „puterea poporului se întemeiază pe alianța muncitoresc-tărănească". Consfințirea în Constituție a acestui principiu constituie o apreciere juridică și înseamnă recunoașterea și din punct de vedere juridic a rolului important al alianței dintre cele două clase.

Dar, dacă consacrarea în Constituție a alianței clasei muncitoare cu țărănimea, a rolului conducător al clasei muncitoare, are mai mult semnificația unei declarații de principiu în temeiul căreia sînt edictate norme de drept obiectiv (amintim nedemnitatea electorale pe criteriul apartenenței la o anumită clasă socială, care a fost în vigoare o scurtă perioadă de timp și în legislația țării noastre), în ceea ce privește termenul „popor", semnificația juridică este mai concretizată.

Poporul este deținătorul suveran al puterii în republica noastră socialistă. El este sursa principală a tuturor drepturilor și îndatoririlor stabilite de Constituție și celelalte legi, întrucît acestea, la fel ca întreg dreptul, reprezintă, în esență, expresia întregii voințe a poporului. Dată fiind legătura inseparabilă între popor și statul socialist, acesta din urmă constituind organizația politică a oamenilor muncii de la orașe și sate, poporul își exercită drepturile sale prin stat și organele sale. Acesta e sensul celor exprimate în Constituție care, în art. 4, precizează că puterea suverană a poporului este exercitată prin organele supreme și locale ale puterii de stat. Se poate afirma că în toate raporturile de organizare și exercitare a puterii în care statul apare ca subiect de drept avem de-a face cu un subiect dedublat: stat-popor. Așa, spre exemplu, naționalizarea unor bunuri care se face pe baza unui act de exercitare a puterii, are ca efect trecerea bunului în proprietatea statului. Statul este însă titularul dreptului de proprietate în virtutea faptului că el este expresia politico-juridică de organizare a poporului, a cărui voință o înfăptuiește. În acest sens se stabilește în Constituție (art. 6) că „prin proprietatea de stat se înțeleg bunurile aparținînd întregului popor". În unele cazuri poporul apare și mai direct ca subiect al raporturilor de drept constituțional ca, de exemplu, cu ocazia stabilirii formei de guvernămînt, a structurii de stat, în cazul referendumului.

Unii autori sînt dispuși să recunoască poporului calitatea de subiect de drept numai în domeniul dreptului internațional¹⁵. În cazul acesta este firesc să ne punem

¹³ Georges Burdeau, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Librairie Generale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1966, p. 171 ș.u.; Cecil S. Emden, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁴ I. Ceterchi și alții, *op. cit.*, p. 372.

¹⁵ *Ibidem*.

întrebarea de ce poporul nu poate fi subiect al raporturilor juridice și în dreptul intern? De ce să-i recunoaștem calitatea de subiect al dreptului de autodeterminare și să-i contestăm această calitate atunci când, de exemplu, este chemat să hotărască în probleme politice de importanță vitală cum ar fi stabilirea formei de guvernământ? De altfel în istoria recentă a țării noastre am avut exemple când poporul a luat măsuri de înlăptuire a unor acte revoluționare care abia ulterior au fost consacrate pe cale legislativă de către stat, cum a fost cazul în înlăptuirea reformei agrare în 1944—1945¹⁶.

În concluzie, se impune deci să admitem că poporul constituie un subiect distinct al raporturilor de drept constituțional.

5. În ceea ce privește statul (în întregul său) și organele statului, problema nu prezintă dificultăți, toți autorii fiind unanimi în a le recunoaște calitatea de subiecte ale raporturilor de drept constituțional.

Caracteristic pentru stat ca subiect de drept constituțional este faptul că și împrejurarea când se prezintă, considerat în întregul său, el intră în relația juridică prin intermediul organelor supreme ale puterii de stat. Așa, de exemplu, în raporturile de cetățenie în care participanții la raport sînt statul și cetățenii, persoane fizice, recunoașterea cetățeniei, acordarea sau retragerea acesteia, se face prin acte ale Consiliului de stat.

În ceea ce privește organele de stat, orice organ al statului poate fi subiect al raporturilor de drept constituțional atunci când relația la care participă este reglementată de o normă a dreptului constituțional.

Dar, nu numai în întregul său, statul este subiect de drept constituțional. În statul federativ, membrii federației sînt și ei subiecte de drept în raporturile dintre federație și membrii federației sau în raporturile ce se stabilesc între diferitele state federate.

După opinia noastră, și în cadrul statului unitar întîlnim raporturi de drept constituțional în care unul din subiecte este numai o porțiune delimitată din teritoriul statului. Astfel, organele supreme ale puterii de stat pot institui starea excepțională numai pe o parte a teritoriului țării (art. 43, p. 20; art. 64, p. 9 din *Constituție*). De asemenea, în raporturile ce iau naștere cu ocazia organizării administrativ-teritoriale, unitățile administrativ-teritoriale apar ca subiecte ale raporturilor de drept constituțional.

Unii autori recunosc unităților administrativ-teritoriale calitatea de subiect de drept pe considerentul că ele constituie doar cadrul teritorial în limitele căruia activează organele locale de stat, care au personalitate juridică și atribuții de putere publică, însușiri pe care unitatea administrativ-teritorială nu le are. Admițînd că numai organele locale de stat au personalitate juridică, trebuie reținut totodată că și unitatea administrativ-teritorială, ca atare, poate intra în anumite raporturi juridice, ea constituind o anumită porțiune a teritoriului țării pe care locuiește o parte a populației și care se bucură de un anumit statut juridic. Organizarea administrativă a teritoriului, caracteristicile fiecărei verigi din cadrul sistemului unităților administrativ-teritoriale, raporturile ierarhice dintre ele, sînt stabilite prin norme ale dreptului constituțional. La fel, delimitarea unităților precum și modificările privind întinderea lor se fac prin acte ale puterii de stat, exprimate sub forma legii sau a decretelor. Anterior noii legi de organizare administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România din 16 februarie 1968, stabilirea numărului regiunilor și denumirea lor se făcea pe cale constituțională (art. 15 al Constituției, anterior modificării din 16 februarie 1968).

Este de reținut faptul că unii autori care nu consideră că unitățile administrativ-teritoriale constituie subiecte distincte de drept constituțional, le recunosc această calitate în mod indirect. Astfel, N. Prisca nu enumeră unitățile administrativ-teritoriale printre subiectele raporturilor de drept constituțional dar le recunoaște indi-

¹⁶ D. Ionescu, Gh. Tuțui, Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Editura științifică, București, 1957, p. 342.

rect această calitate atunci cînd, vorbind despre stat, în întregime, ca subiect de drept constituțional, afirmă că el se manifestă în această calitate și în raporturile cu unitățile administrativ-teritoriale¹⁷.

6. O remarcă se impune și în legătură cu modul în care unii autori consideră organizațiile obștești și de masă ale oamenilor muncii ca subiecte ale raporturilor de drept constituțional. Este de necontestat faptul că organizațiile obștești și de masă sînt subiecte de drept constituțional. În această privință este suficient să ne referim la dispozițiile art. 25 al. 4 din Constituție prin care se stabilește că „dreptul de a depune candidaturi este asigurat tuturor organizațiilor oamenilor muncii: organizațiilor Partidului Comunist Român, sindicatelor, cooperativelor, organizațiilor de tineret, de femei, asociațiilor culturale și altor organizații de masă și obștești” sau la prevederile art. 27 al. 2 care, definind esența activității organizațiilor de masă și obștești, stabilește că ele „asigură larga participare a maselor populare la viața politică, economică, socială, culturală a Republicii Socialiste România”.

În literatura noastră juridică s-a subliniat însă distincția dintre organizațiile obștești și organele obștești, acestea din urmă avînd următoarele caracteristici: a) caracterul lor obștesc nu este o consecință a participării directe a maselor la hotărârile luate de ele — cum este cazul organizațiilor obștești — ci a faptului că aceste mase își spun cuvîntul cu ocazia formării lor; b) organele obștești nu sînt constituite în vederea desfășurării unei activități proprii legate de necesitățile profesionale, culturale, artistice, sportive, etc. ale celor ce le alcătuiesc ci sînt formate fie pentru a contribui la îndeplinirea sarcinilor unor organe de stat, fie a unor organizații obștești deja constituite; c) organele obștești nu funcționează pe baza unui statut elaborat de adunări obștești — ca în cadrul organizațiilor obștești — ci pe baza unor dispoziții normative date de organele de stat¹⁸.

Luînd în considerație aceste trăsături ce caracterizează organele obștești vom constata că anumite forme organizatorice care întrunesc elementele organelor obștești sînt totodată și subiecte de drept constituțional. Astfel, comisiile electorale sînt constituite pe baza propunerilor făcute de adunările oamenilor muncii, funcționează pe baza legii electorale și au o anumită competență în care se includ și unele atribuții de contencios electoral, putînd fi deci considerate ca organe obștești. În același timp ele se manifestă ca subiecte de drept constituțional în raporturile electorale, în baza competenței ce le este stabilită prin legea electorală.

Menționînd astfel organele obștești ca subiecte de drept constituțional, alături de organizațiile obștești și de masă ale oamenilor muncii, nu mai vedem rațiunea de a prezenta oamenii muncii organizați pe circumscripții electorale ca o categorie distinctă a subiectelor raporturilor juridice constituționale, așa cum procedează unii autori¹⁹.

7. Unii autori, ocupîndu-se de persoanele fizice ca subiecte ale raporturilor de drept constituțional, se referă în mod exclusiv la cetățeni. Se omite astfel faptul că și străinii ca și persoanele fără cetățenie pot fi subiecte ale raporturilor juridice constituționale²⁰. Așa, spre exemplu, străinul care solicită acordarea cetățeniei române, pînă la aprobarea cererii sale se găsește într-un raport de drept constituțional fără a avea calitatea de cetățean. Aceeași situație este și în cazul acordării de azil politic unui cetățean străin de către statul nostru. De asemenea, în relațiile ce se stabilesc cu ocazia reglementării de către stat a statutului juridic al apatrizilor, unul din subiectele de drept pot fi persoanele fără cetățenie.

8. O problemă legată de tema abordată în studiul de față și discutată în literatura juridică de specialitate este și aceea a capacității juridice a subiectelor de drept constituțional. A fost emisă părerea că se poate aplica și cu privire la

¹⁷ N. Prisca, *op. cit.*, p. 11.

¹⁸ Tudor Drăganu, *Formele de activitate ale organelor statului socialist*. Editura științifică, București, 1965, p. 20.

¹⁹ N. Prisca, *op. cit.*, p. 11.

²⁰ *Ibidem*.

subiectele raporturilor de drept constituțional distincția din dreptul civil dintre capacitatea de folosință și capacitatea de exercițiu²¹. Această teză susținută de T. A. Iampolskaia nu a mai fost împărtășită, după cite avem cunoștință, de nici un alt autor. Dimpotrivă, a fost combătută, demonstrându-se inconsistența ei²². Într-adevăr, în dreptul constituțional situația nu se prezintă în mod identic ca în dreptul civil, unde minorul are anumite drepturi pe care nu le poate exercita prin propriile sale acțiuni, avînd nevoie în acest scop de un reprezentant legal. În materie electorală, de exemplu, minorul nu are nici un drept, neputînd fi vorba deci de capacitate juridică sub nici o formă. Dreptul de vot se dobîndește numai la împlinirea vîrstei de 18 ani iar cel de a fi ales la 23 de ani. Înainte de împlinirea acestei vîrste, minorul, chiar dacă are cetățenia română nu are drepturi electorale, neavînd nici o capacitate juridică în acest domeniu.

Unii autori vorbesc și de o capacitate juridică specială a subiectelor de drept constituțional²³. Este adevărat că în raporturile ce se stabilesc pe baza subordonării ierarhice în cadrul sistemului organelor puterii de stat sau între celelalte organe ale statului și organele puterii de stat, pot fi subiecte de drept numai organele statului. Cetățenii considerați individual ca persoane fizice, nu pot fi subiecte ale unor astfel de raporturi. Aceasta nu constituie însă o caracteristică proprie în mod exclusiv subiectelor de drept constituțional. Și în domeniul dreptului civil, de exemplu, persoanele juridice au o capacitate juridică specială. Deci, faptul că subiectele de drept constituțional au o capacitate juridică specială nu constituie o particularitate specifică lor. Deosebirea față de celelalte subiecte de drept constă în conținutul specific al raporturilor de drept constituțional în care ele apar ca titulare de drepturi subiective și obligații juridice ce se stabilesc, în condițiile determinate de lege, în cadrul procesului de organizare și exercitare a puterii de stat.

СУБЪЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

Рассматривая государственно-правовые субъекты как один из структуральных элементов государственно-правовых отношений, автор выявляет особенности, отличающие их от других субъектов права. После критического изложения разных мнений выраженных в специальной литературы конституционного права, автор классифицирует субъекты государственно-правовых отношений следующим образом: индивидуальные субъекты (граждане, иностранные лица и лица без гражданства) и коллективные субъекты (народ, государство, государственные образования, органы государства, административно-территориальные единицы, общественные организации трудящихся и общественные органы).

²¹ T. A. Iampolskaia, *O subiektivnih prahav sovietskih grajdan* in „Voprosi sovietskogo gosudarstvennogo prava“, Izd. Akademii nauk SSSR, Moskva, 1959, p. 159.

²² V. S. Osnovin, *op. cit.*, p. 32.

²³ S. S. Kravciuk, *Gosudarstvenno pravoviiie otnoşenia*, Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moscova, 1955, p. 16.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA SITUAȚIEI COMERȚULUI ROMÂNIEI ÎNTRE ANII 1922—1928

DE

I. SAIZU și C. BOTEZ

În procesul cunoașterii situației economiei României în perioada stabilizării relative a capitalismului o atenție deosebită se cuvine a se acorda comerțului, care în ansamblul lui a înregistrat o simțitoare creștere. Refacerea capacității de producție și trecerea la dezvoltarea unor ramuri ale economiei au permis reducerea volumului de import și încheierea balanței comerciale, în unii ani, cu excedente. Accentuarea naționalismului economic, ca urmare a întregirii organismului economic al țării prin desăvârșirea unității naționale, se reflectă puternic și în domeniul comerțului, atât prin elaborarea unor programe care prevăd necesitatea ca direcțiile acestui compartiment să fie deținute de români, cât și prin sprijinirea activității lui prin mijloace strict naționale.

Aproape toate partidele burgheze au înțeles necesitatea refacerii și dezvoltării comerțului ca o componentă de seamă a economiei naționale. De aceea, programele lor prevăd, cu unele deosebiri¹, aceleași obiective de realizat în acest domeniu². În afară de programele partidelor, s-au enunțat idei și s-au făcut propu-

¹ Deosebirile sînt determinate, înainte de toate, de modul cum înțeleg rolul statului în această ramură. Astfel, partidul naționalist-tărănist (*Programul partidului naționalist-tărănist*, Ploiești, 1923, p. 9) prevede în activitatea sa îndrumarea politicii economice către dezvoltarea inițiativei particulare în domeniul comerțului, renunțîndu-se la politica etatistă din vremea războiului și în special interzicerea pentru stat, județ și comună de a face comerț. Împotriva amestecului excesiv al statului în comerț se declară și programul „partidului poporului” (*Programul partidului poporului*, s. 1, 1923, p. 4).

² Pentru dezvoltarea comerțului — ca factor încorporat în mijloacele de realizare a naționalismului economic, — programul P.N.L. prevede un sistem de protecționism vamal rațional, intensificarea activității pieții interne, transformarea comerțului într-un instrument de creștere a producției naționale, de asanare financiară, refacere și creștere a activității productive a celorlalte ramuri ale economiei naționale, prin crearea de debușee și procurarea de materii prime avantajoase, prin dezvoltarea lui armonioasă în cadrul complexului economic (*Naționalismul economic și doctrina partidelor politice din România. Rezultatele politicii economice de la 1859 pînă la 1930*, București, 1930, p. 90—91; Corvin M. Petrescu, *Opera parti-*

neri de diverse personalități politice și științifice, pentru dezvoltarea sectorului comercial al economiei³. Foarte puțini dintre contemporani însă au subliniat că balanța comercială a țării nu putea deveni activă fără dezvoltarea transporturilor⁴, fără a înființa un credit comercial⁵ în cadrul unui regim bancar specializat după ramurile economiei naționale. Puțini au fost și acei care, apreciind comerțul ca pîrghie a apărării independentei economice și politice a țării, au cerut sprijinirea lui efectivă de către stat prin perfectarea unui regim vamal, prin raționalizarea exportului în sensul ocrotirii intereselor economiei naționale⁶.

dului național-liberal 1925, București, 1925, p. 39). Programul partidului naționalist-tărănist prevede o balanță comercială activă favorabilă României, o activare a exportului, o politică protecționistă, restrîngerea importului pînă la înșănătoșirea valutei, desființarea permiselor de import și export, libertate comerțului interior, exceptînd unele articole de strictă necesitate, revizuirea și unificarea legislației comerciale spre a o adapta noilor cerințe, reorganizarea camerelor de comerț în sensul acordării unei mai largi autonomii acestora, reorganizarea învățămîntului profesional de toate gradele pentru a îndruma tineretul, între altele, spre comerț (*Programul partidului naționalist-tărănist...*, p. 9). „Partidul poporului” și-a prevăzut în domeniul comerțului libertate desăvîrșită comerțului și tranzacțiilor interne, apărarea comerțului exterior de birocratism și de îngrădirile prohibitive fiscale care împovărau desfacerea (*Programul partidului poporului...*, p. 4). În sfîrșit, programul partidului național-tărănesc prevedea, între altele, regim liber comerțului interior, combaterea speculei și a tendinței de acapare în special prin înlesnirea circulației normale a mărfurilor, prin răspîndirea și organizarea cooperativelor de consum și prin organizarea piețelor de desfacere cu concursul autorităților comunale și județene, regim de libertate exportului, încurajarea sindicalizării producătorilor în vederea exportului direct, reorganizarea Camerelor de comerț și industrie, alcătuirea unui tarif vamal autonom care să poată servi drept bază la încheierea convențiilor comerciale (*Programul și statutele partidului național-tărănesc*, 1926, Șimleul-Silvaniei, 1926, p. 14).

³ Încă din 1919, Vintilă Brătianu subliniasă în conformitate cu principiile politicii „prin noi înșine” că în condițiile cînd prin desăvîrșirea unității naționale statul român a devenit nu numai o entitate politică, dar și una economică, erau necesare noi directive în politica economică a țării. Condițiile naturale ale României — arăta el — îi îngăduia „dezvoltarea unui comerț nu numai pentru desfacerea lesnicioasă a produselor agriculturii și industriei sale în interior și deci pentru satisfacerea nevoilor sale prin propriile sale mijloace, dar și pentru a duce și aduce pe fluviu și pe mare bogățiile sale sau produsele venite din țările depărtate” („Democrația”, an. VII, 1919, nr. 4, p. 195). În acest scop, el aprecia ca necesar instaurarea unui regim vamal corespunzător, întocmirea unui cod de comerț unificat, elaborarea unei legi de încurajarea comerțului, compatibilă cu propășirea economiei naționale (*Ibidem*, p. 206). Comerțul, — scria același politician cu alt prilej — are o menire specială izvorîtă din situația geografică deosebită a României (*Idem*, an. XV (1927), nr. 1, p. 37—40). Comerțul — sublinia un alt autor — trebuie să fie în mîna românilor, ca armă de apărare a suveranității, de respingere a pericolului de a deveni zonă de influență a unei mari puteri, de protejare a muncii și bogățiilor naționale. În acest spirit s-a cerut să se încheie și convențiile comerciale cu alte state („Buletinul Institutului economic românesc”, an. VI 1927, nr. 2, p. 109). De asemenea, unii din autori au subliniat cu pregnanță necesitatea protejării comerțului interior, ca și a celui fluvial și maritim (G. Popescu, *Dundrea din punct de vedere economic*, București, 1928, p. 13).

⁴ „Gazeta burselor”, an. I, 1926, nr. 7, p. 1—2.

⁵ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, 1921, p. 52.

⁶ B. Diamand-Mentor, *Independența economică, garanția independenței politice*, București, 1927, p. 31.

Reîntregirea organismului economic al României, deși a determinat creșterea importanței comerțului în structura economiei naționale și a subliniat necesitatea elaborării unui program economic unitar, n-a fost sprijinită imediat de un suport legislativ unitar și corespunzător noului cadru național-economic. Legislația contradiCTORIE de la o guvernare la alta, diferite măsuri și dispoziții cu conținut și sensuri diametral opuse au cauzat ca pentru un timp comerțul să lucreze independent și uneori chiar în dauna celorlalte ramuri. Faptul se reflectă în atitudinea burgheziei comerciale, mai cu seamă în anii 1924—1925⁷, față de regimul în care comerțul era canalizat să activeze.

Dezvoltarea comerțului a fost împiedicată în acei ani de deprecierea valutară, de criza din transporturi, de aplicarea unor soluții proprii de fiecare guvern, de inexistența unui regim legislativ unitar, de atitudinea burgheziei care n-a îmbrățișat problema dezvoltării comerțului în toată complexitatea ei. Abia la 12 mai 1925 s-a reușit să se unifice legislația privind regimul Camerelor de comerț și industrie. Tot atunci s-a creat și Uniunea centrală a camerelor de comerț și industrie, instituție cu caracter economic național, care a intrat în funcțiune la 1 ianuarie 1926. În acel moment industria și comerțului se găseau în plină agitație⁸ din cauza impozitului pe lux și cifra de afaceri din 23 iulie 1921.

Întregul regim vamal din perioada ce o cercetăm a fost determinat de decretul-lege pentru reglementarea importului din 23 iulie 1921, de legea pentru reglementarea exportului din 26 august 1920 și îndeosebi de legea din 6 octombrie 1920 pentru autorizarea guvernului de a înființa taxe de import și export. Tariful aplicat până în 1924 a avut drept scop să reducă importul de produse industriale, să asigure o anumită apărare a monedei naționale și să garanteze o protecție industriei naționale. Introducerea tarifului vamal din 1921, cu un mai pronunțat caracter protecționist, ca și începerea perioadei de refacere, a determinat scăderea importului și sporirea exportului, ceea ce în ultimă instanță înseamnă o balanță comercială activă. Cu toate acestea, datorită capacității reduse de producție a economiei importul a atins până în 1923 un nivel foarte ridicat în comparație cu exportul. Pe măsura cerințelor economiei regimul tarifelor a suferit schimbări, în sens cantitativ și valoric, determinat și de încheierea operei de refacere, urmată de un avânt în unele ramuri. Modificarea a fost impusă și de variația crescândă a prețurilor, ca și de necesitatea de a garanta o protecție vamală industriei.

Atât pe plan intern, cât și pe plan extern problema tarifului vamal a fost privită în mod diferit. Toate modificările tarifare care s-au produs au avut drept scop — după părerea lui Virgil Madgearu — să adapteze continuu taxele vamale la variațiile valorii mărfurilor și să potrivească nomenclatura și gradul de protecție la noua structură economică a României întregite⁹. După părerea altora, taxele vamale au constituit un mijloc pasager de a se crea un progres în dezvoltarea producției. Alții, dimpotrivă, au cerut libertatea deplină comerțului și scoaterea lui de sub regimul taxelor vamale. Această din urmă atitudine o manifesta acea burghezie care era puternic legată de finanța internațională. Pentru aceasta, atât timp cât comerțul se afla sub regimul prețurilor maxime în interior, a prohibirii sau a taxelor mari la import sau export, profitul capitalului lor nu era totdeauna sigur.

Un alt factor care a influențat evoluția comerțului l-a constituit adoptarea în februarie 1923 a legii prin care operațiunile cu devalize și monede străine se făceau în exclusivitate prin băncile autorizate de B.N.R. Faptul a permis ca băncile respec-

⁷ Anul 1926 deschide o adevărată perioadă de luptă a negustoriei pentru elaborarea legii vadelui comercial și a legii impreviziunii. Manifestările acestei lupte sînt îndreptate și contra cifrei de afaceri, ca și a taxelor de export. Prin această luptă se încerca să se lovească în burghezia industrială protejată de legislația guvernului liberal.

⁸ Gh. Chirstodorescu, *Impozitul pe lux și cifra de afaceri*, București, 1934, p. 2 și urm.

⁹ Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, București, 1940, p. 211.

tive să obțină privilegiile importante, iar burghezia care le patrona să stăpânească o nouă pîrghie de consolidare a poziției ei în economie. „Reglementarea” comerțului de devize, care nu putea fi practicat decît de bănci sau intermediari controlați de un „oficiu special” creat pe lîngă institutul de emisiune, a pus în realitate acest comerț sub comanda capitalului liberal.

Pînă la sfîrșitul anului 1923 politica vamală a cercurilor conducătoare s-a caracterizat prin sporirea lentă și succesivă la tariful de import și prin introducerea de taxe vamale la export. Cu toate aceste măsuri, gradul de protecție vamală nu evoluează brusc și radical. În 1922 taxele încasate reprezentau 4,1% din volumul importului, pentru ca în anul următor să sporească cu numai 1,1%¹⁰. Insuficiența protecției și protestele unor grupuri ale burgheziei a determinat adoptarea la 22 iulie 1924 a unui nou tarif vamal, prin care s-a încercat, cu ajutorul introducerii taxelor vamale calculate în aur, să se asigure stabilitate protecției vamale. Noul tarif încerca pentru prima dată după război să introducă, tocmai prin fixarea taxelor vamale în aur ce urmau a fi transformate în lei hîrtie, acel regim stabil de protecție necesar producției naționale. Noul tarif, prin care s-au instituit taxe ridicate la importul unui număr însemnat de produse industriale creînd astfel posibilitatea capitalului „național” de a îngrădi concurența mărfurilor străine și a impune prețuri ridicate de monopol la produsele indigene deosebit de apăsătoare pentru masele consumatoare, a provocat numeroase proteste în străinătate, mai cu seamă în rîndul cercurilor industriale. „Neue Zürcher Zeitung” — un mare ziar elvețian — consemna că este greu de crezut că România la „bunăvoința” străinătății în rezolvarea datorilor particulare de după război a răspuns prin sporirea tarifului vamal, care, pentru multe articole „nu echivalează numai cu o interdicție de import, dar este și pus în vigoare de la o zi la alta”¹¹. „Fără nici o îndoială — sublinia același ziar —, guvernele țărilor interesate vor face totul pentru a apăra interesele comerciale ale supușilor lor în relațiile cu România, încercînd în special să obțină un termen înăuntru al căruia să poată intra în România, după vechile tarife, mărfurile comandate în străinătate înainte de publicarea noilor taxe vamale”¹². Se încerca să se convingă guvernul liberal că statul român ar putea primi „ajutor” din partea străinătății numai în cazul cînd acestea i s-ar lăsa posibilitatea în viitor de a lucra în România în condițiile de mai înainte.

Tariful vamal din 1924 a influențat nivelul importului, asigurînd o protecție articolelor textile, de tăbăcărie, hîrtie etc., egală cu 15—20% din valoare, exceptînd unele cazuri, iar pentru marea majoritate o taxă de 5—10%. Protecția era cu atît mai insuficientă pentru ocrotirea industriei naționale cu cît s-a aplicat nu într-o perioadă de stabilitate monetară, ci într-o epocă de deflație. Este de la sine înțeles că protecția vamală din 1924 era insuficientă chiar pentru acele industrii care se bucurau de un regim mai avantajos în noul tarif.

Necesitatea dezvoltării unor industrii, continuarea fluctuației monetare, ca și insuficiența vechii nomenclaturi a tarifului vamal a determinat modificarea acestuia în 1926. În acele condiții, guvernul liberal, căutînd să apere interesele marilor industriași, a hotărît revizuirea treptată a nomenclaturii și a taxelor aferente, începînd numai cu două ramuri industriale importante: metalurgia și textilele. La 26 martie 1926 au fost puse în aplicare, prin decret regal, noile taxe, cu un pronunțat caracter protecționist la cele două industrii amintite. Taxele vamale din 1926 au constituit prima măsură în domeniul importului, prin care se căuta să se asigure mai mult protecția industriei naționale decît comprimarea importului. Nomenclatura articolelor a fost specificată detaliat. Numărul articolelor metalurgice protejate a crescut de la 194 la 461, iar al țesăturilor de la 162 la 249. Paralel cu aceasta s-a aplicat o majorare a taxelor între 50—100% față de cele anterioare.

¹⁰ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 477.

¹¹ prin „Adevărul” din 6 august 1924.

¹² *Ibidem*.

Ca și în cazul tarifului din 1924, și în 1926 aplicarea imediată a taxelor a atras după sine protestul comercianților și intervenția unor legații străine interesate. Aceleași taxe au făcut ca și încordarea între industriași și comercianții din țară să fie evidentă. În jurul tarifului vamal — scria ziarul „Argus” — s-a aprins un foc homeric între industriași și negustori. Disputa dintre cele două categorii se manifesta „cu destulă cerbicie”¹³. În acele condiții, industriași sau reprezentanții burgheziei industriale au căutat să explice că se urmărea aplicarea taxelor vamale „până să aducă o industrie la acea capacitate, pentru a concura pe viitor pe acele din țările de unde până atunci am importat”¹⁴. Tendința de apărare a procesului de industrializare prin sporirea protecției este puternic reliefată și în dezbaterile din parlament¹⁵. În timp ce burghezia industrială cerea o protejare tot mai susținută și eficace a industriei, ceea ce subliniază efortul de a apăra procesul de industrializare a României, reprezentanții burgheziei comerciale căutau să demonstreze că în condițiile în care între anii 1923—1926 a intervenit o oarecare stabilizare a leului, cind situația economică s-a îmbunătățit, au dispărut toate motivele pe care s-a întemeiat aplicarea taxelor de export. După părerea acestora, politica vamală a guvernului liberal avea un efect antieconomic prin aceea că, împiedicînd exportul, stînjenea producția. Este cert însă că tariful vamal a constituit cu precădere o preocupare a industriașilor, amenințați de concurența mărfurilor străine.

Tariful vamal din 26 martie 1926, cu toate modificările ce i s-au adus de către comisia mixtă, n-a putut îndrepta decît într-o mică măsură situația. Produsele indigene continuau să fie concurate în chip primejdios de produsele statelor industriale, exportate în România. Prima modificare a taxelor sporite la metalurgie și țesătorii s-a operat imediat după venirea „partidului poporului” la guvern, care a căutat să satisfacă într-o anumită măsură interesele marilor comercianți. Ca urmare s-a procedat la reducerea tuturor taxelor privind protecția celor două industrii. Camera de comerț a hotărît ca revizuirea să se facă de o comisie mixtă de comercianți și industriași, egal reprezentate, pentru ca părerea să fie libera expresie a parității opiniilor¹⁶. Guvernul Averescu, care a căutat, între altele, să atenueze disputa dintre interesele burgheziei industriale și a celei comerciale, s-a găsit în dezacord cu rezultatele la care a ajuns comisia respectivă¹⁷.

Cu tariful vamal din 10 aprilie 1927 se încheie măsurile de protecție vamală luate de cercurile conducătoare în anii stabilizării relative a capitalismului. Noul tarif avea un caracter protecționist ridicat. El a contribuit la urcarea prețurilor de vînzare la o serie de produse indigene. Întrucît a existat o vie opoziție a negustoriei față de acest tarif, s-a hotărît ca să fie pus în aplicare prin decret regal, urmînd a fi votat ulterior de parlament¹⁸. Tariful vamal din 1927 includea măsurile protecționiste necesare încurajării acelor ramuri ale industriei care puteau asigura un maximum de profit burgheziei. Prin acest tarif gradul de protecție s-a accentuat, reprezentînd, în 1928, 20,7% taxe încasate față de volumul importului¹⁹. Cu toate acestea,

¹³ „Argus” din 12 aprilie 1926.

¹⁴ Thoma I. Gîlcă, *Politica economică și financiară a României*, București, 1926, p. 11.

¹⁵ Protejarea industriei prin taxe la import a fost apreciată ca insuficientă. „Taxele acestea — arăta unul din deputați — sînt extrem de reduse și bineînțeles că fiind atît de reduse, importul e foarte mare. Cu siguranță că nu spre binele nici al valutei noastre, nici al industriei noastre. Rezultatul? La Reșița, Astra, Lemaitre, Rieger — șomaj și mizerie”. („Dezbaterile Adunării Deputaților”, sesiunea din 14 decembrie 1925, p. 650).

¹⁶ „Argus” din 16 aprilie 1926.

¹⁷ Thoma I. Gîlcă, *op. cit.*, p. 14.

¹⁸ „Argus” din 8 aprilie 1927.

¹⁹ *Expunere de motive la bugetul general al statului pe 1939/1940*, p. 168.

industrișii au făcut numeroase observațiuni noului tarif subliniindu-i lacunele²⁰. Căutînd să tempereze tensiunea în rîndul burgheziei comerciale, ziarul „Argus” scria în preajma, ca și în primele zile de aplicare a noului tarif, că acesta trebuie privit ca un instrument provizoriu de luptă pînă ce războiul vamal general dintre state va lua sfîrșit. În același spirit s-a căutat să se arate că tariful vamal din România nu era menit să așeze bazele industriei naționale, ci era expresia unei arme în războiul vamal. Se avea în vedere că, datorită condițiilor de credit și de transport, industria nu se putea considera încurajată, fapt demonstrat de producția ei redusă și scumpă²¹.

Este adevărat că din punct de vedere economic, procesul de producție a fost puternic stînjinit de activitatea nesatisfăcătoare a unora dintre compartimentele economiei naționale. Adoptarea tarifului vamal din 1927 însă, cu o nomenclatură lărgită de la 1208 la 1893 articole, reprezintă o expresie reală a protecționismului, ceea ce într-o țară cu profil agrar constituia un instrument în procesul industrializării.

Legislația vamală protecționistă adoptată în anii 1924—1927, în interesul sprijinirii industriei, n-a reușit să stăvilească concurența mărfurilor străine pe piața internă, fapt datorat și dependenței față de capitalul internațional²². Guvernele statelor imperialiste, lezate în tranzațiile lor comerciale cu România, au exercitat presiuni asupra guvernului pentru modificarea tarifelor vamale în punctele esențiale. Totodată, ele au aplicat, ca represalii, mărfurilor importate din România taxe vamale sporite²³. În același scop, comercianții străini au cerut guvernului român să achite imediat mărfurile cumpărate în anii anteriori introducerii tarifelor vamale. În aceste condiții, guvernul român a modificat rînd pe rînd tarifele protecționiste, astfel că nu poate fi vorba decît într-o anumită măsură de realizarea scopului urmărit de cercurile industriale românești de a sprijini dezvoltarea producției naționale.

Analiza activității comerțului scoate în relief o serie de constatări extrem de utile cunoașterii perioadei 1922—1928, atît pentru comerțul interior cit și pentru cel exterior. La cunoașterea reală a situației comerțului interior trebuie ținut seama de o serie de factori care au avut o influență negativă: concurența mărfurilor străine cu toată legislația vamală adoptată; copleșirea acestuia cu dobinzi; stînjinirea lui de către oscilațiile valutare; criza de credit și numerar; comprimarea volumului de tranzații; povara impozitelor; slaba putere de cumpărare a maselor ș.a. Cu toată acțiunea factorilor negativi, comerțul interior și-a lărgit activitatea, subliniată de creșterea limitată a volumului afacerilor la orașe și sate, ca și, între acestea.

Creșterea activității comerțului este ilustrată de sporirea numărului unităților comerciale, a capitalului, a volumului afacerilor. Iată cum a evoluat în domeniul comerțului numărul și capitalul societăților pe acțiuni²⁴.

Anul	Numărul societăților	Capitalul	Anul	Numărul societăților	Capitalul
1921	159	467 961 278	1925	352	1 862 843 111
1922	218	1 125 640 662	1926	368	1 490 141 506
1923	277	1 416 697 139	1927	414	2 036 364 700
1924	293	1 617 918 306	1928	415	2 464 272 315

²⁰ Radu V. Reuț. *Protecționismul industrial în România*, Cernăuți, 1933, p. 105—106; „Argus” din 2 mai 1927.

²¹ „Argus” din 24 martie și 2 mai 1927.

²² Chr. Staicovici, *Istoricul celor 25 ani de existență a Uniunii Generale a Industrișilor din România (1903—1928)*, București, 1929, p. 122.

²³ Thoma I. Gilcă, *op. cit.*, p. 19.

²⁴ Întocmit după „Anuarul statistic al României 1922”, p. 253; Idem 1924, p. 195; Idem 1926, p. 251; Idem 1928, p. 367; Idem 1929, p. 389.

Cifrele din tabel demonstrează, dat fiind că numărul societăților a sporit mai încet decât capitalul lor, că a avut loc o concentrare a capitalului comercial în aceste societăți. Trebuie subliniat totodată că falimentele ce au avut loc în această perioadă²⁵, numărul și valoarea polițelor protestate²⁶, ca și comprimarea creditelor acordate de instituțiile financiare, au reușit să „purifice” comerțul de acele unități care nu aveau o bază financiară solidă și care au apărut în conjunctura de aparentă prosperare de după război, când abundența de numerar neacoperit a împins pe posesorii la întemeierea de întreprinderi comerciale. Ca urmare a acestui proces, vechile și marile unități comerciale și-au consolidat pozițiile. În raportul general întocmit asupra proiectului de buget pe anul 1927 s-a recunoscut, între altele, că „de cîțiva ani încoace comerțul nostru se află într-o criză ce nu face decât să se accentueze”²⁷. În cadrul acestui fenomen numai marile unități, adică societățile anonime au avut o anumită stabilitate, restul de întreprinderi comerciale fiind supuse acțiunilor negative ale factorilor amintiți.

În ansamblul lui, comerțul interior a fost caracterizat prin existența unor sumedenii de întreprinderi comerciale cu un rol limitat în acest sector. Pe medii întrunite, Recensămîntul din 1930 înregistrează o rețea compusă din 119 848 unități comerciale, din care 62 319 la sate și 57 529 la orașe²⁸. Numărul mare al acestor întreprinderi nu poate să ne dea imaginea volumului afacerilor comerciale, dar poate servi ca un indicator important în acest sens, îndeosebi pentru faptul că mai mult de jumătate din numărul lor, adică 59 985 erau magazine alimentare, urmate apoi de circiumi, restaurante, hoteluri și cafenele ș.a.²⁹. Cea mai mare parte a numărului de asemenea întreprinderi avea un volum mic de activitate comercială. Trebuie precizat că în timp ce la orașe exista o puternică tendință de specializare a magazinelor, la sate acestea au avut un caracter oarecum universal. O dezvoltare a comerțului la sate se făcea în bună măsură prin târgurile rurale. În 1923 România număra 569 târguri săptămînale, din care 44 de cereale, 239 de vite și 286 mixte, ca și 552 târguri cu caracter periodic, de 3—4 ori pe an. O altă cale de dezvoltare a comerțului la sate a constituit-o oboarele. Însă și prin târguri și prin oboare, activitatea comercială se desfășura cu un număr restrîns de produse.

²⁵ Iată cum a evoluat numărul falimentelor în anii 1925—1928;

Anul	Rămase din anii prece- denți	Intrate în cursul anului	Total	Anul	Rămase din anii prec:- denți	Intrate în cursul anului	Total
1925	245	858	1103	1927	1155	1811	2966
1926	588	1213	1801	1928	1947	2296	4243

(*Enciclopedia României*, vol. IV, p. 1006).

²⁶ Numărul polițelor protestate a sporit de la 265 711 în 1927 la 401 171 în anul următor, iar a valorii lor de la 3 288 562 408 lei în 1927 la 4 317 126 394 lei în 1928 (*Ibidem*). Numai în București, în 10 luni ale anului 1924 s-au protestat 10 920 de cambii în valoare totală de lei 280 milioane, dintre care 42,5 milioane în valută străină, lucru necunoscut pînă atunci în analele comerțului național („Economia națională”, nr. 1/1925, p. 21). Peste doi ani s-au înregistrat în același oraș 64 000 polițe protestate, 300 falimente, 1 341 cereri de concurs și 63 moratorii („Analele economice și statistice”, an. X, 1927, nr. 7—8, p. 64).

²⁷ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 20 decembrie 1926, p. 562—563.

²⁸ *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. X, București, 1938, p. 2—3.

²⁹ *Ibidem*.

O creștere însemnată înregistrează și comerțul exterior. Schimburile comerciale dintre România și alte state au avut un rol hotărâtor în creșterea volumului afacerilor comerțului exterior. Până în 1923, datorită distrugerilor suferite de pe urma războiului, importul a covârșit exportul, deși și acesta a înregistrat creșteri. Comerțul exterior a fost monopolizat într-un anumit grad de societățile străine, care erau interesate să plaseze pe piața românească produsele monopolurilor lor și să achiziționeze la prețuri derizorii acele produse care constituiau materii prime pentru fabricile lor.

Nedispunind de o industrie dezvoltată, statul român a fost silit să importe produsele principale, în condiții extrem de oneroase. Modul dezavantajos în care se efectuau schimburile se poate deduce, între altele, din faptul că în 1924, de exemplu, România exporta 5,854 tone produse pentru o tonă importată, iar în 1926 exporta pentru aceeași cantitate importată 6,605 tone³⁰. Importul României a constatat până în 1922 îndeosebi din bunuri de consum. Până în acel an a avut loc o „evoluție în foarfece” a orientării schimburilor țării noastre între statele industriale din apus și statele dunărene și Germania. Orientarea exportului a fost mai puțin statornică decît importul, ca urmare a faptului că desfacerea cerealelor, unul din produsele exportate în cantități mari, a fost îndreptată spre un stat sau altul, după cum erau recoltele lor. Asemănarea relativă a structurii economice a statelor din sud-estul Europei, majoritatea cu profil agrar, au exclus posibilitatea dezvoltării nelimitate a exportului României cu acestea. Dintre marile țări industriale numai Germania a reușit să cîștige o pondere însemnată și în continuă creștere în comerțul exterior al României, de la 4,28% în 1921 la 18,62% în 1927³¹. În schimb, a descrescut ponderea Angliei, Italiei și Franței. Participarea Austriei a crescut neînterupt între 1921—1925 de la 4,75% la 14,97%, iar a Cehoslovaciei cu mai puțin, de la 4,92% în 1921 la maximum 9,91% în 1925, după care scade la 5,33% în 1927³².

³⁰ „Analele economice și statistice”, an. XI, (1928), nr. 1—2, p. 163.

³¹ Iată de altfel cum a evoluat ponderea Germaniei în totalul importului și exportului României:

Anul	Partea Germaniei în totalul		Anul	Partea Germaniei în totalul	
	importului	exportului		importului	exportului
1913	40,31	7,81	1924	19,23	5,70
1919	0,11	0,01	1925	8,45	8,45
1922	19,65	5,86	1926	23,21	12,19
1923	22,69	7,27	1927	22,58	18,62

(Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 280-281; Tudor Savin, *Economia românească sub jugul imperialismului german*, (București), 1946, p. 9-10). Datele din tabel demonstrează că chiar în condițiile în care, după război și ca urmare a lui, a scăzut ponderea capitalului german în economia României, a reușit să-și sporească participarea în importul și exportul țării noastre. În adevăr, de unde în 1919 importul României din Germania nu mai reprezenta decît 0,11% din total, acesta crește pînă la 22,58% în 1927 și 24,08% în 1929. Și mai concludentă apare orientarea exportului României. În vreme ce în 1919 România expedia în Germania doar 0,01% produse, pînă în 1929 aceasta din urmă reușește să acapareze 27,64% din totalul exportului României, ceea ce însemnează o creștere de mai mult de 27 ori în 1929 față de 1919 și de aproape patru ori față de 1913 (Tudor Savin, *op. cit.*, p. 9—10).

³² Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 280—281.

Structura balanței comerciale cu fiecare stat reflectă discrepanța dintre evoluția importului și exportului pe țări³³. Balanța comercială, după cum arată datele statistice, a fost continuu pasivă cu Anglia, Austria (excepție anul 1927), Cehoslovacia, Franța, Germania, Italia (excepție anul 1922), Polonia (excepție anii 1921 și 1927) și Statele Unite. Ea a fost în schimb activă cu Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, Turcia, Ungaria ș. a. Balanța comercială a avut un sold pasiv cu grupul țărilor industriale și unul activ cu statele agrare. Faptul se explică atât prin structura predominant-agrară a economiei României, cât și prin lipsa unei puternice industrii, motiv ce o determină să importe materii prime, semifabricate și produse finite din statele industriale, dar nu în măsură să plaseze pe piețele lor, în aceeași proporție, produsele sale de export³⁴.

Și în domeniul comerțului exterior sînt evidente încercările statelor industriale de a acapara economia României. Germania, în scopul intensificării relațiilor comerciale cu România, a cerut la tratativele din decembrie 1922 să se șteargă cu buretele toate datoriile izvorîte din război. Această declarație viza înainte de toate pe America, care a cîștigat atât de mult asupra beligeranților, și Anglia. Cît privește țara noastră, Germania „vrea să se înțeleagă cu România; avem nevoie — arăta un reprezentant al guvernului german — unui de alții. Brătianu m-a primit bine și trag nădejde că voi ajunge la o tranzacție”³⁵. Reluarea relațiilor economice româno-germane a fost influențată de situația internațională, de raportul de interese între marile puteri capitaliste, ca și de consecințele primului război mondial, îndeosebi cu privire la problema reparațiilor. Dernberg, fostul șef al delegației germane care a negociat în octombrie 1922 cu România problema reglementării biletelor Băncii Generale a arătat că înțelegerea cu România trebuia realizată în interesul ambelor părți pe baza unor acorduri comerciale avantajoase³⁶.

Cu toate litigiile existente între România și Germania, aceasta din urmă a reușit, așa cum am arătat mai sus, să cîștige poziții importante în ponderea și structura comerțului exterior al României.

Comerțul exterior cu principalele state capitaliste poartă amprenta relațiilor internaționale, a ascuțirii contradicțiilor dintre statele capitaliste. Această particularitate se manifestă și în raporturile comerciale dintre România cu alte țări³⁷. Creșterea volumului comerțului exterior s-a făcut în virtutea convențiilor încheiate de România cu alte guverne. În anii guvernării liberale 1922—1926 s-au încheiat o serie de convenții comerciale și de altă natură, dintre care amintim: convenția de comerț ro-

³³ Iată cum se prezintă evoluția balanței comerciale cu grupul țărilor industriale de o parte (Anglia, Austria, Belgia, Cehoslovacia, Elveția, Franța, Germania, Italia și Statele Unite) și grupul țărilor agrare pe de alta (Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, Olanda, Polonia, Turcia, Ungaria și Egipt):

	1922	1923	1924	1925	1926	1927
	(în miliarde lei stabilizați)					
Țări industriale	-1,8	-0,1	-5,5	-7,3	-7,3	-6,3
„ agricole	+2,7	+2,8	+4,7	+4,9	+5,0	+6,5
Alte țări	+1,1	+1,6	+2,6	+3,0	+3,1	+4,1
Total	+2,0	+4,3	+1,8	+0,6	+0,8	+4,3

(Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 281).

³⁴ Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 281—282.

³⁵ Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. V, p. 184—185.

³⁶ „Adevărul” din 16 iulie 1925.

³⁷ „Buletinul economic și financiar” din 27 iulie 1922, p. 1; „Correspondență economică”, an. IX (1927), nr. 4, p. 7.

mâno-polonă; convenția comercială cu Turcia; aranjamentul comercial româno-ungar; aranjamentul comercial cu Austria, cu aplicarea clauzei națiunii celei mai favorizate; convenția provizorie cu Spania cu acordarea aceleiași clauze.

În afara acestor convenții, finanța internațională a monopolizat comerțul cu o serie de produse românești, prin societăți comerciale cu sediul în alte state. Numărul acestora se ridică în 1927 la opt³⁸. Paralel, au existat și alte firme comerciale străine care au investit capital în societățile comerciale românești, dar a căror participare nu poate fi cunoscută în mod precis. Față de numărul societăților comerciale străine de dinainte de război, care nu erau decît două la număr cu un capital de 14 125 000 lei, în anii stabilizării relative a capitalismului creșterea numărului acestora a fost de patru ori, iar al capitalului lor de peste 10 ori³⁹.

Întreaga politică economică a cercurilor guvernante în domeniul comerțului exterior folosită în scopul de a limita inflația, de a revaloriza moneda, de a reface potențialul producției industriale a țării și de a contribui la valorificarea bogățiilor țării în spiritul politicii „prin noi înșine” se reflectă în evoluția cuantumului importului și exportului, care, comparat cu 1929=100, a avut următoarea evoluție⁴⁰:

Anul	I m p o r t					E x p o r t				
	Pro- duse alim.	Mate- rii prime	Produse semi- fabricate	Pro- duse finite	Index general	Animale și prod. animale	Produse agricole	Lem- ne	Pro- duse petrol	Index general
1922	89,5	33,0	32,2	122,0	94,9	105,1	72,5	76,4	18,3	58,3
1923	78,9	62,5	38,7	125,8	99,4	51,3	107,9	90,7	18,5	68,3
1924	87,9	60,9	48,2	122,2	99,7	86,3	83,0	97,8	19,6	64,0
1925	75,4	57,9	52,7	124,4	100,9	112,9	59,3	115,7	32,9	65,8
1926	74,5	68,9	61,0	118,3	99,4	114,2	112,1	106,5	54,9	92,3
1927	78,9	131,2	105,9	123,9	117,0	110,1	170,1	95,4	69,9	117,3
1928	84,5	84,5	97,3	102,3	98,7	101,0	67,0	103,6	82,8	83,3
1929	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Este necesar să subliniem că, deși în primii ani postbelici România a exportat mari cantități de produse de pe un teritoriu mult mai mare, totuși abia în 1923 valoarea exportului a atins cifra de 677 milioane lei aur, adică nivelul anului 1913⁴¹. Balanța comercială sprijinită pe un important export de animale vii, lemne și produse petrolifere se soldează în 1922, pentru prima dată după război, cu un excedent de 1939 milioane lei stabilizați. În perioada ce o cercetăm numai anii 1925 și 1928 s-au soldat cu deficite. Spre deosebire de cel din 1928, deficitul din 1925 nu se datora comprimării comerțului exterior, îndeosebi a exportului, ci creșterii cu precădere a importului. La aceasta a contribuit și restrîngerea circulației monedei prin convenția încheiată de stat în 1925 cu Banca Națională a României, creînd

³⁸ Cele opt firme străine dispuneau de un capital de 147 198 817 lei, ceea ce însemna o proporție de 27,8% din întregul capital comercial din România. Dacă la procentul de mai sus adăugăm acțiunile plasate de capitalul străin în firmele comerciale românești, ne putem da seama că participarea acestuia la comerțul României era cu mult mai mare. Dintre cele opt firme, trei erau engleze și cite una franceză, belgiană, italiană, americană și cehoslovacă (Ioan I. Popovici, *Formarea capitalului în România*, Iași, 1931, p. 195).

³⁹ *Ibidem*, p. 195.

⁴⁰ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 488.

⁴¹ „Argus” din 23 aprilie 1924 și 19 martie 1925.

o situație dificilă industriei. În 1928 exportul suferă mai cu seamă din cauza recoltei slabe de porumb și grâu, fapt reflectat în deficitul de 4611 milioane lei⁴².

Structura comerțului exterior al României a rămas aceea caracteristică unei țări puțin dezvoltată sub raport economic. Țara noastră continua să fie importatoare de produse finite și exportatoare de produse agricole, petrol și lemn, cu o scădere evidentă a ponderii exportului de produse agricole în favoarea petrolului. Exportul de produse agricole, care a reprezentat în medie între 1929—1928 peste 50% din totalul exportului⁴³, s-a efectuat în condiții dezavantajoase, deoarece, datorită concurenței americane pe piața mondială⁴⁴, s-au vândut sub prețul de cost. Piața germană s-a dovedit capabilă în acei ani să absoarbă o însemnată parte din „sporul” producției românești. În acei ani, ca urmare, exportul de cereale se deplasează remarcabil spre Germania, ajungându-se ca în 1929, 49% din exportul de cereale să fie cumpărat de această țară⁴⁵.

Datorită dependenței industriei petrolului de capitalul internațional, peste 60% din întreaga extracție de țitel, în formă brută sau prelucrată, lua calea exportului⁴⁶. Acest export se efectua în condiții oneroase, deoarece prețurile pe care le obțineau întreprinderile românești pentru produsele lor erau, de cele mai multe ori, fixate în capitalele marilor metropole⁴⁷. Trebuie subliniat că pînă în 1925 exportul petrolului a rămas relativ același (435 500 tone în 1922 și 437 900 tone în 1924)⁴⁸. O evidentă creștere a avut loc în anul următor, desi producția nu a atins un nivel satisfăcător, în bună parte datorită greutatea de transport și regimului restrictiv la export. După această dată exportul de petrol crește în mod accelerat, devenind centrul de greutate al întregului export românesc.

Lipsa unor deosebiri avantajoase, concurența trusturilor petroliere internaționale și scăderea cu 40% a prețului la petrol la începutul anului 1927⁴⁹ au influențat asupra exportului global al României, care a realizat o balanță activă în anii 1926—1927 numai prin mărirea cantităților de produse exportate. În cele mai mari cantități se exportau petrolul lampant, benzina și rezidurile⁵⁰ spre sfîrșitul perioadei ce o analizăm, în comparație cu începutul ei. Rezidurile de petrol, care înainte de război se exportau în cantități mari, au fost folosite în anii stabilizării relative pentru trebuințele industriei naționale, pentru ca spre sfîrșitul perioadei să fie din nou exportate în mari cantități.

Și în exportul acestui produs Germania ocupă de la an la an o poziție tot mai bună. După cum se știe, o dată cu terminarea primului război mondial, Germania a fost silită să părăsească pozițiile din petrolul românesc. Societățile germane au fost atunci fie desființate fie preluate de capitalul țărilor aliate în contul despăgubirilor de război. Prin această măsură Germania a rămas pînă în 1939 un simplu client, dar principal, al petrolului nostru. Capitalul german era reprezentat prin trei mici societăți anonime: „Mirafor”, fondată în 1921; „Consortiul petrolului”, întemeiată în același an; „Buna speranță” ale cărei baze au fost puse în 1924⁵¹.

În condiții de asemenea dezavantajoase pentru statul român s-a efectuat în acea perioadă și exportul lemnului. În evoluția exportului de lemn punctul culminant îl constituie anul 1924, cu 2 541 659 tone, pentru ca după acest an exportul de lemne

⁴² *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 477.

⁴³ G. Ionescu-Sisești, *Participarea României la producțiunea și comerțul mondial de cereale*, București, 1928, p. 3; „Argus” din 1 ianuarie, 5 iulie 1928 și 2 iunie 1929.

⁴⁴ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 14 decembrie 1925, p. 747.

⁴⁵ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 492.

⁴⁶ Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, București, 1955, p. 341.

⁴⁷ „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, nr. 1/1961, p. 10.

⁴⁸ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 479.

⁴⁹ „Analele economice și statistice”, an. X (1927), nr. 7—8, p. 66.

⁵⁰ „Economia națională”, nr. 4/1928, p. 188.

⁵¹ Tudor Savin, *op. cit.*, p. 76, 79.

să scadă atât de mult încât în 1928 să ajungă sub nivelul anului 1922. În anii 1926—1928, industriașii români din această ramură au încercat să creeze un cartel al industriei lemnului, pentru a face față concurenței lemnului străin pe piața mondială. Deși a fost realizat în 1927, cartelul nu s-a putut menține decât câteva luni din cauza instabilității leului, a tarifului de transport pe C.F.R., a tarifelor vamale, ca și pentru faptul că în el n-au fost atrase și acele state ale Europei centrale care concureau în exterior lemnul românesc. La începutul anului 1928 s-a realizat un nou cartel al lemnului la care au participat, între altele, fabricile „Foresta”, „Bucovina”, „Carpatina”, „Societatea Ardeleană”, „Moldova” ș.a., ca și o parte a întreprinderilor similare din Austria. Scopul principal al cartelului era de a se realiza o repartitie a zonelor de desfacere a produselor lemnoase, în străinătate. Din aceleași cauze însă și acest cartel a eșuat⁵².

Exportul României în perioada stabilizării relative a capitalismului a fost susținut și de alte produse: produse viticole, animale etc.

Cît privește importul trebuie precizat că și acesta și-a modificat structura. În primii ani de după război accentul importului a căzut asupra bunurilor de consum. O dată cu trecerea economiei în perioada stabilizării relative s-a modificat întrucâtva și structura lui, greutatea specifică a produselor. Deși regimul vamal elaborat în acei ani a împiedicat într-o anumită măsură importul de produse finite, spre a permite fabricarea lor în țară, totuși pînă în 1929 importul produselor finite formează centrul de gravitate al comerțului cu alte state. Centrul de gravitate s-a deplasat ușor de la produsele de consum spre mijloacele de producție, spre importul de instalații industriale, mașini, material rulant. Iată cum a evoluat importul la două principale categorii de mărfuri (în procente din totalul importului)⁵³:

Anul	Materii prime și semifabricate	Produse finite	Anul	Materii prime și semifabricate	Produse finite
1923	4,3	85,3	1926	7,0	87,0
1924	5,4	86,9	1927	10,1	83,7
1925	6,1	85,8	1928	9,7	83,6

Cifrele din cele două grupe subliniază cît de slab era procesul de industrializare în raport cu cerințele economiei naționale, ca și faptul că România rămînea pe mai departe tributară străinătății în aprovizionarea consumatorilor cu produse finite.

Analiza datelor privind evoluția principalelor mărfuri de import și export subliniază că punctul culminant al comerțului exterior se deplasează în cadrul perioadei în funcție de conjunctura economică. Astfel importul de fier și produse de fier are ca punct maxim de afaceri anul 1926, aparatele, mașinile și motoarele anul 1928, textilele vegetale și industriile derivate anul 1927 etc. La export, 1922 reprezintă anul cu maximum de afaceri la exportul animalelor vii, 1924 la lemn și industriile derivate, 1926 la produse animale alimentare, 1927 la cereale și derivatele lor, ca și la legume, flori, plante, semințe de plantă, 1928 la combustibili minerali, petrol și derivate etc. Se impune observația, analizînd datele statistice, că în timp ce exportul de petrol a susținut tendința de urcare a exportului în totalitatea sa, cel

⁵² „Argus” din 17 iunie 1928.

⁵³ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 479.

de cereale a avut puncte maxime în 1923 și 1927. De asemenea se impune și observația că exportul de lemn a avut imediat după război o dezvoltare rapidă, care a culminat din punct de vedere cantitativ în 1924, iar din punct de vedere valoric în anul următor, reprezentând 21,9% din valoarea întregului export.

O consecință importantă a măririi exportului a constituit-o înfometarea și sărăcirea maselor. Lărgirea exportului a determinat o scădere puternică a volumului producției destinate consumului intern. În 1926 consumul intern a absorbit 40,8% din producția de petrol rafinat, pentru ca în anul 1929 acesta să reprezinte numai 29,8% ⁵⁴. Procesul de pauperizare a maselor a fost cu atât mai lărgit cu cât în unii ani produsele importate au cunoscut o excesivă scumpire, în vreme ce produsele exportate au fost vândute uneori chiar sub prețul de cost. Faptul a avut consecințe negative asupra formării venitului național, în care ponderea de participare a comerțului a crescut numai în urma sacrificării, pe prețuri adesea necorespunzătoare, a unei însemnate părți din bogățiile țării noastre.

⁵⁴ Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 188.